

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Andrejs Vasks. Slīmešts vai ādu apstrādes rīks? • *Māris Zunde*. Rīgā, Miesnieku ielā 4 un Grēcinieku ielā 11/13, atklāto koka senceltņu dendrohronoloģiskā datēšana • *Jānis Bērziņš*. Latvijas deputātu darbība I Valsts domē (1906. g. 27. aprīlis – 8. jūlijs) • *Ainārs Lerhis*. Latvijas ārējā tirdzniecība (1934–1936) • *Gatis Krūmiņš*. Pirmie soļi Latvijas lauksaimniecības kolektīvizācijas virzienā 1940. gadā • *Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs*. Nacistiskās Vācijas okupētā Ostlandes apgabala ikdienas dzīves komparatīvā historiogrāfija • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • Jaunākās literatūras apskats • Personālijas • In memoriam.

2010

2

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

Valsts kultūrkapitāla fonda

un

Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte:
valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība”
atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors
GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore
INETA LIPŠA

Redakcijas padomes priekšsēdētājs
JĀNIS STRADIŅŠ

Redakcijas padome
JĀNIS BĒRZIŅŠ, VALDIS BĒRZIŅŠ, SAULVEDIS CIMERMANIS,
RAISA DENISOVA, ANDRIEVS EZERGAILIS (ASV),
INESIS FELDMANIS, KĀRLIS KANGERIS,
IMANTS LANCMANIS, ĒVALDS MUGURĒVIČS,
ANDREJS PLAKANS (ASV)

Redakcijas kolēģija
MUNTIS AUNS, LĪGA LAPA, ILZE LOZE,
IRĒNE ŠNEIDERE, LILITA VANAGA

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore
Ināra Stašulāne
Ilona Pozņaka (vācu val.)
Vija Stabulniece (angļu val.)
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Korektore *Brigita Vārpa*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387.

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija".

Cienījamie lasītāji!

Pateicoties Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstam, šogad iznāks visi četri žurnāla numuri. Aicinām abonēt arī žurnāla 3. un 4. numuru!

Redakcija

SATURS

ZINĀTNISKIE RAKSTI

- Andrejs Vasks.* Slīmests vai ādu apstrādes rīks?5
- Māris Zunde.* Rīgā, Miesnieku ielā 4 un Grēcinieku ielā 11/13,
atklāto koka senceltnu dendrohronoloģiskā datēšana18
- Jānis Bērziņš.* Latvijas deputātu darbība I Valsts domē
(1906. g. 27. aprīlis – 8. jūlijs)37
- Ainārs Lerhis.* Latvijas ārējā tirdzniecība (1934–1936)60
- Gatis Krūmiņš.* Pirmie soļi Latvijas lauksaimniecības
kolektivizācijas virzienā 1940. gadā83
- Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs.* Nacistiskās Vācijas okupētā
Ostlandes apgabala ikdienas dzīves komparatīvā
historiogrāfija106

VĒSTURES AVOTI

- Eduarda Bīriņa atmiņas (atmiņas publicēšanai sagatavojuši
un komentējuši *Līga Lapa*)137
- Andris Tomašūns.* I pasaules karš – vācu frontē143

ZINĀTNES DZĪVE151

RECENZIJAS181

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS194

PERSONĀLIJAS200

IN MEMORIAM205

RAKSTU AUTORI208

CONTENTS

Andrejs Vasks. Drawknife or tool for dressing animal pelts? * *Māris Zunde*. Dendrochronological dating of historical wooden structures uncovered at No. 4 Miesnieku Street and No. 11/13 Grēcinieku Street, Riga * *Jānis Bērziņš*. Activities of the Latvian deputies in the First State Duma (27 April – 8 July 1906) * *Ainārs Lerhis*. Foreign trade of Latvia (1934–1936) * *Gatis Krūmiņš*. The first steps towards collectivization of Latvian agriculture in 1940 * *Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs*. Comparison of the historical writings on the everyday life in the Nazi-occupied territories of Ostland (with the exception of Byelorussia) * Sources of History * Scientific Life * Reviews * Survey of Recent Publications * Nomina * In memoriam

INHALT

Andrejs Vasks. *Slīmests* oder ein Werkzeug für Fellbearbeitung? * *Māris Zunde*. Dendrochronologische Datierung von den in Riga, Miesnieku Straße 4 und Grēcinieku Straße 11/13 entdeckten alten Holzbauten * *Jānis Bērziņš*. Tätigkeit der Abgeordneten aus Lettland im I. Staatsrat (27. April – 8. Juli 1906) * *Ainārs Lerhis*. Außenhandel Lettlands (1934–1936) * *Gatis Krūmiņš*. Die ersten Schritte der Landwirtschaft Lettlands in die Richtung der Kollektivisierung 1940 * *Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs*. Komparative Historiographie des alltäglichen Lebens im durch das Nazi-Deutschland okkupierten Ostland * Geschichtsquellen * Wissenschaftliches Leben * Rezensionen * Umschau der neuer Literatur * Personalien * In memoriam

ZINĀTNISKIE RAKSTI

Andrejs Vasks

SLĪMESTS VAI ĀDU APSTRĀDES RĪKS?

Arheoloģiskajos izrakumos nereti gadās atrast rīkus, kuru funkcionālā nozīme nav skaidra vai arī ir noprota tikai aptuveni. Parasti tad tiek meklētas analogijas etnogrāfijā vai arī, ja tiešu analogiju nav, rīkiem tiek pierakstītas domājamās funkcijas. Šāds ir dzelzs slīmestu gadījums. Latvijas arheoloģiskajā literatūrā par slīmestiem¹ pieņemts saukt divu veidu dzelzs rīkus. Pirmie ir rīki ar taisnu vai izliektu asmeni un aptuveni taisnā leņķī pret asmeni noliektiem rokturiem. Asmens platums šiem slīmestiem ir 1,5–3 cm, muguras biezums – 0,3–0,6 cm, bet garums no 4 līdz 9 centimetriem. Atliekto rokturu garums lielākajiem eksemplāriem, kā, piemēram, Kokneses pilskalnā atrastajam,² sasniedz 15 centimetru. Senākie šādi ar 3. un 4. gs. datējami slīmesti gan ar izliektu, gan taisnu asmeni atrasti Mazkatužu kapulauka 25. kapā,³ Īles Gailīšu I uzkalniņa L kapā,⁴ Blomes Pērļukalna⁵ un Makašānu Salenieku⁶ akmeņu krāvuma kapos. Vidējā dzelzs laikmeta 5.–6. gs. pieskaitāms slīmests atrasts Sējas Jaunāsmuižas 2. kapu uzkalniņā.⁷ Kā redzam, visi šie agrā un vidējā dzelzs laikmeta slīmesti ir atrasti apbedījumos kā kapu piedevas.

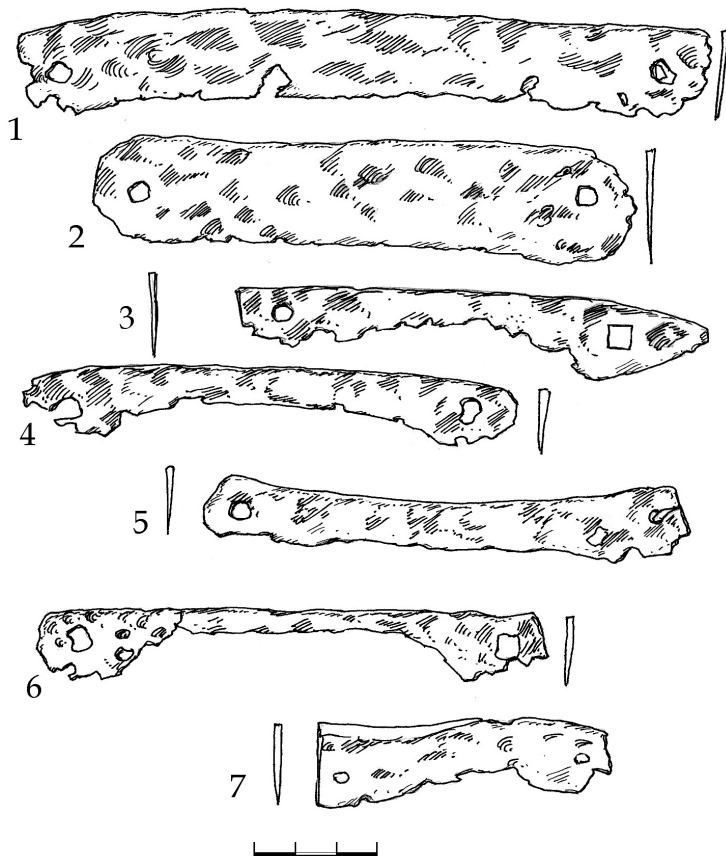
Vēlā dzelzs laikmeta apbedījumos līdzīga veida slīmesti līdz šim nav atrasti – visi zināmie nāk no dzīvesvietām, galvenokārt no pilskalniem. Tādi ir atrasti Āraišu ezerpilī,⁸ Raušu apmetnē,⁹ Asotes,¹⁰ Kokneses,¹¹ Sēlpils,¹² Jersikas¹³ un vairākos citos pilskalnos. Tāpat kā agrāk, arī vēlajā dzelzs laikmetā slīmestiem ir gan taisns, gan izliekts asmens. Aplūkotajiem līdzīgi slīmesti, laika gaitā kļūstot masīvāki un izmēros lielāki, lietoti arī vēsturiskajos laikos līdz pat 20. gadsimtam. Kā liecina etnogrāfiskie dati par kokapstrādi, slīmestiem ar taisnu un izliektu asmeni bija atšķirīgas funkcijas. Slīmesti ar taisnu asmeni izmantoti būvbaļķu mizas noņemšanai un būvdetaļu virsmas līdzināšanai.¹⁴ Slīmestus ar izliektu asmeni, sauktus par skriptstiem vai liceņiem, lietoja kokā izkaltu iedobumu (koka trauki, siles, vienkoči) virsmas nolīdzināšanai.¹⁵ Latvijā šādi rīki atrasti vismaz 17 dzelzs

laikmeta arheoloģiskajos pieminekļos. Latvijas atradumiem līdzīgi slīmesti atrasti arī kaimiņteritorijās – Plinkaigaļu¹⁶ un Kaireneļu¹⁷ kapulaukā Lietuvā, Novgorodā¹⁸ Krievijā, vairākos kapulaukos Somijā¹⁹ un citur. Tas rāda, ka šādi kokapstrādes rīki bija plaši izplatīti gan laikā, gan telpā.

Par slīmestiem dēvētie otra veida rīki ir pavisam citādi. Tās ir 8–14 cm garas (izņēmums ir atradums Ludzas pilī – tā garums 17 cm; 1. att.: 1) un līdz 2,5 cm platas dzelzs plāksnītes, kuru viena mala ir noasināta asa. Sastopami eksemplāri, kuriem no biežas asināšanas asmens platums sarucis līdz 0,5–0,6 centimetriem. Raksturīgākā šo rīku pazīme ir katrā galā izveidots 0,2–0,5 cm liels apaļš (reti – četrstūrainis; 1. att.: 6) caurumiņš (kādam šādas plāksnītes atradumam Talsu pilskalnā vienā galā bija apaļš, bet otrā – četrstūrainis caurumiņš; 1. att.: 3). Šo plāksnīšu – asmenīšu mugura var būt taisna, ieliekta vai nedaudz izliekta, bet gali parasti ir noapaļoti. Sastopami arī eksemplāri ar nosmailinātiem vai taisni nocirstiem galiem (1. att.: 1–6). Retos gadījumos caurumiņos saglabājušās dzelzs naglas, ar kuru palīdzību rīkam piestiprināti koka rokturi (1. att.: 5).²⁰ Diemžēl nav nekādu liecību par to, kā šie rokturi izskatījušies, skaidrs vienīgi, ka tas ir bijis abroku darbarīks. Šo rīku lielākā daļa atrasta vēlā dzelzs laikmeta un viduslaiku dzīvesvietās – pilskalnos, ciemu vietās un mūra pilīs, taču kā kapu piedeva tie sastopami arī apbedījumos, galvenokārt viduslaiku kapsētās. Pavisam Latvijā ir atrasts ap 240 šādu priekšmetu.

Asmenīši ir atrasti 39 vietās visā Latvijas teritorijā (2. att.).²¹ Īpaši izceļas Daugavas lejtece, kur nelielā teritorijā tie atrasti deviņās vietās. Relatīvi daudz atradumu vietu ir Vidzemē, kā arī Ziemeļkurzemē. Latgales teritorijā, ja neskaita vietas pie Daugavas, to atrasts maz. Tie nav atrasti Dienvidrietumkurzemē un Augšzemē, kas, iespējams, izskaidrojams ar šo teritoriju nepietiekamu arheoloģisko izpēti. Igaunijā minētie priekšmeti atrasti tās dienvidaustrumu,²² centrālajā un rietumu daļā,²³ kā arī Sāremā salā,²⁴ taču ievērojami mazākā skaitā. Lietuvā pāris šādu asmenīšu atrasts Apūles pilskalnā,²⁵ tomēr kopumā Lietuvai tie nav raksturīgi.²⁶ Šķiet, tie nav raksturīgi arī Krievijas mežu joslas apgabaliem, jo publikācijās neparādās.

Šo asmenīšu hronoloģiju palīdz noskaidrot atradumi apbedījumos. Senākie atradumi nāk no Salaspils Laukskolas kapulauka 158. un 253. kapa.²⁷ No abiem senākais ir 253. vīrieša ugunskaps, kurā bez asmenīša fragmenta vēl atrasts bronzas pincetveida apkalums, bronzas plāksnīte, dzelzs priekšmeta fragments un gludās bezripas keramikas trauka lauska.²⁸ A. Zariņa šo apbedījumu pieskaita I hronoloģiskajai grupai, kas atbilst 10. gs. beigām un 11. gs. pirmajai pusei.²⁹ Otrajā – 158. vīrieša skeletkapā līdztekus asmenīša fragmentam konstatēti divi ornamentēti bronzas riņķi un sprādze.³⁰ Šis apbedījums pieskaitīts II hronoloģiskajai grupai, t.i., 11. gs. otrajai un 12. gs. pirmajai pusei.

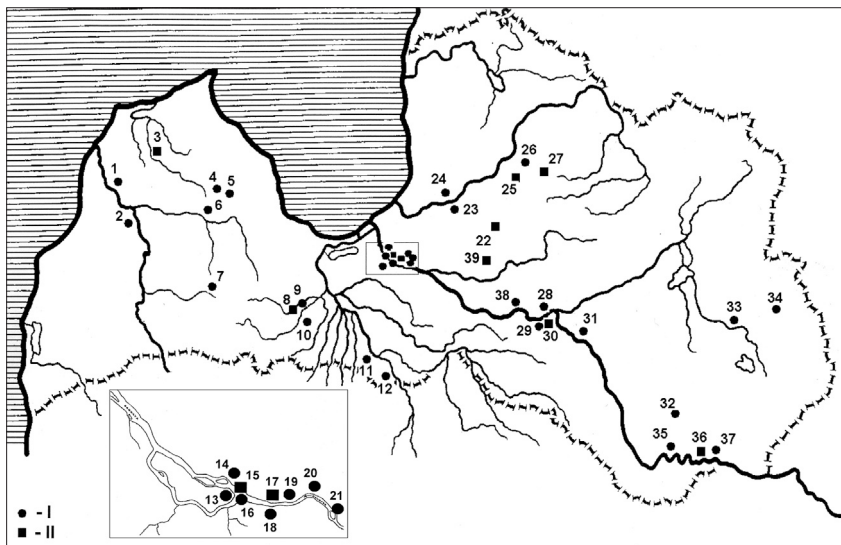
1. att. Ādu apstrādes asmeņi:

1 – Ludzas pils, LNVM VI 247: 246; 2 – Mežotnes pilskalns, LNVM A 10032: 282; 3 – Talsu pilskalns, LNVM A 11431: 2363; 4 – Tērvetes pilskalns, LNVM, Tērvetes pilsk. kolekcija, Nr. 45; 5 – Talsu pilskalns, LNVM A 11431: 1962; 6 – Sabiles senpilsēta, LNVM VI 200: 721; 7 – Talsu pilskalns, LNVM A 11431: 1960

Uz 11. un 12. gadsimtu kā šo asmeņišu lietošanas sākuma laiku norāda atradums Beltu (Padures) pilskalnā. Lai gan pilskalns apdzīvots jau bronzas laikmetā, tā galvenais uzplaukuma laiks bija 10.–12. gadsimtā. Mūsu gadījumā svarīgi ir tas, ka pilskalns beidza pastāvēt 12. gadsimtā.³¹ Uz līdzīgu datējumu norāda arī atradumi Sāremā salā Igaunijā. Šāda asmeņiša fragments atrasts Randveres kapulauka III vīrieša ugunskaņā, kuru igauņu arheoloģe M. Megi datē ar 11. gs. otro pusi.³² Vēl pa vienam šādam atradumam iegūts Rahu kapulauka XIX vīrieša un XXIV sievietes (vai meitenes) ugunskaņā,

kurus minētā pētniece datē attiecīgi ar 12. gadsimtu un 12. gadsimta sākumu.³³ Minētie piemēri liecina, ka apskatāmie asmenīši parādījušies 11. gadsimtā vai pat 10. gadsimta beigās. Taču, kā rāda šo priekšmetu atradumi virknē dzīvesvietu un apbedījumu, tie lietoti arī turpmākajos gadsimtos. Asmenīšu izmantošanas beigu laika noskaidrošana sagādā zināmas grūtības. Vēsturisko laiku dzīvesvietas, kur tādi ir atrasti, parasti ir ar visai plašu datējumu vairāku gadsimtu garumā. Piemēram, Indricas pilsmuiža, no kurienes nāk viens asmenītis, pastāvējusi no 15. līdz 18. gs.,³⁴ bet Dinaburgas pilsētiņa³⁵ un Rēzeknes pils,³⁶ kur arī tie atrasti, apdzīvota no 13. un 14. gs. līdz 17. gadsimtam. Nedaudz precīzāk par šo beigu laiku ļauj spriest atradumi apbedījumos. Vilmaņu kapsētā viens šāds priekšmets atrasts kapā, kas datēts ar 16. gs. vidu un otro pusi.³⁷ Pāvulkalna kapsēta ar astoņiem atradumiem izmantota 14.–16. gs.,³⁸ bet Veselavas kapsēta, kur arī šie priekšmeti atrasti, izmantota līdz 17. gs. beigām.³⁹ Šo vēsturisko laiku kapos atrasto asmenīšu precīzāku datējumu apgrūtina tas, ka 16.–17. gs. apbedījumu inventāri ir trūcīgi un nereti asmenīši ir vienīgā piedeva kapā. Esošie materiāli liecina, ka droša apskatāmo atradumu jaunākā hronoloģiskā robeža ir 16. gs., taču varbūt tie lietoti vēl 17. gadsimtā. No otras puses, 17.–18. gs. kapsētu apbedījumos tie nav konstatēti, kas gan varētu tikt skaidrots ar tradīcijas zudumu likt kapā inventāru. Tomēr šādi rīki nav atrasti arī arheoloģiski pētītajās 17.–19. gs. dzīvesvietās, tāpat tie nav sastopami 19.–20. gs. etnogrāfisko priekšmetu kolekcijās.

Tagad tuvāk pievērsīsimies jautājumam par šo asmenīšu funkcionālo nozīmi. Kā jau sākumā atzīmēts, Latvijas arheoloģiskajā literatūrā tie viennozīmīgi tiek uzskatīti par kokapstrādes rīkiem – slīmestiem.⁴⁰ Līdzīgās domās ir arī igauņu arheologi.⁴¹ Mēģinot noskaidrot šī uzskata izcelsmi, raksta autors iepazinās ar 20. gs. 30. gadu arheoloģisko izrakumu pirmdokumentāciju Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (LNVM) Arheoloģijas nodaļā. 20. gs. 30. gadi bija laiks, kad tika uzsākti plaši Latvijas pilskalnu arheoloģiskie pētījumi un arheologu rīcībā nonāca daudzi jauni materiāli, to skaitā arī te aplūkojamie asmenīši. Tiesa, tādi tika atrasti jau 1897. un 1899. gada izrakumos Mārtiņsalas pilsdrupās, taču izrakumu vadītājs A. Būholcs par tiem sīkāk neizteicās. 1927. gadā notika izrakumi Raunas Tanīskalnā, kur starp citiem atradumiem bija arī šāds asmenītis. Izrakumu rezultātiem veltītās publikācijas attēla anotācijā lasāms šāds apraksts: “Dzelzs apkalums, saliekts, ar caurumiņiem galos.”⁴² Līdzīgi priekšmeti bija arī starp atradumiem Daugmales pilskalna 1933. un 1935.–1937. gada izrakumos, kurus vadīja V. Ģinters. Sākotnējā atradumu sarakstā tie atzīmēti kā “dz. priekšmets ar asmeni un caurumu” (tā bija asmenīša puse), “dz. asmens” (šajā gadījumā bija atpazīstams E. Šnores rokkraksts), “dz. asmenis (?)”⁴³ Kā redzams, Daugmales pilskalna iz-

2. att. Ādu apstrādes asmeņiņu atradumu vietas Latvijas teritorijā.

I – dzīvesvieta, II – apbedījumu vieta.

1 – Piltenes pils, 2 – Padures pilskalns, 3 – Puzes Lejaskroga kapsēta, 4 – Talsu pilskalns un senpilsēta, 5 – Mežītes pilskalns, 6 – Sabiles senpilsēta, 7 – Saldus pilskalns, 8 – Dobeles viduslaiku kapsēta, 9 – Dobeles priekšpils, 10 – Tērvetes pilskalns, 11 – Mežotnes pilskalns, 12 – Kamārdes pilskalns, 13 – Raušu ciems, 14 – Salaspils pils, 15 – Mārtiņšalas kapsēta, 16 – Mārtiņšalas pils un ciems, 17 – Laukskolas kapulauks, 18 – Daugmales pilskalns, 19 – Lipšu ciems, 20 – Kābeļu apmetne, 21 – Ikšķiles ciems, 22 – Bērzmuižas viduslaiku kapsēta, 23 – Satezeles pilskalns, 24 – Turaidas pils, 25 – Veselavas kapsēta, 26 – Taniskalna pilskalns, 27 – Pāvulkalna viduslaiku kapsēta, 28 – Lokstenes pils, 29 – Sēlpils pilskalns un apmetne, 30 – Sēlpils viduslaiku kapsēta, 31 – Asotes pilskalns, 32 – Madalānu pilskalns, 33 – Rēzeknes pils, 34 – Ludzas pils, 35 – Dinaburgas pilsētiņa, 36 – Vilmaņu viduslaiku kapsēta, 37 – Indricas pilsmuiža, 38 – Kokneses pilskalns, 39 – Madlienas baznīcas kapsēta

rakumu laikā asmeņiņu funkcija vēl netika definēta. Apūles pilskalnā atrastie divi eksemplāri, kuriem saglabājies tikai viens caurums, nesen iznākušajā publikācijā nodēvēti par salokāmajiem nažiem (*Klappmesser*).⁴⁴

No 1936. gada līdz 1938. gadam tika veikti izrakumi Talsu pilskalnā Ā. Karnupa vadībā. Starp atrastajām apmēram 2800 senlietām bija arī virkne asmeņiņu ar caurumiņiem galos. Izrakumu vadītāja pašrocīgi rakstītajā atradumu sarakstā tie jau tika identificēti kā slīmesti.⁴⁵ Tātad doma, ka minētie atradumi kvalificējami kā kokapstrādes rīki – slīmesti, radās 20. gs. 30. gadu otrajā pusē – un pirmais to puda Ā. Karnups. Te jāatgādina, ka viņš jau tolaik bija ne vien pieredzējis arheologs, bet, vadot Valsts vēsturiskā muzeja Etnogrāfijas nodaļu, arī

speciālists etnogrāfijā.⁴⁶ Acīmredzot Ā. Karnupa autoritātes iespaidā šo viņa viedokli pārņēma arī citi arheologi.

Tomēr šo rīku izmantošanu kokapstrādē dara šaubīgu vairāki apstākļi. Pirmkārt jau asmeņišu gracilitāte – tie ir tikai 0,15–0,3 cm biezi. Daļai no tiem biežās asināšanas dēļ asmens platums samazinājies līdz 0,7–0,5 centimetriem. Grūti iedomāties, ka šāds trausls rīks bija piemērots tik pietiekami cieta materiāla kā koks apstrādei. Asmeņišu iestiprinājums koka rokturos tikai ar vienu nagliņu katrā galā diez vai bija pietiekams, lai ar šādi iekātotu rīku apstrādātu koku – pie lielākas slodzes rokturi sāktu kustēties. Visai dīvaini arī tas, ka 11. gadsimtā līdzās tradicionālajiem un salīdzinoši masīvajiem slīmestiem, skripstiem un grebļiem pēkšņi parādījās atšķirīgas formas rīks, kas, līdzīgi iepriekšminētajiem, pretendēja uz līdzīgu funkciju, proti, kokapstrādi. Tāpat neparasts ir šo rīku skaits salīdzinājumā ar jau minētajiem un citiem neapšaubāmiem kokapstrādes rīkiem. Pēdējos dzīvesvietās atrod paretam, turpretī atrasto asmeņišu skaits dažās dzīvesvietās sniedzas desmitos. Tā, piemēram, Lokstenē tika atrasti 17,⁴⁷ Talsu pilskalnā 32,⁴⁸ bet Mārtiņsalas pilī, priekšpilī un ciema vietā – pat 84 šādi rīki.⁴⁹ Tā kā asmeņiši konstatēti ne vien vīriešu, bet arī sieviešu un pat bērnu kapos, jādomā, ka ar tiem strādāja arī sievietes un bērni. Savukārt agrajam un vidējam dzelzs laikmetam piederīgie slīmesti jeb skripsti Rucavas Mazkatužos, Īles Gailišos, Sējas Jaunāmuižā Latvijā un Plinkaigaļu un Kaireneļu kapulaukā Lietuvā atrasti tikai vīriešu kapos, tā norādot uz kokapstrādi kā vīriešu nodarbi. Tāpēc rodas zināmas šaubas, ka vēlākajos gadsimtos ar to būtu nodarbojušās arī sievietes un bērni. Par to nav liecību arī etnogrāfijas materiālos.

Šie apstākļi vedina domāt, ka aplūkojamajiem asmeņišiem bija cits, ar kokapstrādi nesaistīts pielietojums. Tāds varētu būt šo asmeņišu izmantojums ādu apstrādē. Šī nozare ir samērā maz aplūkota arheoloģiskajā literatūrā, taču nav šaubu, ka tai bija nozīmīga vieta citu amatniecības nozaru vidū. Arheoloģiskajā literatūrā, aplūkojot ādu apstrādi, parasti to sāk ar stadiju, kad āda jau ir sagatavota kā izejmateriāls dažādu izstrādājumu (apavu, jostu, maku u.c.) izgatavošanai, jo to paliekas nereti atrod arheoloģiskajos izrakumos. Par ādu sākotnējo apstrādi, proti, par to stadiju, kas sākas ar ādas nodīrāšanu un noslēdzas ar ādu kā jau gatavu materiālu tālākai izmantošanai, arheoloģiskās liecības ir trūcīgas. Piemēram, savā laikā Novgorodā 11.–15. gs. slāņos tika atklāta ādu apstrādes darbnīca, kurai visapkārt bija 5–15 cm biezs, ar vilnu, pelniem un kaļķiem piesātināts slānis; atklāta tika arī ādu raudzēšanai un miecēšanai paredzēta koka kaste – kubuls.⁵⁰ Tā kā šādi piemēri ir reti, tad, lai gūtu priekšstatu par dzīvnieku ādu sākotnējo apstrādi un lietotajiem darbarīkiem pirmsindustriālajās sabiedrībās, neliels ieskats dažās etnogrāfijas liecībās.

Spriežot pēc tām, ādas sākotnējā apstrāde ietvēra vairākas operācijas. Vispirms dzīvnieka ādu, ja tā bija jau sakaltusi, nedēļu vai īsāku laiku mērcēja ūdenī. Pēc tam ādas tika atgaļotas,⁵¹ proti, tām “izdzina taukus” ar gaļas izdzenamo “šābu dzelzi” (tas ir ap 0,4 m garš un 4–5 cm plats rīks, kam viena mala noasināta, bet abos galos ir rokturi).⁵² Tad tās lika kaļķu (vai pelnu) šķīdumā īpašā kublā, kur turēja 2–4 nedēļas, kamēr sāka atdalīties vilna. Dažkārt pēc ādu izmērcēšanas ezerā vai mārķā tās vispirms tika raudzētas auzu un rudzu miltu šķīdumā apmēram nedēļu. Tad ādu izžāvēja, ierīvēja ar kritu un apstrādāja ar īpašu “skušamo”. Tas bija rīks “ar diviem rokturiem un dzelzi pa vidu, kam visas malas asas”,⁵³ Jāpiezīmē, ka kaļķu–pelnu šķīdumā lika tikai tās ādas, kuras gribēja atbrīvot no apmatojuma un iegūt kailādas. Kažokzvēru ādas un aitādas tikai raudzēja, bet pēc tam miecēja egļu, vītolu vai ozolu mizu šķīdumā.

Noderīga ir arī to mūsdienu ādu apstrādātāju pieredze, kas tās apstrādā ar tradicionālajiem, pagātnes pieredzē balstītiem paņēmieniem. Tā, piemēram, atgaļojot kazādu, kas ir ļoti plāna, ir jābūt ļoti uzmanīgam, lai to nesabojātu. Lai asmens būtu pietiekami ass, tas ik pēc četriem vilcieniem bija jāasina.⁵⁴ Acīmredzot ar līdzīgu asināšanas nepieciešamību var skaidrot arī dažu mūsu asmenīšu lielo nodilumu. Dzīvnieku āda visās ķermeņa vietās nav vienādā biezumā – kakla, mugurkaula un astes rajonā tā ir biežāka nekā sānos. Miecējot šādu ādu, miecvielas vairāk iedarbojas uz plānākajām vietām, bet uz biežākajām – mazāk. Tāpēc izmiecētā āda būs ar atšķirīgu mikstuma pakāpi dažādās vietās. Lai no tā izvairītos un pēc miecēšanas iegūtu vienmērīgi mikstu ādu (tātad augstākas kvalitātes produktu), pirms tam ādas biežākās vietas vajadzēja padarīt plānākas, nogriežot lieko ādas slāni ar ļoti asu asmeni.⁵⁵ Arheoloģijas un etnogrāfijas dati liecina, ka ādu apstrādes rīki vienas un tās pašas operācijas veikšanai varēja būt visai dažādi. Tā, piemēram, viduslaiku Novgorodā atgaļošanai tika lietoti dzelzs naži, kuru trijstūrveida asmens taisnā leņķī bija noliekts uz sāniem.⁵⁶ Latvijas arheoloģiskajā materiālā šādi rīki nav zināmi. Etnogrāfija liecina arī to, ka dažās tradicionālā dzīvesveida sabiedrībās ādu apstrāde bija sieviešu darbs.⁵⁷ Pēdējais novērojums zināmā mērā izskaidro asmenīšu klātbūtni sieviešu apbedījumos.

Minētajiem līdzīgus rīkus un darba paņēmienus izmanto arī mūsdienu ādu apstrādātāji. Lai apstrādātu tikko nodīrātu vai izmērcētu ādu, to uzklāj uz nogludināta bluķa, ar apstrādājamo pusi uz augšu. Tā kā lielo dzīvnieku (aļņu, briežu, meža cūku) ādas ir ļoti biezas, to atgaļošanai lieto ap 50 cm garu un ap 10 cm platu, masīvu, asi trītu asmeni, kuram abos galos ir koka rokturis. Mazāku kažokzvēru ādām tik masīvi rīki nav piemēroti, tāpēc to vietā tiek lietoti skalpeļi. Šī

operācija prasa lielu uzmanību, jo, nogriežot zemādu, nedrīkst nogriezt kažoka spalvu saknes, kas izraisītu apmatojuma izkrišanu. Uzlūkojot mūsu asmenīšus, ādu apstrādātājs A. Strazds atzina, ka tie būtu visai piemēroti tieši mazo kažokzvēru (vāveru, caunu u.c.) ādu apstrādei; lielo dzīvnieku ādām, kuru atgaļošana prasa lielāku spēku, tie būtu par maziem un par trausliem.⁵⁸

Gan raksta sākumā aplūkoto "īsto" slimestu, gan rokturos iestiprināto asmenīšu pielietojums bija funkcionāli līdzīgs tanī ziņā, ka ar abiem noņēma, resp., nogrieza, no apstrādājamā materiāla nevajadzīgo, traucējošo slāni. Vienā gadījumā tā bija koka miza vai nelīdzenumi koka virsmā, bet otrajā tā bija zemāda. Tātad katrs no šiem rīkiem bija saistīts ar savu amatniecības nozari – slimesti ar kokapstrādi, bet asmenīši – ar ādu apstrādi. Spriežot pēc atradumiem dzīvesvietās, kokapstrādē vēlajā dzelzs laikmetā turpināja lietot tos pašus darbarīkus, kādus izmantoja jau iepriekšējā laika posmā. Iespējams, ka uzlabojās to efektivitāte, tiem kļūstot masīvākiem. Kokapstrāde, tai skaitā celtniecība, galvenokārt bija saistīta ar ikdienas vajadzību apmierināšanu. Citādi bija ar dzīvnieku ādām, kuras kalpoja ne vien vietējām vajadzībām, bet vismaz jau kopš bronzas laikmeta bija arī nozīmīgs maiņas objekts. Vēlāis dzelzs laikmets visā Austrumbaltijā bija ievērojamu pārmaiņu laiks. Tieši šajā laikā Latvijas teritorijas iedzīvotāji iesaistījās arī daudz plašākos tirdznieciskos sakaros. 10. gadsimta otrajā pusē vietējo sabiedrību elitēs parādījās vietējas izcelsmes tirgotāji, kas paši devās tālākos braucienos, lai iemainītu pret vietējiem ražojumiem prestižas citzemju preces.⁵⁹ Nav šaubu, ka ne pārāk daudzveidīgajā vietējo ražojumu klāstā gan vēlajā dzelzs laikmetā, gan viduslaikos bija arī dzīvnieku ādas. Pēc dzīvesvietās atrasto kaulu liecībām redzams, ka starp medījumiem bijuši tādi kažokzvēri kā beabri, āpši, caunas, seski, zebiekstes, ūdeles, zaķi un vāveres.⁶⁰ Pētīto pilskalnu vidū ar kažokzvēru kaulu augstāku īpatsvaru izceļas Asote. Tiesa gan, iegūtais kažokzvēru kaulu materiāls nesniedz pilnīgi adekvātu ainu, jo pastāvēja liela varbūtība, ka nomedīto zvēriņu, kura gaļu pārtikā nelietoja, pameta turpat mežā, paņemot tikai tā ādu.⁶¹ Tas nozīmē, ka īstenībā nomedīto kažokzvēru bija krietni vairāk. Rakstītie avoti liecina, ka tādu mazo kažokzvēru kā caunu un vāveru ādiņas viduslaikos bija svarīgs tirdzniecības objekts un norēķinu līdzeklis un tās skaitītas pat tūkstošos.⁶² Tāpēc bija svarīgi, lai ādiņas būtu pietiekami labi izstrādātas un atbilstu tirdzniecības standartiem. Raugoties no šāda viedokļa, īpašu ādas apstrādes asmenīšu parādīšanās 11. gadsimtā šķiet visai saprotama. Iepriekš jau tika atzīmēts, ka dažās dzīvesvietās asmenīšu skaits sniedzas desmitos. Tanī pašā laikā ir arī tādas pietiekami plaši pētītas dzīvesvietas, kur atrasti tikai atsevišķi asmenīši, vai arī tādas, kur tie nav atrasti vispār (Aizkraukles, Jersikas, Oliņkalna pilskalns). Acīmredzot pastāvēja centri, kuri bija īpaši specializējušies mazo

kažokzvēru ādu apstrādē. Zīmīgi, ka minētie asmenīši sevišķi raksturīgi Daugavas lejteces lībiešiem. Tieši šī novada iedzīvotāju saimniecībā tirdzniecībai bija īpaši svarīga loma – un labi izstrādātas zvērādas varēja būt izdevīgs maiņas objekts.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Darbarīks (parasti ar izliektu asmeni un diviem rokturiem) kokmateriālu mizošanai, nolīdzināšanai. – Latviešu literārās valodas vārdnīca. – 7₁ sēj. – Rīga, 1989. – 591. lpp.
- ² Latvijas PSR arheoloģija (turpmāk – LA). – Rīga, 1974. – 70. tab.: 2.
- ³ Turpat. – 27. tab.: 6.
- ⁴ *Moora H.* Ein Hügelgrab der römischen Eisenzeit in Īle, Kreis Jelgava, Lettland // *Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum Rigae*, 19.–23. VIII. 1930. – I sēj. 1. papildin. – Rīga, 1931. – Abb. 7.
- ⁵ Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas krājuma šifrs 2213 (turpmāk LNVM A; RDM).
- ⁶ *Šnore R.* Izrakumi Salenieku “Kara kapos” Makašānu pagastā // *Senatne un Māksla*. – 1936. – Nr. 2. – 10. att.: 6.
- ⁷ LNVM RDM I 725d.
- ⁸ LA. – 36. tab.: 8.
- ⁹ Turpat. – 70. tab.: 1.
- ¹⁰ *Шноре Э.* Асютское городище. – Рига, 1961. – Табл. XIV: 6, 7.
- ¹¹ Kokneses senvietu izrakumu kolekcija, LNVM VI 62: 1974.
- ¹² *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. – Rīga, 1980. – 35. att.: 28.
- ¹³ *Vilcāne A.* Senā Jersika. – Rīga, 2004. – 5. tab.: 1.
- ¹⁴ Šādu slīmestu darba procesā sk.: *Vēveris E., Kuplais M.* Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā. – Rīga, 1986. – Att. 140. lpp.
- ¹⁵ Sk., piemēram: *Bilenšteins A.* Latviešu koka celtnes un iedzīves priekšmeti. Otrā daļa. Latviešu koka iedzīves priekšmeti. – Rīga, 2007. – 318. lpp.; LNVM Etnogrāfijas nodaļas rokrakstu, fotoattēlu un dokumentu kolekcijas (turpmāk – ZAE) materiāli: Cēsu apr. mape “Darbarīki”, Madonas apr. mape “Darbarīki” u.c.
- ¹⁶ *Kazakevičius V.* Plinkaigalio kapinynas // *Lietuvos archeologija*. – T. 10. – Vilnius, 1993. – P. 71, pav. 126.
- ¹⁷ *Stankus J.* Kairēnēliu plokštinis kapinynas // *Lietuvos archeologija*. – T. 3. – Vilnius, 1984. – P. 71, pav. 11: 5.
- ¹⁸ Древняя Русь. Город, замок, село // *Археология СССР*. – Москва, 1985. – Табл. 98: 14–16.
- ¹⁹ *Kivikoski E.* Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text. – Helsinki, 1973. – Abb. 181, 622, 623.
- ²⁰ Sk., piemēram: *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. – Rīga, 1977. – XXIII tab.: 20.
- ²¹ Izplatības karte sastādīta, vadoties no asmenīšu – slīmestu pieminējumiem arheologu publikācijās, kā arī caurskatot virkni kolekciju LNVM Arheoloģijas nodaļā. Pieļaujams tomēr, ka atsevišķi atradumi palikuši nepamanīti.

- ²² *Valk H.* Reflections of Folk-Religion and Beliefs in Estonian Burial Customs of the 13th–19th centuries. *Archaeology, Folklore and Written Data // Archaeology East and West of the Baltic. Papers from the Second Estonian-Swedish Archaeological Symposium Sigtuna, May 1991.* – Stockholm, 1995. – P. 143.
- ²³ *Peets J.* The Power of Iron. Iron production and blacksmithy in Estonia and neighbouring areas in prehistoric period and the Middle Ages // *Muinas Teadus.* 12. – Tallinn, 2003. – P. 243, 248.
- ²⁴ *Mägi M.* At the Crossroads of Space and Time. Graves, changing society and ideology on Saaremaa (Ösel), 9th–13th centuries AD // *CCC Papers* 6. – Tallinn, 2002. – P. 51, 57, 58.
- ²⁵ *Apuolė.* Ausgrabungen und Funde. 1928–1932 / Hrsg. Jan Peder Lamm. – Klaipėda, 2009. – Abb. 31: 2, 3.
- ²⁶ Dr. hist. *Gintauta Zabiela*s informācija autoram 2009. gada 23. septembrī.
- ²⁷ *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts. – Rīga, 2006. – 124. att.: 11.
- ²⁸ Turpat. – 81. lpp.
- ²⁹ Turpat. – 15. lpp.
- ³⁰ Turpat. – 61. lpp.
- ³¹ *Vasks A.* Kurši Padurē? // *Pētījumi kuršu senatnē. Rakstu krājums. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 14. Arheoloģija.* – Rīga, 2008. – 155. lpp.
- ³² *Mägi M.* At the Crossroads of Space and Time .. – P. 51.
- ³³ Turpat. – 57., 58. lpp.
- ³⁴ *Zariņa A.* Izrakumi Indricā // *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1982. un 1983. gada pētījumu rezultātiem (turpmāk – ASM).* – Rīga, 1984. – 118. lpp., 25. att.: 22.
- ³⁵ *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģiskie izrakumi Dinaburgas pilsētiņā // *ASM 1982–1983.* – Rīga, 1984. – 73. lpp.
- ³⁶ *Mugurēvičs Ē.* Rēzeknes pils un tās novads 9.–17. gs. (sakarā ar 700 gadiem, kopš Rēzekne pirmoreiz minēta rakstītajos avotos) // *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis.* – 1985. – Nr. 3 (452). – 66. lpp., 6. att.: 32.
- ³⁷ *Zagorska I.* Viduslaiku arheoloģiskais komplekss Vilmaņos // *ASM 1984–1985.* – Rīga, 1986. – 133. lpp., 25. att.: 3.
- ³⁸ *Siatkovskis J.* Izrakumi Pāvulkaļna viduslaiku kapsētā un arheoloģisko pieminekļu apzināšana // *ASM 1984–1985.* – Rīga, 1986. – 100. lpp.; *Siatkovskis J.* Izrakumi Ozolkaļna senkapos un Pāvulkaļna viduslaiku kapsētā // *ASM 1986–1987.* – Rīga, 1988. – 126. lpp.
- ³⁹ *Melne I.* Arheoloģiskie izrakumi Veselavas viduslaiku kapsētā // *Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā.* – Rīga, 2008. – 168., 169. lpp.
- ⁴⁰ Šķiet, ka pirmā publikācija, kur pausts šāds uzskats, ir E. Šnore monogrāfija par Asotes pilskalnu; sk.: *Шноре Э.* Асотское городище. – Табл. XIV: 6, 7. No jaunākajiem darbiem sk.: *Mugurēvičs Ē.* Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā. – Rīga, 2008. – 105. lpp., VII tab.: 7–9.
- ⁴¹ *Mägi M.* At the Crossroads of Space and Time .. – P. 94; *Peets J.* The Power of Iron .. – Tab. 15: 12, p. 243, tab. 17: 22, p. 248; *Laul S., Valk H.*

- Siksälä. A community at the frontiers. Iron Age and Medieval // CCC Papers 10. – Tallinn; Tartu, 2007. – P. 48.
- ⁴² *Balodis F., Teikmanis A., Kundziņš P., Kundziņš L.* Izrakumi Raunas Tānisa kalnā 1927. gadā // Arhaioloģijas raksti. – IV sēj., 1. daļa. – Rīga, 1928. – Att. 72. lpp.: 14, 73. lpp.
- ⁴³ Daugmales pilskalna izrakumu pirmdokumentācija. LNVM Arheoloģijas nodaļas zinātniskais arhīvs AA 460.
- ⁴⁴ Apulē. Ausgrabungen und Funde. – Abb. 31: 2, 3.
- ⁴⁵ A. Karnups. Talsu pilskalns 1936–1938. II mape. – LNVM Arheoloģijas nodaļas zinātniskais arhīvs AA 459: 2.
- ⁴⁶ *Ciġlis J.* Arheologam un etnogrāfam Ādolfam Karnupam – 100 // Pētījumi zemgaļu senātnē. Rakstu krājums. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 10. Arheoloģija un antropoloģija. – Rīga, 2004. – 199. lpp.
- ⁴⁷ *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi .. – 93. lpp.
- ⁴⁸ Talsu pilskalna kolekcija, LNVM A 11431.
- ⁴⁹ *Mugurēvičs Ē.* Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā. – 105. lpp.
- ⁵⁰ *Изюмова С. А.* К истории кожевенного и сапожного ремесел Новгорода Великого // Труды Новгородской археологической экспедиции. Том 2. Материалы и исследования по археологии СССР. – № 65. – Москва, 1959. – С. 193.
- ⁵¹ Atgaļošana – zemādas atdalīšana no tikko nodīrātas, skalotas vai mērcētas jēlādas (Latvijas padomju enciklopēdija. – 1. sēj. – Rīga, 1981. – 435. lpp.).
- ⁵² Ziņas sniedza M. Damškalns Lībagu pagastā 1931. gada 20. jūnijā; pie-rakstija J. Gulbis. ZAE, Talsu apriņķa mape “Lauku rūpniecība”.
- ⁵³ *Kunnos J.* Latgale Brīvdabas muzejā. – Rīga, 1993. – 57., 59. lpp.
- ⁵⁴ *Terpack V.* Observations on Goatskin. Available: <http://www.braintan.com/articles/vaughan/goatskin1.html> (accessed 20 March 2009).
- ⁵⁵ *Klek M.* Brain Tanning Buffalo Hides. Available: <http://www.braintan.com/bison/Klek/klek1.html> (accessed 19 March 2009).
- ⁵⁶ *Колчин Б. А.* Черная металлургия и металлообработка в Древней Руси (домонгольский период) // Материалы и исследования по археологии СССР. – № 32. – Москва, 1953. – С. 129, рис. 100.
- ⁵⁷ *Коробкова Г. Ф.* Технология обработки шкур и выделка кожи в каменном веке // *Семенов С. А., Коробкова Г. Ф.* Технология древнейших производств. Мезолит – энеолит. – Ленинград, 1983. – С. 137, 138.
- ⁵⁸ Ādu apstrādes speciālista, AS “Latvijas valsts meži” struktūrvienības “Rekreācija un medības” direktora vietnieka Agra Strazda informācija autoram 2009. gada 25. martā.
- ⁵⁹ *Apals J., Mugurēvičs Ē.* Vēlais dzelzs laikmets (agrie viduslaiki) // Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g. – Rīga, 2001. – 340. lpp.
- ⁶⁰ LA. – 252. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Medības Latvijā viduslaikos // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 151.–153. lpp.
- ⁶¹ LA. – 252., 253. lpp.
- ⁶² *Mugurēvičs Ē.* Medības Latvijā viduslaikos. – 151., 152. lpp.

Andrejs Vasks

DRAWKNIFE OR TOOL FOR DRESSING ANIMAL PELTS?

Summary

Two forms of iron tools are generally referred to as drawknives in Latvian archaeological literature. The first form includes tools with a straight or curved blade and handles bent approximately at a right angle to the blade. These drawknives have a blade 1.5–3 cm wide, 0.3–0.6 cm thick at the back and 4–9 cm long. On the largest examples, the bent-back handles reach a length of 15 cm. The earliest drawknives of this kind, dated to the 3rd and 4th century AD, with a curved or straight blade, come from four burial grounds (Mazkatuži, Īles Gailiši, Blomes Pērļukalns and Makašānu Salenieki), and a drawknife datable to the 5th–6th centuries has been found in Barrow 2 at Sējas Jaunāsmuiža. Drawknives of this kind have so far not been found in the Late Iron Age graves: all of the known examples are from living sites, mainly hillforts. In total, such tools have been found on at least 17 Iron Age archaeological sites in Latvia. Drawknives resembling these, becoming ever larger and more robust, were also used in the historical period, right up to the 20th century.

The second form of tools referred to as drawknives is entirely different. These tools consist of an 8–14-cm-long and up to 2.5-cm-wide iron plate sharpened along one edge, and a circular (or in rare cases quadrangular) perforation at each end, measuring 0.2–0.5 cm (*Fig. 1*). The majority of these tools come from the Late Iron Age and medieval living sites, but they also occur as grave goods, mainly in medieval cemeteries. A total of about 240 such objects have been found in Latvia, at 39 sites (*Fig. 2*). A smaller number of such blades have been found in the area of present-day Estonia, but they are not characteristic of present-day Lithuania or, apparently, the forest belt of Russia. The earliest finds are from the 11th century, and the latest are from the 16th–17th centuries.

Although such blades are likewise regarded in Latvian and Estonian archaeology as woodworking tools, namely drawknives, there are several reasons to doubt such an interpretation. In the first place, because of the lightness of the blades and the mode of attachment of the handles, these objects would not have been suitable for working a fairly hard material such as wood. It is also strange that in the 11th century, alongside the traditional and comparatively heavy drawknives, a different form of tool should suddenly appear that also purportedly had the same function, namely woodworking. Also unusual is the large number of such tools, compared with the above-described tools and other tools that undoubtedly were woodworking implements. The latter occasionally occur on

living sites, whereas some settlement sites have produced dozens of the small blades. Apart from this, the small blades occur not only in male graves, but also in the graves of women and children. By contrast, the Early and Middle Iron Age drawknives with bent-back handles have only been found in male graves, pointing to woodworking as a men's occupation. Thus, we may doubt whether women and children would also have been engaged in this activity in later centuries. Neither is there any indication of this in the ethnographic sources. These considerations suggest that the small blades had a different role, unconnected with woodworking. Thus, they could have been used in dressing animal pelts. As indicated by ethnographic material and the experience of contemporary leatherworkers, in the process of dressing pelts a very sharp blade was needed for removing the subcutaneous layer. The above-described small blades would have been very well suited for this purpose, especially for dressing the pelts of small fur-bearing animals. Since these tools frequently had to be sharpened, this would also explain the high degree of wear on some of the small blades discussed here.

In the Late Iron Age the local population was involved in much more extensive trading contacts. In the second half of the 10th century traders of local background emerged among the local elites: they went on distant journeys with the aim of exchanging prestige goods of foreign origin for local wares. There is no doubt that the fairly restricted range of local wares in the Late Iron Age and Middle Ages included furs. The bone remains from settlement sites indicate that the range of hunted animals included such fur-bearing animals as beaver, badger, marten, polecat, weasel, mink, hare and squirrel. Accordingly, it was important that the furs should be sufficiently well dressed to correspond to the standards for trading. From this perspective, the appearance of special blades for dressing pelts in the 11th century seems entirely logical. It is noteworthy that such blades are particularly characteristic of the Livs inhabiting the Lower Daugava area. Trade was a particularly important part of the economy for the people living in this area, and well-processed furs could have been very useful as exchange goods.

Iesniegts 25.11.2009.

Māris Zunde

RĪGĀ, MIESNIEKU IELĀ 4 UN GRĒCINIEKU IELĀ 11/13, ATKLĀTO KOKA SENCELTŅU DENDROHRONOLOĢISKĀ DATĒŠANA*

Vecrīgas teritorijā no 1938. gada līdz mūsdienām organizēto arheoloģiskās izpētes darbu laikā, kā arī vēl senāk kā savrupatradumus ir izdevies uziet senlietas un atklāt seno celtnu vai citu koka konstrukciju paliekas, kuras attiecināmas uz tālo 12. vai 13. gadsimtu. Tās ir lietiskās liecības par galvenokārt divām 12. gs. lībiešu dzīvesvietām un sākotnēji apdzīvoto teritoriju Rīgā 13. gadsimtā. Arheoloģiskajos izrakumos noskaidrots, ka 13. gs. pašā sākumā kāds ciems sācis veidoties arī teritorijā, kura drīz vien (1211. g.) izraudzīta un iesvētīta jaunās Doma baznīcas celšanai. Tātad šis ciems, kurš sāka veidoties ziemeļrietumu pusē aiz kristīgo kapsētas, kas iesvētīta senākā kapulauka vietā, ir pastāvējis ļoti īslaicīgi, t.i., domājams, tas nodedzis 1210. gadā, kad kurši veica uzbrukumu Rīgai.¹ Ciema, kurš, ļoti iespējams, varētu būt bijis Indriķa hronikā minētais “ciems ārpus mūra”,² ziemeļu un rietumu puses robeža nav noskaidrota. Tādi 20. gs. pirmajā pusē plaši pazīstami vēsturnieki kā A. Švābe un J. Straubergs, trūkstot konkrētākām vēstures liecībām, šī ciema vietu ir uzrādījuši teritorijā, kuras robežas mūsdienās aptuveni iezīmē Pils iela, Doma laukums, Jauniela, apbūves robeža gar 11. novembra krastmalu un Poļu gāte.³ Hipotēzi, ka Indriķa hronikā pieminētais “ciems ārpus mūra” būtu aizņēmis tik relatīvi plašu platību, neizdevās apstiprināt arī arheoloģiskās uzraudzības darbu gaitā, kurus 2007./2008. gadā veica Miesnieku ielā 4 (7. att.: A). Tur esošajā ēkā bija iepļānots ierīkot luksusa viesnīcu “Dome Hotel & SPA”. Padziļinot kultūrslāni pagrabstāva paplašināšanai, tika atklātas arī vairāku senu koka konstrukciju paliekas. Gan kultūrslānī atrastās senlietas, gan šo konstrukciju būvelementu dendrohronoloģiskās datēšanas rezultāti apstiprināja, ka dažas no atsegtajām būvē

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros. Rīgā, Miesnieku ielā 4, atklāto seno koka konstrukciju būvelementu dendrohronoloģiskā datēšana veikta, pateicoties Valsts kultūrkapitāla fonda finansiālajam atbalstam.

tiešām attiecināmas uz 13. gadsimtu, bet tās saistīt ar Indriķa hronikā minēto ciemu nevar. Tomēr šie rezultāti sniedz citu nozīmīgu informāciju, kas izmantojama arī turpmākā Rīgas kultūrvēsturiskā koka mantojuma arheoloģiskajā un dendrohronoloģiskajā izpētē, tāpēc minētās koka konstrukcijas, to dendrohronoloģiskā datēšana un tās rezultāti raksta turpinājumā aplūkoti tuvāk.

Miesnieku ielā 4 notikušo arheoloģiskās izpētes darbu laikā dendrohronoloģiskajai datēšanai paredzētie būvelementu koksnes paraugi iegūti no septiņu dažādu koka konstrukciju būvelementiem (tab.). No tiem sagatavoja pavisam 80 dendrohronoloģiskajai datēšanai atbilstošas kvalitātes zāgētos ripas veida koksnes paraugus. Pēc tam to dendrohronoloģisko datēšanu veica Latvijas Universitātes aģentūras "LU Latvijas vēstures institūts" Dendrohronoloģijas laboratorijā. Tālāk sniegts ieskaits par katras pētītās koka konstrukcijas dendrohronoloģiskās datēšanas gaitu un rezultātiem atsevišķi.

MIESNIEKU IELĀ 4 ATSEGTĀS SENĀS KOKA KONSTRUKCIJAS
UN NO TO BŪVELEMENTIEM SAGATAVOTO KOKSNES PARAUGU
SKAITS

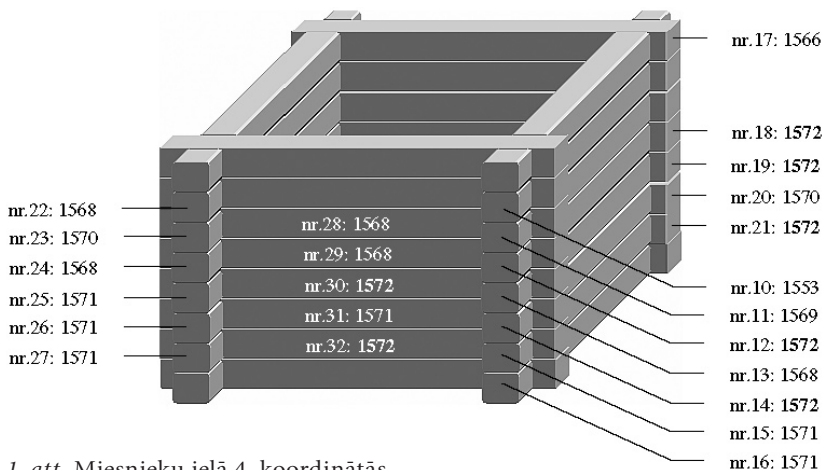
Nr. p.k.	Datētā koka konstrukcija	Atsegšanas vieta izrakumu laukumā (koordinātas)	Kultūrslāņa kārta	Sagatavoto koksnes paraugu skaits
1	Izbūvēta atejas bedre	7-9/C-G	1.	23
2	Izbūvēta atejas bedre	3-5/D-F	1.	16
3	Izbūvēta atejas bedre	1-3/B-C	1.	19
4	Baļķu klājums (ielas seguma posms?)	1-2/F-G	3.	4
5	Mūra ēkas, t.s. <i>stenhus</i> pamatu balsta baļķi	6/D-G	3.	2
6	Statņu konstrukcijā, guļbūves tehnikā būvēta ēka	6-10/E-G	4.-5.	8
7	Pāļi un pamatu plosta ⁴ baļķis zem esošās ēkas pamatiem	1-8/G	?	8

Izbūvēta *atejas bedre koordinātās 7-9/C-G*, kas atklāta pētītā kultūrslāņa 1. kārtā, bija veidota guļbūves tehnikā no priedes koka būvelementiem. Tie visai ievērojami atšķīrās cits no cita gan pēc formas, kas iegūta, atšķirīgā apjomā apstrādājot (atskaldot) baļķu sānus, gan arī pēc apmēriem. Vairums no tiem bija veidoti kā šķautņi un kā trīspusīgi apstrādātas brusas. Bez tam pētīto būvelementu skaitā

bija viens apaļkoks, kā arī kādas senākas celtnes būvelements ar vienā sānā gareniski veidotu ap 5 cm dziļu un ap 4 cm platu gropi. Raksturīgi, ka apaļkoks un vēl citi būvelementi, kuriem sānu virsma vienā pusē bija atstāta neapstrādāta, t.i., ieapaļa, bija iebūvēti galvenokārt konstrukcijas apakšējā daļā, bet otrreiz izmantotais būvelements no senākas celtnes atradās atsegtās atejas bedres virsējā vainagā. Datēto būvelementu platums starp pretējām sānu skaldnēm variēja no 17 līdz 29 centimetriem, bet resnākajām to izgatavošanai izraudzītajām priedēm stumbra diametrs sasniedzis vismaz 31 centimetru. Koki cirsti dažādā – no aptuveni 65 līdz 215 gadu vecumā.

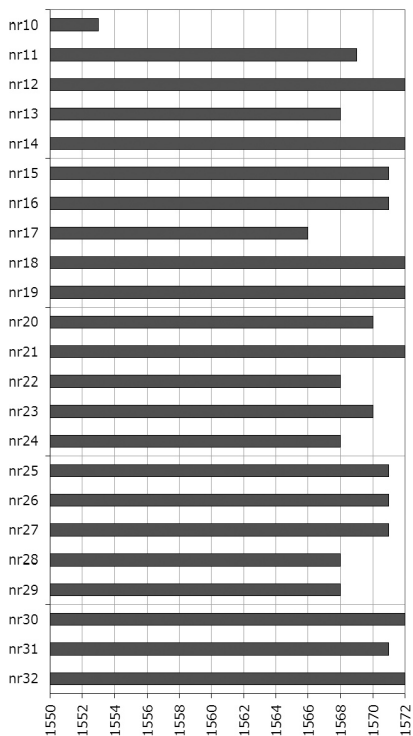
Koksnes paraugi datēšanai iegūti no konstrukcijas 23 būvelementiem (tie apzīmēti ar numuriem no 10 līdz 32). Novērtējot savstarpēji šķērsdatēto gadskārtu platuma indeksu laikrindu līdzības rādītājus, konstatēts, ka starp nocirstajām priedēm bijušas vismaz trīs tādas, no kuru stumbra izgatavoti divi vai pat trīs konstrukcijas būvelementi. Domājams, ka no viena koka stumbra izgatavoti būvelementi nr. 21 un nr. 30, bez tam nr. 16 un nr. 25, kā arī nr. 15, nr. 26 un nr. 27.

Darba gaitā izdevās sekmīgi šķērsdatēt visu pētīto 23 būvelementu gadskārtu platuma indeksu laikrindas. Tomēr trim (nr. 13, nr. 23 un nr. 31) datējumam varēja noteikt tikai pēc tam, kad jau bija izstrādāta gadskārtu hronoloģija, kas attiecās uz konstrukcijas pārējiem būvelementiem, un kad minētās trīs gadskārtu indeksu laikrindas varēja tieši salīdzināt ar jauniegūto hronoloģiju. Tā kā šīs trīs laikrindas atbilst kokiem ar salīdzinoši atšķirīgāku ikgadējās augšanas gaitu, to vērtības kopīgās gadskārtu indeksu vidējo vērtību aprēķināšanai vairs netika izmantotas. Šķērsdatēšanas rezultāti rādīja, ka visiem datētajiem konstrukcijas būvelementiem pēdējās gadskārtas datējums nedaudz atšķiras. Pieņemot, ka koksnes parauga ārējā gadskārta, kas konstatēta vismaz divos no trim gadskārtu mērīšanas radiālajiem virzieniem, ir bijusi pēdējā gadskārta arī attiecīgajam kokam, varēja secināt, ka atejas bedres būvelementi darināti galvenokārt vai nu no divos gados pēc kārtas cirstiem būvkokiem, vai arī tādiem, no kuriem daži cirsti gada sākumā, bet citi – tā paša gada otrajā pusē. Iespējams, divi būvelementi (nr. 20 un nr. 23) darināti no kokiem, kuri nocirsti aptuveni 1,5–2 gadus pirms atejas bedres būvēšanas. Pārējiem būvelementiem, kuru relatīvais datējums ir vēl senāks, visticamāk, pēdējās gadskārtas bijušas atcirstas vai vēlāk gājušas bojā kultūrslānī. Raksturīgi, ka relatīvi senāks ārējās gadskārtas datējums konstatēts galvenokārt to būvelementu ārējām gadskārtām, kuri bija konstrukcijas augšējā daļā, t.i., kuri bija salīdzinoši vairāk apstrādāti un vienlaikus mazāk pasargāti no gaisa piekļuves. Interesanti atzīmēt, ka konstrukcijas būvelements nr. 17, kas, domājams, gatavots no kādas ēkas būvelementa, ir tikai sešus gadus senāks nekā konstrukcijas relatīvi jaunākie būvelementi. Tas liecina, ka minētā ēka pastāvējusi neilgu laiku vai arī ka attiecīgais

1. att. Miesnieku ielā 4, koordinātās 7-9/C-G, atsegtās koka atejas bedres absolūti datēto būvelementu izvietojuma shēma

Paraugi

2. att. Miesnieku ielā 4, koordinātās 7-9/C-G, atsegtās koka atejas bedres būvelementu ārējās gadskārtas absolūtais datējums

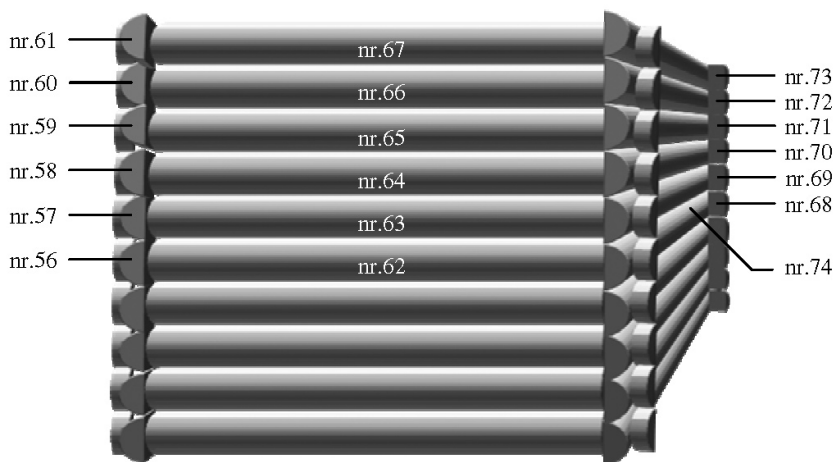
būvelements ar sānos izveidoto gropi ēkā iebūvēts vēlāk vai kaut kāda iemesla dēļ tas ēkā nav bijis iebūvēts vispār.

Salīdzinot ar pārējām objektā atsegtajām un dendrohronoloģiski datētajām koka konstrukcijām, aprakstītā izbūvētā atejas bedre ir bijusi relatīvi jaunākā. Tā būvēta 1572. vai 1573. gadā. Tās būvelementi gatavoti no attiecīgi 1571. un 1572. gadā vai tikai vienā – 1572. gadā cirstu priežu stumbra.

Arī divas nākamās koka konstrukcijas, kuras atsegta Miesnieku ielā 4, bija no baļķiem būvētas atejas bedres. Salīdzinājumā ar pirmo šīs bija ne vien relatīvi senākas, bet arī atšķirās no tās pēc konstrukcijas būvei sagatavoto koka būvelementu formas. Proti, visi būvelementi, no kuriem bija atzāģēti koksnes paraugi, bija darināti no gareniski uz pusēm vai pat nedaudz aiz serdes, t.i., tangenciāli pāršķeltiem baļķiem, iegūstot attiecīgi t.s. pusbaļķi vai vienskaldni. Lielai daļai no šādi sagatavotajiem būvelementiem vēl bija nedaudz atskaldītas abas sānu malas, līdz ar to šie būvelementi bija ieguvuši nedaudz plakanas, trīspusēji apstrādātas brusas formu.

No būvētās atejas bedres, kura atsegta *izrakumu laukuma daļā 1–3/B–C*, kopā iegūti 19 būvelementu koksnes paraugi (nr. 56–nr. 74). Pēc to izmēriem noteikts, ka būvelementu izgatavošanai cirstas vidēji resnas priedes: lai gan būvelementu platumus samazināts, atskaldot to sānu šķautnes, tomēr tas sasniedz 22–27 centimetrus. Ciršanai atlasīto koku vecums bijis robežās no aptuveni 65 līdz 110 gadiem. Pēc gadskārtu indeksu laikrindu savstarpējās šķērsdatēšanas vairākas no tām iedalītas divās grupās. Katrā grupā iekļautas laikrindas, kuru savstarpējā līdzība novērtēta kā izteikti augsta. Neatkarīgi no tā, vai katrā grupā iedalītās laikrindas attiecas uz būvelementiem, kas darināti no viena un tā paša koka stumbra vairākiem posmiem un to abām pusēm, vai kādi no būvelementiem darināti no cita koka stumbra ar ļoti līdzīgu ikgadējo augšanas gaitu, hronoloģijas aprēķināšanai tika izmantotas tikai abās grupās iedalīto laikrindu pa gadiem aprēķinātās vidējās vērtības. Pirmajā grupā iedalītas četras savstarpēji izteikti līdzīgas gadskārtu indeksu laikrindas, kas attiecas uz būvelementu koksnes paraugiem nr. 56, nr. 58, nr. 59 un nr. 74, bet otrajā – septiņu paraugu: nr. 57, nr. 63–nr. 65 un nr. 69–nr. 71 gadskārtu indeksu laikrindas. Gandrīz visiem 11 minētajiem koksnes paraugiem pēdējā gadskārta veidojusies vienā un tanī pašā gadā, izņemot paraugu nr. 58, kuram tās relatīvais datējums ir par vienu gadu senāks. Šim paraugam ārējā gadskārta vairs nebija saglabājusies visā aploces garumā, bet gan samērā īsa loka formā. Līdz ar to ir augsta varbūtība, ka šī patiesībā ir attiecīgā koka priekšpēdējā gadskārta, t.i., arī šis koks cirsts reizē ar pārējiem.

Relatīvais datējums sekmīgi noteikts visiem datētajiem konstrukcijas būvelementiem: to izgatavošanai izvēlētie būvkoki faktiski cirsti

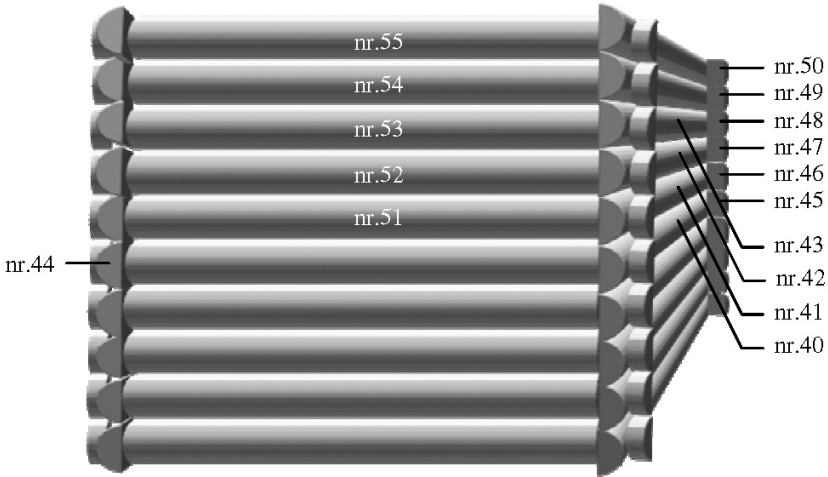

3. att. Miesnieku ielā 4, koordinātās 1-3/B-C, atsegtās koka atejas bedres absolūti datēto būvelementu izvietojuma shēma

vienlaicīgi. Tikai viena koksnes parauga (nr. 62) relatīvais datējums ir par vienu gadu jaunāks, un tas, domājams, ļauj precīzāk noteikt gada sezonu, kurā pārējie izvēlētie koki cirsti. Šī koksnes parauga pēdējā gadskārta konstatēta tās attīstības sākumstadijā, kas liecina, ka attiecīgais koks ir cirsts aptuveni vasaras sākumā. Līdz ar to ir pamats domāt, ka arī pārējie koki nav cirsti iepriekšējā kalendārajā gadā, bet gan tā paša gada sākumā – ziemā vai pavasarī, kad attiecīgā gada gadskārta tiem vēl nebija sākusi formēties.

No savstarpēji šķērsdatēto gadskārto indeksu laikrindu vērtībām aprēķināto indeksu vidējo vērtību laikrinda sinhronajā savietojumā ir būtiski līdzīga ar tām absolūti datētajām hronoloģijām, kuras attiecināmas uz teritorijām, visticamāk, Daugavas augšteces baseinā ($t = 3,6-4,3$). Tomēr visbūtiskāko līdzību tā uzrāda ar gadskārto indeksu vidējo vērtību laikrindu, kuras aprēķinātas no Miesnieku ielā 4 atsegtās trešās atejas bedres būvelementu gadskārto indeksu vērtībām ($t = 8,3$). Datu laikrindu salīdzināšanas rezultāti liecina, ka gandrīz visiem pētītajiem iepriekš aprakstītās konstrukcijas būvelementiem pēdējā gadskārta veidojusies 1429. gadā. Tā kā koksnes paraugam nr. 62 bija konstatēta jauna gadskārta, kas sākusi veidoties nākamajā veģetācijas sezonā, var secināt, ka attiecīgā atejas bedre būvēta **1430.** gadā.

Iepriekš minētā trešā izbūvētā *atejas bedre* atklāta izrakumu *laukuma daļā 3-5/D-F*. Arī tā būvēta no gareniski šķeltu priedes baļķu pusēm, tādējādi to gadskārto platuma dati, tāpat kā otrās atejas bedres dažu būvelementu gadskārto platuma dati, attiecas tikai uz

4. att. Miesnieku ielā 4, koordinātās 3-5/D-F, atsegtās koka atejas bedres absolūti datēto būvelementu izvietojuma shēma

koka stumbra vienu pusi. Koksnes paraugi (nr. 40–nr. 55) datēšanai sagatavoti no šīs konstrukcijas 16 būvelementiem, kuriem koksne bija saglabājusies labākā kvalitātē.

Būvelementu izgatavošanai cirstas galvenokārt aptuveni 105–140 gadu vecas priedes, tikai vienas priedes vecums pārsniedzis 260 gadus (koksnes paraugs nr. 48). Domājams, ka, pateicoties labvēlīgākiem koksnes uzglabāšanās apstākļiem kultūrslānī (dziļākās kārtās tas bija mitrāks un blīvāks), koka pēdējā gadskārta bija saglabājusies visiem paraugiem. To pēdējās gadskārtas datējums izrādījās vienāds, t.i., attiecīgajiem kokiem visiem bez izņēmuma pēdējā gadskārta izveidojusies vienlaicīgi – 1407. gadā. Tas nozīmē, ka šīs priedes cirstas minētā gada otrajā pusē vai nākamā – 1408. gada sākumā, bet pati konstrukcija, visticamāk, ir būvēta **1408.** gadā. Jāpiebilst, ka arī šī konstrukcija veidota no vairākiem “radniecīgiem” būvelementiem, kuri darināti no viena koka stumbra. Izteikti līdzīgas gadskārtu indeksu laikrindas iegūtas no šādu koksnes paraugu gadskārtu platuma datiem: a) nr. 40, nr. 46, nr. 49 un nr. 51, b) nr. 41, nr. 44 un nr. 45, kā arī c) nr. 47 un nr. 50. Arī šajā reizē, sastādot gadskārtu hronoloģiju, aprēķināšanā izmantotas skaitļu vērtības nevis no visām 16, bet gan tikai no 10 indeksu laikrindām. Trīs no šīm 10 laikrindām ir iepriekš minētajās trīs grupās (a, b un c) iedalīto izteikti līdzīgo gadskārtu indeksu laikrindu datu pa gadiem aprēķināto vidējo vērtību laikrindas.

Turpinot izrakumu laukuma arheoloģisko izpēti, kultūrslāņa dziļākās kārtās tika atklātas paliekas no vēl senākas apbūves.

Dendrohronoloģiski interesants rezultāts iegūts, datējot būvelementus no *baļķu klājuma fragmenta* – domājams, ielas seguma posma, kurš atklāts *izrakumu laukuma daļā 1–2/F–G*, kultūrslāņa 3. kārtā. Datēšanai piemērotus koksnes paraugus bija iespējams sagatavot tikai no četriem klājuma baļķiem. To izgatavošanai cirstas jaunas priedes (gadskārtu skaits koksnes paraugos tikai no 39 līdz 45), tādējādi no to gadskārtu datiem iegūtās indeksu rindas vērtējamas kā ļoti īsas. Taču visbūtiskākā līdzība starp visām četrām laikrindām bija konstatēta tieši tajā to savstarpējā savietojumā, kas atbilst to vienādam relatīvajam datējumam. Varbūtība, ka šāds šo īso gadskārtu indeksu laikrindu relatīvais datējums ir patiess, tomēr ir ļoti augsta. Visticamāk, ka atsegtais nelielais baļķu klājuma fragments ir būvēts nevis no nevienādi, t.i., no garāku un īsāku laiku uzglabātiem apaļkokiem, bet gan no tādiem, kuri sagatavoti tieši konkrētam mērķim – klājuma izveidošanai, un līdz ar to tie ir cirsti vienlaikus – vienā un tanī pašā gadā.

Lai gan indeksu vidējo vērtību rinda aprēķināta no tikai četru baļķu gadskārtu indeksiem un aptver relatīvi īsu laikposmu, to tomēr izdevās sinhronizēt ar vairākām absolūtajām hronoloģijām. Laikrindu salīdzināšanas rezultāti liecināja, ka baļķu klājums ierikots jau 13. gadsimtā: visu četru datēto baļķu pēdējā gadskārta veidojusies 1273. gadā. Būvkoki, kuriem pēdējā gadskārta veidojusies šajā gadā, varētu būt cirsti tā paša gada rudenī, ziemā vai nākamā gada agrā pavasarī. Tas nozīmē, ka atsegtais baļķu klājums, visticamāk, ierikots **1274. gadā**.

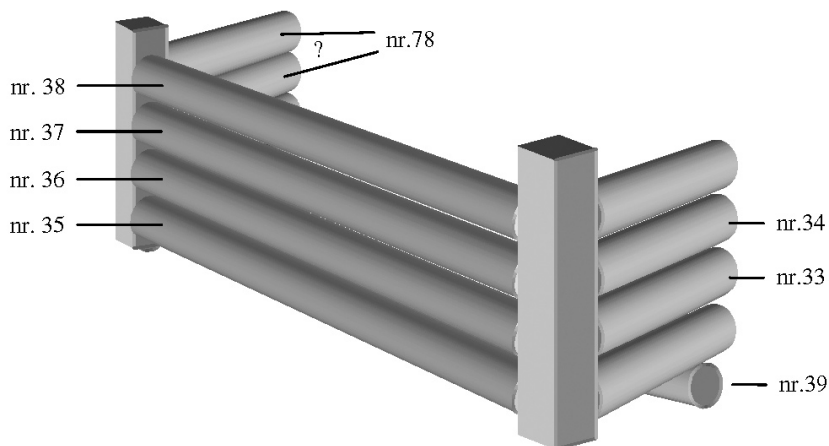
Noskaidrots, ka minētais baļķu klājums ierikots laikā, kad pētītājā teritorijā bijušas jau dažas iepriekš būvētas celtnes. Noņemot kultūrslāņa 3. kārtu, izrakumu laukuma daļā 6/D–G arheologi atsedza kādas senas mūra ēkas sienas pamatu paliekas. Spriežot pēc ēkas konstruktīvā veidojuma un kultūrslāņa kārtas datējuma, šī ēka atbilda pirmajām mūra ēkām Rīgā, kuras attiecināmas uz 13. gs. otro pusi – 14. gs. un rakstītajos vēstures avotos pieminētas ar apzīmējumu *“domus lapidea”* vai *“stenhus”*.⁵ Tās sienas pamatus no apakšas balstīja gulšņa formā, t.i., no divām pretējām pusēm aptēsti divi savstarpēji nesaistīti baļķi. Dendrohronoloģiskajai datēšanai iegūti tikai divi koksnes paraugi no vienas sienas pamatu balsta kokiem. Viens no tiem (koksnes paraugs nr. 80) izgatavots no aptuveni 200 gadu vecas priedes, kuras diametrs sasniedzis vismaz 62 centimetrus, bet otrs (domājams, šķērskoks; koksnes paraugs nr. 79) – no aptuveni 27 cm resnas priedes, kuras vecums nebija pārsniedzis pat 40 gadu. Lai gan mazākā būvelementa gadskārtu platuma indeksu laikrinda ir ļoti īsa, tā ar resnākā būvelementa gadskārtu platuma indeksu laikrindu sinhronizēta sekmīgi: apstiprināts, ka abas priedes cirstas vienā un tanī pašā gadā (zīmju testa koeficients $w = 0,83$). Tā kā no abu minēto

laikrindu vērtībām sastādītās indeksu vidējo vērtību laikrindas garākā, t.i., senākam laikposmam atbilstošā daļa faktiski attiecas tikai uz vienu – resnāko koku, tās līdzība ar citiem vēsturiskajiem objektiem atbilstošām gadskārtu absolūtajām hronoloģijām, kā jau tas bija iepriekš paredzams, nevienā no to savstarpējiem savietojumiem nebija izteikti būtiska. Daudz labāks rezultāts iegūts, šo laikrindu salīdzinot ar gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindu, kas attiecas uz nākamo izrakumu laukumā atklāto senceltni.

Jau iepriekš jāpaskaidro, ka šī nākamā bija *statņu konstrukcijā celta ēka*, kuras sienas pildītas galvenokārt ar daļēji aptēstiem guļbaļķiem. Arheoloģisko izrakumu laikā celtne atsegta daļēji, tāpēc datēšanai koksnes paraugi iegūti tikai no atsegtās daļas astoņiem būvelementiem (nr. 33–nr. 39 un nr. 78). Tie galvenokārt bija gulšņa formā aptēsti baļķi, tomēr trīs atstāti kā apaļkoki. Visi pētītie būvelementi gatavoti no 20,5–27 cm resniem priežu stumbriem. Šādu stumbra caurmēru tās sasniegušas samērā atšķirīgā vecumā: jaunākā priede (koksnes paraugs nr. 34) bijusi aptuveni 65 gadus, bet vecākā (nr. 36) – jau ap 305 gadus veca.

Gan vecākās priedes, gan no trīs citu priežu koksnes darināto būvelementu gadskārtu platuma analīzes rezultāti netieši liecina, ka konstrukcijai izmantoti vietējas izcelsmes kokmateriāli. Minēto būvelementu koksnes paraugiem konstatētas ļoti šauras (pat 0,03–0,04 mm) gadskārtas, turklāt atsevišķas gadskārtas nebija izveidojušās vispār (runa ir par t.s. izkritušajām gadskārtām). Pēc pārsvārā šaurajām un arī izkritušajām gadskārtām var secināt, ka šie koki, visticamāk, auguši visai nepiemērotos apstākļos, t.i., vai nu pārmitrās, purva augsnēs, vai gluži pretēji – nabadzīgās, bieži pat samērā sausās smilts augsnēs. Jādomā, ka šādas augsnes un tolaik vēl arī meži Rīgas tuvākajā apkārtnē bija sastopami diezgan lielās platībās. Tā, piemēram, 1867. gadā sena meža paliekas atklātas pat Rīgas Politehnikuma (tag. Latvijas Universitātes ēkas) būvlaukumā.⁶ Turklāt jāšaubās, ka pludināšanai lielākā attālumā uz Rīgu būtu atlasīti un cirsti nevis labas kvalitātes būvkoki, bet gan tādi, kas lēni auguši kāda purva vai piekrastes smilts augsnēs.

Domājams, gan koku ikgadējās augšanas gaitas atšķirību, gan izkritušo gadskārtu dēļ vairākiem pētītajiem celtnes būvelementiem datējumu noteikt neizdevās. Kopā relatīvi datēti četri no astoņiem būvelementiem. Konstatēts, ka trīs būvelementu koksnes paraugiem (nr. 34, nr. 35 un nr. 37) pēdējā gadskārta veidojusies vienā un tanī pašā gadā, bet koksnes paraugam nr. 33 tā veidojusies divus gadus senāk. Dažas pazīmes vēl liecina, ka relatīvais datējums savstarpēji vienāds varētu būt arī būvelementiem nr. 36 un nr. 38, savukārt būvelementa nr. 78 koksnes ārējā gadskārta, salīdzinot ar abu iepriekš minēto būvelementu pēdējo gadskārtu, varētu būt veidojusies vienu gadu senāk.

5. att. Miesnieku ielā 4 atsegtās statņu konstrukcijā būvētās celtnes daļas absolūti datēto būvelementu izvietojuma shēma

Taču, tā kā līdzība starp šo trīs būvelementu gadskārtu indeksu laikrindām nav pietiekami izteikta, tiem uzrādītos relatīvos datējumus pagaidām nevar apstiprināt. Jāpiezīmē, ka minētās trīs laikrindas pagaidām nav izdevies pārliciecināti sinhronizēt nedz ar gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindām, kuras attiecas uz pārējām objektā pētītajām koka konstrukcijām, nedz arī ar kādu no gadskārtu indeksu absolūtajām hronoloģijām, kuras attiecināmas uz citiem vēsturiskajiem objektiem. Šāds rezultāts ļauj secināt, ka atbilstošie koki ir atšķīrušies ar visai individuāla rakstura ikgadējās augšanas dinamiku.

Kā jau iepriekš minēts, no četrām relatīvi datētajām gadskārtu indeksu laikrindu vērtībām izstrādātā šo indeksu vidējo vērtību laikrinda uzrādīja būtisku līdzību ar mūra ēkas (*stenhus*) pamatus balstošo baļķu gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindu ($t = 5,0$; zīmju testa koeficients $W = 63\%$). Šāda abu laikrindu līdzība konstatēta un pēc papildu pārbaudes arī apstiprināta to savstarpējā savietojumā, kas liecināja, ka mūra ēkas pamatu balstam abi būvkoki cirsti 21 gadu vēlāk nekā statņu ēkai. Ņemot vērā, ka abās koka konstrukcijās relatīvi datēto būvelementu ir maz un ka abu gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindu līdzība ir statistiski būtiska, visu sešu relatīvi datēto būvelementu gadskārtu indeksu laikrindu vērtības pa gadiem apvienoja vienā kopīgā indeksu vidējo vērtību laikrindā. Šādi kvantitatīvi un kvalitatīvi pilnveidoto laikrindu izdevās sekmīgi sinhronizēt ar absolūto Viļņas hronoloģiju (autore *R. Pukienē*), Gotlandes hronoloģiju (autors *T. Bartholin*), ar autora izstrādāto Cēsu Rožu laukuma hronoloģiju, kā arī ar gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindu, kas

attiecas uz iepriekš aprakstīto kultūrslāņa augstākā kārtā, izrakumu laukuma koordinātās 3–5/D–F, atklāto atejas bedri. Noskaidrots, ka datējamās gadskārtu indeksu laikrindas pēdējā vērtība attiecas uz 1266. gadu. Tas nozīmē, ka mūra ēkas pamatu abiem balsta baļķiem pēdējā gadskārta veidojusies 1266. gadā, bet statņu konstrukcijā celtās ēkas datētajiem būvelementiem – pārsvarā 1245. gadā.

Šis abas koka konstrukcijas, kā arī ap 1274. gadu ierīkotais, iespējams, ielas segumam liktais baļķu klājums pētītajā apbūves gabalā varētu būt bijušas senākās būves. Lai gan kultūrslānis turpinājās vēl kādu pusmetru dziļāk, nekas neliecināja, ka tajā būtu saglabājušās paliekas no vēl senākām koka konstrukcijām. Šis secinājums saskan ar arheologu valdošo viedokli, ka Daugavai tuvākais pirmsvācu, t.i., lībiešu ciems kādreiz atradies nevis teritorijā, kuras robežas mūsdienās aptuveni iezīmē Poļu gāte, Pils iela, Jauniela un 11. novembra krastmala, kā to savās senās Rīgas plānojuma rekonstrukcijās savulaik līdzīgi attēlojuši arī vēsturnieki A. Švābe un J. Straubergs, bet gan drīzāk teritorijā, kuras vienu galējo robežu ļoti aptuveni iezīmē Kaļķu iela, bet otru – Peldu iela.⁷ Tieši tajā teritorijā, kuru norādījuši A. Švābe un J. Straubergs, atrodas arī arheoloģiski un dendrohronoloģiski pētītais objekts Miesnieku ielā 4. Šīs Rīgas teritorijas robežas, konkrētāk – netālu no Doma baznīcas ziemeļu sienas, ir atklātas relatīvi vēl senāku koka celtņu paliekas, taču, spriežot pēc divu tām piederošu būvelementu degušās koksnes paraugu radioaktīvā oglekļa datējuma, šī apbūve attiecināma uz 13. gs. pašu sākumu, t.i., to attiecināt uz lībiešu ciemu vairs nevar.⁸ Dendrohronoloģiski datētās koka konstrukcijas salīdzinājumā ar iepriekš minētajām ir vēl vēlākas un ir droši attiecināmas jau uz t.s. vācu Rīgu. Arī aplūkotās teritorijas citās vietās arheoloģiskas liecības par senāku apbūvi līdz šim nav atklātas.

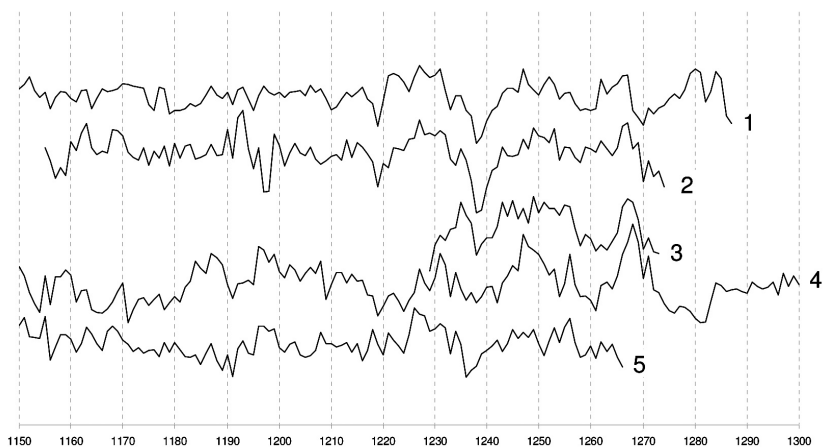
Kā pēdējo Miesnieku ielā 4 atsegto koka konstrukciju, no kuras būvelementiem datēšanai ņemti koksnes paraugi, jāmin zem vēl pastāvošās mūrētās ēkas sienām atsevišķās vietās atsegta *no pāļiem un pamatu pļosta veidotā pamatu balsta būve*. No apaļkokiem darinātajiem pāļiem kopā iegūti septiņi koksnes paraugi (nr. 1–nr. 4 un nr. 75–nr. 77). Atšķirībā no visiem pārējiem objektā atsegto un datēto koka konstrukciju būvelementiem šie pāļi darināti no egles. To caurmērs koksnes paraugu iegūšanas vietā sasniedzis 18–26 centimetrus. Šāda resnuma kokmateriālu iegūšanai cirsti aptuveni 65–85 gadus veci koki. Viens paraugs (nr. 5) iegūts arī no pamatu pļosta būvelementa. Tas savulaik darināts no gandrīz 100 gadu vecas priedes, kuras stumbra caurmērs koksnes parauga zāgēšanas vietā bijis ap 25 centimetriem.

No minētās konstrukcijas pētītajiem astoņiem būvelementiem relatīvi datēti seši. Konstatēts, ka trīs no tiem (nr. 75–nr. 77) darināti no viena un tā paša koka stumbra. No cita koka stumbra darināti būv-

elementi nr. 1 un nr. 2. Relatīvi šķērsdatēti gan šie pieci būvelementi, gan arī būvelements nr. 4. Salīdzinot ar būvelementu nr. 4, būvelementu nr. 75–nr. 77 darināšanai izmantota par vienu gadu, bet būvelementu nr. 1 un nr. 2 darināšanai – par četriem gadiem senāk cirsta egle.

Būvelementa nr. 3 gadskārtu indeksu laikrinda salīdzinājumā ar pārējo sešu no egles darināto būvelementu gadskārtu indeksu laikrindām ir visai atšķirīga, t.i., tai relatīvais datējums pagaidām nav noteikts. Pagaidām relatīvais vecums nav uzziņāts arī vienīgajam priedes būvelementam no pamatu plosta (nr. 5).

Tā kā Latvijā egles absolūtās gadskārtu hronoloģijas par 16. gs. senākam laikposmam vēl nav izstrādātas, gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda, kuras sastādīšanai izmantoti trīs egļu gadskārtu indeksu dati, eksperimentālā kārtā tika salīdzināta ar absolūti datētajām attiecīgajam laikposmam atbilstošām priedes gadskārtu hronoloģijām un indeksu vidējo vērtību laikrindām. Laikrindu līdzības statistiskais un vizuālais vērtējums tomēr nevienā no laikrindu savstarpējiem savietojumiem nebija tik būtisks, lai pētīto egļu gadskārtu indeksu vidējo vērtību rindu varētu uzskatīt par absolūti datētu.

6. att. Latvijā izstrādāto uz 13. gs. attiecināmo gadskārtu absolūtās hronoloģijas un indeksu vidējo vērtību laikrindu grafiskie attēli to sinhronajā savietojumā (laikposmā no 1150. līdz 1300. gadam):

1 – Cēsu Rožu laukuma hronoloģija (1287. g.); 2 – Rīgā, Trokšņu ielā 14, atklātās senceltnes būvelementu gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda (1274. g.); 3 – Rīgā, Miesnieku ielā 4, atklātā baļķu klājuma (ielas seguma?) būvelementu gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda (1273. g.); 4 – Rīgā, Miesnieku ielā 4, atklātās relatīvi senākās izbūvētās atejas bedres būvelementu gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda (1407. g., attēlota līdz 1300. g.); 5 – Rīgā, Miesnieku ielā 4, atklātās statņu konstrukcijā būvētās ēkas un mūra ēkas (*stenhus*) pamatu koka balstu kopīgā gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda (1266. g.)

Raksta nobeigumā svarīgi atzīmēt, ka, izmantojot jaunās Miesnieku ielā 4 atsegto senāko koka konstrukciju gadskārtu indeksu vidējo vērtību absolūtās laikrindas, izdevās noteikt absolūto datējumu arī kādai citai koka senceltnei, kura Vecrīgas kultūrslāni atklāta jau agrāk. Tā ir senākā no divām koka celtnēm, kuras 1998. gadā daļēji atsedza Grēcinieku ielā 11/13 (7. att.: B). Šī celtne bija zemē iedziļināta statņu konstrukcijā celta ēka, no kuras atsegts saglabājies vienas sienas baļķis, tai pieguļošo divu sienu daži baļķi (atsegti aptuveni 1–2 m garumā), kā arī ēkas dienvidrietumu stūra statņa apakšējā daļa.⁹ Celtne bija būvēta no aptēstiem šķautņa veida būvelementiem (baļķiem), kuru resnums bija vidēji 21 × 21 centimetrs. Gan šīs, gan vēlāk būvētās, šķiet, stabu celtnes būvelementi bija apdeguši.¹⁰

Toreiz datēšanai koksnes paraugus varēja iegūt no celtnes astoņiem būvelementiem. Tie visi darināti no priedes baļķiem. Noskaidrots, ka ciršanai savulaik izraudzīti aptuveni 50–90 gadu veci koki. Būvelementiem lokmala ar koka pēdējo gadskārtu bija konstatējama tikai dažos īsos un šauros stumbra virsmas laukumos starp blakus izveidotajām tēsuma skaldnēm (atsevišķās šķautņu vietās), tāpēc diviem koksnes paraugiem gadskārtu platumu varēja mērīt visos četros stumbra radiālajos virzienos, bet pārējiem sešiem tas izdarīts tikai divos virzienos.

Dendrohronoloģiskajā analizē konstatēti pieci būvelementi, kuri darināti no vienā gadā cirstiem būvkociem. Divi citi būvelementi veidoti no gandrīz vienlaikus cirstām priedēm, taču to ikgadējās augšanas gaita no iepriekš minēto piecu priežu augšanas gaitas ievērojami atšķīrusies. Šo divu, kā arī astotā būvelementa datējumu pagaidām vēl droši neizdevās noteikt, toties ir pamats uzskatīt, ka pirmajiem, t.i., pieciem būvelementiem absolūtais datējums ir noskaidrots neklūdīgi.

Ņemot vērā, ka, datējot pēc kultūrslāņa kārtas, tajā atrasto senlietu un pašas celtnes tipoloģiskajām pazīmēm, statņu konstrukcijā būvētā celtne attiecināta uz 13. gs. sākumu, raksta autors tās būvelementu gadskārtu indeksu vidējo vērtību rindu salīdzināja ar jaunajām absolūti datētajām gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindām, kuras atbilst Miesnieku ielā 4 atsegtajām senākajām koka konstrukcijām. Rezultātā varēja konstatēt, ka statņu celtnes pieciem būvelementiem atbilstošā gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda uzrāda būtisku līdzību ar laikrindām, kas attiecas uz Miesnieku ielā atklāto statņu konstrukcijā būvēto celtni un mūra ēkas *stenhus* pamatu balsta baļķiem, gan arī uz abām senākajām izbūvētajām atejas bedrēm. Salīdzināto laikrindu līdzība vērojama to savstarpējā savietojumā, pēc kura nosakāms, ka relatīvi jaunākā no Grēcinieku ielā 11/13 savulaik atsegtais statņu konstrukcijā būvētās ēkas koka detaļu koksnes gadskārtām veidojusies 1212. gadā. Šo datējumu arī apstiprināja laikrindu

7. att. Rakstā pieminētās dendrohronoloģiski datētās senās koka būves:

A – koka konstrukcijas Miesnieku ielā 4,

B – koka ēkas stūris un žoga paliekas (zemākā kārtā) Grēcinieku ielā 11/13

A

B

līdzības statistiskie rādītāji, kas iegūti, minēto laikrindu salīdzinot ar laikposmam atbilstošām gadskārtu absolūtām hronoloģijām un gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindām, kas attiecas uz iepriekš datētām koka konstrukcijām Rīgā, Trokšņu ielā 14, Cēsis, Rožu laukumā, kā arī Tartu Sv. Jāņa (*Jaani*) baznīcā (Igaunija, hronoloģijas autors A. *Läänelaid*) un Viļņas pilī (Lietuva, autore R. *Pukienė*).

Te gan jāatzīmē, ka aplūkotās celtnes rietumu pusē paralēli tai atklāja divas cieši līdzās zemē iedzītu resnāku un tievāku mietu galu rindas. Domājams, ka no šiem mietiem bijis veidots žogs, kas norobežojis zemes gabalus. Lielākā daļa mietu bija gatavoti no lapkoka (liepa?), bet daži tomēr bija darināti no skujkoka (priede). Gadskārtu skaits no tiem iegūtajos koksnes paraugos izrādījās ļoti mazs: tikai 21–49 gadskārtas. Arī divi diametrā lielākie koksnes paraugi (gadskārtu skaits attiecīgi 49 un 47) attiecās nevis uz koku stumbra apak-

šējo daļu, bet gan uz tā vainaga daļu, par ko liecināja zaru vietas, kuras šķērsoja ārējās gadskārtas. Var droši apstiprināt, ka abi attiecīgie koki cirsti vienā gadā vai, ļoti iespējams, abi mieti izgatavoti no viena koka stumbra ($w = 80\%$). Iegūtā gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda uzrāda būtisku līdzību ar dažām absolūtajām gadskārtu indeksu laikrindām savstarpējā savietojumā, pēc kura nosakāms, ka abu mietu ārējā gadskārta it kā veidojusies 1268. gadā. Visbūtiskākā līdzība tai ir ar laikrindu, kas attiecas uz Miesnieku ielā 4 atklāto balķu klājumu: $t > 4,0$; $w = 74\%$.

Šo datējumu gan pagaidām nevar uzskatīt par apstiprinātu divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, jāatgādina, ka iegūtā gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda labākajā gadījumā attiecas tikai uz diviem kokiem, turklāt – uz ļoti īsu laikposmu. Tas nozīmē, ka rezultāta ticamība nevar būt tik augsta kā tajos gadījumos, kad gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda attiecas ne vien uz lielāku koku skaitu, bet arī uz ilgāku laikposmu. Otrkārt, rodas šaubas, vai nožogojumu bija nepieciešams ierīkot 56 gadus vēlāk pēc ēkas būvniecības. Ja ēka bija būvēta ap 1212. gadu, tā varēja drīz vien nodegt pilsētas lielajā ugunsgrēkā, kas izcēlās 1215. gada 4. martā. Šis ugunsgrēks plosījās pilsētas pirmajā, ar mūri apjotajā daļā, un tajā gāja bojā ēkas rajonā no pirmās Doma baznīcas līdz toreizējai bīskapa pilij un ordeņa baznīcai.¹¹ Rodas jautājums: cik lielā platībā ēkas nodega ap sākotnējo bīskapa pili? Vai ugunsgrēks izplatījās arī Daugavas virzienā pāri tagadējai Skārņu ielai un iznīcināja kādas ēkas arī nelielajā mūsdienās apbūvētajā rajonā starp tagadējo Pēterbaznīcas ielu un Grēcinieku ielu? Arheoloģiskajos izrakumos gan ir noskaidrots, ka Pētera baznīcas dienvidu pusē bijusi kapsēta, kas pastāvējusi jau no 13. gadsimta.¹² Taču jāpievērš uzmanība faktam, ka pie baznīcas Skārņu ielas pusē izraktā šurfā 1945. gadā konstatēts, ka zem viduslaiku kapsētas ir kāda senāka nodegusi koka apbūve.¹³ Līdz ar to tomēr varētu jautāt: vai 1215. gadā uguns būtu varējusi sasniegt arī Grēcinieku ielā 11/13 atklāto senceltni, lai gan ziņas par to, ka ugunsgrēkā būtu cietusi arī blakus esošā Pētera baznīca, trūkst? Ir izteikta hipotēze, ka arī šī baznīca, kura rakstītos vēstures avotos pirmo reizi pieminēta 1209. gadā, sākotnēji bijusi būvēta no koka, lai gan līdzšinējos arheoloģiskajos izrakumos konkrētas liecības, kas apstiprinātu šo pieņēmumu, nav atrastas.¹⁴ Tikai tanī gadījumā, ja pētāmā koka celtne nodegusi nevis 1215. gada ugunsgrēkā, bet gan kaut kad 13. gs. otrajā pusē, varētu būt iespējams, ka ap to pēc 56 gadiem atkārtoti uzbūvēts jauns nožogojums, kurš pēc tam augšdaļā nodedzis reizē ar visu ēku. Taču rodas jautājums – vai šī koka ēka tik daudzus gadus būtu pastāvējusi apdzīvošanai atbilstošā kvalitātē?

Lai gan Miesnieku ielā 4, kā arī Grēcinieku ielā 11/13 atklātajiem daži būvelementi un pāris koka konstrukcijām absolūto da-

tējumu pagaidām neizdevās noteikt, šajās apbūves teritorijās bijušo seno koka būvju dendrohronoloģiskās datēšanas līdzšinējos rezultātus kopumā var vērtēt kā patiesi nozīmīgus. Pirms to rezumēšanas jāpiezīmē, ka līdzšinējā dendrohronoloģiskās datēšanas praksē jau ir novērots un apstiprināts, ka pārlicinošākus gaidītos rezultātus parasti iegūst tad, ja datējamie būvelementi lielākā skaitā darināti no priedēm, kuras cirstas aptuveni 120–200 gadu vecumā. It īpaši tajos gadījumos, kad kādam senākam laikposmam un konkrētai teritorijai atbilstošu gadskārtu absolūto hronoloģiju pagaidām ir maz, tieši indeksu vidējo vērtību laikrindas kvalitāte (ar to saprotot atsevišķo, t.i., vienam kokam atbilstošu gadskārtu indeksu laikrindu skaitu, kuru dati izmantoti šīs laikrindas vērtību aprēķināšanai) un garums var izšķirīgi ietekmēt salīdzināmo laikrindu līdzības rādītāju vērtības un pazīmes, pēc kurām vērtē un pēc tām secina, vai attiecīgā laikrinda ar gadskārtu indeksu absolūtajām laikrindām vai hronoloģijām ir sinhronizēta vai nav. Spriežot pēc iepriekš aplūkoto koka konstrukciju būvelementu un to koksnes paraugu īsajiem aprakstiem, nav grūti novērtēt, ka vairākām gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindām, kuras galvenokārt attiecas uz senākajām koka konstrukcijām, kvalitāte un garums nebija pietiekams. Tāpēc par pozitīvu darba rezultātu uzskatāms jau tas fakts, ka šajā izpētes reizē absolūto datējumu izdevās noteikt vismaz uzreiz vairākiem šo konstrukciju būvelementiem. Noskaidrotie gadskaitļi ir ar augstu ticamību, tomēr tos pārbaudīs arī turpmāk – pēc tam kad tiks izstrādātas attiecīgajam laikposmam atbilstošas citas gadskārtu absolūtās hronoloģijas un indeksu vidējo vērtību laikrindas.

Bez absolūta datējuma, kas noteikts gandrīz visām Miesnieku ielā 4 atsegtajām koka konstrukcijām, kā arī celtnei Grēcinieku ielā 11/13, izpētes darba kopīgajam rezultātam ir vēl cita būtiska nozīme. Svarīgi atzīmēt, ka, datējot 13. gs. celtnes, vienlaikus ir izstrādātas gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindas, kuru sākuma posms attiecas ne vien uz 12. gs., bet arī uz 11. gadsimtu. Kopā ar gadskārtu absolūto hronoloģiju, kas attiecināma uz Cēsīs, Rožu laukumā, atklātajām 13. gs. koka senceltnēm, tās ir pirmās Latvijā absolūti datētās gadskārtu indeksu laikrindas, kas atbilst 2. g.t. pēc Kr. pašam sākumposmam. Lai gan līdz šim Latvijā izstrādātās absolūtās hronoloģijas un gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindas nav viendabīgas, jo attiecas arī uz būvkokiem no savstarpēji tāliem to ieguves rajoniem, tās visas kopā dod materiālu gadskārtu indeksu datubāzei par 1000 gadu ilgu laikposmu. Ir veikta sekmīga iestrāde, lai varētu cerēt, ka turpmāk, sagatavojot kvantitatīvā un kvalitatīvā ziņā prasībām atbilstošu koksnes paraugu kolekciju, pēc to gadskārtām varēs uzzināt precīzu datējumu gandrīz vai ikvienai Rīgā no priedes koksnes būvētai celtnei neatkarīgi no tās absolūta vecuma.

Mūra celtne (*stenhus*), kuras pamatu koka balsta konstrukcija atsegta Miesnieku ielā 4, un statņu konstrukcijā būvētā celtne, kas atsegta Grēcinieku ielā 11/13, ir pagaidām senākās attiecīgi mūra un koka celtnes Latvijā, kurām noteikts precīzs absolūtais datējums. Tās atklāt un līdz ar to arī datēt bija iespējams, pateicoties tam, ka arheologi attiecīgajās teritorijās kultūrslāni noņēma un izpētīja gandrīz visā tā biežumā. Īpaši pēdējos gados jauncelāmo ēku būvbedrēs bieži vien kultūrslāni izsmēļ tikai daļēji, bet tā apakšējām, t.i., senākajām kārtām izdzen cauri dzelzsbetona pāļus vai tās noklāj ar betonu. Līdz ar to zem jaunās būves neizpētīta un nedatēta, iespējams, bojāta var palikt vai pat var būt iznīcināta ne viena vien pilsētas senākās apbūves celtne. Arī palikušās seno koka celtnu atliekas laika gaitā, it īpaši pēc hidrorežīma maiņas kultūrslānī, pakāpeniski iet bojā.

Tāpēc informācijai, ko mūsdienās izdevies iegūt no vēl esošajām un savlaicīgi izpētītajām senceltnēm, ir nozīmīga un paliekoša vērtība.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Caune A.* Arheoloģiskās liecības par senāko apdzīvotību Rīgas Doma baznīcas apkārtnē // *Caune A.* Pētījumi Rīgas arheoloģijā. – Rīga, 2007. – 115., 116. lpp.
- ² Turpat.
- ³ *Caune A.* Kā radās un veidojās priekšstats par pirmsvācu Rīgu // *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.* – Rīga, 1998. – 78., 79. lpp.; *Caune A.* Kā radās un veidojās priekšstats par pirmsvācu Rīgu // *Caune A.* Pētījumi Rīgas arheoloģijā. – Rīga, 2007. – 69., 70. lpp.
- ⁴ Ar jēdzienu *pamatu plost*s apzīmēta koka konstrukcija, kas veidota no diviem vai trim cieši līdzās guldītiem un ar īsiem šķērsbaļķiem vai dzelzs cemmēm fiksētiem, parasti no augšas un apakšas, t.i., gulšņa veidā apstrādātiem baļķiem, virs kuriem mūrēta ēkas siena. Šādas konstrukcijas sagatavotas zem galvenokārt 17.–19. gs. mūra ēkām, kuras celtas virs mazāk noturīgas grunts, piemēram, virs bijušās Rīdzenes upes gultnes aizpildījuma, lai samazinātu vai pat novērstu sienu plaisāšanu, kas rodas ēkas pamatu nevienādās sēšanās dēļ. Šī konstrukcija arheoloģijas tematikai veltītajā mūsdienu zinātniskajā literatūrā saukta gan par baļķu zolēm (*Vilsons M.* Muzeja arheoloģiskie izrakumi Rīgā un to nozīme pilsētas vēstures izpētē // *Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs 1773–1973.* – Rīga, 1973. – 145. lpp.), gan pamatu vai pamatu balsta konstrukciju (*Tilko S.* Arheoloģiskā uzraudzība Rīgā, Teātra ielā // *Arheologu pētījumi Latvijā 2004. un 2005. gadā.* – Rīga, 2006. – 60. lpp.; *Zunde M.* Rīgā, Teātra ielā 2/4, arheoloģiski atklāto koka konstrukciju dendrohronoloģiskās datēšanas rezultāti un interpretācija // *Arheoloģija un etnogrāfija.* – Rīga, 2006. – 23. laid. – 346., 351. lpp.), pamatu koku klāstu (*Tilko S.* Arheoloģiskā uzraudzība Rīgā, R. Vāgnera ielā 8 // *Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā.* – Rīga, 2000. – 294. lpp.), tomēr aizvien biežāk to apzīmē par pamatu (koka) plostu (*Eglāja B.* Arheoloģiskā uzraudzība Rīgā, Trokšņu ielā // *Arheologu pētījumi Latvijā*

2002. un 2003. gadā. – Rīga, 2004. – 93. lpp.; *Lūsēns M., Kalējs U.* Arheoloģiskās uzraudzības darbi Rīgā 2006. un 2007. gadā // Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā. – Rīga, 2008. – 155. lpp.; u.c.). Šo minētās konstrukcijas apzīmējumu savās publikācijās tagad sācis lietot arī šo rindu autors.
- ⁵ *Caune A.* Rīgas 12.–14. gadsimta dzīvojamo ēku tipi pēc arheoloģisko izrakumu liecībām // *Caune A.* Pētījumi Rīgas arheoloģijā. – Rīga, 2007. – 239. lpp.
- ⁶ Feodālā Rīga / Atb. red. T. Zeids. – Rīga, 1978. – 424. lpp.
- ⁷ *Caune A.* Kā radās un veidojās priekšstats par pirmsvācu Rīgu // *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.* – Rīga, 1998. – 78., 79., 92. lpp.
- ⁸ *Caune A.* Arheoloģiskās liecības par senāko apdzīvotību Rīgas Doma baznīcas apkārtnē // *Pētījumi Rīgas arheoloģijā.* – Rīga, 2007. – 110.–116. lpp.
- ⁹ *Caune A.* Liecības par viduslaiku dzīvojamo apbūvi Rīgā, Grēcinieku ielā 11/13 // *Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā.* – Rīga, 2000. – 222.–235. lpp.
- ¹⁰ Turpat. – 225., 226. lpp.
- ¹¹ *Indriķa hronika / No latīņu val. tulk. Ā. Feldhūns, Ē. Mugurēviča komentāri.* – Rīga, 2001. – XVIII, 6. – 162. lpp.
- ¹² *Caune A.* Bīskapa Alberta laika Rīgas plānojuma rekonstrukciju meklējumi // *Senā Rīga 2: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.* – Rīga, 2000. – 258. lpp.; *Spirģis R.* Arheoloģiskie izrakumi Rīgas Sv. Pētera baznīcas kapsētā // *Arheologu pētījumi Latvijā 2004. un 2005. gadā.* – Rīga, 2006. – 45.–54. lpp.
- ¹³ *Caune A.* Bīskapa Alberta laika .. – 258. lpp.
- ¹⁴ *Pētera baznīcas atdzimšana / Sast. A. Holcmanis.* – Rīga, 1995. – 9. lpp.; *Holcmanis A.* Vecrīga – pilsētībūvniecības piemineklis. – Rīga, 2007. – 62. lpp.; *Spirģis R.* Arheoloģiskie izrakumi .. – 47. lpp.

Māris Zunde

DENDROCHRONOLOGICAL DATING OF HISTORICAL WOODEN STRUCTURES UNCOVERED AT No. 4 MIESNIEKU STREET AND No. 11/13 GRĒCINIEKU STREET, RIGA

Summary

In 2007/2008, before the establishment of a luxury hotel at No. 4 Miesnieku Street, Riga, the basement of the building was extended. When part of the cultural layer was removed, the remains of several historical wooden buildings were uncovered: three timber-lined cess pits, a post-built wooden building, the wooden footings for the foun-

dations of two masonry buildings (piles and 'foundation rafts'), as well as a small spread of logs. In order to determine the absolute age of these structures, dendrochronological dating of the most important uncovered wooden structures commenced soon after the completion of archaeological supervision. As a result, it was determined that the final year-ring of the pines used for the three cess pits of dressed timbers had been formed in 1572, 1429 and 1407, respectively. The structures uncovered deeper in the cultural layer and successfully dated had been built already in the 13th century (in the earliest period of the town of Riga). Thus, the timbers for the spread of logs had been cut in 1273 or 1274, the footing of the masonry building had been erected after 1266, and the post-built building had been erected after 1245. Piles were also discovered in certain places along the margin of the excavated pit, beneath the extant building. It was established that fairly young spruces had been used for these piles. Relative datings were obtained for almost all of the piles, but so far their absolute age has remained undetermined. It is hoped that dating of these piles will be possible in the future, once a sufficient number of long absolute chronologies have also been compiled for spruce of local origin in Latvia.

The plot at No. 4 Miesnieku Street is located within a part of Riga where, in the view of some 20th century historians, a settlement of the ancient Livs may have been located before the founding of the town. So far, archaeological excavation has not provided any support for this view, and the new dendrochronological dates also indicate that, at least within the excavated area, the oldest wooden buildings relate to the time of 'German Riga'.

The compiled absolute chronology for pine is also important: it covers the period from the 11th to the 15th century. It has already been successfully applied, providing a precise date for a post-built structure that had previously been discovered not far from St Peter's Church in Riga (No. 11/13 Grēcinieku Street). Based on various characteristics, archaeologists had previously dated this structure approximately to the 13th century. It was established that the pine timbers for this building had been cut in 1212. This is so far the oldest wooden structure in Latvia for which an absolute dendro-date has been obtained.

These results show yet again the importance of careful and comprehensive investigation of the urban cultural layer.

Iesniegts 09.12.2009.

Jānis Bērziņš

LATVIJAS DEPUTĀTU DARBĪBA I VALSTS DOMĒ (1906. gada 27. aprīlis – 8. jūlijs)

Deviņpadsmitā gadsimta beigās un divdesmitā gadsimta sākumā modernizācijas process Krievijas impērijā un it sevišķi spilgti tās sastāvā ietilpstošajā Latvijas teritorijā aptvēra sabiedriskās dzīves visas galvenās sfēras – ekonomisko, politisko, sociālo un tiesisko. 1905. gada demokrātiskā revolūcija šo procesu ne tikai paātrināja, bet sabiedrībai nesa apskaidribu par pārmaiņu nepieciešamību. Revolūcija attīstījās negaidītā virzienā gan tās vadītājiem un atbalstītājiem, gan pretiniekiem un apkarotājiem. Revolūcija pieprasīja neortodoksālu un neordināru rīcību. Jaunais modernisma pārkārtojumu vilnis Krievijas impērijā sākās tad, kad daži monarhisti sāka saprast, ka tikai sociāli revolucionāri pārkārtojumi var glābt monarhiju. Konstitūcijas un parlamentārisma noliedzēji saprata, ka monarhijas aizsardzības nolūkos nedrīkst ignorēt revolūcijas diktēto attīstības ceļu. Arī daži marksisti no jauna rakursa sāka skatīties uz marksisma teorijas lietošanas iespējām Krievijas impērijā. Revolūcija izsauca sabiedrības, politikas, ekonomikas straujus transformācijas procesus.

1905. gada revolūcijas svarīgākais politiskais rezultāts bija pirmā Krievijas impērijā izveidotā pārstāvnieciskā likumdošanas iestāde – Valsts dome. Tomēr ar Valsts domes radīšanu Krievijas impērijas valsts politiskās iekārtas īstena modernizācija netika veikta.¹ 1906. gada 20. februāra likums sašaurināja 1905. gada 17. oktobra manifesta Valsts domei dotās likumdošanas tiesības. Valsts padomei kā otrai palātai tika dotas tiesības apstiprināt Valsts domē pieņemtos likumprojektus. Izveidotā Valsts padome radīja starpsienu starp tautas priekšstāvjiem – Valsts domes deputātiem un monarhu.

Revolūcija lielu daļu iedzīvotāju bija politiski aktivizējusi, un daudzi bija gatavi darboties, kaut arī bija neskaidrība par sabiedrības un ekonomiskās dzīves tālāko attīstību. Modernizācijas procesa gaita Latvijā bija mazāk prognozējama tās specifiskās attīstības un politiskā stāvokļa dēļ. Izskanēja doma, ka “vecā Krievija ir pagalam” un nav zināms, kas būs tālāk.²

Valsts domes darbība plašu uzmanību izsauca latviešu, vācu un krievu valodā iznākošā presē, un galvenokārt ar tās palīdzību informācija nonāca sabiedrībā. Prese ir galvenais avots, kas atsedz sabiedrības attieksmi pret domes darbību. Šo vēstures avotu nevaram uzskatīt par problēmu visaptverošu, bet cita mūsu rīcībā pagaidām nav.

Valsts domes latviešu deputāti, uzvarējuši vēlēšanu cīņā baltvācu kandidātus, bija devušies uz Pēterburgas Taurijas pili. I Valsts domes atklāšanas dienā – 27. aprīlī, ceturtdienā, Latvijā sabiedrības politiskās aktivitātes nenotika, lai gan valdošās aprindas bija gatavojušās, ka tādas varētu būt: revolūcija turpinājās. Sevišķu satraukumu domes atklāšanas dienā juta Rīgas amatpersonas. Pie daudzām Rīgas pilsētas ēkām bija izkārti karogi, skolās noturēti dievvārdi un pēc tam skolēni palaisti mājās. Pilsētā dežurēja kazaku nodaļas, bet uz ielu krustojumiem bija izvietotas militāras patruļas. Tramvaju staciju bija ieņēmuši militāristi, tika veikti pasākumi, lai novērstu iespējamās demonstrācijas. Pasta pārvalde savu iestāžu darbalaiku bija ierobežojusi pēc svētdienas un svētku dienu kārtības. Dzelzceļa darbnīcu strādniekiem sakarā ar Valsts domes atklāšanu bija piešķirta brīvdiena. Savukārt pašas revolucionārākajās iestādēs – fabrikās un rūpnīcās darbs sākās un norisa netraucēti.³ Sabiedrība pret Valsts domi, bez kādiem politiskiem satricinājumiem, ieņēma nogaidošu attieksmi.

Par I Valsts domes deputātiem no Latvijas etnogrāfiskās teritorijas ievēlēja septiņus pārstāvjus: no Rīgas – zvērinātu advokātu Fridrihu Grosvaldu; no Vidzemes – zvērinātu advokātu Kārli Ozoliņu un zemnieku saimniecības īpašnieku Arvidu Bremeru; no Kurzemes – zvērinātu advokātu Jāni Čaksti, zvērinātu advokātu Jāni Kreicbergu un tirgotāju Dr. Nisonu Kacenelsonu; no Vitebskas guberņā ietilpstošās Latgales – katoļu priesteri Franci Trasunu. Visiem Latvijas deputātiem, atskaitot A. Bremeru, bija augstākā izglītība. Tā, izņemot vienīgo deputātu cittautieti ebreju N. Kacenelsonu, bija iegūta Krievijas impērijas augstskolās (Maskavas Universitāte, Pēterburgas Katoļu garīgā akadēmija). Savukārt N. Kacenelsons bija studējis Berlīnē matemātiku un fiziku, aizstāvējis doktora grādu un strādājis Berlīnes Fizikas institūtā par H. L. F. Helmholca asistentu. Ģimenes apstākļu dēļ pārcēlies uz Liepāju un nodarbojās ar tirdzniecību.⁴ Ievēlētie deputāti, izņemot A. Bremeru, bija plaši pazīstami latviešu sabiedrībā. Visredzamākie bija Rīgas Latviešu biedrības ilggadējais priekšsēdētājs F. Grosvalds un Jelgavas Latviešu biedrības priekšsēdētājs J. Čakste. F. Grosvalds, droši vien tāpēc, ka bija Rīgas Latviešu biedrības priekšnieks un gados visvecākais, nereti sabiedrībā tika uzskatīts par svarīgāko personu starp latviešu deputātiem. Vēlāk gan ir sastopams apgalvojums, ka latviešu deputāti par savu līderi bija izraudzījuši J. Čaksti.⁵ Pazīstams bija arī Rīgas Latviešu biedrības aktīvs darbinieks J. Kreicbergs. Popularitāti Latgales sabiedrībā ar savu darbību kultūras laukā bija

ieguvis Rēzeknes katoļu mācītājs F. Trasuns. Viņš bija “visā Inflatijā ļoti iecienīta persona”.⁶ A. Bremers, kurš bija ieguvis mājskolotāja izglītību, ar pašmācības ceļā uzkrātajām zināšanām lauksaimniecībā un tautsaimniecībā, liekot tās lietā Ļaudonas lauksaimniecības biedrības, Ļaudonas krājaizdevu kases vadīšanā un saimniekojot savā zemnieku saimniecībā, bija izpelnījies atzinību Vidzemes lauksaimnieku vidū. N. Kacnelsons ar eksaktajām zināšanām, demokrātiskajiem uzskatiem un godīgumu bija cienīts Kurzemes ebreju sabiedrībā.⁷

Domes deputāti no Latvijas, izņemot F. Trasunu, vēlēšanās startēja no tā sauktā progresīvā bloka, kas vēlēšanu propagandā pārstāvēja konstitucionāli demokrātiskās idejas. Presē gan atrodamas norādes, ka tikai F. Grosvalds, K. Ozoliņš un J. Čakste ir bijuši Latviešu konstitucionāli demokrātiskās partijas biedri.⁸ Jāsaprot, ka tanī laikā nopietni runāt par profesionāli izveidotu partiju un politiski nobriedušiem partijas biedriem ir priekšlaicīgi. I Valsts domes latviešu deputāti savos politiskajos uzskatos nebija revolucionāri, bet gan politiski mēreni sabiedriski darbinieki, kas revolūcijas laikā, strauji mainoties sabiedriskajai un politiskajai dzīvei, bija gatavi pārstāvēt savu tautu un kaut ko darīt tās labā. Principā šo viņu nostāju atbalstīja tā sabiedrības daļa, kas par viņiem I Valsts domes vēlēšanās balsoja. Konservatīvie latvieši uz vēlēšanām nebija virzījuši savus kandidātus, vēlēšanu laikā bija izteikuši daudz kritisku piezīmju par progresīvā bloka aktivitātēm, bet pēc vēlēšanām, vērtējot viņu darbību, sabiedrībai demonstrēja, ka atbalsta ievēlētos deputātus. Šādu sākotnējo nostāju, domājams, noteica bailes, ka ievēlētie deputāti varētu būt revolucionāri noskaņoti.

Nonākot Valsts domē, latviešu deputāti idejiski pieslējās Krievijas konstitucionāli demokrātiskās partijas deputātu frakcijai, kas domē bija vadošais politiskais spēks. Nebūtu kļūdaini teikt, ka latviešu deputātu saistība ar kadetiem bija diezgan nosacīta. Ir pat norāde, grūti pateikt, vai pamatota, ka A. Bremers un F. Trasuns Valsts domē vēl nogaidīja, kādam politiskajam spēkam pievienoties, jo viņi Krievijas kadetu politikai neuzticējās.⁹ Cik uzticējās pārējie deputāti? Latviešu deputātu politiskais noskaņojums nebija viennozīmīgs. Taču deputātu darbība domē bija vienota. Viņi politiskās aktivitātes savā starpā apsprieda. Vācu prese pat apgalvoja, ka katrs vārds, kas domē izskanēja, ir uzskatāms par visu Latvijas deputātu kopēju uzskatu.¹⁰ Igaņu politiķiem uzturēt šādu vienotību pilnībā neizdevās, jo viņiem domas dalījās pašā svarīgākajā – agrārajā jautājumā.

Latviešu deputāti starp domes deputātiem meklēja sabiedrotos, kas atbalstītu domu par Baltijas provinču attīstības savdabību, par to autonomiju jeb, kā vēl teica, pašnoteikšanos jeb pašpārvaldes izveidi un par specifisku agrārā jautājuma risinājumu. Domubiedrus pirmajā jautājumā viņi atrada pie tā sauktajiem autonomistiem.

Starp I Valsts domes deputātiem izveidojās autonomistu grupējums, kurā iegāja latvieši, igauņi, lietuvieši, poļi, ukraiņi u.c. impērijas mazo tautu pārstāvji. Šis grupējums domē bija trešais lielākais: 153 kadeti (43%), 107 trudoviki (23%) un 63 autonomisti (14%).¹¹ Šo dažādo tautību deputātu vidū nebija ciešas sadarbības, tos vienoja tikai viena kopēja problēma – nacionālām nomalēm nepieciešama pašpārvalde, jo tajās dzīves apstākļi ir stipri atšķirīgi no Krievijas rajoniem. Nebija iespējams veikt vienotas reformas, kuras vienlīdz derīgas centrālajām krievu guberņām un impērijas nacionālajām nomalēm. Aktīvi darbinieki autonomistu frakcijā bija Baltijas deputāti J. Čakste un J. Tenisons. Viņi piedalījās pat autonomistu frakcijas programmas izstrādē.¹² J. Čakste savu ieinteresētību Latvijas autonomijas jautājumā bija izrādījis jau 1905. gadā. Jelgavnieks Ž. Jēkabsons atmiņās ir norādījis, ka kādu nakti 1905. gadā J. Čakstes dzīvokli sapulcējušās 17 personas un izstrādājušas programmu ar 15 prasībām Latvijas autonomijai.¹³ Autonomistu deputātu politiskie un sociālie uzskati bija visdažādākie, un viņi pārstāvēja tās frakcijas, pie kurām bija pieslēgušies.¹⁴ Tāpēc apšaubāms ir deputāta F. Grosvalda 23. maijā Rīgā, tiekoties ar vēlētājiem, izteiktais secinājums, ka autonomisti esot viena "riktīga politiska partija".¹⁵

Latviešu deputāti savā darbībā izvirzīja jautājumu par Baltijas autonomijas atzišanu. Autonomijas jautājums tika risināts privātās sarunās starp domes deputātiem un speciālās autonomistu sapulcēs. Par to, ko saprata ar autonomijas jēdzienu, mēs uzzinām no deputātu izteikumiem. Deputāts J. Kreicbergs bija "par Baltijas autonomiju ar plašu pārvaldību, plašām pašnoteikšanās tiesībām".¹⁶ K. Ozoliņš norādīja, ka pašpārvaldes trūkums Baltijas novadā ir sevišķi liels. Te tās nav pat tik daudz kā Iekšējās guberņu zemstēs. Pašpārvaldei jābalstās uz plašiem demokrātiskiem pamatiem, un tai jādod tiesības izdot vietējos likumus.¹⁷ F. Trasuns 5. jūnijā savā runā par agrāro likumprojektu pauda, ka agrāro jautājumu uz vietām var atrisināt tikai autonomijas pārvalde.¹⁸ K. Ozoliņš žurnālistam paskaidroja, ka agrārais jautājums ir cieši saistīts ar pašvaldību, respektīvi, ar autonomijas jautājumu. Pēdējais jāatrisina ātrāk par agrāro.¹⁹ Deputāts F. Grosvalds uz žurnālistu jautājumu, ko viņš domā par Baltijas autonomiju, atbildēja, ka viņš ir par "plašu pašvaldību ar latviešu valodu", bet tādu autonomiju kā poļu deputāti viņš neatbalsta.²⁰ Te izpaudās vēsturiskās valstiskās tradīcijas. Latviešu deputātiem uzskati par autonomiju bija ne tikai pieticīgāki par poļiem, bet arī kaimiņiem lietuviešiem. Lietuvieši presē publicētajā autonomijas projektā bija norādījuši uz Krievijas valsts nedalāmību, pilnīgām nacionālajām tiesībām un pašnoteikšanos. Par vadošo lietuviešu apvienību plānots Viļņā izveidot senātu, kura kompetencē atrastos tiesu, vietējās pašvaldības, tautas izglītības, vietējo iedzīvotāju finanšu un saimniecības jautājumi.²¹

Latvijas deputātiem visciešākā sadarbība domē bija ar Igaunijas teritoriju ietverošās Vidzemes un Igaunijas guberņas deputātiem. Tas izskaidrojams gan ar ļoti līdzīgo attīstības vēsturi, gan Vidzemes guberņas administratīvo dalījumu, kurš ietvēra Dienvidigaunijas un latviešu apriņķus. No Vidzemes guberņas Igaunijas daļas par I Valsts domes deputātiem bija ievēlēti Janis Tenisons un Oskars Rütli. Igaunijas guberņu pārstāvēja Kārlis Hellāts, Augusts Lubi un krievu tautības deputāts Pāvels Papčinskis.²²

No Lietuvas deputātu vidus sadarbība galvenokārt norisa ar Kauņas guberņu pārstāvošajiem deputātiem. Kauņas guberņā par lietuviešu domniekiem bija ievēlēti elektrotehniķis Josifs Kubilis, lauksaimnieks Josifs Sabalis, lauksaimnieks Lavrentijs Lopass, zvērināta advokāta palīgs Leontijs Bramsons, zvērināts advokāts Česlavs Miļvuds un katoļu priesteris Vikentijs Jarulaitis.²³ No Viļņas un Suvalku guberņas, kuras aptvēra lietuviešu etnogrāfisko teritoriju, vēl bija ievēlēti astoņi Valsts domes deputāti. Latviešu, igauņu un lietuviešu deputāti, pieslejšoties autonomistu grupai, ciešāku saistību tomēr juta savā starpā. Šie deputāti Pēterburgā 14. jūnijā sapulcējās uz privātu apspriedi un nolēma turpmāk stingri turēties kopā.²⁴ Darba gaitā drīz vien radās doma izveidot īpašu Baltijas 18 deputātu grupu.²⁵ Tādā gadījumā Baltijas deputātu grupa būtu otra lielākā nekrievu deputātu grupa tūlīt pēc poļiem. Ātrā I Valsts domes padzišana šos nākotnes ciešākus politiskās sadarbības plānus izjauca.

I Valsts dome darbojās 72 dienas. Par tās darbību Latvijas sabiedrību plaši informēja prese, sniedzot ziņas gan par monarha troņa runu, gan deputātu sagatavoto adresi uz to, gan par valdības 13. maija deklarāciju, kura uzstājās pret muižnieku zemes piespiedu atsavināšanu, pret politisko apcietināto amnestiju un ministru atbildību domes priekšā. Informācija tika sniegta arī par Valsts domes pieņemto rezolūciju, kurā izteica neuzticību valdībai un pieprasīja to nomainīt ar citu, kurai dome uzticētos. Prese plaši atreferēja deputātu runas, sniedza atsevišķus komentārus par deputātu darbību.

I Valsts domes likumdošanas panākumi bija trūcīgi. Vienīgais likumprojekts, kuru domē iesniedza valdība un kas izgāja visu pieņemšanas procedūru, bija par pārtikas palīdzību. Dome pieņēma deklaratīvu likumu par nāves sodu, taču tas tālāku virzību neguva.²⁶ Dome sevi praksē neparādīja kā likumdevējs, bet gan kā Krievijas impērijas pašu aktuālāko jautājumu apspriešanas forums. I Valsts domes sēdes pēc galvenās apspriestās tematikas iedalāmas četrās lielās grupās:

- 1) domes struktūra, tiesības un attiecības ar citām valsts iestādēm;
- 2) Krievijā esošais politiskais režīms, personas tiesības, vārda, preses un sapulču brīvība, pilsoniskā vienlīdzība, amnestijas nepieciešamība visiem politiskajiem apcietinātajiem. Vislielākais pieprasījumu skaits valdībai tika iesniegts tieši par šo sadaļu;

- 3) visplašāk apspriestā – agrāro jautājumu tematika;
- 4) domes komisijas atskaite par 1906. gadā no 1. līdz 3. jūnijam notikušo grautiņu Belostokā un šī notikuma apspriešana.

Latvijas deputāti galvenokārt piedalījās to problēmu apspriešanā, kas, pēc viņu uzskatiem, bija visaktuālākie Baltijas ekonomikas un sabiedrības attīstībai. Latvijas deputātu līdzdalība, apspriežot pirmās grupas jautājumus, bija niecīga. Vienīgi F. Grosvalds uzstājās debatēs par Valsts padomes lietderību. Bet par to vēlāk, analizējot katra deputāta devumu.

Apspriežot atbildi uz troņa runu, 30. aprīļa domes sēdē pirmo reizi no Latvijas deputātiem uzstājās Latgales deputāts F. Trasuns: “Mēs esam aizmirsuši par soda vienībām, mēs aizmirsām par nagaikām, par krievu tautas kaunu, kas staigā pa cilvēku (mužiku) mugurām! Es esmu atbraucis tieši no tās guberņas, kur soda vienības darbojas. Zemnieki noplūst ar asinīm, viņus sit bez kādas vainas.”²⁷ Viņš prasīja atbildē uz troņa runu ievietot prasību par visu soda vienību atsaukšanu un karastāvokļa atcelšanu.²⁸ J. Čakste par šo jautājumu domē neuzstājās, taču, kā ziņoja vācu avīzes, arī uzskatīja, ka karastāvoklis jāatceļ un soda ekspedīcijas jāizved.²⁹ Valsts dome nevarēja panākt, lai karastāvokli atceltu. Pamatlikums šādas tiesības bija devis vienīgi monarham. Latviešu un igauņu deputāti šī Baltijā sevišķi aktuālā jautājuma risināšanā nolēma rīkoties atsevišķi no pārējo guberņu deputātiem un lūdza, lai viņu pārstāvjus pieņem iekšlietu ministrs P. Stolipins. 21. jūnijā iekšlietu ministrs pieņēma Baltijas deputātus J. Tenisonu un J. Kreicbergu. Sarunas ilga pusstundu, un to galvenais jautājums bija karastāvokļa atcelšana Baltijā.³⁰ “Rigasche Rundschau” savā slejā, lai pievērstu lasītāju lielāku uzmanību šim notikumam, atzīmēja, ka šie deputāti “kategoriski prasa” karastāvokļa atcelšanu.³¹ Tas bija kārtējais pārspilējums. Deputāti savu attieksmi pret karastāvokli motivēja ar to, ka tas Baltijā tikai saasina tautas kaislības, noved pie pārpratumiem, revolucionārām parādībām un apgrūtina mierīgo iedzīvotāju dzīvi.³² P. Stolipins piekrita, ka ar karastāvokļa izsludināšanu Baltijā iedzīvotāju nomierināšana nav panākama. Ir nepieciešamas reformas, taču karastāvokli nevar atcelt, jo jā rūpējas par kārtību un mieru. Iekšlietu ministrs informēja deputātus, ka viņš vēlas Baltijā izveidot “pārspriedēju sapulces”, kurās piedalītos visu kārtu un šķiru pārstāvji. To uzdevums būtu apspriest un vienoties, kā mierīgi turpināt sadzīvi Baltijā, kur tagad tautību un šķiru naidis ir sasniedzis augstāko pakāpi. P. Stolipins norādīja, ka Baltijas vācu muižnieki sūdzas, ka, ja valdība nesaglabās karastāvokli, tad viņiem būs jāatstāj Baltija.³³ Deputāti ministram paskaidroja, ka pret šādu muižnieku nodomu viņiem nav iebildumu, taču viņi domā, ka tā tomēr nenotiks.³⁴ Ministrs turpināja baltvāciešu aizstāvības tēmu, sakot, ka tagad vācu muižniekiem Baltijā esot daudz jācieš. Uz to gan deputāti iebilda, ka

tagad zemnieki cieš no karastāvokļa, viņiem ir jādod soda ekspedīcijām šķūtnieki, uzturs zirgiem un pārtika cilvēkiem. Iekšlietu ministrs neatbalstīja arī J. Tenisona ierosinājumu izveidot Baltijā tautas miliciju. Saruna beidzās ar ministra apsvērumu, ka karastāvokli atcels tikai tad, kad tas būs iespējams, un vispirms Igaunijā, tad Vidzemē un tikai pēc tam Kurzemē.³⁵ Baltijas deputātu izteiktā sāpe valdībā nekādu atbalstu nesaņēma.

I Valsts domes darba laikā turpinājās revolūcija, un 1906. gada vidū neviens pat nevarēja būt pārliecināts, ka tā neatgūs iepriekšējo vērienu. Tāpēc revolucionārās kustības ietekme vērojama arī domnieku darbībā. Sabiedrībā ļoti aktuāls kļuva jautājums par apcietināto revolucionāru amnestiju. To pieprasīja revolucionāri, un to atbalstīja domes vadošais politiskais spēks – kadeti, kuri, lai saglabātu savu politisko prestižu sabiedrībā, kuras liela daļa bija par amnestiju, domē izvirzīja šī jautājuma apspriešanu. Kadetu partijas redzamākajiem deputātiem juristiem, tāpat lielākajai deputātu daļai labi bija zināms, ka amnestijas tiesības Pamatlikums dod vienīgi monarham. Dome varēja tikai lūgt monarhu izsludināt amnestiju. Tomēr lielākā daļa deputātu nevis izteica šādu lūgumu, bet amnestiju pieprasīja. Šinī sakarībā pakavēsimies, kā par šī jautājuma nostādni atmiņās rakstīja kadetu partijas CK loceklis – viens no redzamākajiem partijas politiķiem V. Maklakovs. Viņš pieminēja tieši F. Trasuna uzstāšanos 30. aprīlī, kad deputāts no tribīnes pateica, ka “mēs varam prasīt amnestiju un mums to vajag prasīt”. Domes sēdes vadītājs pārtrauca F. Trasunu: “Vai nevar izvairīties no vārda “prasīt”? Es uzskatu to esošajā jautājumā par neatbilstošu.” Taču deputāti no vietām sauca, ka tieši vajag prasīt, un aplaudēja F. Trasuna teiktajam.³⁶ Stenogrammu publikācijā gan teikts, ka F. Trasuns ierosināja atbildē uz troņa runu ierakstīt, ka mēs izsakām “prasību nekavējoši atsaukt visas soda nodaļas un atcelt karastāvokli”. Par amnestiju stenogrammā nekas netiek teikts.³⁷ Ja arī atmiņās ieviesusies kļūda, tad tomēr jāsecina, ka F. Trasuna runa ir bijusi tik iespaidīga, ka palikusi atmiņā ievērojamajam Krievijas advokātam un politiķim V. Maklakovam. Jāatzīmē, ka izcilu oratoru I Valsts domē nebija mazums. Amnestijas jautājums, kā rakstīja prese, bija politiski aktualizēts: pietika “pateikt vienu vārdu “amnestija”, lai visa Taurijas pils zāle nodrebētu no uztraukuma”.³⁸ Šādā situācijā tikai retais deputāts domē uzdrošinājās uzstāties pret amnestijas prasību. Pēterburgas speciālkorespondents latviešu presei ziņoja, ka J. Kreicbergs paudis, ka visi latviešu deputāti ir par amnestiju.³⁹ Taču arī dažiem mūsu deputātiem, to neafišējot no domes tribīnes, bija atšķirīgi uzskati. F. Grosvalds atzina, ka viņš nebūt negrib, lai visus revolucionārus amnestētu. Amnestija esot nenoteikts jēdziens, un, ja atbrīvojot “tīros politiskos” (cietumos esošos revolucionārus, kas nebija apcietināti par slepkavībām, dedzināšanām un citām

vardarbībām. – J. B.), viņš esot par amnestiju.⁴⁰ Latvijas sabiedrībā nostāja pret amnestiju arī nebija viennozīmīga. Revolucionāri, to atbalstītāji un līdzjutēji pieprasīja visu revolucionāru amnestiju. Taču bija arī amnestijas pretinieki. Nerunāsim par valsts administratīvās varas pārstāvjiem un galēji konservatīvi noskaņotajiem iedzīvotājiem ar baltvāciešiem priekšgalā. Pret amnestiju uzstājās tie sabiedrības daļas pārstāvji, kas bija cietuši no revolucionārās kustības. Un ne tikai. Prese ziņoja, ka Baltijas novada sabiedrības mērenākā daļa vēlas, lai, risinot amnestijas jautājumu, ņemtu vērā prātīgi domājošo iedzīvotāju intereses, kas cietuši no revolucionārās darbības fanātiķu terora.⁴¹

Valsts domē maijā notika asas debates par nāves soda atcelšanu. Šīs problēmas risinājumam, saņemot informāciju no preses, līdzi sekoja Latvijas sabiedrība. Arī te iedzīvotāju vidū nebija viennozīmīgi uzskati. Tika atzīmēts, ka Valsts domē deputāti apsprieda tikai tos gadījumus, kuros cilvēkus sodīja karatiesas, bet nebūt nerunāja par tiem upuriem, kas revolūcijas laikā mirst no bumbām, brauņņiem un nažiem.⁴²

F. Trasuns 5. jūnijā debatēs, runājot par pilsoņu vienlīdzību, ar ironiju izteicās par grāfa P. Heidena apgalvojumu, ka zemniekiem esot dažas privilēģijas, kuru neesot muižniekiem. F. Trasuns paskaidroja, ka viņš pats ir cēlies no zemniekiem un tāpēc var teikt tikai to, ka zemnieki labprāt mainītos ar muižnieku privilēģijām, taču viņš nezina, vai muižnieki būs ar mieru savas mainīt uz zemnieku privilēģijām.⁴³

Grāfs Heidens uzskatīja, ka F. Trasuns viņu tādā veidā no domes tribīnes izsmej. 6. jūnija sēdē F. Trasuns turpināja domu par privilēģijām un norādīja, ka nevar saukt par privilēģijām to, kā cilvēkam nav: zemnieki ir tik tālu ierobežoti ne tikai savās privilēģijās, bet pat savās dabiskajās tiesībās. Deputāts paskaidroja: “Ir gan zemniekiem privilēģijas, tikai viņām ir pavisam otrāds raksturs; ir privilēģijas un ļoti daudz nospiedošu privilēģiju: zemniekiem jālabo ceļi – ne tikvien tie, kuri ved caur zemnieka zemi, bet arī tie, kuri iet caur muižu zemēm; zemniekiem jādod pajūgi un zirgi ierēdņiem, kuri nekalpo zemniekiem, bet visai valstij; zemniekiem nav tiesības iestāties ne augstākajā, ne vidējā mācības iestādē bez pagasta sapulces lēmuma, bez zemnieku sabiedrības atļaujas; zemniekiem pēc savas gribas nav tiesības rīkoties ar savu zemi, neskatoties uz to, ka viņi zemi izmaksā. Zemniekiem trūkst pat viens no visdabiskākajiem likuma nosacījumiem – taisnības. Zemnieku privilēģijas gan laikam pastāv tikai tur, ka viņus var pērt, var apspiest, un nekādas atbildības viņi ne no viena nevar prasīt. Un tamdēļ es nevaru piekrist domām, ka zemniekiem ir privilēģijas, kuru nav muižniekiem, un pilnīgi pievienojos tam, ka visas privilēģijas jāiznīcina.”⁴⁴ F. Trasuns, nepiesaucot nekādus politiskos atzinumus, savus secinājumus balsta uz Krievijas feodālo atpalcību, kas neļauj ne tikai cilvēka personībai mūsdienīgi attīstīties, bet pat dzīvot.

Latvijas deputātiem, kas vēlēšanu cīņā bija startējuši zem konstitucionāli demokrātiskās partijas lozunga un domē savas politiskās cerības galvenokārt saistīja ar Krievijas konstitucionāli demokrātiskās partijas deputātu frakcijas aktivitātēm, tomēr krievu kadetu piedāvātais agrārā jautājuma risinājums, izteikts 42 deputātu iesniegtajā agrārajā likumprojektā (“42 projekts”), nebija pieņemams. Tāpat nepieņemams izrādījās arī otrais domē apspriestais 104 trudoviku grupas deputātu likumprojekts. Abi šie likumprojekti paredzēja izveidot “valsts zemes fondu”, no kura zemi izdalītu bezzemniekiem un sīkzemniekiem. Abi projekti zemi paredzēja nodot lietošanā, bet ne īpašumā. Kadetu likumprojekts pieprasīja šajā fondā ietvert valsts, apanāžas, klosteru un daļu muižnieku zemes. No muižniekiem zemi bija paredzēts izpirkt par tirgus cenu.

Trudoviki izvirzīja prasību pēc zemes nacionalizēšanas. Zemi ņemt no valsts, apanāžas, klosteru un “darba normu” pārsniedzošās īpašnieku zemes, ieviest nolīdzinošu darba zemes lietošanu. Trudoviki paredzēja bezzemniekiem un sīkzemniekiem zemes gabalus piešķirt pēc “darba normas”.⁴⁵

Agrārais jautājums I Valsts domes deputātos izsauca vislielāko uzmanību, jo 19. gadsimta beigās Krievijā no 125,6 milj. cilvēku 93,7 milj., t.i., 75%, bija nodarbināti lauksaimniecībā.⁴⁶ Latvijā šis rādītājs bija mazāks, tomēr ievērojams: no 1 milj. 929 tūkst. iedzīvotāju 1 milj. 133 tūkst., t.i., 59%, bija nodarbināti lauksaimniecībā.⁴⁷

Tāpēc arī Latvijas domniekiem tas bija viens no svarīgākajiem darbības uzdevumiem. Latvijas lauksaimniecībā bija strauji attīstījusies kapitālistiskā ražošana, bet reizē agrārās saimniecības izaugsmi kavēja no viduslaikiem saglabājušās attiecības. Agrārā jautājuma risinājuma neatliekamību un sarežģītību noteica arī ļoti lielais bezzemnieku skaits. 19. gadsimta 80. gadu sākumā Vidzemē un Kurzemē no lauksaimniecībā nodarbinātajiem 70–75% bija bezzemnieki.⁴⁸

Par agrāro jautājumu no septiņiem Latvijas teritorijas deputātiem domē neuzstājās vienīgi F. Grosvalds, savukārt F. Trasuns pat divas reizes kāpa tribīnē. Pēc izskanējušo runu satura var domāt, ka deputāti savā vidū Baltijas agrāro jautājumu bija iepriekš apsprieduši, savas uzstāšanās saskaņojuši un centās ar Baltijas agrārjautājuma atšķirīgo stāvokli Krievijas impērijā un tā risināšanas ceļiem iepazīstināt pārējos domes deputātus. Ne velti pārkaitinātie konservatīvie baltvācieši savos preses izdevumos rakstīja, ka visas latviešu deputātu uzstāšanās veidotas pēc līdzīgas struktūras.⁴⁹

16. maijā Valsts domē par agrāro jautājumu pirmo reizi uzstājās latviešu deputāts F. Trasuns. Iespējams, tas bija pārdomāts Latvijas deputātu solis: iepazīstināt domi ar agrāro jautājumu latviešu etnogrāfiskajā teritorijā, sākot ar stāvokli Latgalē, kur tas bija līdzīgs impērijas centrālajām gubernām. Izvirzot vairākus jautājumus, par

kuriem dažas dienas vēlāk runāja pārējie latviešu deputāti, F. Trasu-
na galvenā izteiktā doma – zemes trūkums Krievijā un Latgalē nav
vienīgais zemnieku nabadzības cēlonis, bet tas nāk no šņoru zemes
izmantošanas kārtības. Ja šo kārtību nelikvidēs, zemnieki vienmēr
cietīs nabadzību. Šī zemes lietošana nosaka, ka Latgalē ir trīslauku
sistēma, kamēr Kurzemē un Vidzemē, kur ir viensētas saimniecības,
ir sešu un septiņu lauku apstrādāšanas sistēma.⁵⁰

Latviešu deputāti J. Kreicbergs un K. Ozoliņš nākamajās dienās
Valsts domē sniedza skaudru Vidzemes un Kurzemes agrārjautājuma
raksturojumu un norādīja uz pasākumiem, kas jāveic, lai agrārās at-
tiecības normalizētu. 19. maijā domes tribīnē uzstājās Valsts domes
agrārās komisijas loceklis J. Kreicbergs. Viņš sniedza izvērstu Baltijas
agrārās situācijas raksturojumu, novērtēja to kā neapmierinošu un
norādīja uz vācu baronu negatīvo lomu šādas situācijas izveidē. Visa
Baltijas novada dzīves iekārta dibināta uz viduslaiku feodāliem aizsā-
kumiem. Baltija visu laiku ir bijusi “klasiska vācu feodāļu bruņniecības
visvarenības bezkontroles un varmācības zeme”.⁵¹

J. Kreicbergs paziņoja, ka tikai 1905. gada 17. oktobra manifests
viņam kā zemnieku pārstāvim, pastāvot ilgos gadsimtus vācu feodālās
muižniecības aizbildniecībā, ir tagad atļāvis runāt par agrāro jautā-
jumu. Vācu baroni latviešu zemniekiem brīvību deva jau 1817. gadā,
bet tā bija putna brīvība bez zemes. Krievijas zemnieki 1861. gadā
atšķirībā no šāda agrārā jautājuma risinājuma saņēma gan brīvību,
gan zemi. Referents norādīja, ka vācu muižniecība atteicās no visām
savām tiesībām uz dzimtbūšanu, bet atstāja sev tiesības uz zemi.
Zemnieki, lai nenomirtu badā, bija spiesti no muižnieka uz viņa no-
teiktajiem smagajiem nosacījumiem nomāt zemi. Vācu muižnieki ar
sev izdevīgajiem nomas un pirkšanas līgumiem zemniekus iespieda
pilnīgā atkarībā. Turklāt, pārdodot zemniekiem zemi, muižnieki sa-
glabāja savas tiesības un privilēģijas.⁵²

No Valsts domes tribīnes tika analizēts ne tikai Baltijas lauku saim-
nieku, bet arī kalpu stāvoklis. Par kalpu vietu agrārājās attiecībās
vairākas dienas vēlāk runāja Kurzemes deputāts N. Kacenelsons. Viņš
norādīja, ka kalpi ne tikai dabū mazu atalgojumu, bet nesaņem par
savu darbu arī morālu gandarījumu. Kalps ir vergs, kas pārdod ne
tikai savu darbu, bet arī savu personību, bez cerībām uzlabot savu
stāvokli.⁵³

K. Ozoliņš J. Kreicberga agrāro raksturojumu padziļināja, pa-
skaidrojot, ka jau senatora N. Manaseina revīzija Baltijas novadā
(1882.–1883. g.) Vidzemes un Kurzemes guberņā apliecināja zemnieku
nenormālo stāvokli, zemnieku nenodrošinātību ar zemi un pilnīgu
beztiesīgumu: zemnieku tiesības līdzinājās nullei. Revīzija norādīja
uz tiem pasākumiem, kas jāveic, lai šo ļaunumu novērstu, un arī uz
iespējamām sekām, ja to nedarīs. Referents atzīmēja, ka N. Manaseina

ieteikumi netika ņemti vērā, revīzijas dokumenti tika nodoti arhīvā, bet senatora paredzējumi attaisnojās, jo tieši tas, ko tagad iedzīvotāji pārdzīvo, ir šīs sekas (1905. gada revolūcija. – J. B.).⁵⁴ Arī deputāts N. Kacnelsons domē norādīja: “Es neteikšu, kungi, ka tikai zemes attiecības bija šī ugunsgrēka cēlonis, bet tas, ka zemes attiecībām bija liela loma, – par to neviens nešaubās.”⁵⁵

Valsts domē apspriestajos abos agrārajos likumprojektos latviešu un igauņu deputātus neapmierināja vairāki nosacījumi. Vispirms jau tas, ka zemi nodod zemniekiem lietošanā, nevis īpašumā. Ja pieņemtu likumu ar šādu nosacījumu, tas nozīmētu, ka latviešu un igauņu zemnieki, kas ar smagu darbu un lielām grūtībām savus nomātos zemes gabalus bija iepirkuši īpašumā, būtu materiāli apdraudēti. J. Kreicbergs uzstājoties izteicās, ka, “lai arī cik smagi apstākļi bija zemniekiem, viņi tomēr ar ārkārtīgu piepūli, ar nedzirdētu darba mīlestību, strādājot muguru neatliecot, īpašumā ieguva savus nomātos zemes gabalus un pašu mājas. Tagad atņemot zemniekiem šīs jau esošās īpašuma tiesības uz viņu zemes gabaliem un pat tos samazinot kaut kādas teorijas par darba vai patēriņa normas labā, zemnieki uzskatītu par smagāko apvainojumu un kļedzošu netaisnību. Šādā gadījumā zemnieki visi kā viens celtos, lai aizstāvētu savas tiesības uz šo zemi, kuru ne tikai viņi, bet arī viņu senči laistījuši ar asiņainiem sviedriem.”⁵⁶

A. Bremers, analizējot Krievijas guberņu deputātu iebildumus, ka krievu zemniekam vispār nav privātīpašnieciskas apziņas, nenoliedza šī secinājuma pareizību, bet paskaidroja, ka šādas apziņas nav tāpēc, ka Iekškrīevijas guberņās lauksaimniecība atrodas uz zema kultūras attīstības līmeņa: lauksaimniecībā tiek ielikts maz darba un kapitāla. Kad zemes apstrādes kultūra būs augstāka, varbūt arī krievu zemniekiem parādīsies zemes privātīpašuma ideja.⁵⁷ F. Trasuns turpināja izvērst jautājumu par zemes īpašuma nepieciešamību, norādot, ka zemnieki nevar būt apmierināti ar tādu likumu, kurš zemniekiem paredz zemi nodot tikai lietošanā un ne īpašumā. Referents uzskatīja, ka nekāds labums nevar būt, ja zemnieki saņems zemi nomas lietošanā. Pavisam citādi zemnieks attieksies pret zemi, ja zinās, ka tā ir viņa īpašums, vai arī tad, ja uzzinās, ka zeme pēc kāda laika pāries pie kāda cita zemnieka.⁵⁸ “Kāds būs labums, ja viņi saņems to nomā? Jo nomas lietošana jau tagad ir.”⁵⁹ Latvijas deputāti bija pārliecināti, ka jāattīsta zemes apstrādāšanas kultūra, jāattīsta ražošanas spēki, bet to var panākt tikai tad, ja zeme atrodas zemnieka īpašumā.⁶⁰

Aizstāvot īpašuma tiesības uz zemi, uzstājās arī A. Bremers, bet viņa runa bija veltīta vairāk agrārjautājuma skatījumam nākotnē caur modernisma prizmu, neaprobežojoties tikai ar Baltiju. Viņš norādīja, ka galvenais uzsvars agrārā jautājuma risinājumā jāliek uz lauksaimniecības darba ražīguma paaugstināšanu.⁶¹ Tas panākams ar lauksaimniecības izglītības pieejamību, ar iespējamību likt lietā

personisko iniciatīvu, izmantot zemkopības attīstībā kapitālu: zemkopību nepieciešams intensificēt. Deputāts pauda pārliecību, ka “Krievijā zemes trūkums ir mazāks nekā iespēja zemē ieguldīt ražīgu darbu”.⁶² Tāpēc nepieciešams likvidēt obščinu un šņores zemes apstrādāšanas sistēmu. A. Bremers secināja, ka viņš labprāt pieļauj lielsaimniecību pastāvēšanu, bet tikai tad, ja tās iedzīvotājiem dod vairāk labuma nekā mazās saimniecības. Taču nevar būt tā kā Baltijā, kur lielsaimniecības ir mazāk kultūras avots, bet drīzāk bremze kultūras attīstībai. Baltijā ir saglabājusies novecojusi kārtība, un, kamēr lielsaimniecības kalpo par sīkzemnieku un bezzemnieku apspiešanas līdzekli, tām nav tiesību pastāvēt.⁶³

Apkopojot Latvijas teritorijas deputātu uzskatus par agrārjautājuma risinājumu, izkristalizējās šādi ieteikumi:

- 1) iedalīt bezzemniekiem un sīkzemniekiem zemi, to iedalīt ar īpašuma tiesībām;
- 2) nodot zemniekiem kvotas zemi, kuru piesavinājušies muižnieki;
- 3) nodot bezzemniekiem un sīkzemniekiem valsts, baznīcu, pilsetu un biedrību zemes;
- 4) ekspropriet latifundijas;
- 5) uzlabot lauksaimniecības strādnieku stāvokli, gādāt par lauksaimniecības strādnieku fizisko un garīgo aizsardzību;
- 6) iznīcināt visas ar lielajiem muižnieku zemes īpašumiem saistītās privilēģijas, prerogatīvas, monopolus, fideikomisijas, patronātu utt.
- 7) dot vienādas tiesības muižnieku muižas zemei un zemnieku zemei;
- 8) visus pienākumus vienlīdzīgi sadalīt starp zemnieku un muižnieku zemēm;
- 9) likvidēt šņores zemes apstrādāšanas sistēmu;
- 10) izveidot nomas komisijas, kuras normētu rentes maksas.⁶⁴

Jāuzskata, ka šie priekšlikumi ir ne tikai deputātu teorētiski atzinumi, ar kuriem viņi vērsās domē, – šinī laikā tie izteica arī lielākās lauku iedzīvotāju daļas intereses.

Baltijas deputāti izteica domu, ka, lai atrisinātu agrāro jautājumu Krievijā, nepietiek Valsts domē izdot vienu likumu visai Krievijai. Vietējie zemes īpašuma noteikumi un zemes lietošanas veidi ir tik dažādi, ka viens likums visiem nekad nebūs derīgs. To vajadzētu uzticēt vietējām iestādēm, lai katra no tām noteiktu zemes pārvaldīšanas vēlamās formas.⁶⁵ Papildus tam A. Bremers uzskatīja, ka Baltijā steidzami jāpieņem likums, kas pasargātu “algoto strādnieku intereses”.⁶⁶

Baltvācu muižniekus uztrauca latviešu un igauņu deputātu darbība Valsts domē. Baltvācu galvenais spēka avots bija pastāvošā agrārā kārtība. No domes tribīnes paustais deputātu viedoklis apdraudēja līdz šim laukos pastāvošo agrāro kārtību. Tā kā neviens no Baltijas

vācu muižniekiem Valsts domē netika ievēlēts, tad no domes tribīnes nevarēja atspēkot viņiem izteiktos pārmetumus un izteikt savu viedokli. Atlika vācu konservatīvā prese. Jāmin skaļā reakcija presē uz J. Čakstes ierosinājumu Valsts domē Baltijas baznīcu zemes atdot zemniekiem. J. Čakste norādīja, ka Kurzemes mācītāji, saņemot savā valdīšanā mācītājmuižas, no garīgām personām ir kļuvuši par saimnieciskiem darboņiem – zemes iznomātājiem zemniekiem. Mācītājs, nodarbojoties ar saimniecību, slēdzot nomas līgumus ar zemniekiem, nonāk konfliktā ar tiem, un, visu to darot, mācītājam nav laika nodarboties ar saviem tiešajiem garīgajiem pienākumiem. J. Čakste atzīmēja, ka 1905. gada vasarā Kurzemes laukos nekārtības “galvenokārt notika baznīcās un tās ir sekas tam, ka mācītāji ir tīri laicīgi cilvēki, laicīgas personas; tāpēc es domāju, ka Baltijas apgabalā vismaz katrā ziņā jāatsavina šīs zemes zemniekiem un mācītājam jānosaka alga vai kāda cita atlīdzība, bet katrā ziņā šīs zemes jāatdod zemniekiem lietošanā”.⁶⁷ Baltvācieši par viņu agrārās kārtības apdraudējumu bija nobijušies un reizē pārskaitušies. Viņi presē atļāvās šo J. Čakstes secinājumu pat apzināti sagrozīt: viņš esot teicis, ka “Kurzemē nemieri ir izcēlušies tāpēc, ka mācītāji ir laicīgi cilvēki”.⁶⁸ Bija mēģinājumi šajā kampaņā iet pat vēl tālāk: “Taču šai ziņā absurdi bija Čakstes skaidrojumi, ka baznīcu zemes tika norādītas par Baltijas provinču nemieru cēloni.”⁶⁹

Uz Valsts domi J. Čakstem nosūtītajā vēstulē konstitucionālais monarhists Juliuss fon Ropps no Grobiņas izteica savu nicinājumu J. Čakstem par viņa musinošajām runām un nosauca to par “neģēlīgu, prastu demagogu, kurš savu dzimteni pārdod par pāri radikālu cīņas vārdu. Es mīlu to latviešu tautu un ienīstu katru, kas bez vēsturiskas jēgas pārdroši mēģina izpildīt kultūras plaismu ar nacionālu traku. Vēsture par Jums, Čakstes kungs, taisīs savu spriedumu, un tas terorisms, kuru Jūs izaiciniet, cerams, Jums padarīs galu, kad lapa būs griezusies.”⁷⁰ J. Čakstes atbildē Juliusam fon Roppam ieskanas 1905. gada demokrātiskajā revolūcijā gūtais atzinums, ka nākotnē nebūs iespējams latviešiem un baltvāciešiem atrast kopīgu sadarbības ceļu: “Jūsu apgalvojums, ka Jūs mīlot “to latviešu tautu”, var jau būt pareizs, tikpat pareizs kā tas, ka Jūs mīlat arī savu jājamo zirgu un jakts suni. Tikai to Jums vajadzēja iegaumēt, ka tādām, kas savu mīlestību klajā sludina, neviens īsti negrib ticēt. Mēs nemeklēsim Jūsu mīlestību, kas mums jau labi pazīstama: mēs meklējam taisnību un tiesības.”⁷¹

J. Čakstes domu, ka baznīcu zeme nododama zemniekiem un ka zemes apsaimniekošana traucē mācītājiem veikt garīgos pienākumus, atbalstīja arī latviešu deputāts katoļu mācītājs F. Trasuns. Viņš norādīja, ka Kurzemes un Vidzemes mācītājiem ir jānodarbojas ar draudzēm, nevis zemkopību. Visu konfesiju mācītājiem valdībai ir jānosaka pienācīgs atalgojums un baznīcu zemes jāatsavina.⁷²

Domes un ievēlēto domnieku darbībai līdzīgi sekoja dažādi Latvijas sabiedrības slāņi. Vispirms jāmin uz domes vēlēšanām izveidotā progresīvā bloka partiju un politisko grupu pārstāvji. Interesi izrādīja arī konservatīvi noskaņotie iedzīvotāji un nedaudz mazāk arī revolucionāri. Presē iespieda domnieku teikto runu stenogrammas, runu fragmentus un žurnālistu ziņojumus par domes darbību, retāk – domes un domnieku darba vērtējumus.

Latvijas liberāli un konservatīvi noskaņotie sabiedrības grupējumi savu nostāju par domes darbību izteica rezolūcijās un telegrammās, kuras nosūtīja Valsts domes priekšsēdētājam un deputātiem. Bijušā progresīvā bloka pārstāvji sakarā ar “vēsturisko 13. maiju”⁷³ deputātam F. Grosvaldam nosūtīja telegrammu: “Rīgas apvienotās progresīvās demokrātiskās grupas izsaka pilnīgas simpātijas Valsts domei par viņas rezolūciju Ministru kabineta skaidrojuma sakarā pilnīgā pārlicībā, ka domes darbība atbilst vienprātīgām iedzīvotāju vēlmēm.”⁷⁴ Enerģiskāk ar saviem protestiem pret Valsts domes lēmumiem uzstājās Latvijas konservatīvās aprindas, kuru priekšgalā atradās Baltijas konstitucionālā partija. 5. maijā Rīgā notika Baltijas konstitucionālās partijas sēde, kurā tika nolemts Valsts domes priekšsēdētājam nosūtīt telegrammu, kurā partija izsaka savu protestu pret troņa runas atbildes šādiem punktiem: 1) pret prasību likvidēt Valsts padomi; 2) pret politisko noziedznieku vispārēju amnestiju; 3) pret zemes īpašumu piespiedi atsavināšanu.⁷⁵ Līdzīgas aktivitātes konservatīvie baltvācieši veica Kurzemē. 31. maijā Jelgavas Amatnieku biedrības namā notika Kurzemes monarhistiski konstitucionālās partijas ceturtā sanāksme. Partijas prezidents grāfs H. Kaizerlings analizēja politisko stāvokli un norādīja, ka Valsts dome ir nostājusies pret valdību un konservatīvo sabiedrību. Sanāksme pieņēma divas rezolūcijas. Pirmajā partija ar piekrišanu un simpātijām apsveica valdības 13. maija programmatisko skaidrojumu. Rezolūcija iestājās pret vispārējo amnestiju tiem, kas, politisko mērķu vadīti, izdarījuši slepkavības, laupīšanas un citas vardarbības. Slepkavām nav tiesības uz pilsoņu politisko brīvību. Valsts dome savā masveida radikālismā krasi prasīja vispārējo amnestiju, neņemot vērā mežonīgos noziegumus. Rezolūcija pozitīvi novērtēja valdības pielietoto militāro spēku, lai aizsargātu no revolucionāriem iedzīvotāju dzīvību un īpašumus. Tika izteikta cerība, ka valdība to sevišķi darīs Baltijā, kur joprojām pastāv terorisms.⁷⁶ Otrā rezolūcija nosodīja deputāta J. Čakstes darbību domē, jo viņš nepatīsi ziņojis par Kurzemes mācītāju pastorāta zemēm un apgalvojis, ka revolūcija Kurzemē izcēlusies sakarā ar šīm pastorāta zemēm. Kritiku saņēma arī J. Kreicbergs, kas domē esot tendenciozi atklājis Kurzemes agrāros apstākļus.⁷⁷

Progresīvā bloka partiju un grupu pārstāvji organizēja tikšanos ar saviem ievēlētajiem deputātiem. 23. maijā Rīgā norisa tikšanās ar F. Grosvaldu. Deputāts sniedza ziņojumu par domes līdzšinējo

darbību. Par šo tikšanos žurnālists atzīmēja, ka “deputāta izteikumi raksturojās ar atturīgumu un viņš aicināja būt pacietīgiem attiecībā uz Valsts domes apspriežamo lietu gaitu”.⁷⁸ Sapulcējušies pēc ziņojuma uzsāka plašas debates, kuras apliecināja, ka Rīgas sabiedrība, kas bija piedalījies I Valsts domes deputātu vēlēšanās, joprojām atradās notiekošās revolūcijas iespaidā. Ar plašu līdzziņojumu uzstājās Mironova skolas bij. direktors F. Ernš, kas pats bija Rīgā kandidējis domes deputātu vēlēšanās. Viņš norādīja, ka Valsts domē strādā labākie vīri un domei pēc iespējas ātrāk jāatrisina jautājumi, kuri uztrauc visas valsts un vietējos iedzīvotājus. Dome aizstāv tautu un uzstājas pret valdību, tā prasa amnestiju cietumos ieslodzītajiem brīvības cīnītājiem. Runātājs apliecināja, ka sabiedrība atbalsta domes prasību par soda ekspedīciju atsaukšanu. Karastāvoklis nevis nomierina sabiedrību, bet veicina tautas nemierus un terorismu. Tika izteikts priekšlikums arī par nāves soda atcelšanu.⁷⁹ Sapulce pieņēma rezolūciju, kurā izteica solidaritāti ar tautas priekštāvju darbību Valsts domē. Rezolūcija tika tulkota dažādās valodās un izplatīta Rīgā.⁸⁰ Jelgavas Latviešu biedrībā šajā mēnesī uzstājās arī J. Čakste. Viņš ziņoja par savu un citu latviešu deputātu darbību Valsts domē. Šis tikšanās dalībnieks J. Trans vēlāk atcerējās, ka J. Čakste runājis par atsevišķu Krievijas apgabalu autonomiju, jo šai idejai esot labvēlīgi noskaņoti krievu liberālie deputāti. Pašreizējais moments esot izmantojams šīs idejas propagandai. Vienas Viskrievijas domes vietā jācīnītos par apgabala domēm.⁸¹

Baltijas deputāti uz Jāņiem arī ieradās Latvijā. Tika rīkotas tikšanās ar iedzīvotājiem. Deputāti organizēja sapulces arī laukos, lai uzzinātu zemnieku domas par agrāro jautājumu.⁸² Tikšanās reizēs tika apspriests domes darbs. 3. jūlijā deputāts N. Kacnelsons uzstājās Liepājā Krievu biedrības zālē, kurā bija sapulcējies vairāk nekā 600 cilvēku. Savā runā viņš norādīja, ka Valsts domes locekļi ar sajūsmu un prieka pilnām cerībām stājas pie Krievijas atjaunošanas darba. Taču pēc dažādu projektu uzstādīšanas domnieki atdūrās pret šķēršļiem, bet reakcionārais Ministru kabinets domes lēmumus neievēroja.⁸³ Sapulces dalībnieki uzstājās krievu un latviešu valodā un izteica savas domas.

Latvijas strādnieku lielākā daļa LSDSP vadībā Valsts domes vēlēšanas boikotēja. Taču arī strādnieki sekoja līdzī Valsts domes darbībai. Piemēram, 18. maijā Krievu–Baltijas vagonu rūpnīcā, vagonu rūpnīcā “Fenikss” un metālapstrādes rūpnīcā “Etna” notika lieli mītiņi, kuros strādnieki apsprieda karatiesas darbību Rīgā. Taču līdztekus šim jautājumam tika runāts arī par Valsts domes darbību un tai pārmests vāji izteiktais protests pret valdības rīcību.⁸⁴ Strādnieki piedalījās arī jau minētajā iedzīvotāju tikšanās reizē ar N. Kacnelsonu Liepājā un aktīvi iesaistījās debatēs. Strādnieki uzsvēra, ka Valsts dome par maz jeb gandrīz nemaz neinteresējas par strādnieku jautājumu, deputāti

neesot lietišķi izturējušies amnestijas lietā: politikā nevarot būt noziegumu, kuri sodāmi, jo reformas, kuras tiekot ievestas revolūcijas ceļā, esot tautas griba. “Valsts dome neuzturot nekādu sakaru ar tautu, bet, pate savā nodabā lēnām strādādama, gribot izlīgt un samierināties ar reakcionāro valdību. Ja dome uzturētu ciešu sakaru ar tautu, tad viņai būtu daudz lielāka nozīme, daudz vairāk spēka, un gadījumā, ja valdība nepieķaptos, tauta zinātu, kas viņai darāms.”⁸⁵ Šajā tikšanās reizē jūtama revolucionāro notikumu klātesamība. Kad sapulcē ieradās policijas priestavs, “sapulce kļuva kā elektrizēta”. Sapulce protestēja pret to un aicināja deputātu, lai tas vairs neturpina runāt, un sapulcējušies disciplinēti atstāja telpas.⁸⁶

Deputāti, tiekoties ar iedzīvotājiem, centās iegūt materiālus savai darbībai domē. Tā deputāts A. Bremers apmeklēja Cesvaini, lai savāktu materiālu par soda ekspedīcijas noziedzīgo darbību Cesvaines apkārtnē.⁸⁷

Latviešu deputātu uzvara I Valsts domes vēlēšanās pār baltvācu kandidātiem bija cēlusi latviešu nacionālo pašapziņu. Autonomisti, pie kuriem piederēja Latvijas deputāti, Krievijas impērijas sastāvā centās panākt pēc iespējas plašāku pašpārvaldi. Latvijas deputāti uzstājās par atsevišķa agrārlikuma nepieciešamību Baltijai.

1906. gada 5. maijā Pēterburgā dzīvojošie latvieši Jēzus baznīcai piederošās telpās sarīkoja latviešu domniekiem goda mielastu. Uz šo pasākumu ieradās vairāk nekā 50 Pēterburgas latviešu un latviešu domnieki (F. Grosvalds, J. Čakste, J. Kreicbergs, A. Bremers, F. Trasuns). Sapulcējušies nodziedāja “Dievs, svētī Latviju” un apsveica deputātus. F. Trasuns, pateicoties par apsveikumu, norādīja, ka nav “inflantijas” kā tādas, ka šis nosaukums radies no poļu nosaukuma “poļu inflantija” un “zviedru inflantija”. Atzīmēja, ka tagad vēl mazāk var runāt par “inflantiju”, jo ir tikai viena latviešu zeme.⁸⁸

Jāatzīmē, ka Latgales apvienošana ar pārējiem Latvijas novadiem F. Trasunam kļuva par mūža uzdevumu.⁸⁹

Saprotams, ka Valsts domē runāt par Latviju kā vienotu etnogrāfisku teritoriju nebija iespējams. Tomēr domājams, ka latviešu inteliģences vidū autonomas Latvijas jēdziens šīn laikā jau bija populārs. Tā žurnālists, kritizējot latviešu deputātus par nepietiekamu aktivitāti Valsts domes sēdēs, raksta, ka ir vienīga vieta impērijā, par ko nekas netiek teikts no tribīnes, un “tā ir Latvija”.⁹⁰

Kā tad sabiedrība novērtēja Latvijas deputātu darbību I Valsts domes laikā un pēc tās atlaišanas? Ļoti asi par to rakstīja avīze “Mūsu Laiks”: “Reiz vēsturnieks ar lepnumu norādīs uz latviešiem [...] Bet ne jums [I Valsts domes latviešu deputātiem. – J. B.] tur kādi nopelni [...] Tauta neliek uz jums nekādas cerības un arī neliks.”⁹¹ Pēc pāris mēnešiem kritika tika sniegta vēl izvērstāk: “Kādēļ tad nu lai viņi būtu domē aizstāvējuši tautu un vismaz izteikuši tās vēlēšanos un

vajadzības? Pietika jau ar to, ka viņi dekorēja domes telpas un atzveltnes krēslus ar savām figūrām. Šiem vīriem vajag tik vienu lietu: lai viņu biogrāfijās tiktu atzīmēts, ka tie bijuši pirmie deputāti. Kas pāri par to, tas viņiem vienalga. Un, ja krievi un citas Krievijas tautas ar lepnumu reiz norādīs uz saviem sirmajiem deputātiem, tad latviešu tauta un viņas nākamās audzes ar īgnumu atcerēsies savus pirmos tautas aizstāvjus un vēsture par viņiem tikai ironiski pasmīnēs.⁹² Latvijas sabiedrībā izplatīts bija vērtējums – deputāti savā darbībā nav bijuši pietiekami aktīvi. Bet blakus tam arī izskanēja, ka I Valsts dome bija tikai runātava, kurā neviens nopietns jautājums netika atrisināts. Abiem šiem vērtējumiem varam pievienoties, taču noliegt šīs jaunās parlamentāriski veidotās iestādes vēsturisko nozīmi nevar.

Krievijas Valsts domē tika ievēlēti 499 deputāti.⁹³ Lielākā daļa no Latvijas teritorijas ievēlētajiem deputātiem tika iesaistīti domes komisiju darbā: J. Čaksti ievēlēja komisijā atbildes projekta uz troņa runu sastādīšanai un komisijā amata personu nelikumīgu (незаконномерных) darbību izmeklēšanai; F. Grosvaldu – pilsoņu tiesību komisijā; J. Kreicbergu – agrārā komisijā; K. Ozoliņu – valsts uzskaites izpildes komisijā (комиссия по исполнению государственной расписи); N. Kacnelsonu – domes finanšu komisijā.⁹⁴

Grūti izvērtēt, kāds bija viņu devums šo komisiju darbā, taču darbs tajās sākās tūlīt pēc ievēlēšanas, un šis deputātu aktivitātes žurnālistiem un viņu kritiķiem palika neredzamas. Taisnība, Baltijas deputāti sevišķi lielu aktivitāti, uzstājoties domes sēdēs, neizrādīja. Taču vajag saprast arī to, ka domē bija ievēlētas Krievijas redzamākās personas un politiķi, kuri centās paust Krievijas valsts politiskās iekārtas pārveides problēmas, kuras tie spēja risināt daudz plašākā teorētiskā līmenī nekā mūsu deputāti. Latviešu deputātu politiskās aktivitātes revolūcija ietekmēja mazāk nekā lielāko daļu Krievijas konstitucionāli demokrātiskās partijas deputātu. Krievijas kadeti, izmantojot revolūcijas notikumus, cerēja atbrīvoties no esošajiem likumiem, kas ierobežoja Valsts domes likumdošanas tiesības, un padarīt valdību atbildīgu Valsts domei. Bija cerība, ka arī kadeti varētu piedalīties valdībā. Latviešu deputātu prasības, kā tas parādīts iepriekš, bija veltītas autonomijas jeb pašpārvaldes jautājumu sakārtošanai, kas ļautu atrisināt sasāpējušos jautājumus un pirmām kārtām jau agrāro jautājumu. Iespējams, viņi uzskatīja, ka impēriskās valsts pārveides pasākumi nav viņu līmeņa darbs.

Aktīvākais Baltijas pārstāvis bija Igaunijas deputāts J. Tenisons, bet starp Latvijas deputātiem ar savām aktivitātēm izcēlās F. Trasuns un N. Kacnelsons. J. Tenisons bija ļoti enerģisks cilvēks, kas pilnībā atdevās savas tautas dzīves labklājības uzlabošanai. Viņš igauņu vidū uzticību un popularitāti bija ieguvis jau pirms ievēlēšanas I Valsts domē. J. Tenisons vienīgais Baltijā par deputātu tika ievēlēts vienbalsīgi.

Kļuvis par deputātu, viņš kaismīgi turpināja savas tautas interešu aizstāvēšanu. Latviešu deputāti, lielākoties būdami juristi un labi saprazdami, kādas tiesības Valsts domei deva oficiālie likumi, izturējās piesardzīgi. Viskonservatīvāk izturējās F. Grosvalds, kas ne reizi no domes tribīnes neizteicās par Baltijas vajadzībām. Piesardzīgi, sabiedrībā paužot savus uzskatus, viņš turējās kopā ar pārējiem deputātiem, jo vēlēšanās bija gājis zem revolūcijas iespaidā uzceltā konstitucionāli demokrātiskā karoga. Vienīgo reizi uzstājoties Valsts domē 4. maijā, kad notika Valsts domes atbildes uz troņa runu apspriešana, viņš pretēji Krievijas konstitucionāli demokrātiskās partijas deputātu prasībai aizstāvēja Valsts padomes pastāvēšanu. F. Grosvalds norādīja, ka “uzstāties ar projektu par Valsts padomes atcelšanu ir vismaz priekšlaicīgi”.⁹⁵ Tā viņš nostājās reakcijas pusē, kas bija radījusi Valsts padomi, lai ar tās palīdzību ierobežotu Valsts domes likumdošanas tiesības. Ja šo priekšlikumu F. Grosvalds iepriekš bija apspriedis ar Baltijas deputātiem un saņēmis piekrišanu, tad līdzīgi kā viņš domāja arī Latvijas deputātu vairākums. Tādā gadījumā latviešu deputātiem parlamentārisma attīstība Krievijas monarhijā šīn brīdī vēl nebija aktuāla.

Atšķirīgu nostāju ieņēma F. Trasuns. Būdams pēc nodarbošanās un dzīves sūtības katoļu baznīckungs, viņš necentās daudz vadīties no domē valdošajiem politiskajiem uzskatiem un juridiskajām normām, kas noteica domes tiesības, bet par savu galveno darbības mērķi izvirzīja palīdzēt latviešu tautai un ne tikai tai, bet vispār neļaimē esošajiem Krievijas valsts cilvēkiem. Viņš aizstāvēja visu privilēģiju likvidēšanu, pieprasīja atcelt karastāvokli, atsaukt no Baltijas soda ekspedīcijas, izteica savus uzskatus par Baltijas agrārjautājumu, par valsts naudas asignēšanu pārtikas iegādei, lai palīdzētu iedzīvotājiem, parakstīja domnieku pieprasījumus par soda ekspedīciju darbību Baltijā, par nāves sodu astoņiem Rīgas strādniekiem, par Belostokas ebreju grautiņu, par atsevišķu personu aizstāvību, kas bija ieslodzīti Varšavas, Minskas, Lepeļas cietumos, u.c. Vienīgais no latviešu deputātiem savas runas laikā viņš saņēma Valsts domes priekšsēdētāja aizrādījumu par pārāk asu domas formulējumu, kas nesaskanēja ar pastāvošajiem likumiem.⁹⁶ J. Kreicbergs un K. Ozoliņš domes deputātiem sniedza Baltijas agrārjautājuma vispusīgu analīzi un reformēšanas ieteikumus. Deputāts N. Kacnelsons uzstājās pret valdības vardarbību pret revolucionāriem, aktīvi iesaistījās Krievijas ebreju interešu aizstāvēšanā, bet, domē apspriežot agrāro jautājumu, ar savu uzstāšanos atjautīgi atbalstīja latviešu deputātu agrārā stāvokļa raksturojumu un viņu izteiktos ierosinājumus.⁹⁷ J. Čakste ar savām aktivitātēm no domes tribīnes starp latviešu deputātiem neizcēlās. Taču viņš un A. Bremers parakstīja Viborgas uzsaukumu.⁹⁸ Nav šaubu, ka abi deputāti saprata, ka šī viņu uzdrīkstēšanās tiks novērtēta

kā pretvalstiska un par to būs jāsaņem sods. Šāda nostāja liecina par abu deputātu pilsonisko drosmi un apņēmību nostāties uz Krievijas valsts demokrātiskās attīstības ceļā.

Šodien vērtējot Latvijas deputātu darbību I Valsts domē, jāskatās no vēstures attīstības prizmas. Tā saistās ar mūsu tautas pārstāvju parlamentārās darbības aizsākumiem, un šīs, lai arī ļoti ierobežotās, parlamentārisma dzīves skolas nozīme Latvijas turpmākajā politiskajā dzīvē nav noliedzama. Bijušie latviešu domnieki pēc I Valsts domes slēgšanas ar dažādu intensitāti turpināja sabiedriski politisko darbu. Viņi piedalījās Latvijas valsts izveides un nostiprināšanas procesā: Latviešu Pagaidu nacionālajā padomē (J. Čakste, F. Grosvalds, F. Trasuns), Latvijas Tautas padomē (A. Bremers, J. Čakste, F. Trasuns), Satversmes sapulcē (J. Čakste, F. Trasuns), I un II Saeimā (J. Čakste, F. Trasuns). J. Čakste no 1922. līdz 1927. gadam ieņēma Latvijas Valsts prezidenta posteni, K. Ozoliņš kļuva par Latvijas Republikas senatoru, J. Kreicbergs – par Rīgas pilsētas domnieku, bet F. Grosvalds – par diplomātu.⁹⁹

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Мунчаев Ш. М., Устинов В. М. История России. – Москва, 2003. – С. 228, 229.
- ² Sēkla. – 1906. – 4. febr.
- ³ Rigasche Rundschau. – 1906. – 27. Apr.
- ⁴ Latvija. – 1906. – 3. maijs.
- ⁵ Latvijas pirmais Valsts prezidents Jānis Čakste / Rediģ. A. Kurmis. – Rīga, 1999. – 43. lpp.
- ⁶ Latvija. – 1906. – 29. marts.
- ⁷ Turpat. – 3. maijs.
- ⁸ Tēvija. – 1906. – 6. maijs; Rigasche Rundschau. – 1906. – 1. Mai.
- ⁹ Rigasche Rundschau. – 1906. – 14. Juni.
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ История России XIX века. 3 изд-е. – Москва, 2004. – С. 621.
- ¹² Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940. Valsts tapšana un suverēna valsts. – [Stokholma]: Daugava, 1976. – 93. lpp.
- ¹³ Latvijas pirmais Valsts prezidents Jānis Čakste. – 41. lpp.
- ¹⁴ Виноградов П. Г. Россия на распутье. – Москва, 2008. – С. 285, 286.
- ¹⁵ Pēterburgas Lapa. – 1906. – 1. jūn.
- ¹⁶ Mūsu Laiki. – 1906. – 4. maijs.
- ¹⁷ Государственная дума. Стенографические отчеты. 1906 год. Сессия первая. Т. 1. Заседания 1–18 (с 27 апреля по 30 мая). – Санкт-Петербург, 1906. – С. 564.
- ¹⁸ Turpat. – 984. lpp.
- ¹⁹ Balss. – 1906. – 29. maijs.
- ²⁰ Mūsu Laiki. – 1906. – 4. maijs.
- ²¹ Rigasche Rundschau. – 1906. – 18. Mai.

- ²² Государственная дума. Указатель к стенографическим отчетам. 1906 год. Сессия первая. – Санкт-Петербург, 1907. – С. 17; Рижский вестник. – 1906. – 27 апреля.
- ²³ Государственная дума. Указатель к стенографическим отчетам. 1906 год. – С. 8; Latvija. – 1906. – 29. marts.
- ²⁴ Rigasche Rundschau. – 1906. – 14. Juni.
- ²⁵ Рижский вестник. – 1906. – 5 мая.
- ²⁶ Маклаков В. А. Первая государственная дума. Воспоминания современника. 27 апреля – 8 июля 1906 г. – Москва, 2006. – С. 165.
- ²⁷ Государственная дума. Стенографические отчеты. 1906 год. Сессия первая. Т. 1. – С. 36.
- ²⁸ Turpat.
- ²⁹ Rigasche Rundschau. – 1906. – 18. Mai.
- ³⁰ Balss. – 1906. – 26. jūn.; Dūna Zeitung. – 1906. – 28. Juni.
- ³¹ Rigasche Rundschau. – 1906. – 27. Juni.
- ³² Balss. – 1906. – 26. jūn.
- ³³ Rigasche Rundschau. – 1906. – 27. Juni.
- ³⁴ Dūna Zeitung. – 1906. – 28. Juni.
- ³⁵ Balss. – 1906. – 26. jūn.; Dūna Zeitung. – 1906. – 28. Juni; Rigasche Rundschau. – 1906. – 27. Juni.
- ³⁶ Маклаков В. А. Первая государственная дума .. – С. 102.
- ³⁷ Государственная дума. Стенографические отчеты. 1906 год. Сессия первая. Т. 1. – С. 36.
- ³⁸ Рижский вестник. – 1906. – 5 мая.
- ³⁹ Mūsu Laiki. – 1906. – 4. maijs.
- ⁴⁰ Turpat.
- ⁴¹ Рижский вестник. – 1906. – 9 мая.
- ⁴² Turpat. – 1. jūn.
- ⁴³ Государственная дума. Стенографические отчеты. 1906 год. Сессия первая. Т. 11. – С. 1014.
- ⁴⁴ Zemkopis. – 1906. – 28. apr. – Nr. 25. – 397. lpp.; Государственная дума. Стенографические отчеты. 1906 год. Сессия первая. Т. 11. – С. 1070.
- ⁴⁵ История России XIX – начала XX века / Под редакцией В. А. Федорова. – Москва, 2004. – С. 622; История СССР с древнейших времен до наших дней. Россия в период империализма 1900–1917 гг. – Т. 6. – Москва, 1968. – С. 220–222.
- ⁴⁶ Мунчаев Ш. М., Устинов В. М. История России. – С. 194.
- ⁴⁷ Очерки экономической истории Латвии (1900–1917). – Рига, 1968. – С. 6.
- ⁴⁸ Очерки экономической истории Латвии 1860–1900. – Рига, 1972. – С. 318.
- ⁴⁹ Rigasche Rundschau. – 1906. – 3. Juni.
- ⁵⁰ Государственная дума. Стенографические отчеты. 1906 год. Сессия первая. Т. 1. – С. 418.
- ⁵¹ Turpat. – 500. lpp.
- ⁵² Turpat. – 498., 499. lpp.
- ⁵³ Turpat. – 818. lpp.
- ⁵⁴ Turpat. – 565. lpp.

- ⁵⁵ Turpat. – 817. lpp.
- ⁵⁶ Turpat. – 499., 500. lpp.
- ⁵⁷ Turpat. – 816. lpp.
- ⁵⁸ Turpat. – 418. lpp.
- ⁵⁹ Turpat.
- ⁶⁰ Turpat. – 564. lpp.
- ⁶¹ Turpat. – 815. lpp.
- ⁶² Turpat. – 816. lpp.
- ⁶³ Turpat.
- ⁶⁴ Turpat. – 418., 500. lpp.
- ⁶⁵ Turpat. – 419. lpp.
- ⁶⁶ Turpat. – 817. lpp.
- ⁶⁷ Turpat. – 196. lpp.
- ⁶⁸ Rigasche Rundschau. – 1906. – 8. Mai.
- ⁶⁹ Dūna Zeitung. – 1906. – 20.
- ⁷⁰ Latvija. – 1906. – 26. maijs.
- ⁷¹ Turpat.
- ⁷² Государственная дума. Стенографические отчеты. 1906 год. Сессия первая. Т. 1. – С. 419.
- ⁷³ 13. maijā Krievijas valdības kabineta premjerministrs I. Goremikins Valsts domes deputātus iepazīstināja ar valdības deklarāciju. Tajā bija paziņots, ka agrārā jautājuma risināšana nav pieļaujama, piespiedus atsavinot muižnieku zemi. Deklarācija bija pret ministru atbildības noteikšanu Valsts domes priekšā, pret Valsts padomes atlaišanu, pret Valsts domes likumdošanas tiesību paplašināšanu un pret politisko apcietināto amnestiju. Valsts dome sakarā ar šo valdības deklarāciju pieņēma dokumentu, kurā izteica neuzticību valdībai, prasīja to nomainīt ar citu, kurai Valsts dome uzticētos.
- ⁷⁴ Rigasche Rundschau. – 1906. – 16. Mai.
- ⁷⁵ Рижский вестник. – 1906. – 9 мая.
- ⁷⁶ Rigasche Rundschau. – 1906. – 3. Juni.
- ⁷⁷ Turpat.
- ⁷⁸ Рижский вестник. – 1906. – 24 мая.
- ⁷⁹ Turpat.
- ⁸⁰ Dūna Zeitung. – 1906. – 25. Mai.
- ⁸¹ Latvijas pirmais Valsts prezidents Jānis Čakste. – 45. lpp.
- ⁸² Rigasche Rundschau. – 1906. – 16. Juni.
- ⁸³ Latvija. – 1906. – 6. jūl.
- ⁸⁴ Рижский вестник. – 1906. – 26 мая.
- ⁸⁵ Latvija. – 1906. – 6. jūl.
- ⁸⁶ Turpat.
- ⁸⁷ Dūna Zeitung. – 1906. – 7. Juli.
- ⁸⁸ Rīgas Avīze. – 1906. – 9. maijs.
- ⁸⁹ Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940. – 20. lpp.
- ⁹⁰ Mūsu Laiki. – 1906. – 20. maijs.
- ⁹¹ Turpat. – 12. maijs.
- ⁹² Turpat. – 4. aug.
- ⁹³ Демин В. А. Государственная дума России (1906–1917): механизм функционирования. – Москва, 1996. – С. 37.

- ⁹⁴ Государственная дума. Стенографические отчеты. 1906 год. Сессия первая. Т. 1. – С. 43, 686; Т. 11. – С. 1075, 1213, 1391, 1468.
- ⁹⁵ Государственная дума. Стенографические отчеты. 1906 год. Сессия первая. Т. 1. – С. 174.
- ⁹⁶ Turpat. – 120., 122. lpp.
- ⁹⁷ Turpat. – 817., 818. lpp.
- ⁹⁸ Latvijas pirmais Valsts prezidents Jānis Čakste. – 47. lpp.
- ⁹⁹ *Šilde Ā.* Latvijas vēsture 1914–1940. – 92., 93., 99., 113., 115., 155., 179., 207., 215. lpp.; 20. gadsimta Latvijas vēsture. II. Neatkarīga valsts 1918–1940. – Rīga, 2003. – 908., 911., 943., 958. lpp.

Jānis Bērziņš

TÄTIGKEIT DER ABGEORDNETEN AUS LETTLAND IM I. STAATSRAT (27. April – 8. Juli 1906)

Zusammenfassung

Ende des 19. – Anfang des 20. Jahrhunderts umfasste der Modernisierungsprozess im Russischen Reich und insbesondere auf dem eingegliederten Territorium Lettlands alle wichtigsten Sphären des Gesellschaftslebens – die wirtschaftliche, politische, soziale und rechtliche Sphäre. Das bedeutendste politische Ereignis der Revolution von 1905 war die erste im Russischen Reich gebildete gesetzgebende Vertretungsinstitution – der Staatsrat. Durch die Herausbildung des Staatsrats wurde aber eine wahre Modernisierung der politischen Ordnung noch nicht geleistet. Die Bevölkerung des lettischen Staatsgebietes nahm eine abwartende Stellung gegenüber dem Staatsrat ein. Aus dem ethnographischen Territorium Lettlands wurden sieben Vertreter zu Abgeordneten des I. Staatsrats gewählt. Die Abgeordneten (A. Bremers, J. Čakste, Fr. Grosvalds, N. Katzenelson, J. Kreicbergs, K. Ozoliņš, Fr. Trasuns) waren politisch gemäßigte Gesellschaftswirkende, die ihr Volk vertreten und bereit waren, einen Beitrag zu seinem Wohl zu leisten. Sechs Abgeordnete hatten eine Hochschulbildung. Dem Nationalbestand nach – 6 Letten und ein Jude.

Im Staatsrat lehnten sich die Abgeordneten aus Lettland an die Abgeordnetenfraktion der russischen Partei "Konstitutionelle Demokraten", aber ihre politische Bindung zu den Kadetten war eher bedingt. Die lettischen Abgeordneten suchten unter den Mitgliedern des Staatsrats nach Verbündeten, die die Idee von der Eigenart der Entwicklung der baltischen Provinzen, der Herausbildung ihrer Autonomie und einer akzeptablen Lösung der Agrarfrage unterstützten. Sie nahmen Zusammenarbeit mit der im Staatsrat gebildeten Gruppierung der Auto-

nomisten auf. Es kam zu engeren Beziehungen mit den Abgeordneten aus Estland und teilweise aus Litauen. Die Abgeordneten aus Lettland traten für die Aufhebung des Kriegszustands und die Aufhebung von Strafzügen im Baltikum ein. Aktuell war das Problem der Amnestie von verhafteten Revolutionären, der Aufhebung von Todesstrafe und sämtlichen Privilegien.

Für die Abgeordneten aus Lettland, die ihre politischen Erwartungen vorwiegend mit den Aktivitäten der russischen Partei "Konstitutionelle Demokraten" verbanden, war dennoch die von den russischen Kadetten vorgeschlagene Lösung der Agrarfrage nicht akzeptabel. Ebenso war das Gesetzprojekt der Trudowiki-Gruppe nicht akzeptabel. Die Agrarfrage war das wichtigste Problem in der Tätigkeit der Abgeordneten aus Lettland. In der Landwirtschaft Lettlands hatte sich die kapitalistische Produktion rasch entwickelt, das Heranwachsen der Agrarwirtschaft dagegen wurde durch aus dem Mittelalter bewahrte Beziehungen gehindert. Zur Agrarfrage haben sich 6 von 7 Abgeordneten aus Lettland auf der Tribüne des Staatsrats geäußert. In ihren Reden wurde eine kritische Auswertung des Agrarzustands im Baltikum geboten sowie ein konkretes Programm seiner Lösung mit folgenden wichtigsten Vorschlägen angekündigt: Landlosen und Kleinbauern das Land mit Eigentumsrecht zuteil werden lassen, ihnen Quoten, staatliche, kirchliche, städtische und gesellschaftliche Ländereien zur Verfügung zu stellen sowie Latifundien zu expropriieren, die Lage der landwirtschaftlichen Arbeiter zu verbessern, die Privilegien des Adels aufzuheben, dem Adelsland und dem Bauernland gleiche Rechte einzuräumen, sämtliche Pflichten zwischen Bauernland und Adelsland gleichmäßig zu verteilen, in Latgale das Schnurland-Bearbeitungssystem zu beseitigen, zwecks Normierung von Rentenbeträgen Pachtkommissionen zu bilden. Die Abgeordneten Baltikums haben die Idee geäußert, dass zur Lösung der Agrarfrage im Russischen Reich die Verabschiedung eines Agrargesetzes für ganz Russland nicht ausreicht. Mit der Vorbereitung dieses Gesetzes sollten örtliche Behörden beauftragt werden, damit jede von ihnen die gewünschten Landverwaltungsformen bestimmte.

Die Tätigkeit des Staatsrates und der gewählten Abgeordneten wurde von diversen Gesellschaftskreisen verfolgt. Das war sowohl durch Erhaltung von Information aus Presseausgaben als auch durch Treffen mit den gewählten Abgeordneten möglich. Die Wertung der Tätigkeit der Abgeordneten in der Gesellschaft war unterschiedlich, je nach der politischen Anschauung des Schätzers. Die Tätigkeit der Abgeordneten des I. Staatsrats aus Lettland ist an die Anfänge der parlamentarischen Aktivität der Vertreter unseres Volkes gebunden, und die Bedeutung dieser wenngleich ziemlich beschränkten Lebensschule des Parlamentarismus für das weitere politische Leben Lettlands lässt sich nicht leugnen.

Ainārs Lerhis

LATVIJAS ĀRĒJĀ TIRDZNICĪBA (1934–1936)

Starptautiskā ekonomiskā situācija. 20. gadsimta 30. gadu pirmajā pusē pasaules saimnieciskās krīzes apstākļos līdzšinējo starptautiskās preču apmaiņas regulatoru – vislielākās labvēlības principu – sākumā nedroši un brīžiem slepeni, bet vēlāk arvien noteiktāk un nepārprotamāk sāka aizstāt jauns līgumisks princips tirdzniecībā – reciprocitātes (savstarpības) princips.¹ 30. gadu vidū visās starptautiskajās ekonomiskajās attiecībās dominēja princips “dots pret dotu”.² Izmainītie tirdzniecības režīma apstākļi piespieda visas valstis pieņemt jauno principu.³ Saistību pildīšana no vienas puses tika saistīta ar saistību pildīšanu no otras puses.⁴ Daudzas valstis arvien atklātāk sāka slēgt vienošanās un līgumus uz reciprocitātes pamatiem.⁵

Reciprocitātes principa parādīšanās bija izskaidrojama ar rūpēm par katras valsts tirdzniecības bilances līdzsvara nodibināšanu. Agrāk, kad brīvas kapitālu un zelta kustības kompensēja preču bilances pasīvu, šīs administratīvās rūpes par tirdzniecības bilanci nebija izplatītas.⁶ Tiklīdz kontingenti, licences un citi administratīvi paņēmieni kļuva par galvenajiem tirdzniecības politikas līdzekļiem, tiklīdz liberālais ārējās tirdzniecības režīms autarhiskās politikas apstākļos kļuva komplicētāks, vislielākās labvēlības princips vairs neiedarbojās.⁷ Arī Latvija sāka rīkoties līdzīgi kā citas valstis, kas visas bija ķērušās pie dažāda veida ierobežojumiem tirdzniecībā.⁸

Joprojām pastāvēja jautājums par starptautiskās ekonomiskās politikas virzību nākotnē – starptautiskā saimniecība vai autarhija? Nebija šaubu, ka protekcionisms veda uz autarhiju, izolētu saimniecību.⁹ Starptautiskajā ekonomiskajā politikā ievadmuītu paaugstināšanai sāka pievērst arvien lielāku uzmanību.¹⁰ Viens no visvairāk iecienītajiem līdzekļiem bija kontingentu jeb kvotu sistēma.¹¹

Pasaules saimnieciskās krīzes laikā kliringi radās nolūkā rast iespējas savas preces novietot ārzemju tirgos. Otrs un sākumā dominē-

jošais motīvs bija atvieglināt savstarpējo nolēšanos (norēķināšanos) bez valūtas un zelta pārvedumiem.¹²

30. gadu vidū katra valsts sāka tiekties pēc saimnieciskās patstāvības un neatkarības, attīstot savā zemē pēc iespējas vairāk ražošanas nozaru un līdz ar to cenšoties samazināt savu importu vai vismaz to līdzsvarot ar eksportu. Sakarā ar to pārveidojās visa pasaules tautsaimniecības sistēma un tautsaimnieciskā ideoloģija. Vispirms liberālās neorganizētās saimniecības vietā, kur visu noteica brīvas konkurences un privātās intereses likumi, turpmāk pamazām izveidojās organizēta plānveidīga saimniecība. Privātās saimniecības sfēru arvien dziļāk ietekmēja valsts regulētāja loma.¹³ Valsts vara nāca palīgā eksportieriem, slēdzot attiecīgus tirdzniecības līgumus uz savstarpējas kompensācijas pamatiem. Šādā veidā 30. gadu vidū sāka norisināties starptautiskā preču apmaiņa.¹⁴

Vispasaules mērogā 1934. gadā nebija vērojama nekāda uzlabošānās, tikai sākot ar 1935. gadu, arī pasaules tirdzniecības apgrozījumi pirmo reizi uzrādīja pieaugumu.¹⁵ 1935. gadā pasaules saimnieciskās krīzes pārvarēšanā tika panākti jūtami rezultāti. Jau 1935. gada beigās bija vērojama starptautiskās apgrozības atdzīvošanās. Tikai tobrīd tā vēl nebija vispārēja – un daži to uzskatīja par īslaicīgu uzlabošanos, kas pēc tam atkal varētu atslābt. Vairākās valstīs saimnieciskās rosības atdzīvošanos radīja jau minētā valsts varas iniciatīva un iejaukšanās.¹⁶

Latvijas valdības pasākumi. Arī Latvija bija spiesta meklēt jaunus paņēmienus un veidus savu starptautisko tirdzniecisko attiecību kārtošanā. Dienaskārtībā parādījās jautājums par maksājumu kliringiem un kompensācijas nolīgumiem (darījumiem).¹⁷

Turpmāk ārējās tirdzniecības bilances izmaiņām bija jāpievērš īpaša uzmanība. Ja agrāk lielākoties ievēroja tikai kopējo bilances pasīva summu, tad tagad jau sīki tika izpētītas importa un eksporta attiecības ar atsevišķām valstīm.¹⁸

Ekonomists A. Zalts savā publikācijā nosauca divus Latvijas ārējās tirdzniecības uzdevumus un problēmas: 1) apgrozījumu problēmu un 2) tirdzniecības bilances problēmu. Ar apgrozījumu problēmu viņš apzīmēja nepieciešamību vairot ārējās tirdzniecības apgrozījumus, jo izlīdzināta bilance necīgu apgrozījumu gadījumā arī nebūtu spējīga sekmēt tautsaimniecības attīstību. Otras – tirdzniecības bilances problēmas laukā Latvijas uzdevums bija panākt izlīdzinātu bilanci, ar noteikumu, ka paši apgrozījumi pieaug.¹⁹ Šis jautājums nozīmēja Latvijas eksporta palielināšanu līdz importa apmēriem.²⁰

Arī Latvijā ārējā tirdzniecība, tāpat kā citās zemēs, kopš krīzes izcelšanās bija strauji samazinājusies, joprojām palika neliela un pastāvošos apstākļos nemaz nevarēja augt, jo importu regulēja atkarībā no eksporta apmēriem, bet eksporta iespējas nepaplašinājās.²¹ Bija

nepieciešams joprojām samazināt apgrūtinājumus visur tur, kur tie nebija svarīgi un nepieciešami, lai uzturētu Latvijas maksājumu bilances stabilitāti.²²

Importa regulēšanas tālāka konsekvence bija lielo standartpreču ievadumu pakļaušana valsts uzraudzībai. Latvijas valdība monopoli-zēja rudzu, kviešu, cukura un dzelzs importu.²³

Pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma bija sastopams arī uzskats, ka agrākajai valdībai trūcis enerģisku un efektīvu soļu tirdzniecības bilances līdzsvarošanai un valūtas krājumu samazināšanas novēršanai. Tiesa gan, 1934. gada 9. maijā valdība bija pieņēmusi un iesniegusi Saeimai Likumu par paplašinātām valdības tiesībām saimnieciskās dzīves kārtošānā.²⁴

Pilnīgas importpreču kontingentēšanas ieviešana bija notikusi vienu nedēļu agrāk – ar 1934. gada 31. maija pārgrozījumiem likumā par preču importa regulēšanu un 1934. gada 8. jūnija likumu par valūtu un ārējo tirdzniecību to nostiprināja un izveidoja tālāk.²⁵ Tobrīd bija pagājuši divarpus gadi pēc pirmo valūtas tirdzniecības ierobežojumu ieviešanas. Jaunais likums apvienoja visu agrāko likumdošanu valūtas tirdzniecības un ārējās tirdzniecības regulēšanas jautājumos.²⁶

Pieņemot šo likumu, Latvijas valdība centās stabilizēt ārējās tirdzniecības operāciju kārtību un to finansēšanu. Likumā bija paredzēts, ka Finanšu ministrijas Valūtas komisijai turpmāk jānoteic atsevišķu preču importa apmēri, kā arī importa nodrošināšanai nepieciešamās valūtas daudzums. Pēc daudziem grozījumiem un papildinājumiem 1935. gada 12. martā šā likuma vietā pieņēma jaunu, saskaņā ar kuru visi Valūtas komisijas atļautie banku, uzņēmumu un firmu ārējās tirdzniecības norēķini tika realizēti caur Latvijas Banku vai tās pilnvarā caur kādu citu banku.²⁷ Likumā bija noteikts, ka Valūtas komisijas pienākums ir regulēt valūtas izlietošanu ārzemju operācijās, noteikt importa apmērus visā Latvijā kopumā, kā arī par atsevišķiem preču veidiem, kontrolēt ārzemju valūtas akumulāciju un izlietošanu.²⁸

Agrāko vislielākās labvēlības līgumu vietā radās dažādie preferences, kompensācijas vai klīringa līgumi, kuru mērķis bija pirkt no attiecīgās valsts ne vairāk, kā šī valsts pērk no mums. Šis *“do ut des”* princips, lai gan savā ziņā kavēja brīvākas un plašākas ārējās tirdzniecības attīstību, tomēr deva iespēju ieturēt zināmu līdzsvaru un dažos gadījumos Latvijai iegūt pat zināmu aktivitāti ar tādām valstīm, ar kurām agrāk bija ļoti liels bilances pasīvs savstarpējā tirdzniecībā.²⁹

Līdztekus muitām, kontingentiem un valūtas tirdzniecības ierobežojumiem valdība centās ierobežot ārējo tirdzniecību arī citādā ceļā. Jau 1934. gada 2. augustā Ministru kabinets pieņēma un 11. augustā izsludināja likumu par importa tirdzniecību. Šis likums atļāva turpmāk nodarboties ar preču importu tikai tiem uzņēmumiem, kas bija saņēmuši īpašu Finanšu ministrijas izdotu atļauju jeb koncesiju.³⁰

Sviesta un bekona eksporta tirdzniecībā Latvijā tika radītas jaunas, spēcīgas apvienotas organizācijas.³¹ Valsts piemaksas sviestam, bekonom, liniem un dažiem citiem eksportētiem lauksaimniecības ražojumiem uzturēja šo ražojumu eksportu vai, mazākais, neļāva ražošanai un eksportam stipri kristies. Valsts piemaksas eksportētiem lauksaimniecības ražojumiem nodrošināja līdzsvaru tautsaimniecībā un pasargāja Latviju no ražošanas lielākas samazināšanās, eksporta sabrukuma un plaša bezdarba dažādās tautsaimniecības nozarēs.³²

Maizes labības ražošana 30. gadu vidū bija tiktāl pieaugusi, ka atlika lielāki daudzumi eksportam. Arī cukurbiešu audzēšana un cukura ražošana bija tiktāl paplašinājusies, ka no 1935. gada ārzemju cukuru vairs nevajadzēja ievest. 1934. gads bija pēdējais cukura importa gads.³³

Visas pārtikas ražošana iekšzemē padarīja Latviju šajā ziņā neatkarīgu no ārvalstīm. Tika atzīmēts, ka agrākā lielā atkarība šajā ziņā pilnīgi izbeigusies. Tā tika uzskatīta par svarīgu pārmaiņu ne tikai no tautsaimnieciskā, bet arī militārā viedokļa.³⁴

1935. gadā Latvijas valdība pārgāja uz cieto cenu politiku lauksaimniecībā: sviestam, bekonom, liniem un citiem ražojumiem tika nodrošinātas cietas cenas, kas bija saskaņā ar ražošanas pašizmaksu, kuras ražotāji saņēma un kas tiem nodrošināja ražošanas iespēju un līdz ar to arī tautsaimniecībai vajadzīgo eksportu.³⁵

30. gadu vidū Latvijas tautsaimniecībā notika ievērojamas pārmaiņas, kas samazināja Latvijas ārējās tirdzniecības apjomu. Latvija ražoja visu maizes labību, visu cukuru un gandrīz visus apģērba materiālus (audumus) iekšzemē. Arī daudzas citas agrāk no ārzemēm ievestās preces turpmāk izgatavoja Latvijas fabrikās. Šī ražošanas paplašināšana notika uz importa rēķina, ārzemju preču ievedumi samazinājās.³⁶

Saskaņā ar 1934. gada 8. jūnija likumu Valūtas komisija varēja izsniegt atļaujas kompensācijas darījumiem, kas krīzes laikā bija plašāk izplatīti nekā agrāk, sevišķi ar valstīm, ar kurām Latvijai līdz tam bija bijusi pasīva tirdzniecības bilance (ASV, Šveice). Kompensācijas tirdzniecība tika paredzēta pat dažos Latvijas tirdzniecības līgumos, piemēram, ar Franciju, Beļģiju un Turciju. Pēc krīzes šāda tirdzniecība aptvēra vairākas valstis – Čehoslovākiju, Poliju, Austriju.³⁷

Kompensācijas līgumi izpaudās kā klauzulas par dažādu preču importa un eksporta kontingentiem tirdzniecības līgumos ar attiecīgajām valstīm. Lai šādu kompensācijas kontingentu rezultātus varētu kontrolēt, tika slēgti kliringu līgumi ar šīm valstīm. 1935. gads bija visražīgākais šādu līgumu gads, jo togad tika noslēgti kliringa līgumi ar Zviedriju, Lietuvu, Igauniju un PSRS. Kliringu līgumi ar Vāciju un Franciju bija noslēgti jau 1932. gadā.³⁸

Eksportklauzula. 1934. gadā Valūtas komisija sāka praktizēt t.s. eksporta klauzulu, kas pēc savas tautsaimnieciskās dabas bija vienpusīgs

klīrings. Piemērojot kādai valstij eksporta klauzulu, imports no šās valsts tika atļauts eksporta vērtības apmēros, turklāt tehniski eksporta klauzula tika realizēta, atļaujot eksportieriem brīvi izvērtēt ienākušo valūtu, to pārdodot eksporta klauzulas valsts importieriem.³⁹

Lai ierobežotu kaut daļu no asās konkurences, kādu radīja valstis ar pazeminātām valūtām, Latvija no savas puses ievada t.s. klauzulu sistēmu, kura gan bija grūti pārskatāma un pārvaldāma, tomēr deva iespēju Latvijas ražojumiem konkurēt starptautiskajos tirgos un daļēji izlīdzināja Latvijas valūtas pārāk augsto kursu šai starptautiskajā konkurencē.⁴⁰

Eksportklauzulas lietošana Latvijā izveidojās pakāpeniski valūtas tirgus regulēšanas praksē. Eksporta iespējām arvien sašaurinoties, sāka trūkt līdzekļu importa samaksai. Tiklīdz vairs nebija iespēju nodrošināt importa samaksu valūtā, radās doma – uzlikt pašiem importieriem pienākumu rūpēties par valūtas iegūšanu samaksai, sagādājot to ar Latvijas ražojumu eksportu. Tas bija iespējams, pašiem importieriem eksportu noorganizējot, tātad kļūstot faktiski par eksportieriem, vai arī izmantojot šim nolūkam citu uzņēmumu – īsto eksportieru pakalpojumus. Interesanti, ka pirmie eksportklauzulas ierosinātāji bija paši importieri, kuri vērsās pie Valūtas komisijas ar priekšlikumu – pašiem sagādāt valūtu samaksai ar eksportu.⁴¹

Plaša un sistemātiska eksportklauzulas piemērošana sākās 1934. gada vasarā pēc Valūtas komisijas un Importa regulēšanas komisijas darbības apvienošanas vienā kopīgā iestādē. Eksportklauzulu tagad piemēroja visam preču eksportam, arī no dažām klīringa valstīm (Francijas, Igaunijas un Zviedrijas), tirdzniecībā ar kurām bilances pasivitāte draudēja Latvijai ar parādu uzkrāšanos. Rezultātā aptuveni trešdaļa Latvijas importa bija saistīta ar samaksu eksportvalūtā, gādājot par to pašiem importieriem.⁴²

Lai varētu arī turpmāk darboties nesamazinātos apmēros, Latvijas rūpniecībai, sevišķi tās mazāk svarīgām un nepieciešamām vai arī vairāk eksportspējīgām nozarēm, daudz nopietnāk nekā līdz šim bija jāsaņem rūpēties par to, lai pašas ko eksportētu un tādā ceļā sagādātu valūtu saviem maksājumiem ārzemēs par kurināmā, izejvielu un citu materiālu importu savām vajadzībām. Šādā virzienā sāka darboties Latvijas valūtas politika, un ar to bija izskaidrojama ievadatļauju izsniegšana dažādām rūpniecības nozarēm, kā, piemēram, ādu, saldvielu, konservu, parfimērijas, velosipēdu, radio, gumijas preču, veļas u.c., ar eksporta klauzulu.⁴³

Bija vairākas valstis, ar kurām norēķini notika bez atsevišķu tirgotāju (importieru un eksportieru) izdarītiem ārējiem maksājumiem ārzemju valūtā. Tirgojoties ar šīm klīringa valstīm, Latvijas importieris iemaksāja par ārzemju precī latos (pēc noteikta kursa)

attiecīgā iestādē Latvijā un arī Latvijas eksportieris no šīs pašas iestādes saņēma sev pienākošos summu latos. Tāpat attiecīgās ārvalsts tirgotāji saņēma vai iemaksāja par tirdzniecības operāciju ar Latviju pienākošās summas savas valsts attiecīgā iestādē. Par savstarpējiem maksājumiem Latvijas norēķināšanās iestāde sazinājās ar attiecīgās valsts norēķināšanās iestādi.⁴⁴

Par vienu no ievērojamākajiem protekcionistiskās politikas līdzekļiem Latvijā kļuva muitas tarifi. Ļoti nozīmīgi bija 1934. gada 14. un 29. jūnija muitas tarifu grozījumi. Tie lielā mērā atrisināja virkni sāpējušu ārējās tirdzniecības jautājumu.⁴⁵ Tomēr arī turpmāk muitas pasākumi joprojām bija nestabili. Valdība ļoti bieži mainīja noteikumus par ārzemju preču ievēšanu un savas produkcijas izvešanu uz ārzemēm.⁴⁶

Latvijas ārējās tirdzniecības izmaiņas. Salīdzinot ar krīzes gadiem, Latvijā pieauga izejvielu imports rūpniecībai. Laikā no 1934. līdz 1939. gadam vidēji ik gadus iveda 38 629 tonnas. Reizē ar to bija lielas svārstības: 1936. gadā dzelzs un tērauda ievadums samazinājās līdz minimāliem apmēriem – 28 516 tonnām.⁴⁷

Preču apgrozījumi ārējās operācijās 1934.–1936. gadā (miljonos latu): 1934. gadā kredīts 98,7, debets 95,5 un saldo –6,8; 1935. gadā kredīts 101,0, debets 102,5 un saldo –1,5; 1936. gadā kredīts 139,6, debets 125,7 un saldo +13,9.⁴⁸

Ārējās tirdzniecības bilancē 1936. gadā aktīvs krietni vien pārsniedza pasīvu. Tāpēc Latvijas ieņēmumi no preču operācijām pārsniedza šo operāciju izmaksas.⁴⁹

Lielus iepirkumus ārzemēs Latvija varēja izdarīt vienīgi ar aizvien lielāku izvedumu palīdzību. Lai norēķinātos par importu, vajadzēja paplašināt eksportu. Ārējos tirgos Latvijas produkcija bija visai maz konkurētspējīga, jo tās ražošanas izmaksas bija samērā augstas.⁵⁰

Sākot ar 1934. gadu, Latvijas valdība atbalstīja vietējo ražošanu, kur vien tas bija iespējams, neatļaujot ievest vai samazinot konkurējošo preču ievadumus.⁵¹ Turpretim eksportu centās visādi veicināt.⁵² Tādā kārtā izdevās glābt Latvijas maksājumu bilanci.⁵³ Latvijas ārējās tirdzniecības apgrozījums 1934. gadā no jauna sāka palielināties.⁵⁴ Vācu žurnāls "*Ost-Europamarkt*" Kēnigsbergā secināja, ka zemāko stāvokli Latvijas ārējā tirdzniecība sasniedza 1933. gadā, bet 1934.–1935. gadā sakarā ar aktīvu valdības saimniecības un tirdzniecības politiku tā strauji uzplauka.⁵⁵ Arī Latvijas ekonomisti uzsvēra, ka ārējās tirdzniecības apgrozījuma pieaugums, kas iezīmējās 1934. gadā, vēl spēcīgāk palielinājās 1935. gadā.⁵⁶

Latvijas ārējā tirdzniecība (tūkstošos tonnu un miljonos latu): 1933. gadā – imports 813 un 91,2, eksports 954 un 81,5, imports un eksports 1767 un 172,7, bilance –9,7. 1934. gadā – imports 919 un 94,9, eksports 1042 un 85,3, imports un eksports 1961 un 180,3, bilance –9,6.

1935. gadā – imports 1048 un 101,0, eksports 1053 un 98,8, imports un eksports 2101 un 199,7, bilance -2,2.⁵⁷ 1936. gadā – imports 121,9, eksports 138,3, bilance +16,5.⁵⁸

1935. gadā, eksportam pieaugot straujāk par importu, Latvijas tirdzniecības bilance ievērojami uzlabojās un pasīva atlikums samazinājās no 9,6 milj. latu līdz 2,2 milj. latu. Tā bija vismazākā tirdzniecības bilances pasivitāte, kāda bija konstatēta iepriekšējo 15 gadu laikā (izņemot 1932. gadu).⁵⁹

Latvijas eksportā lielākā preču grupa joprojām bija jēlvielām un pusfabrikātiem, kuru kopējā vērtība samazinājās par 2,5 milj. latu jeb 5,7%, bet daudzums – par 128 600 tonnām jeb 14,1%. Lielākais samazinājums bija kokmateriāliem.⁶⁰

Latvijas eksports 1935. gadā bija pieaudzis: liniem par 3,96 milj. latu, neapstrādātām ādām par 0,6 milj. latu, kažokādām par 0,25 milj. latu utt. Sakarā ar minētajām pārmaiņām ievērojami kritās arī jēlvielu un pusfabrikātu relatīvā nozīme visā eksporta kopvērtībā: no 51,9% 1934. gadā līdz 42,2% 1935. gadā.⁶¹

1935. gadā zināmā mērā notika lūzums – fabrikātu eksports atkal palielinājās un tieši tām preču grupām, kuru ražošanā bija ieguldīts darbspēks un izlietotas iekšzemes izejvielas, kādēļ arī izejvielu eksports bija samazinājies. Visstraujāk tomēr bija pieaudzis lauksaimniecības produktu eksports. Lauksaimniecības ražojumu eksporta nozīme bija jūtami pieaugusi un 1935. gadā veidoja pusi (50,4%) no visa eksporta kopvērtības, pārsniedzot pirmskrīzes gadu skaitļus (39,8%).⁶²

1934.–1935. gadā sakarā ar importa ierobežojumiem nodibinājās rūpniecības uzņēmumi vai izveidojās jaunas nozares, kuru pieprasījumi pēc jēlvielām un pusfabrikātiem pieauga.⁶³

1935. gadā pieauga tikai to preču ievērojums, kuras bija nepieciešams ievest sakarā ar pastiprināto rosību ēku un dzelzceļu būvniecībā (tērauds, dzelzs un to izstrādājumi, skārds), dabisko rūpniecības nozaru attīstību un lauksaimniecības tālāko mehanizāciju. Bez tam Latvijas valdība 1935. gadā pazemināja muitas likmes veselai rindai ražojumu cenu izlīdzināšanas nolūkā (kosmētiskiem preparātiem un smaržvielām, ārzemju augļiem), vai arī lai aizkavētu tādu rūpniecības nozaru attīstību, kam nebija dabiska pamata.⁶⁴

Latvijas tirdzniecības bilances aktivitāte 1935. gadā joprojām attiecās tikai uz nedaudzām valstīm. Tomēr 1934.–1935. gadā Latvijas valdība tirdzniecības līgumu politikas un ārējās tirdzniecības administratīvā režīma ceļā bija ievērojami uzlabojusi arī šinī virzienā savas starptautiskās saimnieciskās attiecības.⁶⁵

1935. gadā un 1936. gada pirmajā pusē Latvijas tirdzniecība pastiprinājās ar Beļģiju un Luksemburgu, ASV, Itāliju, Somiju, Norvēģiju un bez tam ar grupu “pārējās valstis”, kuru loma bija pieaugusi no

4,5% līdz 8,8%. Latvijas tirdzniecība ar virkni Eiropas valstu krietni samazinājās. Sevišķi ievērojami bija samazinājušies apgrozījumi ar PSRS (1935. gadā PSRS loma samazinājās līdz 3,2%).⁶⁶

Krīzes gados bija pastiprinājušies Latvijas tirdznieciskie sakari ar tālākām zemēm, tas nozīmēja Eiropas valstu īpatsvara samazinājumu. Tā, piemēram, 1929. gadā ar Eiropas valstīm norisinājās 93,3% Latvijas tirdzniecības, 1931. gadā pat 95%, bet 1935. gadā tikai 87,3% – tas bija ievērojams kritums. Pastiprinājās apgrozījumi ar pārējiem kontinentiem, sevišķi ar Ameriku un tās ietvaros esošām ASV.⁶⁷

Latvija bija spiesta censties samazināt tirdzniecības pasivitāti ar katru valsti, kur bija konstatējams pasīvs, un šāds hronisks pasīvs Latvijai arvien bija ar tālajām aizjūras zemēm, no kurām bija nepieciešams iepirkt izejvielas, kā kokvilnu, vilnu, tabaku, kakao pupas un rindu citu preču.⁶⁸ Šīs pasivitātes samazināšanās nolūkā lietotā eksporta klauzula arī panāca to, ka eksports uz aizjūras zemēm pieauga.⁶⁹

Pēc 1932. gada bija vērojams jēlvielu un pusfabrikātu ārzemju preču ievadumu pieaugums, sevišķi straujš 1934.–1936. gadā. 1935. gadā jēlvielu un pusfabrikātu imports pēc kopsvara sasniedza atkal apmēram 1929. gada līmeni, jo paplašinājās rūpniecība.⁷⁰

Latvijas eksportēto pārtikas vielu daudzums strauji pieauga – līdz 73 000 tonnām 1934. gadā un 190 000 tonnām 1935. gadā. Pārtikas vielu eksports 1935. gadā deva pusi no 1930. gadā ienākušās summas. 1935. gadā ievērojami palielinājās arī dzīvnieku (cūku) eksports.⁷¹

Kā jau minēts, 30. gadu vidū pārtikas vielu importu Latvija gandrīz pilnīgi izbeidza, jo pēdējos gados iekšzemes lauksaimnieciskās produkcijas apjoms bija tā paplašināts, ka maizes labības pietika ne tikai Latvijas iedzīvotāju vajadzībām, bet vēl lieli daudzumi tika eksportēti.⁷² No 1935. gada tika pārtraukts cukura imports, jo cukuru tagad ražoja pašā Latvijā no vietējām cukurbietēm. Tāpat pilnīgi tika izbeigts agrākais ievērojamais olu imports.⁷³

Svarīgākās ārzemju jēlvielas un pusfabrikāti bija kokvilna, vilna, lapu tabaka, akmeņogles, kokss, naftas destilācijas produkti (petroleja, benzīns, smēreļļas), mākslīgie mēsli (tomasa milti, kālija sāls, salpetris, nitrofoska, arī fosfāti), neapstrādātas ādas, kažokādas, dzelzs un citi materiāli.⁷⁴

No plaša labības importa valsts Latvija kļuva par labības eksporta zemi: 1934. gadā Latvija eksportēja rudzus un kviešus kopā par 3,3 milj. latu, bet 1935. gadā – par 8,9 milj. latu.⁷⁵

Latvijas ārējās tirdzniecības svars pasaules tirdzniecībā 1935. gadā bija: importa kopvērtība – 0,16%, eksporta kopvērtība – 0,16%; kopējā pasaules tirdzniecības apgrozījumā (importa un eksporta vērtības kopsumma) Latvijas daļa bija 0,17% jeb apmēram 1/600.⁷⁶

Latvijā ārējās tirdzniecības skaitļi krīzes ietekmē sāka samazināties vēlāk nekā caurmērā visā pasaulē un savukārt ātrāk iestājās stāvokļa

uzlabošanās. Stāvokļa vēl straujāka uzlabošanās notika 1936. gada pirmajā pusgadā.⁷⁷

Latvijas valdības rīcība ražotāju nodrošināšanā un ārējās tirdzniecības kārtošānā deva labus rezultātus, īpaši eksporta veicināšanā. Salīdzinājumā ar 1934. gada pirmo pusi 1936. gada pirmajā pusē eksports bija pieaudzis par 64%. Imports turpretim bija audzis tikai nedaudz un 1936. gada pirmajā pusē salīdzinājumā ar 1935. gada pirmo pusi pat mazliet samazinājies. Valdības sekmīgas saimnieciskās politikas rezultātā 1936. gada pirmā pusē ārējā tirdzniecībā noslēdzās ar 1 275 000 latu lielu aktīvu.⁷⁸ 1936. gadā Latvijas mērķis ārējā tirdzniecībā pirmām kārtām bija tirdzniecības bilances izlīdzināšana un reizē ar to arī maksāšanas bilances tālāka aktivizēšana.⁷⁹

Latvijas tirdzniecība ar ārvalstīm. 1933. gadā imports (tūkstošos latu) bija 91 215, eksports 81 526, kopā 172 741, saldo -9689. 1934. gadā imports 94 895, eksports 85 267, kopā 180 162, saldo -9628. 1935. gadā imports 100 980, eksports 98 747, kopā 199 727, saldo -2233. 1936. gadā imports 121 867, eksports 138 347, kopā 260 214, saldo +16 480.⁸⁰

Latvijas galvenās eksportpreces bija kokmateriāli (balķi, dēļi, gulšņi, stutmalka, saplākšņi u.tml.), kā arī lauksaimniecības produkti un izejvielas. Rūpniecības izstrādājumiem bija samērā maza nozīme. Rūpniecības precēm, kuras izveda Latvija, bija pieskaitāmi gumijas apavi, stikla izstrādājumi, radioaparāti un citas gandrīz vienīgi patēriņam domātas preces.⁸¹

Depresijas laikā ārējos tirgos bija vērojams zināms cenu pieaugums Latvijas eksporta produkcijai. Summas, kādas Latvija saņēma par izvestajām precēm, pieauga ātrāk, nekā palielinājās preču fiziskais apjoms (svars). Salīdzinot Latvijas eksporta produkcijas svara dinamiku ar to summu dinamiku, kādas Latvija saņēma par šo produkciju, izrādījās, ka naudas ieņēmumu pieaugums ievērojami pārsniedza izvestās produkcijas svara pieaugumu.⁸²

1934. gadā Lielbritānijas un Vācijas daļa kopā pārsniedza pusi no Latvijas ārējās tirdzniecības kopējā apgrozījuma. 1934. gadā kopējais apgrozījums bija 180,2 milj. latu, no tiem apgrozījums ar Lielbritāniju 51,9 milj. latu (29% kopapgrozījuma), apgrozījums ar Vāciju 48,4 milj. latu (27%), apgrozījums ar Lielbritāniju un Vāciju kopā bija 56%.⁸³

Gandrīz divas trešdaļas no Latvijas 1935. gada tirdzniecības apgrozības bija ar Lielbritāniju un Vāciju, un turpinājās tendence, ka šo divu valstu relatīvā nozīme Latvijas importā ar katru gadu palielinājās (sevišķi Vācijas). Lielbritānijas loma 1934.–1935. gadā samazinājās un pirmo vietu ieņēma Vācija kā importā, tā eksportā. Tirdzniecības apgrozījumi ar Vāciju 1935. gadā jau pārsniedza vienu trešdaļu no tirdzniecības apgrozījuma un līdzinājās 37,1% iepretim 26,6% 1934. gadā.⁸⁴

Ļoti stipras pozīcijas Latvijas ārējā tirdzniecībā joprojām bija Lielbritānijai. Anglija 1933.–1934. gadā kļuva galvenā pārtikas vielu ievadēja Latvijā. Lielākā daļa no tām bija siļķes un cukurs. Arī izejvielu un pusfabrikātu grupā Lielbritānijas līdzdalība 1933.–1934. gadā pieauga. Šinī grupā atkal palielinājās akmeņogļu ievadums, kas ogļraču streiku dēļ bija apstājis. Lielbritānija ievada arī lielāko daļu vilnas un alvas. 1933.–1934. gadā tika divkāršots Lielbritānijas īpatsvars fabrikātu ievadumā. Svarīgākie ievestie fabrikāti bija tekstilrūpniecības izstrādājumi – kokvilnas diegi un vilnas dzijas. Lielbritānija piegādāja arī lielāko tiesu skārda.⁸⁵

1934. gadā Lielbritānija pirka Latvijā visvairāk izejvielas un pusfabrikātus. Lielbritānija nopirka gandrīz 100% bekona un 30–40% sviesta izveduma. Puse visa izejvielu un pusfabrikātu eksporta gāja uz Lielbritāniju; tā nopirka lielāko tiesu linu un kokmateriālu. 1933.–1934. gadā Lielbritānija ievada arī vairāk Latvijas fabriku ražojumu, galvenokārt finieri, sērkociņus un papīru.⁸⁶

1935. gadā Lielbritānijas ievadumos dominēja akmeņogles, kas vienas pašas deva gandrīz trešdaļu visu no Anglijas ievesto preču vērtības. No Lielbritānijas 1935. gadā tika ievesti 80,3% visu Latvijai nepieciešamo ogļu (gadu iepriekš 86,6%). No Lielbritānijas ievada samērā neredzamas preces, un tās galvenokārt bija izejvielas un tekstilijas.⁸⁷

Latvijas un Lielbritānijas 1933. gada vienošanos aizstāja 1934. gada 17. jūlijā noslēgtais tirdzniecības līgums, kas bija spēkā līdz 1936. gada 31. decembrim. Šī pēdējā vienošanās tika uzskatīta par automātiski pagarinātu, ja viena vai otra puse to neuzteic.⁸⁸

Anglija tirgojās ar Latviju, balstoties uz šo jauno līgumu, kura pamatā joprojām bija vislielākās labvēlības princips. Latvijai gan neizdevās panākt, lai līgums paredzētu palielināt Latvijas produkcijas ievadumus Anglijā un piešķirt Latvijai kādas priekšrocības vai atvieglojumus.⁸⁹ 1934. gada vienošanās konsolidēja muitas likmes virknei svarīgu preču abu valstu tirdzniecībā, kā arī paredzēja fiksētus kontingentus abas valstis interesējošām preču pozīcijām. Šādā kārtā 1934. gada līgums papildināja 1923. gada pamatlīgumu ar tanī ietvertu vislielākās labvēlības klauzulu.⁹⁰

Visu 30. gadu pirmo pusi Latvijas tirdzniecības bilance ar Angliju bija aktīva, tikai aktivitātei bija pretēja tendence nekā apgrozījumiem – kamēr apgrozījumi, izsakot procentos, aizvien auga, starpvalstu tirdzniecības bilances aktivitāte Latvijas labā gadu no gada samazinājās. 1935. gadā Latvijas aktīvs bija vairs tikai 9,2 milj. latu. Latvijas aktīvas bilances samazināšanās turpinājās arī 1935. gadā un 1936. gada pirmajā pusē.⁹¹

30. gadu vidū Lielbritānija bija Latvijas sviesta lielākā importzeme.⁹² Latvija uz Lielbritāniju izveda kokmateriālus, bekonu un

cūkgaļu, linus.⁹³ Starp citu, Latvija pasaules linu šķiedras tirgū joprojām ieņēma visai ievērojamu vietu. Latvijas lielākās linu pircējas valstis bija Lielbritānija, Beļģija un Vācija.⁹⁴

Svarīgākā prece Latvijas eksportā uz Angliju 1935. gadā bija sviests. Sviesta eksports uz Angliju ievērojami palielinājās sakarā ar sviesta ieviešanas ierobežošanu Vācijā. 1935. gadā sviests veidoja trešdaļu no Latvijas kopējā eksporta uz Angliju. Uz Angliju gāja viss Latvijas eksportētais bekons. Nākamās svarīgākās preces bija līni, dēļi, finieri u.c. Anglija bija galvenā Latvijas kokmateriālu pircēja.⁹⁵

Latvija tirgojās arī ar Lielbritānijas domīnijām un kolonijām: Austrāliju, Kanādu u.c. Pavisam no Lielbritānijas domīnijām un kolonijām 1935. gadā tika ievestas preces par 2,4 miljoniem latu, izvestas preces par 1,4 miljoniem latu.⁹⁶

Ikgadējie apgrozījumi Latvijas un Anglijas tirdzniecībā 1934.–1936. gadā bija šādi. Eksports (tūkstošos latu) 1934. gadā 30 529 (35,8% visa eksporta), 1935. gadā 29 785 (30,2% visa eksporta), 1936. gadā 48 309 (35,0% visa eksporta). Imports (tūkstošos latu) 1934. gadā bija 21 409 (22,6% visa importa), 1935. gadā 20 583 (20,4% visa importa), 1936. gadā 26 144 (21,5% visa importa). Saldo bija: 1934. gadā +9120, 1935. gadā +9202 un 1936. gadā +22 165 tūkstoši latu.⁹⁷

Visā krīzes laikā un pirmajos divos pēckrīzes gados tirdznieciskās attiecības starp Latviju un Vāciju pamatojās uz 1926. gada 28. jūnijā noslēgto līgumu. 1935. gada 4. decembrī tika parakstīta jauna Latvijas un Vācijas tirdzniecības vienošanās.⁹⁸

Latvijas un Vācijas cita vienošanās iepriekš bija pastāvējusi starp Latvijas Banku un Vācijas Reihsbanku, kuras funkcijas tagad bija pārņēmusi "*Deutsche Verrechnungskasse*". Šī vienošanās pastāvēja no 1932. gada 8. jūlija un bija nodibināta vēstuļu apmaiņas ceļā. Vienošanās nebija publicēta, bet dati par to bija atrodamī Tautu Savienības 1935. gada 15. marta publikācijā.⁹⁹

1934. gadā ļoti samazinājās Vācijas daļa kopējā pārtikas vielu ievējumā, jo tika pārtraukti labības un cukura ievēdumi. Atlika vēl sāls imports, no kura 40% deva Vācija. Tas pats attiecās uz jēlvielu un pusfabrikātu ievēdumu. Samazinājās akmeņogļu, lopbarības, linsēklu, tabakas, vilnas, bet pilnīgi izzuda kokvilnas ievēdums.¹⁰⁰

1933. gadā iesāktā labvēlīgā Latvijas tirdzniecības bilances attīstība turpinājās arī 1934. gadā. Togad izdevās ievērojami atdzīvīnāt abu valstu savstarpējo tirdzniecību. Imports no Vācijas pieauga par 900 000 latu, bet eksports uz Vāciju – par 4,1 milj. latu, un noslēgumā bilance pirmo reizi uzrādīja aktīvu saldo Latvijas pusē 2 miljonu latu apmērā.¹⁰¹

Vācijas loma Latvijas eksporta tirdzniecībā uzrādīja mierīgāku attīstību un pie tam pakāpeniski pieauga 1934.–1935. gadā. Tieši Lat-

vijas ražojumu eksporta pieauguma dēļ uz Vāciju iepriekšējo gadu lielās bilances pasivitātes vietā Latvijai izdevās importu un eksportu līdzsvarot.¹⁰²

Ar Vāciju Latvijas tirdzniecības apgrozījumi bija visai strauji attīstījušies gan eksporta, gan arī importa daļā. 1935. gada decembrī ar Vāciju parakstītais līgums deva iespēju lielā mērā palielināt apgrozījumus. 1936. gada pirmajos 9 mēnešos Latvijas eksports bija pieaudzis no 32,2 milj. latu līdz 33,6 milj. latu, bet Latvijas imports no Vācijas – no 28,6 līdz 33,9 milj. latu.¹⁰³

1936. gada beigās 1935. gada vienošanos stipri vien grozīja un plašināja.¹⁰⁴ 1936. gada 4. decembrī tika noslēgts Latvijas un Vācijas nolīgums par savstarpēju preču satiksmi.¹⁰⁵

Vācijas ievadamo preču saraksts nolīgumā bija garš, un tanī pārsvārā bija gatavas preces. No Latvijas uz Vāciju izvesto preču vidū pirmajā vietā kopvērtības ziņā bija sviests, kurš tika izvests 6,5 milj. latu vērtībā (35% no Vācijas visa sviesta ievaduma), bet sviesta ievadumi Vācijā ar katru gadu samazinājās.¹⁰⁶ 1935. gadā tika izvestas nepilnas 5000 tonnas sviesta – mazliet mazāk nekā trešdaļa no visa Latvijas eksportētā sviesta. Sviesta izvedumi uz Vāciju 30. gadu pirmajā pusē stipri samazinājās, jo Vācija visādi veicināja piena ražošanas pieaugumu savā zemē un stipri ierobežoja (kontingentēja) sviesta ievadumus no ārvalstīm.¹⁰⁷

Samērā plašus apmērus laikā no 1934. līdz 1936. gadam sasniedza preču apgrozījumi starp Latviju un Beļģiju. Ikgadējie apgrozījumi Latvijas tirdzniecībā ar Beļģiju bija: eksports (tūkstošos latu) 1934. gadā 3495 (4,1% visa eksporta), 1935. gadā 7749 (7,8% visa eksporta) un 1936. gadā 7988 (5,8% visa eksporta). Imports (tūkstošos latu) 1934. gadā 5780 (6,1% visa importa), 1935. gadā 3464 (3,4% visa importa) un 1936. gadā 3503 (2,9% visa importa).¹⁰⁸

Eksporta klauzulas lietošana jau 1934. gada otrajā pusē ievērojami samazināja Latvijas bilances pasivitāti tirdzniecībā ar Beļģiju. Šī principa konsekventa realizēšana arī 1935. gadā stāvokli vēl tālāk uzlaboja.¹⁰⁹

Preču apgrozījuma lieluma ziņā tirdzniecībā ar Latviju pēc Beļģijas ierindojās ASV.¹¹⁰ Eksports (tūkstošos latu) 1934. gadā 2485 (2,9% visa eksporta), 1935. gadā 4190 (4,2% visa eksporta) un 1936. gadā 6521 (4,7% visa eksporta). Imports (tūkstošos latu) 1934. gadā 6699 (7,1% visa importa), 1935. gadā 6741 (6,7% visa importa) un 1936. gadā 8569 (7,0% visa importa).¹¹¹

No zemēm, ar kurām Latvija tirgojās, PSRS bija piektajā vietā pēc preču apgrozījuma. No 1934. līdz 1938. gadam preču apgrozījumi Latvijas un PSRS tirdzniecībā sasniedza 50 158 000 latu (3,2% kopējā preču apgrozījuma), no kuriem uz importa rēķina bija 27 088 000 latu (2,8%).¹¹²

Latvijas tirdznieciskajos apgrozījumos ar PSRS 1934. gadā imports (tūkstošos latu) bija 2767 (2,9% visa importa), eksports 1913 (2,2% visa eksporta), kopējais apgrozījums 4680 (2,6% visa kopējā apgrozījuma), saldo -854. 1935. gadā imports (tūkstošos latu) 3702 (3,7% visa importa), eksports 2738 (2,8% visa eksporta), kopējais apgrozījums 6440 (3,3% visa kopējā apgrozījuma), saldo -964. 1936. gadā imports (tūkstošos latu) 3558 (2,9% visa importa), eksports 4140 (3,0% visa eksporta), kopējais apgrozījums 7698 (3,0% visa kopējā apgrozījuma), saldo +582.¹¹³

1933. gada 4. decembrī Maskavā tika parakstīts jauns Latvijas un PSRS tirdzniecības līgums.¹¹⁴ 1934. gadā, kad tirdzniecības līgums stājās spēkā, Latvijas imports no PSRS ne tikai nepalielinājās, bet pat samazinājās par 876 000 latu (24,1%) un pēc apmēriem bija vismazākais kopš 1923. gada. 1935. gadā tas bija par 59 000 latu lielāks un 1936. gadā – par 85 000 latu mazāks nekā 1933. gadā (krīzes gadā), kad tirdzniecību starp abām valstīm realizēja, pamatojoties uz privātu vienošanos par atsevišķiem darījumiem. Turpmāk Latvijas imports no PSRS nedaudz pieauga.¹¹⁵

1935. gada septembrī starp PSRS Valsts banku un Latvijas Banku tika noslēgta kliringa vienošanās, kuras mērķis bija atvieglot norēķinus un izlīdzināt savstarpējās tirdzniecības bilanci. Tomēr jaunais norēķināšanās veids neradīja kaut cik jūtamu Latvijas un PSRS tirdzniecības atdzīvošanos.¹¹⁶ Latvijas un PSRS norēķināšanās notika caur speciālu kontu, ko atvēra PSRS Valsts banka Latvijas Bankā. Ievērojot atšķirīgo PSRS ārējās tirdzniecības organizāciju, PSRS gadījumā nebija pilnīgas analogijas ar pārējiem kliringiem.¹¹⁷

Latvijai tirdzniecībā ar PSRS, izņemot 1936. gadu, bija pasīva bilance.¹¹⁸ Savukārt tranzītā caur Baltijas valstīm 1934.–1935. gadā tika konstatēts ievērojams PSRS tranzīta samazinājums.¹¹⁹

Sestajā vietā pēc PSRS bija Nīderlande. Latvija izveda uz Holandi galvenokārt kokmateriālus un saplākšņus, savukārt importēja no Holandes radioaparātus, čugunu, džutu, mākslīgā zīda diegus, superfātu, rīsus u.c.¹²⁰

Latvijai jau periodā līdz 1934. gadam galvenā nozīme bija Zviedrijas un Dānijas tirgiem, ar kuriem Latviju saistīja vēsturiski seni sakari. Ar Zviedriju Latvijai 1934. gadā beidzot izdevās panākt līdzsvarotu tirdzniecības bilanci, eksportējot uz turieni 291 tonnu linu, kā arī ādas. Arī 1935. gadā Latvijas tirdzniecības pasivitāte ar Zviedriju bija neliela.¹²¹ No Skandināvijas valstīm Zviedrijai bija lielākā nozīme Latvijas ārējā tirdzniecībā. Zviedrija tirdzniecības apgrozības ziņā 1935. gadā ieņēma septīto vietu (3,7 milj. latu). Mazinājās Dānijas nozīme.¹²² Latvijas galvenās eksporta preces uz Zviedriju bija gaļa, neapstrādātas ādas, linu šķiedra un diegi, krāsas, ģipsis, bet importa

preces no Zviedrijas – lauksaimniecības mašīnas, mehāniskie dzinēji un rūpniecības iekārtas, dažādi instrumenti, celuloze un kvieši.¹²³

1935. gadā notu apmaiņas ceļā tika noslēgta Latvijas un Zviedrijas kliringa vienošanās. Tās teksts tika publicēts 1935. gada 29. martā, un tā stājās spēkā 1935. gada 1. aprīlī.¹²⁴

Astoto vietu ieņēma Francija.¹²⁵ Latvijas eksportā uz Franciju galvenā vieta bija kokiem, koku izstrādājumiem un linsēklām.¹²⁶

Latvijas sūtniecības Parīzē 2. sekretārs V. Māsēns uzskatīja, ka vispirmām kārtām varētu importēt tās preces, kurām Latvijai bija piešķirtas minimālās likmes un kuru imports Francijā nebija kontingentēts, kā Latvijas celuloze, kurai kopš agrākiem laikiem Francijā bija palicis ļoti labs vārds, viķi un alkoholiskie dzērieni – Latvijas dzidrais un sevišķi Latvijas ķimelis.¹²⁷

Vienošanās ar Franciju pastāvēja no 1932. gada 8. marta. Līgums bija stājies spēkā 1932. gada 26. martā. Tas bija Latvijas vecākais kliringa līgums. Arī Francijas kliringu sarakstā šis bija viens no vecākajiem līgumiem. 1932. gada līgums tika grozīts ar 1936. gada 18. augusta vienošanos. Šās papildu vienošanās pamattendence bija izbeigt kliringa attiecības starp abām valstīm.¹²⁸ Kopš tā laika 1932. gada līgumā formulētais un 1934. gada 14. decembra notu apmaiņā modulētais tirdzniecisko maksājumu kliringa princips tika uzturēts spēkā vienīgi vēl nenomaksāto prasību kārtošana.¹²⁹

Latvijas ārējās tirdzniecības apgrozība ar Baltijas kaimiņvalstīm – Igauniju un Lietuvu pieauga no 7,1 milj. latu 1932. gadā līdz gandrīz 9 milj. latu 1934. gadā. Šāda tirdzniecības veidošanās ar šīm valstīm Latvijai bija nelabvēlīga, jo arī iepriekšējos gados Latvijas tirdzniecība ar abām kaimiņvalstīm lielākoties bija pasīva.¹³⁰

Krīzes gados radītie labvēlīgākie tirdzniecības apstākļi – atbrīvošanās no pārmērīga importa un savas ārējās tirdzniecības aktivizēšana – nepalīdzēja ievērojami pacelt Baltijas valstu savstarpējo tirdzniecību.¹³¹

Preču apgrozība starp Baltijas valstīm, neskatoties uz īpašu Baltijas klauzulu saimniecības līgumos, nekļuva sevišķi aktīva, jo šajās valstīs pastāvēja vienāda saimniecības (agrārā) struktūra, kā arī nediferencēta rūpniecība neļāva ārējās tirdzniecības apjomiem jūtami pieaugt; tika uzskatīts, ka vienīgi reāla muitas ūnija var noteiktāk veicināt preču apgrozību starp kaimiņvalstīm.¹³²

Ilgāku laiku starp Latviju un Igauniju norisinājušās sarunas par tirdzniecības darījumu izlīdzināšanu noslēdzās ar 1935. gada 7. decembrī Tallinā parakstīto nolīgumu, kas papildināja Latvijas preču sarakstu pastāvošajā līgumā un piešķīra Latvijai vienreizēju lielāku rudzu izvedumu uz Igauniju.¹³³ Latvijas un Igaunijas kliringa līgums tika noslēgts 1935. gada 10. aprīlī, izsludināts 26. aprīlī. Šī vienošanās aizstāja pirms tam pastāvējušo nolīgumu starp Latvijas un Igaunijas

bankām. Sakarā ar lata pielīdzināšanu angļu mārciņai, kā tas līgumā paredzēts, kliringa funkcionēšana bija pārtraukta, kamēr panāk vienošanos par turpmāko nolēšanās kārtību. 1936. gada beigās vienošanās vēl nebija panākta – un klirings nefunkcionēja.¹³⁴

1935. gada 10. aprīlī Kauņā tika parakstīta un 16. aprīlī stājās spēkā Latvijas un Lietuvas tirdzniecības vienošanās. Tā bija trešā šāda veida vienošanās starp divām kaimiņvalstīm. Otro – 1933. gadā noslēgto vienošanos jau pēc gada – 1934. gada beigās uzteica Latvija, jo vienošanās nosacījumu rezultātā Latvijas tirdzniecības bilance ar Lietuvu bija kļuvusi ievērojami pasīva, kāpēc bija nepieciešams to pārveidot un padarīt Latvijai pieņemamāku. Latviju neapmierināja arī 1933. gada vienošanās citi nosacījumi, tostarp tie, kuri paredzēja t.s. mazo pierobežas tirdzniecību.¹³⁵ Stājoties pie jaunās tirdznieciskās vienošanās sarunām, Latvijas puse izvirzīja prasību, ka līdz ar tirdzniecisko vienošanos noslēdzams arī kliringa līgums, ko Latvija arī panāca.¹³⁶

Latvijas un Lietuvas kliringa līgums tika noslēgts 1935. gada 10. aprīlī, izsludināts 1935. gada 16. aprīlī un stājās spēkā 27. aprīlī. Šis līgums tika grozīts un papildināts ar 1936. gada 30. novembrī parakstīto papildvienošanos, kura stājās spēkā 1936. gada 1. decembrī un izsludināta 4. decembrī. Minētie starpvalstu dokumenti regulēja kliringa norēķināšanās kārtību.¹³⁷

30. gadu pirmajā pusē bija ievērojami sašaurinājusies Latvijas tirdzniecība ar Poliju. Gandrīz pilnībā tika izbeigts agrākais plašākais ogļu imports no Polijas, turpmāk lielāko daļu akmeņogļu Latvija ievada no Anglijas. Polijas galvenās preces, kuras ievada Latvijā, bija tērauds, akmeņogles, baļķi, petroleja. Uz Poliju izveda galvenokārt papīru un krāsas.¹³⁸

Latvijas eksportieriem bija sarežģīta situācija, jo Latvijas eksportā uz Poliju pirmo vietu ieņēma lauksaimniecības un kokrūpniecības ražojumi, kurus eksportēja arī pati Polija. Latvijas importā no Polijas 1934. gadā redzamāko vietu ieņēma akmeņogles, tērauda un dzelzs izstrādājumi, finierkluči, sāls un citas preces, kuru tirgus Latvijā bija plašs.¹³⁹ Ekonomists A. Kalniņš tomēr pauda uzskatu, ka plašāki saimnieciskie sakari Latvijai ar Poliju bija iespējami arī ārpus tirdzniecības apgrozījumiem: poļu laukstrādnieku jautājums, eventuāla Polijas tranzīta paplašināšana caur Latviju, Polijas kokmateriālu tranzīts – to pludināšana pa Daugavu.¹⁴⁰

Šveices importa preces Latvijā tradicionāli bija augstvērtīgi rūpniecības ražojumi, kuru cenā transporta izdevumi veidoja samērā mazu procentu. Turpretim Latvijas eksporta preces uz Šveici bija it sevišķi pārtikas vielas, jēlvielas un pusfabrikāti, kam līdz ar samērā zemo cenu bija liels svars.¹⁴¹

1935.–1936. gadā Latvijas eksportā uz Šveici notika ievērojamas strukturālas pārmaiņas. Latvija sāka izvest uz Šveici tādas savas preces,

kas agrākos gados Šveices tirgū nemaz nebija pazīstamas. Galveno vietu Latvijas eksportā uz Šveici ieņēma labība, kas bija jāpārdod par ļoti zemajām pasaules tirgus cenām.¹⁴²

1936. gada 20. oktobrī Rīgā tika parakstīts Latvijas un Šveices papildu vienošanās protokols pie 1924. gada 4. decembra tirdzniecības konvencijas. Šās vienošanās nozīme un uzdevums bija sakārtot un palielināt Latvijas saimniecisko apgrozību ar Šveices Konfederāciju.¹⁴³

1934.–1936. gadā pieauga Latvijas tirdzniecības sakari ne tikai ar Eiropas valstīm un ASV, bet arī citu kontinentu valstīm, kuras statistiskos pārskatos nereti ierindoja grupā “pārējās valstis”. Dienvidamerikā Latvija plašāk tirgojās ar Argentīnu, Brazīliju, Čīli, Kolumbiju un Peru. No Argentīnas 1935. gadā tika ievestas preces par 813 000 latiem, izvestas uz Argentīnu – par 918 000 latiem.¹⁴⁴

Latvija tirgojās arī ar Holandes un Francijas kolonijām, Japānu, Ķīnu, Ēģipti, Palestīnu, Turciju, Bulgāriju, Grieķiju, Spāniju un Portugāli.¹⁴⁵

Tranzīts. No tām valstīm, kas tranzitēja savas preces caur Latviju, no tranzīta preču ievēdējām valstīm līdz 1934. gadam visvairāk savus vedumus bija ierobežojusi Vācija – no 160 321 tonnas 1929. gadā līdz 2736 tonnām 1934. gadā. Izmaiņas bija cieši saistītas ar PSRS importa ļoti strauju samazinājumu un padomju pasūtījumu sašaurināšanu Vācijā. Līdzīgas tendences bija vērojamas arī Lielbritānijas ievestām tranzītprecēm Latvijā.¹⁴⁶

Lielāko daļu tranzīta preču Latvijā joprojām ievēda no PSRS: 1935. gadā 235 051 tonna (ap 80% no tranzīta preču kopsvara). Šīs PSRS preces tālāk izvēda uz Lietuvu, Vāciju, Angliju, Beļģiju. Tranzīta preces Latvijā ievēda arī no Lietuvas, Polijas, Igaunijas. Tranzīta preces 30. gadu vidū visvairāk ievēda caur Indras muitnīcu (1935. gadā – 247 858 tonnas), bet izvēda visvairāk caur Eglaines un Rīgas muitnīcu.¹⁴⁷

Pirmo reizi pēckrīzes gados nopietna nozīme Latvijas ekonomikā bija ieņēmumiem no ārzemju preču tranzīta caur Latvijas teritoriju. 1934. gadā tranzīts bija devis Latvijai 1 900 000 latu, 1935. gadā – 2 940 000 latu, 1936. gadā – 2 350 000 latu.¹⁴⁸

Latvijas naudas reforma 1936. gadā. Pasaules saimnieciskajā dzīvē svarīgs notikums bija t.s. zelta bloka valstu (Francija, Holande, Šveice, Beļģija u.c.) valūtu devalvācija 30. gadu vidū, kas nozīmēja lielu lūzumu līdzšinējā finanšu politikā.¹⁴⁹ Ar minēto valstu valūtu devalvāciju un pielīdzināšanu angļu mārciņai tika radītas iespējas nākotnē pamazām atbrīvoties no starptautiskās tirdzniecības ierobežojumiem un līdz ar to rast brīvākas preču apmaiņas iespējas.¹⁵⁰

Lata pielīdzināšanu angļu mārciņai un Latvijas saimnieciskās un finansiālās sistēmas pieslēšanos t.s. sterliņu blokam varēja realizēt tikai tad, ja svarīgākās “zelta bloka” zemes darīja to pašu.¹⁵¹

Latvijas valdība ar 1936. gada 28. septembra likumu lata kursu pielīdzināja angļu sterliņu mārciņai paritātē £ 1,00=Ls 25,22. Šāda kursu attiecība bija jau pastāvējusi līdz 1931. gada septembrim, kad angļu mārciņai atcēla zelta standartu. Iznāca, ka lata kurss tika pazemināts par 39%.¹⁵²

L. Ēķis paziņoja, ka pēc lata kursa pielīdzināšanas angļu sterliņu mārciņai Latvijas eksporta klauzulas ir atceltas.¹⁵³ Turpmāk atkrita arī liela daļa kompensācijas darījumu, kuriem pamatā bija dažādas piemaksas un komplicēta nolēšanās starp eksportieriem un importieriem.¹⁵⁴ Ne tikvien ar klauzulu atcelšanu, bet arī ar tiešu kontingentu atcelšanu un maksāšanas noteikumu atvieglināšanu tika dota iespēja brīvākai preču kustībai no Latvijas uz citām valstīm un no citām valstīm uz Latviju.¹⁵⁵

Rezultātā Latvijas naudas reforma pavēra plašākas eksporta iespējas, atdzīvināja ārējās tirdzniecības apgrozību un aktivizēja ārējās tirdzniecības bilanci.¹⁵⁶ Valūtas reforma viesa skaidrību valūtas kursos, radīja kalkulācijas iespējas kā eksportieriem, tā importieriem.¹⁵⁷

Sakarā ar lata devalvāciju notika zelta un valūtas rezervju pārvērtēšana, kas diezgan stipri palielināja to nominālo summu. 1936. gada sākumā zelta un valūtas rezerves bija 53 685 000 latu, bet 1937. gada janvārī – jau 104 942 000 latu.¹⁵⁸

Pēc lata kursa pazemināšanas ārējās tirdzniecības bilance tūdaļ kļuva aktīva. Pēc tam arī Latvijas imports un eksports sāka ievērojami pieaugt, pat tad, ja importa un eksporta kopsummas pārrēķinātas latos ar nemainīgu pirktspēju.¹⁵⁹ Sakarā ar to valdībai bija jāmaina arī sava ārējās tirdzniecības politika.¹⁶⁰ 1936. gada nogale bija šādu izmaiņu sākums, pakāpeniski atsakoties no autarhijas tendencēm.

Pēc 1934. gada 15. maija – autoritārā režīma apstākļos zināmā mērā tika konsolidēta Latvijas valdības ārējās tirdzniecības politika, spējot īstenot izlēmīgāku ekonomisko politiku. Tomēr politiskā režīma izmaiņām nebija noteicošās lomas ārējās tirdzniecības politikas pārkārtošanā un nostiprināšanā, jo starptautiskajā tirdzniecībā vispasaules ekonomiskās krīzes seku dēļ izplatījās vispārēja valstu tirdznieciskās norobežošanās, protekcionistiskas pieejas un autarhijas tendence, kā arī valstu regulējošā loma tirdzniecībā un ekonomikā vispār, veltot pastiprinātu uzmanību tirdzniecības bilances līdzsvarošānai. Ar minētajām tendencēm bija jārēķinās arī Latvijai, kas tāpat pastiprināja valsts regulējošo lomu starptautisko ekonomisko sakaru vadišanā un īstenoja administratīva rakstura pasākumus, kuri visumā deva pozitīvu rezultātu, ko 1935. gada otrajā pusē un īpaši 1936. gadā sāka veicināt ekonomiskās situācijas atveseļošanās no krīzes.

ATSAUCES

- ¹ Starptautiskās tirdzniecības jauni principi // *Ekonomists*. – 1934. – Nr. 7. – 288. lpp.
- ² *Kacens K.* Ārējās tirdzniecības regulēšana un valūtas apstākļi // *Ekonomists*. – 1934. – Nr. 2. – 45. lpp.
- ³ *Zalts A.* Kompensācijas un klīringa līgumi kā starptautiskās tirdzniecības problēma // *Ekonomists*. – 1934. – Nr. 23. – 817. lpp.
- ⁴ Turpat. – 820. lpp.
- ⁵ Starptautiskās tirdzniecības jauni principi. – 288. lpp.
- ⁶ *Zalts A.* Kompensācijas un klīringa līgumi .. – 817. lpp.
- ⁷ Turpat. – 820. lpp.
- ⁸ *Kacens K.* Ārējās tirdzniecības regulēšana un valūtas apstākļi // *Ekonomists*. – 1934. – Nr. 2. – 45. lpp.
- ⁹ *Zalts A.* Muitas tarifi krīzes gados // *Ekonomists*. – 1934. – Nr. 13/14. – 475. lpp.
- ¹⁰ *A. K.* Ārējās tirdzniecības līdzsvarošana // *Ekonomists*. – 1934. – Nr. 15. – 533. lpp.
- ¹¹ Turpat. – 532. lpp.
- ¹² *Volmārs J.* Klīringa līgumi // *Ekonomists*. – 1936. – Nr. 24. – 833. lpp.
- ¹³ Mūsu tautsaimniecības sakari ar pasaules saimniecību // *Ekonomists*. – 1935. – Nr. 6. – 189. lpp.
- ¹⁴ Turpat.
- ¹⁵ *Volmārs J.* Pārvērtības ārējā tirdzniecībā // *Ekonomists*. – 1936. – Nr. 17. – 585., 586. lpp.
- ¹⁶ *Bokalders J.* 1936. gads // *Ekonomists*. – 1936. – Nr. 24. – 825. lpp.
- ¹⁷ *Zalts A.* Kompensācijas un klīringa līgumi .. – 817. lpp.
- ¹⁸ Turpat. – 818. lpp.
- ¹⁹ Turpat. – 819. lpp.
- ²⁰ Turpat.
- ²¹ *Kacens K.* Depresijas izbeigšanās un mūsu turpmākā tirdzniecības politika // *Ekonomists*. – 1934. – Nr. 21. – 746. lpp.
- ²² Turpat. – 747. lpp.
- ²³ Turpat.
- ²⁴ *Zalts A.* Muitas tarifi krīzes gados. – 474. lpp.
- ²⁵ *Zalts A.* Pārveidotais ārējās tirdzniecības režīms // *Ekonomists*. – 1934. – Nr. 11/12. – 427. lpp.
- ²⁶ Turpat. – 425. lpp.
- ²⁷ *Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika un saimnieciskie sakari (1929–1939). Apcerējumi. – Rīga, 1958. – 165. lpp.
- ²⁸ Turpat. – 165., 166. lpp.
- ²⁹ *Ēķis L.* Valsts saimniecība pagājušajā gadā // *Ekonomists*. – 1936. – Nr. 21. – 722. lpp.
- ³⁰ *Aizsilnieks A.* Latvijas saimniecības vēsture. 1914–1945. – Stokholma, 1968. – 789. lpp.
- ³¹ *Ekonomists*. – 1935. – Nr. 9. – 293. lpp.
- ³² *Ceichners A.* Latvijas iekšējā un ārējā tirdzniecība // *Latvijas zeme, daba un tauta*. – Rīga, 1937. – 3. sēj. – 543. lpp.
- ³³ Turpat. – 548. lpp.

- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ Turpat. – 543., 544. lpp.
- ³⁶ Turpat. – 562. lpp.
- ³⁷ *Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika .. – 166. lpp.
- ³⁸ *Aizsilnieks A.* Latvijas saimniecības vēsture .. – 788. lpp.
- ³⁹ *Zalts A.* Kompensācijas un kliringa līgumi .. – 820. lpp.
- ⁴⁰ *Ēķis L.* Valsts saimniecība pagājušā gadā. – 721. lpp.
- ⁴¹ *Kacens K.* Eksportklausulas jautājums tirdzniecības un valūtas politikā // *Ekonomists.* – 1935. – Nr. 18. – 617. lpp.
- ⁴² Turpat.
- ⁴³ *Kacens K.* Rūpniecības izejvielu apgādāšanas problēma // *Ekonomists.* – 1934. – Nr. 17. – 585. lpp.
- ⁴⁴ *Ceichners A.* Latvijas iekšējā un ārējā tirdzniecība. – 556. lpp.
- ⁴⁵ *Zalts A.* Muitas tarifi krīzes gados. – 475. lpp.
- ⁴⁶ *Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika .. – 174. lpp.
- ⁴⁷ Turpat. – 139. lpp.
- ⁴⁸ Turpat. – 183. lpp.
- ⁴⁹ Turpat.
- ⁵⁰ Turpat. – 189. lpp.
- ⁵¹ Mūsu tautsaimniecības sakari ar pasaules saimniecību // *Ekonomists.* – 1935. – Nr. 6. – 189. lpp.
- ⁵² Turpat. – 189., 190. lpp.
- ⁵³ Turpat. – 190. lpp.
- ⁵⁴ *Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika .. – 189. lpp.
- ⁵⁵ *B.* Austrumeiropas valstu ārējā tirdzniecība 1935. g. // *Ekonomists.* – 1936. – Nr. 9. – 348. lpp.
- ⁵⁶ *Zīverts K.* Latvijas ārējā tirdzniecība // *Ekonomists.* – 1936. – Nr. 13/14. – 486. lpp.
- ⁵⁷ Turpat.
- ⁵⁸ *Aizsilnieks A.* Latvijas saimniecības vēsture .. – 793. lpp.
- ⁵⁹ *Zīverts K.* Latvijas ārējā tirdzniecība. – 487. lpp.
- ⁶⁰ Turpat.
- ⁶¹ Turpat.
- ⁶² Turpat. – 488. lpp.
- ⁶³ Turpat.
- ⁶⁴ Turpat.
- ⁶⁵ Turpat. – 489. lpp.
- ⁶⁶ *Volmārs J.* Pārvērtības ārējā tirdzniecībā. – 587. lpp.
- ⁶⁷ Turpat.
- ⁶⁸ Turpat. – 587., 588. lpp.
- ⁶⁹ Turpat. – 588. lpp.
- ⁷⁰ *Ceichners A.* Latvijas iekšējā un ārējā tirdzniecība. – 502. lpp.
- ⁷¹ Turpat. – 505. lpp.
- ⁷² Turpat. – 506., 507. lpp.
- ⁷³ Turpat. – 507. lpp.
- ⁷⁴ Turpat.
- ⁷⁵ Turpat. – 514. lpp.
- ⁷⁶ Turpat. – 560. lpp.
- ⁷⁷ *Volmārs J.* Pārvērtības ārējā tirdzniecībā. – 586. lpp.

- ⁷⁸ Turpat.
- ⁷⁹ *Ēķis L.* Valsts saimniecība pagājušā gadā. – 721. lpp.
- ⁸⁰ *Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika .. – 135. lpp.
- ⁸¹ Turpat. – 137. lpp.
- ⁸² Turpat.
- ⁸³ *A. B.* Latvijas tirdzniecība ar Lielbritāniju un Vāciju 10 gados // *Ekonomists.* – 1935. – Nr. 18. – 626. lpp.
- ⁸⁴ *Zīverts K.* Latvijas ārējā tirdzniecība. – 489. lpp.
- ⁸⁵ *A. B.* Latvijas tirdzniecība ar Lielbritāniju un Vāciju .. – 626. lpp.
- ⁸⁶ Turpat. – 627. lpp.
- ⁸⁷ *Bokalders J.* Latvijas tirdzniecības ceļu virzieni // *Ekonomists.* – 1936. – Nr. 21. – 728. lpp.
- ⁸⁸ *Volmārs J.* Latvijas ražojumi un Lielbritānijas tirgus // *Ekonomists.* – 1936. – Nr. 23. – 793. lpp.
- ⁸⁹ *Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika .. – 152. lpp.
- ⁹⁰ *Volmārs J.* Latvijas ražojumi un Lielbritānijas tirgus. – 793. lpp.
- ⁹¹ Turpat. – 794. lpp.
- ⁹² Turpat.
- ⁹³ Turpat. – 795. lpp.
- ⁹⁴ Turpat.
- ⁹⁵ *Ceichners A.* Latvijas iekšējā un ārējā tirdzniecība. – 527. lpp.
- ⁹⁶ Turpat. – 536. lpp.
- ⁹⁷ *Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika .. – 154. lpp.
- ⁹⁸ Turpat. – 145. lpp.
- ⁹⁹ *Volmārs J.* Klīringa līgumi. – 835. lpp.
- ¹⁰⁰ *A. B.* Latvijas tirdzniecība ar Lielbritāniju un Vāciju .. – 627. lpp.
- ¹⁰¹ Saimnieciskais nolīgums ar Vāciju // *Ekonomists.* – 1935. – Nr. 23. – 873. lpp.
- ¹⁰² Turpat.
- ¹⁰³ *Ēķis L.* Valsts saimniecība pagājušā gadā. – 722. lpp.
- ¹⁰⁴ *Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika .. – 146. lpp.
- ¹⁰⁵ Saimnieciskais nolīgums ar Vāciju. – 876. lpp.
- ¹⁰⁶ *Bokalders J.* Latvijas tirdzniecības ceļu virzieni. – 728. lpp.
- ¹⁰⁷ *Ceichners A.* Latvijas iekšējā un ārējā tirdzniecība. – 524. lpp.
- ¹⁰⁸ *Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika .. – 158. lpp.
- ¹⁰⁹ Latvijas un Beļģijas saimnieciskais nolīgums // *Ekonomists.* – 1936. – Nr. 4. – 130. lpp.
- ¹¹⁰ *Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika .. – 159. lpp.
- ¹¹¹ Turpat. – 160. lpp.
- ¹¹² Turpat. – 162. lpp.
- ¹¹³ Turpat. – 195. lpp.
- ¹¹⁴ Turpat. – 193. lpp.
- ¹¹⁵ Turpat. – 195. lpp.
- ¹¹⁶ Turpat. – 194. lpp.
- ¹¹⁷ *Volmārs J.* Klīringa līgumi. – 835. lpp.
- ¹¹⁸ *Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika .. – 195. lpp.
- ¹¹⁹ *B. Padomju Savienības un Baltijas valstu tirdzniecība* // *Ekonomists.* – 1936. – Nr. 10. – 391. lpp.
- ¹²⁰ *Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika .. – 163. lpp.

- ¹²¹ *Bokalders J.* Baltijas valstu un Ziemeļzemju tirdzniecība // *Ekonomists.* – 1936. – Nr. 5. – 179. lpp.
- ¹²² *Bokalders J.* Latvijas tirdzniecības ceļu virzieni. – 728. lpp.
- ¹²³ *Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika .. – 163. lpp.
- ¹²⁴ *Volmārs J.* Kliringa līgumi. – 833. lpp.
- ¹²⁵ *Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika .. – 163. lpp.
- ¹²⁶ *Māsēns V.* Baltijas valstu eksports uz Franciju 1934. gadā // *Ekonomists.* – 1935. – Nr. 12. – 419. lpp.
- ¹²⁷ Turpat.
- ¹²⁸ *Volmārs J.* Kliringa līgumi. – 834. lpp.
- ¹²⁹ *Elpers A.* Latvijas un Francijas kliringa līguma grozījumi // *Ekonomists.* – 1936. – Nr. 17. – 600. lpp.
- ¹³⁰ *Bokalders J.* Baltijas valstu saimnieciskā sadarbība // *Ekonomists.* – 1935. – Nr. 18. – 620. lpp.
- ¹³¹ Turpat. – 621. lpp.
- ¹³² *Bokalders J.* Latvijas tirdzniecības ceļu virzieni. – 727. lpp.
- ¹³³ Latvijas un Igaunijas tirdzniecība // *Ekonomists.* – 1936. – Nr. 18. – 643. lpp.
- ¹³⁴ *Volmārs J.* Kliringa līgumi. – 835. lpp.
- ¹³⁵ *Volmārs J.* Tirdzniecības un kliringa vienošanās ar Lietuvu // *Ekonomists.* – 1935. – Nr. 9. – 301. lpp.
- ¹³⁶ Turpat. – 304. lpp.
- ¹³⁷ *Volmārs J.* Kliringa līgumi. – 834. lpp.
- ¹³⁸ *Ceichners A.* Latvijas iekšējā un ārējā tirdzniecība. – 533. lpp.
- ¹³⁹ *Kalniņš A.* Saimnieciskās attiecības ar Poliju // *Ekonomists.* – 1935. – Nr. 13/14. – 454. lpp.
- ¹⁴⁰ Turpat. – 455. lpp.
- ¹⁴¹ *Zāgars V.* Latvijas un Šveices saimnieciskās attiecības // *Ekonomists.* – 1936. – Nr. 21. – 737. lpp.
- ¹⁴² Turpat.
- ¹⁴³ Turpat. – 735. lpp.
- ¹⁴⁴ *Ceichners A.* Latvijas iekšējā un ārējā tirdzniecība. – 535. lpp.
- ¹⁴⁵ Turpat. – 536., 537. lpp.
- ¹⁴⁶ *Bokalders J.* Tranzīts un jaunās Baltijas valstis // *Ekonomists.* – 1935. – Nr. 13/14. – 449. lpp.
- ¹⁴⁷ *Ceichners A.* Latvijas iekšējā un ārējā tirdzniecība. – 538. lpp.
- ¹⁴⁸ *Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika .. – 183. lpp.
- ¹⁴⁹ *Bokalders J.* 1936. gads. – 826. lpp.
- ¹⁵⁰ Turpat. – 827. lpp.
- ¹⁵¹ *Ēķis L.* Mūsu naudas reforma // *Ekonomists.* – 1936. – Nr. 19. – 657. lpp.
- ¹⁵² *Kacens K.* Valūtas kursu izlīdzināšana // *Ekonomists.* – 1936. – Nr. 24. – 839. lpp.
- ¹⁵³ *Ēķis L.* Valsts saimniecība pagājušā gadā. – 722. lpp.
- ¹⁵⁴ Turpat. – 722., 723. lpp.
- ¹⁵⁵ Turpat. – 723. lpp.
- ¹⁵⁶ *Bokalders J.* 1936. gads. – 826. lpp.
- ¹⁵⁷ *Ēķis L.* Mūsu naudas reforma. – 658. lpp.
- ¹⁵⁸ *Leits A.* Buržuāziskās Latvijas ekonomika .. – 168. lpp.
- ¹⁵⁹ *Aizsilnieks A.* Latvijas saimniecības vēsture .. – 793. lpp.
- ¹⁶⁰ Turpat. – 790. lpp.

Ainārs Lerhis

FOREIGN TRADE OF LATVIA
(1934–1936)

Summary

This article is devoted to the survey of the development of foreign trade of the Republic of Latvia during the period of 1934–1936. It was the period when many countries initiated protectionist economic policy in international trade due to serious consequences of world economic crisis of 1929–1933. The principle of most favourable trade was replaced by the principle of reciprocity (*do ut des* principle) in economic interstate relations. The article deals with the situation in international trade relations which influenced external economic ties of Latvia. Also the Latvian government took some measures in order to minimize the negative consequences of the crisis. The *coup d'état* of 15 May 1934 in Latvia started the period of authoritarianism.

Under these conditions the period of influential interference of state institutions in economic processes and, among them, also in foreign trade regulations, started in Latvia. On the one hand, the political regime factor was not crucial in economic and trade policy in Latvia, but, on the other hand, these processes and authoritarian methods and approaches of state regulations in Latvia, like in many other European countries, at some extent complied with newest international trade practice and tendencies to autarchy in international trade and economics, as well as strengthened the desire of the Latvian government to counterbalance the foreign trade balance of Latvia.

In this study the main features and tendencies of Latvian foreign trade of 1934–1936 are examined. The growth of international economy started to influence the economic situation of Latvia in 1935, but the stabilization of the foreign trade situation of Latvia began already in 1934. The Latvian government took some measures in order to minimize the negative consequences of the world economic crisis. For example, it continued to strengthen the customs tariff policy and “export clause system”, tried to sign preference, compensation and clearing treaties with other countries. The government also continued to diminish the total amount of imported products, as well as to develop local industries and some agricultural branches in order to replace foreign products by Latvian ones. Some new branches of industry developed but they demanded new imported raw materials. In 1935, Latvia became an exporting country of grain.

It was important also to balance the foreign trade with each country. The Latvian government faced with the problem of providing the mutual settling accounts between countries. The foreign trade continued to have a decisive role in the balance of external payments of Latvia. The

state structures were obliged to solve the problem of the regulation of profit and use of foreign currency in trade operations (trade of currency). The necessary juridical documents were adopted already in 1935, and many procedures were conducted under control of the Currency Commission subordinated to the Ministry of Finances. The practice of Latvian “export clause” and its different characteristics are also shortly described in this article.

In this article the factological material is given both about general indexes of Latvian foreign trade and situation in bilateral interstate trade and export – import balance between Latvian and foreign countries respectively. Just as during the previous years, the main countries with the largest total amount of Latvian foreign trade turnover were Germany and Great Britain. Such countries as Belgium, the United States, the Netherlands, Sweden, France, Estonia, Lithuania, Poland, Switzerland, etc. followed them. Transit of foreign goods via the territory of Latvia is also briefly described. After the transition of former “gold bloc” countries to “sterling bloc” the Latvian government reformed (devaluated) the Latvian currency – Lat – according to the law passed on 28 September 1936. Shortly after this decision, at the end of 1936, the liberalization process of Latvian currency and trade policy started gradually which promoted recantation of autarchy ideas and approaches.

Iesniegts 28.01.2010.

Gatis Krūmiņš

PIRMIE SOĻI LATVIJAS LAUKSAIMNIECĪBAS KOLEKTIVIZĀCIJAS VIRZIENĀ 1940. GADĀ

Padomju okupācija radikāli mainīja Latvijas lauksaimniecību. Atšķirībā no citām tautsaimniecības nozarēm lauksaimniecībā radikāli tika mainīts arī pats saimniekošanas veids – individuālās zemnieku saimniecības tika kolektivizētas, pēc PSRS parauga apvienotas kopsaimniecībās – kolhozos un sovhozos. Ar lauksaimniecības kolektivizāciju 1949. gadā noslēdzās Latvijas sovetizācija kopumā. Šī pētījuma mērķis ir lauksaimniecības politikas izpēte 1940. gada otrajā pusē, akcentu liekot uz darbībām, kas jau tobrīd nepārprotami bija vērstas kolektivizācijas virzienā. Historiogrāfijā padomju lauksaimniecības politikā pamatoti akcentēta tā sauktā padomju zemes reforma. Taču mazāka uzmanība pievērsta citiem lauksaimniecības politikas aspektiem, gandrīz nemaz nav pieminēta lauksaimniecības politikas plānošana un likumdošanas aktu sagatavošana. Pētījumā ir izmantoti Latvijas Valsts arhīva (LVA) un Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) dokumenti – Latvijas PSR amatpersonu savstarpējā sarakste, kā arī sarakste ar PSRS institūcijām un amatpersonām, zemāka līmeņa amatpersonu atskaites augstākajām PSRS un Latvijas PSR amatpersonām, PSRS un Latvijas PSR likumdošanas akti un likumprojekti.¹ Vairāku dokumentu saturs tiks publiskots pirmoreiz. Kā papildu avots izmantoti arī Latvijas teritorijā izdotie centrālie un reģionālie periodiskie izdevumi.

LAUKSAIMNIECĪBAS POLITIKA NO OKUPĀCIJAS
LĪDZ PADOMJU VARAS PASLUDINĀŠANAI
(1940. GADA 17. JŪNIJS – 22. JŪLIJS)

OKUPĀCIJA

1940. gada 17. jūnijā PSRS karaspēks pārgāja Latvijas robežu, pēc PSRS ultimāta (ko Latvijas prese nodēvēja par “paziņojumu”) atkāpās Latvijas Republikas valdība, pēc trim dienām tika izveidota

jauna valdība Augusta Kirhenšteina vadībā, taču gandrīz nekas ārēji neliecināja par valsts okupāciju, neatkarības zaudēšanu. PSRS karspēks Latvijā atradās jau no 1939. gada rudens, un viss notika ar Latvijas Republikas vadības piekrišanu – lai arī valdība atkāpās, Kārlis Ulmanis turpināja darboties kā Valsts prezidents. Turpināja darboties visas valsts pārvaldes institūcijas – Valsts kanceleja, Valsts prezidenta sekretariāts, ministrijas un kameras, pat armija un Aizsargu organizācija netika izformēta. Visi periodiskie izdevumi un radio slavināja neatkarīgu, demokrātisku Latviju, draudzību ar PSRS, vecās un jaunās valdības amatpersonas aicināja palikt “savā vietā” un radikālas pārmaiņas nesolīja. Pārmaiņas tika solītas demokrātiskas – jaunas Saeimas vēlēšanas, tiesības minoritātēm utt. Radiorunā jaunais iekšlietu ministrs Vilis Lācis 20. jūnijā solīja personas un pilsoņu īpašumtiesību neaizskaramību, Satversmes ievērošanu. Jaunajai valdībai, tās pazīstamākajam ministram V. Lācim neskaitāmus apsveikumus sūtīja pašvaldības, pilsoņi, organizācijas. Neapšaubāmi, ka pirmajā brīdī valdības krišanu apsveica ne tikai komunisti un Latvijas valsts ienaidnieki, bet arī tie, kuri bija pret autoritārismu un cerēja uz demokrātijas atjaunošanu. Taču parādījās arī citi akcenti – 28. jūnijā tika publiskotas “Latvijas Komunistiskās partijas prasības Latvijas jaunajai valdībai”, kurās tika pieprasīta valsts kontrole pār lielākajām bankām un uzņēmumiem, valsts un tautas ienaidnieku īpašumu konfiskācija. Tika prasīta lielsaimniecību (platība netika konkretizēta, bija tikai norāde – kas līdzinās mērenai muižai) zemes konfiskācija, ne pilnīga, atstājot īpašniekiem zemi “vidējas saimniecības lielumā”. Taču ļoti zīmīgi ir divi prasību teikumi: “*Nedrīkst aiztikt darba zemniecības zemi, lopus, inventāru vai kaut kā citādi ierobežot viņu tiesības. Nedrīkst uzspiest zemniekiem kolektivizāciju pret viņu pašu gribu.*”² Šis kolektivizācijas noliegums drīzāk skanēja kā brīdinājums, ka tāda sekos, un tas notika jau jūnija beigās! Historiogrāfijā plaši izmantoti zemkopības ministra, nākamā zemkopības tautas komisāra Jāņa Vanaga vārdi 1940. gada 7. jūlijā: “*Dažādu baumu izplatītāji ierodas lauku mājās un cenšas lauku iedzīvotājus iebaidīt ar kolhoziem. Nekas tamlīdzīgs nenotiks, jo tagadējā valdība ļoti labi pazīst latviešu zemnieku un viņu psiholoģiju. Tiem zemniekiem, kas sapratīs jaunā laika garu un priekšzīmīgi veiks savu darbu, viņu īpašumi un manta netiks aizskarta.*”³ Lai arī ārēji pirmajās tās pastāvēšanas dienās A. Kirhenšteina valdība šķita nekomunistiska,⁴ 1940. gada 2. jūlijā apstiprināto zemkopības ministra J. Vanaga⁵ kandidatūru jau 22. jūnijā izvirzīja LKP CK Sekretariāts,⁶ taču publiski, protams, tas neizskanēja. Jau pieminētais jaunieceltais zemkopības ministrs, uzrunājot Zemkopības ministrijas vadošos darbiniekus, norādīja, ka “*jaunās valdības deklarācijā jau bija jautājums, ka darba zemniecības manta, lopi un*

*inventārs netiks aizskarti. Tāpat nebūs un netiks izdarīta nekāda piespiedus kolektivizācija.*⁷ Šādu vai līdzīgu tekstu A. Kirhenšteina valdības deklarācijas tekstā nav iespējams atrast,⁸ tur runa bija faktiski tikai par lielo un nesatricināmo draudzību ar PSRS. Jaunieceltais ministrs valdību bija sajaucis ar Komunistisko partiju, šis ministra paziņojums vārds vārdā saskanēja ar jau iepriekš pieminētajām LKP “prasībām”. No sevis J. Vanags pielika klāt vien mašīnu koplietotavu izveidošanas nepieciešamību darba zemniecības vajadzībām. Šo “kļūmi” tobrīd neviens nepamanīja, un J. Vanaga izteikumus nodrukāja arī presē. Tie vērīgākam lasītājam *de facto* liecināja, ka valdība un Komunistiskā partija jau ir viens un tas pats. Par faktisko zemkopības ministru – LKP CK Lauksaimniecības nodaļas vadītāju 30. jūnijā tika apstiprināts atslēdznieks Jānis Salnis,⁹ ar lauksaimniecību pilnīgi nesaistīts cilvēks, taču, kā vēlāk izrādīsies, pārliecināts kolektivizācijas piekritējs.

Jāakcentē būtisks aspekts, kura cēloņus Latvijas vēsturnieki līdz šim nav padziļināti analizējuši, – okupantiem izdevās Latvijas valsts demontāžā iesaistīt Latvijas valsts varas institūcijas ar tautas vadoni K. Ulmani priekšgalā. Īpaši neiztīrājot šo aspektu, tomēr jānorāda, ka virkne līdz 1940. gada 21. jūlijam pieņemto lēmumu nepārprotami jau bija sovetizācijas virzienā – par strādnieku komitejām, politiskajiem vadītājiem armijā, Aizsargu organizācijas likvidēšanu. Turpmākās nacionalizācijas neapšaubāmi sagatavoja likums “Par kaitniecības apkarošanu”, kura pirmais pants skanēja – *“aizliegts iznīcināt, bojāt un nobēdzināt savu un svešu mantu nolūkā ar šādu darbību kaitēt valsts un sabiedriskām interesēm*”.¹⁰ Vissvarīgākais, protams, bija laicīgi aizliegt savas mantas nobēdzināšanu, lai to nacionalizējot pēc tam varētu sagrābt okupācijas režīms. Tāpat gaidāmo zemes reformu kā kolektivizācijas pirmo fāzi ievērojami atviegloja likuma “Par zemes spekulāciju” pieņemšana, kura pirmais punkts noteica: *“Lauku nekustamos īpašumus līdz turpmākam aizliegts atsavināt, iegūt, apvienot vai sadalīt bez tieslietu un zemkopības ministru atļaujas*”.¹¹ Tas nozīmēja, ka zemes tirgus tika bloķēts un zemnieki nevarēja izvairīties no nākamās nacionalizācijas un zemes reformas postošajām sekām, kaut vai fiktīvi sadalot lielāku īpašumu radnieku starpā. Pseudovēlēšanu rīkošanā PSRS režīms jau bija guvis ievērojamu pieredzi Polijai un Somijai atņemtajos apgabalos, bažas par to, kā šī metode īstenosies, šoreiz bija bez pamata. 1940. gada 14.–15. jūlija vēlēšanās pārliecinoši “uzvarēja” vienīgais kandidātu saraksts, kura programmā (prasībās) bija teikts: *“Plaša valsts palīdzība sikzemniekiem un bezzemniekiem zemes iegūšanā*”.¹² Šāda solījuma izpilde bija iespējama, vienīgi pārdaļot zemes īpašumus, jo brīvas lauksaimniecības zemes Latvijā nebija.

PADOMJU VARAS PASLUDINĀŠANA.
DEKLARĀCIJA "PAR ZEMI"

1940. gada 21. jūlijā uz savu pirmo sēdi sanāca tā sauktā Tautas saeima, kura uzreiz pieņēma radikālus lēmumus – izsludināja padomju varu un lūdza Latvijas uzņemšanu PSRS. Tas lielākajai tautas daļai bija milzīgs pārsteigums, jo tā saukto vēlēšanu priekšvakarā un pašu vēlēšanu laikā par tādām lietām neviens nerunāja. Latvijas tauta bija nostādīta fakta priekšā – neatkarīga Latvija vairs neeksistēja. Protestēja vienīgi Latvijas diplomāti ārvalstīs, taču Latvijā varas grožus jaunie saimnieki turēja stingri un pārliecinoši. Okupācijas vara vairs neslēpās aiz Latvijas varas institūciju muguras, tā sāka darboties atklāti. 1940. gada 22. jūlijā Tautas saeima zemi pasludināja par valsts īpašumu, kā zemnieku saimniecības maksimālo lielumu noteica 30 hektārus. Tautas saeimas pieņemtā deklarācija "Par zemi" ietvēra virkni agresīvu un uz vardarbību aicinošu frāžu, faktiski par "personām ārpus likuma", tautas ienaidniekiem pirmo reizi pasludinot turīgākos zemniekus. Tika publiskoti divi deklarācijas "Par zemi" varianti. Pirmajā variantā (to nolasīja zemkopības ministrs J. Vanags) tika iekļauti vārdi, kuri precīzi raksturoja turpmākās prioritātes laukos: *"Parazītu ekspluatatoru zemes saimnieku iznīcināšana ir viens uzdevums. Ar šo iznīdēšanu saistītā palīdzība bezzemniekiem un mazzemniekiem apgādāšanā ar zemi nozīmē galu zemnieku nabadzībai un postam, visiem pastāvošiem kapitālistu un pelēko baronu politiskās un ekonomiskās varas līdzgaitniekiem."*¹² Interesanti, ka īsā starplaikā, kamēr uzstājās divi deputāti, jau bija gatavs cits, līdzīgs, bet niansēs atšķirīgs deklarācijas variants, kurā formulējums *"saimnieku iznīcināšana"* bija mīkstināts ar *"parazitiskā – ekspluatatoriskā privātā zemes īpašumu likvidācija un uz to pamatotā plašā valsts palīdzība bezzemniekiem un sīkzemniekiem"*. Taču vienlaikus tika konstatēts, ka *"no šīs dienas mūsu zemē nav un nebūs vietas tiem, kas dzīvojuši no darba zemniecības sviedriem, nebūs vietas ekspluatatoriem – lielgruntniekiem un viņu piekritējiem"*.¹³ Par šī deklarācijas varianta izcelsmi precīzi liecina pēdējais teikums – ir pieminēti *"kapitālisti, muižnieki un citi ekspluatatori"*. Pirmajā variantā starp ekspluatatoriem nebija pieminēti muižnieki, deklarācijas "pielabotājs" diemžēl nebija informēts, ka muižas Latvijā likvidēja jau pirms 20 gadiem un pat atlikušie bijušie muižnieki no Latvijas pēc Ādolfa Hitlera aicinājuma bija izceļojuši. Arī frāze *"vadoties no darba zemniecības dzīvības interesēm"* nepārprotami liecina, ka deklarācijas sākotnējais teksts ir bijis krievu valodā (жизненный интерес) un steigā tulkots. Šo dokumentu kvalitāte liek izvīrēt visai ticamu versiju, ka tie tika gatavoti lielā steigā, ka nebija iepriekš (piemēram, jau 1940. gada 17. jūnijā vai vēl agrāk) rūpīgi izstrādāta detalizēta Latvijas sovetizācijas plāna, ka Latvijū tobrīd kontrolējošā cilvēku grupa (nevaru atrast citu apzīmējumu) no PSRS atsūtītajiem

pārvaldniekiem un viņu “publiskajai sejai” – rīkojumu izpildītājiem, tā sauktajiem deputātiem, valdības locekļiem un Latvijas Komunistiskās partijas pārstāvjiem) improvizēja, vadoties no Maskavas norādījumiem, pieredzes “sociālisma celtniecībā” PSRS un mērķa – iespējami ātrāk likvidēt atšķirības starp PSRS un Latviju visās dzīves jomās. Par to, ka pieņemtos lēmumus līdz sākumiem gatavoja cilvēki no Maskavas, nav ne mazāko šaubu. LKP CK par sagatavoto “Deklarāciju par zemi” PSRS vēstniecības ziņnesis Ž. Spure informēja 18. jūlijā.¹⁴ Kritisko maksimālo robežu zemnieku saimniecības lielumā (30 hektāri), tāpat kā vēlāk vairākas citas ar zemes reformu saistītās nianšes, identiskas noteica trīs vēl neatkarīgu valstu (Latvijas, Lietuvas un Igaunijas) varas institūcijas (PSRS vēl nebija “piekritusi” Baltijas valstis uzņemt savā sastāvā). Ņemot vērā šo lēmumu patiesos pieņēmējus, nerodas ne mazākās šaubas par šo lēmumu patiesajiem mērķiem.

Vienlaikus padomju vara turpināja solīt neuzspiest kolhozus. Tautas saeimas 1940. gada 22. jūlijā pieņemtajā deklarācijā par zemi bija arī teikts: “*Visa līdz šim darba zemniecības īpašumā esošā zeme, tāpat kā tā zeme, kuru valsts nodos bezzemniekiem un sīkzemniekiem, tiek nodota darba zemnieku lietošanā uz visiem laikiem. Katrs mēģinājums aizskart zemnieku personīgo īpašumu vai darba zemniekiem pret viņu gribu uzspiest kolektīvās saimniecības tiks stingri apkarots, jo tas nāk par ļaunu tautas un valsts interesēm.*”¹⁵ Šeit gan jāpiebilst, ka PSRS vadība bija izstrādājusi ļoti efektīvu sistēmu, lai tās politika izskatītos pēc “tautas gribas”, viens no lielākajiem šīs sistēmas panākumiem bija trīs neatkarīgu Baltijas valstu “brīvprātīga” iestāšanās PSRS.

Iepazīstoties ar iepriekšminētajiem dokumentiem (vai tā bija paviršība vai mērķtiecīga rīcība, ka “Darba Zemniekā”¹⁶ tika nopublicēti abi minētās deklarācijas varianti?), Latvijas zemniekiem nevarēja rasties šaubas par jaunās varas turpmāko rīcību. Lai arī tika noliegta piespiedu kolektivizācija, tika skaidri norādīts uz gaidāmajām represijām, zemes un citu īpašumu pārdalīšanu. Vienlaikus tika pasludināts, ka “*tagad strādnieki, zemnieki un darba intelīģence ir vienīgie pilntiesīgie Latvijas saimnieki.*”¹⁷ Okupācijas vara lauku mazāk turīgo iedzīvotāju atbalstu centās iegūt, solot tūlītējus materiālus labumus, bez maksas piešķirot zemi, atlaižot iepriekšējos parādus un atvieglējot nodokļu slogu nākotnē. Tika solīti arī izdevīgi saimniekošanas nosacījumi – valsts solīja palīdzību lauku meliorēšanā, zemes apstrādē un inventāra iegūšanā.

Šie piedāvājumi neapšaubāmi bija vilinoši Latvijas sīkzemniekiem, kā arī laukstrādniekiem. 1939. gadā Latvijas lauksaimniecībā (zemnieku saimniecībās, kas lielākas par 1 ha) strādāja 159 605 laukstrādnieki, no kuriem vairāk nekā 100 000 bija Latvijas pilsoņi (1938. gadā Latvijā strādāja 46 333 ārzemju laukstrādnieki, taču 1940. gadā to skaits bija ievērojami mazāks). 1940. gada sākumā Latvijā bija 71 779 zemnieku saimniecības, kuru platība bija mazāka par 5 hektāriem. Šīs

iedzīvotāju un īpašnieku kategorijas bija potenciālie ieguvēji okupācijas varas lauksaimniecības reformās. Neapšaubāmi, zināmu lomu spēlēja arī cilvēciskas rakstura īpašības – mantkārība, skaudība un ļauns prieks par to, ka bagātajiem tiek atņemts. Savukārt okupācijas vara ar zemes reformu centās šķelt lauku iedzīvotājus un vājināt spēcīgākās, lielākās zemnieku saimniecības. Abām šīm lietām bija jāatvieglo virsuzdevums – kolektivizācija. To savulaik bija atzinuši arī Latvijas PSR vēsturnieki.

KOLEKTIVIZĀCIJAS PIRMAIS POSMS (1940. GADA JŪLIJS – DECEMBRIS)

VALSTS PĀRVALDES PĀRVEIDOŠANA ATBILSTOŠI PSRS STANDARTIEM

1940. gada 21. jūlijā A. Kirhenšteina valdība ieguva Tautas saeimas akceptu un kļuva par Latvijas PSR Ministru kabinetu. Kad jūlija beigās A. Kirhenšteins devās un Maskavu lūgt Latvijas pievienošanu PSRS, no 1. augusta valdības sēdes vadīja V. Lācis, nākamais Latvijas PSR Tautas komisāru padomes (TKP) priekšsēdētājs. V. Lācis nekavējoties steidza apliecināt savu lojalitāti saimniekiem, burtiski pārpludinot Maskavu ar apsveikuma telegrammām PSRS politikajai un militārajai vadībai, piemēram, 6. augustā Padomju Savienības maršalam biedram Timošenko V. Lācis rakstīja: *“Ar dziļām pateicības un prieka jūtām Latvijas darba tauta sagaidīja lielo atbrīvotāju – Sarkanu armiju. Vairāk nekā 20 gadus mūsu dzīve līdzinājās cietumam, kur valdīja trūkums, bads, cilvēku pazemošana un nebrīve. Nu mums pavērušās visplašākās izredzes uz ekonomisko un kultūras attīstību.”*¹⁸

Līdzko okupācijas vara bija sevi legalizējusi, pasludinot padomju varu, sākās intensīva valsts pārvaldes pārkārtošana atbilstoši PSRS standartiem. 1940. gada 2. augustā tika pieņemts pirmais lēmums, kurš tika noformēts pēc PSRS standartiem kā valdības un Komunistiskās partijas kopējs lēmums: “Ministru kabineta un LKP CK lēmums”. Institūcijas, kuras nebija vajadzīgas, tika likvidētas, bet citas, daudz lielākā skaitā, izveidotas. Jāakcentē, ka institūciju likvidēšana notika pārsteidzoši civilizēti, ieceļot likvidatorus, kas savu darbu veica vairāku mēnešu garumā. Piemēram, Valsts prezidenta sekretariāts tika likvidēts tikai 1940. gada oktobrī, likvidators sadarbojās ar sekretariāta darbiniekiem (pēdējos rīkojumus parakstīja gan Valsts prezidenta sekretārs J. Grandaus,¹⁹ gan likvidators J. Banga²⁰), viņi tika atlaisti tikai pēc sekretariāta darbības izbeigšanas, dodot labus raksturojumus un izmaksājot algas, kā Latvijas Republikas likumdošanā bija noteikts, mēnesi uz priekšu.

Vienlaikus ar valsts pārvaldes reorganizēšanu notika intensīva tajā strādājošo atlase, ievērojami pieauga to darbinieku skaits, kas

ieradās no PSRS. Darbā pieņemšana vai norīkošana Latvijas PSR bija Maskavas – VK(b)P CK kompetence. Jebkurai augstai amatpersonai bija jāsaņem VK(b)P CK piekrišana savam darbam, tas attiecās ne tikai uz partijas, bet arī izpildvaras darbiniekiem, šāda atļauja bija jāsaņem arī zemkopības tautas komisāram J. Vanagam.²¹ Bet tiem, kas no PSRS rakstīja vēstules Latvijas PSR vadībai, ka vēlas strādāt un celt sociālismu Latvijā, tika norādīts, ka par šo jautājumu lemj VK(b)P CK, tāpēc jāvēršas tur. Maskavā šos jautājumus kārtoja Nikolajs Šataļins – VK(b)P CK Kadru pārvaldes priekšnieka vietnieks, nākamais VK(b)P CK Latvijas biroja vadītājs.²²

Latvijā tika izveidota struktūra, kura kontrolēja Latvijas PSR amatpersonu darbu, – PSRS TKP un VK(b)P CK pilnvarotā Latvijas PSR aparāts (pārvalde), kuru vadīja bijušais PSRS sūtnis Latvijas Republikā Vladimirs Derevjanskis.²³ Šī struktūra ne tikai koordinēja Latvijas PSR amatpersonu darbu, bet arī sistemātiski kontrolēja, kā šis darbs tiek veikts. Par kontroles rezultātiem tika informēta PSRS vadība Maskavā VK(b)P CK sekretāra un PSRS TKP priekšsēdētāja vietnieka līmenī. Visbiežāk sarakste notika ar CK sekretāru Andreju Andrejevu un PSRS TKP priekšsēdētāja vietnieku Anastasu Mikojanu, par Latvijā konstatēto tika informēta arī Latvijas PSR vadība, kura pēc tam rakstiski “pa punktiem” V. Derevjanskim par padarīto atskaitījās – ar konkrētiem datumiem, kad un par kuriem jautājumiem LK(b)P CK birojā lemts un runāts. Līdz ar to nav ne mazākā pamata apšaubīt Latvijas PSR varas institūciju patiesās funkcijas – tās bija tikai izpildinstitūcijas. Tām ļāva darboties noteiktā virzienā, taču tās tika rūpīgi kontrolētas. V. Derevjanska iecelšana šajā amatā nav nekāds pārsteigums – viņš kā prasmīgs gubernators sevi apliecināja jau Latvijas okupācijas un aneksijas laikā, labi pārzināja situāciju Latvijā.

1940. gada 25. augustā Ministru kabinets tika pārveidots par Tautas komisāru padomi. Par tās vadītāju tika iecelts bijušais iekšlietu ministrs V. Lācis, kurš jau sevi bija apliecinājis kā aktīvs un uzticams darbinieks. Iepriekšējais TKP priekšsēdētājs A. Kirhenšteins, kurš kādu laiku pat paspēja pabūt Latvijas PSR Valsts prezidenta godā, tika iecelts par Latvijas PSR Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētāju – reprezentējošā postenī bez jebkādas reālas varas.

ZEMES REFORMAS REALIZĀCIJA UN REZULTĀTI

Literatūrā 1940. gadā izsludinātā zemes reforma tiek vērtēta dažādi. A. Aizsilnieks par vienu no reformas iemesliem min – “*lai zemniekos izklīdinātu jebkuras aizdomas par kolektivizāciju*”.²⁴ A. Stranga norāda, ka “*tās mērķis bija lielsaimniecību sagrāve un asu pretrunu veicināšana laukos*”, vienlaikus atzīstot, ka “*jaunie sīkzemnieki, īpaši Latgalē, kļuva par dedzīgiem padomju varas atbalstītājiem*”.²⁵ Taču diezin vai šī pētījuma autoram vajadzētu īpaši mēģināt no jauna pierādīt to, ko

jau ir atzinuši pat Latvijas PSR vēsturnieki: *“Padomju zemes reformas uzdevums bija sagatavot pamatu tālākai sociālistiskai lauksaimniecības attīstībai: sagatavot apstākļus pārejai no individuālām zemnieku saimniecībām uz kolektīvo lielsaimniecību ceļa, radot iespēju organizēt padomju saimniecības, kurām ne tikai jāražo lauksaimniecības produkcija, bet arī jābūt par sociālistiskām paraugsaimniecībām un jāsekmē visas lauksaimniecības sociālistiskā rekonstrukcija.”*²⁶

Latvijas PSR Ministru kabineta 1940. gada 29. jūlijā pieņemtais likums “Par zemi” bija Tautas saeimas 22. jūlija deklarācijas “Par zemi” loģisks turpinājums, kurš konkretizēja turpmāko rīcību lauksaimniecības zemes jautājumos:

1. Valsts zemes fondā tika ieskaitītas: zemes, kuras līdz šim bija valsts īpašumā un tai vairs nav vajadzīgas; visas baznīcu, draudžu un klosteru zemes; visas tautas ienaidnieku un zemes spekulantu zemes; tā daļa no bijušajiem īpašniekiem piederošās zemes, kas pārsniedza 30 hektārus.
2. No valsts zemes fonda līdz 10 hektāru lielumam paplašināmas sīksaimniecības, kuras līdz šim bija mazākas.
3. Pēc sīksaimniecību paplašināšanas zeme piešķirama jaunu saimniecību veidošanai (platībā līdz 10 hektāriem) Latvijas PSR pilsoņiem, kuru nodarbošanās ir lauksaimniecība, un obligātajā aktīvajā karadienestā iesauktajiem pilsoņiem, kuru nodarbošanās līdz dienestam bija lauksaimniecība.
4. Visa zeme, gan bijušajiem īpašniekiem atstātā, gan jaunajiem piešķirtā, nododama darba zemniekiem dzimtā lietošanā.

Zemes reforma tika realizēta triecientempā, LKP CK 1. augusta rezolūcijā nolēma to pabeigt līdz 25. septembrim. Vēlāk tika paziņots, ka darbs paveikts pat trīs dienas pirms noliktā termiņa. Galvenos ar zemes reformu saistītos jautājumus lēma LKP CK, vadoties pēc Maskavas norādījumiem. Maskavas norādījumi kavējās, taču pieņemt patstāvīgus lēmumus Latvijas amatpersonas baidījās, 15. augustā J. Kalnbērziņš LKP CK sēdē norādīja, ka *“ārkārtīga kļūda, ka zaudējam tempus pie agrārreformas izvešanas, jo gaidām oficiālus norādījumus. Grūtības ir ārkārtīgi lielas, praktiski jāsāk zemi mērīt.”*²⁷ Ātra reformas realizācija režīmam bija ļoti svarīga, ar to tika cerēts arī vairot savu atbalstītāju skaitu laukos. Praktisko reformas realizāciju veikt uzdeva Zemkopības ministrijai, zemes komisijai. Pēc oficiālajām ziņām, darbā piedalījās 1667 cilvēki, no tiem mērniecības darbos – 424, tika uzmērīti 134 439 objekti, zemi bija pieprasījušas 156 044 personas. Šie skaitļi gan jāvērtē kritiski, piemēram, norādītais zemes pieprasītāju skaits bija lielāks par tobrīd, 1940. gada rudenī, esošo laukstrādnieku un rentnieku kopskaitu. No otras puses, zemi pieprasīja arī sīksaimnieki, kā arī esošo saimniecību ģimeņu locekļi, šādā veidā cerot saimniecību saglabāt. Līdz 28. augustam zemi bija pieprasījusi jau 133 181 persona.²⁸

Viens no argumentiem, kas veicināja uzrādīt iespējami lielāku zemes pieprasītāju skaitu, bija parādīt – šāds daudzums cilvēku nebija apmierināts ar neatkarīgās Latvijas agrāro reformu un politiku. Taču ar zemes piešķiršanu radikāli palielināt padomju varas atbalstītāju skaitu laukos neizdevās, to apliecina vēlākās režīma grūtības, organizējot valsts pārvaldes institūcijas pagastos, – nodrošināties ar uzticamiem cilvēkiem neizdevās līdz pat kolektivizācijai.

Neraugoties uz to, ka oficiāli tika uzrādīts ievērojams zemes pieprasītāju skaits – vairāk nekā 150 tūkstoši, vismaz pusei pieprasītāju zemes piešķiršana tika atteikta uzreiz. Atteica esošo īpašnieku ģimenes locekļiem, kā arī vienas ģimenes vairākiem pārstāvjiem, piemēram, ja zemi pieprasīja tēvs un viņa dēls, kuram vēl nebija ģimenes.

Zemes reforma īpaši neveiksmīga bija Latgalē – novadā, kur patiešām bija vislielākais lauku iedzīvotāju blīvums un objektīvs zemes trūkums. Pēc jau pieminētajiem datiem, 28. augustā Latgalē tika saņemti 44 156 zemes pieprasījumi. 1940. gada 4. decembra Zemkopības TK dati liecināja, ka Latgalē bijuši tikai 15 367 zemes pieprasījumi, kuri ir reāli ņemti vērā un izskatīti, tātad tikai apmēram trešā daļa no iesniegumu kopskaita. Taču arī šis skaitlis ievērojami pārsniedza padomju varas iespējas, pagastos kā nepamatoti tika noraidīti vēl 6723 pieprasījumi. Līdz ar to par pamatotiem padomju vara atzina tikai 8644 no 44 156 iesniegumiem, bet Latgalē zemi piešķīra vien 1468 pretendentiem.²⁹

Nemot vērā, kādā tempā tika dalīta zeme, var izdarīt secinājumus par šī pasākuma kvalitāti. Vienīgie kritēriji bija atdalīt no lielākajām saimniecībām 10 hektāru lielus lauksaimniecības zemes gabalus, bet mežus pievienot valstij. 1941. gadā gan izrādījās, ka vairākiem tūkstošiem zemesgabalu pārējā Latvijas teritorijā saimniekus nevar atrast. Par kādu racionālu zemes apsaimniekošanu ne reformas gaitā, ne pēc tam neviens nerunāja, faktiskais tās mērķis bija nodrošināties ar zināmu zemes daudzumu, kuru vēlāk izmantot kolektivizācijas pirmajā posmā. Kopumā 597 072 hektāri zemes (pēc Latvijas PSR amatpersonu statistikas datiem) tika piešķirti bezzemniekiem un sīkzemniekiem. Pieņemot, ka sīkzemnieki spētu savu zemi apstrādāt patstāvīgi, to noteikti nevar teikt par lielāko daļu bezzemnieku. To atzina arī tā laika amatpersonas, jau septembrī atklāti norādot, ka jauno saimniecību apkalpošanai būs jāveido “mašīnu koplietošanas biedrības”.³⁰ **Ievērojamu šādu zemes platību, kuras to saimnieki paši nespēj apstrādāt, izdalīšana bija galvenais zemes reformas mērķis** (otrs svarīgākais, protams, bija lielo zemnieku saimniecību vājināšana). Šādā veidā tika nodrošināts darbalauks tā sauktajam valsts jeb sociālistiskajam sektoram laukos – mašīnu un traktoru stacijām (MTS) un mašīnu un zirgu iznomāšanas punktiem (MZIP). *“Latvijas laukos reformas rezultātā radās jauna, sociālistiska*

*saimniecības forma padomju saimniecību (sovhozu) un MTS veidā,*²³¹ – to atzina arī PSRS okupācijas laikā. Sākotnēji tika izsludināts, ka labākās zemnieku saimniecības kā “paraugsaimniecības” netiks sadalītas. Taču par patieso šīs saglabāšanas mērķi – nacionalizāciju precīzi liecina LKP CK 1. augusta sēdes protokols, kurā kāds Vladimirovs³² piedāvāja uz paraugsaimniecībām nosūtīt komisārus – identiski kā uz nacionalizētajiem uzņēmumiem.³³ Komisārus gan neaizsūtīja, bet drīz vien šīs saimniecības kļuva par MTS vai sovhozu mājvietām, bijušos īpašniekus padzenot. Zemkopības ministrijai uzdeva līdz 15. augustam veikt paraugsaimniecību uzskaiti un noteikt, kuras saimniecības saglabājamās. Tas bija ļoti viltīgs gājiens, jo paraugsaimniecības izvēlējās vietējās pašpārvaldes amatpersonas, kuras vēl nebija nomainītas un kuras lielākoties nebija sajūsmā par padomju varu un tās reformu. Saglabāšanai tika atlasītas patiesi labākās saimniecības, un tad, kad tās tika atņemtas, paši izraudzītāji bieži bija nepatīkami pārsteigti un lūdza šos lēmumus pārskatīt vai vismaz atļaut izraudzīt nacionalizācijai kādu citu saimniecību. Par to, ka jāatstāj vēl lielāks skaits nesadalītu saimniecību, zemes reformas īstenotāji steigā toreiz nepadomāja, mašīnu un zirgu iznomāšanas punktu veidošanai un sovhozu paplašināšanai jau vajadzēja nacionalizēt saimniecības ar 30 hektāriem zemes. Ļoti kritiski jāvērtē pieejamie statistikas dati par zemes reformā izveidoto saimniecību lielumu, tie noteikti ir neprecīzi, jo, ja tiem tic, tad jāpieņem, ka pārsteidzošā kārtā, neskatoties uz lauksaimnieciskās zemes izvietojuma īpatnībām, izdevās izveidot 47 487 identiska lieluma jaunas zemnieku saimniecības 474 870 hektāru apmērā, bet saimniecības, no kurām zemi atdalīja, saglabāja 30 hektārus katra. Vairāk var ticēt izveidojamo saimniecību skaitam.

1. tabula

ZEMNIEKU SAIMNIECĪBU SKAITS LATVIJĀ,
PĒC ZEMES PLATĪBAS, 1940. GADA 22. JŪLIJĀ
(PIRMS ZEMES REFORMAS)³⁴

Platība	Saimniecību skaits
Līdz 5 hektāriem	71 779
5–10 hektāri	42 573
10–20 hektāri	78 214
20–30 hektāri	37 226
Vairāk nekā 30 hektāru	40 812
Kopā	270 604

2. tabula

ZEMNIEKU SAIMNIECĪBU SKAITS LATVIJĀ,
PĒC ZEMES PLATĪBAS, 1940. GADA OKTOBRA SĀKUMĀ
(PĒC ZEMES REFORMAS)³⁵

Platība	Saimniecību skaits
Līdz 10 hektāriem	161 839
10–20 hektāri	78 214
20–30 hektāri	77 926
Vairāk nekā 30 hektāru	112
Kopā	318 091

Zeme tika sadalīta ļoti strauji, un statistika precīzi parāda zemes reformas rezultātus – izmaiņas platības ziņā skāra tās saimniecības, kuras bija lielākas par 30 hektāriem, un tās, kuras bija mazākas par 10 hektāriem. Reformas gaitā ļoti precīzi un principiāli tika ievērots noteikums – netika izveidota neviena jauna saimniecība, lielāka par 10 hektāriem, tāpat 10 hektāru lielumu nepārsniedza neviena sīksaimniecība, kura saņēma papildus zemes platību. Latvijā kopumā tika izveidotas, precīzāk būtu teikt – tika iedalīta zeme 47 487 jaunu zemnieku saimniecību veidošanai (oficiāli – 474 870 hektāru apmērā), kā arī tika piešķirta papildus zemes platība 22 882 saimniecībām 75 000 hektāru platībā.³⁶ Jaunizveidoto saimniecību dzīvotspēju uzskatāmi parāda ne tikai zemes platības, bet arī apbūve. 44 213 saimniecību (zemes gabalu) bija bez ēkām, 3262 – ar nepilnīgiem ēku komplektiem un tikai 4282 – ar ēkām.³⁷ Šie dati, visticamāk, ir par kopējo saimniecību skaitu (zemnieku un valsts), citi avoti liek secināt, ka vismaz 37 700 saimniecību rīcībā vēl 1941. gada martā nebija nekādu liellopu.

3. tabula

VALSTS KONTROLĒ ESOŠO SAIMNIECĪBU SKAITS
PIRMS UN PĒC 1940. GADA ZEMES REFORMAS³⁸

Novads	Saimniecību skaits 1940. gada 22. jūlijā	Saimniecību skaits 1940. gada novembrī
Vidzeme	768	2305
Kurzeme	403	1532
Zemgale	422	1893
Latgale	371	823
Kopā	1964	6563

Kā redzams, valsts ievērojami palielināja savā kontrolē esošo saimniecību skaitu (par 4599), arī Latgalē, neskatoties uz zemes trūkumu. No 12 745 līdz 29 068 hektāriem pieauga arī valsts kontrolē esošo saimniecību platība, taču tobrīd tas bija tikai viens procents no kopējās zemes platības.

4. tabula

ZEMNIEKU SAIMNIECĪBU SKAITS LATVIJAS NOVADOS,
PĒC ZEMES PLATĪBAS, 1940. GADA 22. JŪLIJĀ
(PIRMS ZEMES REFORMAS)³⁹

Platība	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale
Līdz 5 hektāriem	28 886	10 703	11 183	21 007
5–10 hektāri	5 137	3 728	4 220	29 488
10–20 hektāri	15 338	10 926	13 926	38 024
20–30 hektāri	13 447	7 221	6 549	10 009
Vairāk nekā 30 hektāru	18 460	7 820	10 445	4 087
Kopā	81 268	40 398	46 323	102 615

5. tabula

ZEMNIEKU SAIMNIECĪBU SKAITS LATVIJAS NOVADOS,
PĒC ZEMES PLATĪBAS, 1940. GADA OKTOBRA SĀKUMĀ
(PĒC ZEMES REFORMAS)⁴⁰

Platība	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale
Līdz 10 hektāriem	54 179	24 378	31 366	51 916
10–20 hektāri	15 338	10 926	13 926	38 024
20–30 hektāri	31 855	15 018	16 969	14 084
Vairāk nekā 30 hektāru	52	23	25	12
Kopā	101 424	50 345	62 286	104 036

Kā redzams, visvairāk zemes reforma skāra Vidzemi, kur bija visvairāk lielo zemnieku saimniecību (zeme tika iedalīta 20 156 jaunu zemnieku saimniecību, kā arī 1537 valsts kontrolē esošu saimniecību izveidei), bet vismazāk – Latgali, kur izdevās iedalīt zemi tikai nepilna pusotra tūkstoša saimniecību izveidošanai. Līdz ar to zemes reforma ievērojami sadrumstaloja lielsaimniecības, bet neapmierināja visus zemes pieprasītājus Latgalē. Valsts rezervēja ievērojamas zemes pla-

tības sovhozu veidošanai, valsts īpašumā esošās saimniecības zemes reformas gaitā netika sadalītas, kaut lielu to daļu apsaimniekoja privāti rentnieki. Arī šīm saimniecībām, tāpat kā “paraugsaimniecībām”, nākotnē bija jāklūst par sociālisma ieviešanas balstiem. Dalot lielās privātās zemnieku saimniecības, padomju vara vēlāk pārliecinājās, ka reālu zemes pieprasītāju ir pat mazāk nekā piedāvājamo zemes gabalu. Visi pieprasītāji zemi nedabūja tikai Latgalē (patiesībā – neliels skaits, tikai 566, pēc 1941. gada pavasara datiem), taču latgaliešiem zemi piedāvāja citos Latvijas novados. Lielākā daļa latgaliešu šādam piedāvājumam piekrita, dažādos dokumentos to skaits svārstās no 452 līdz pat 3619,⁴¹ taču interesanti, kā atšķirās brīvprātīgo izceļotāju skaits atsevišķos pagastos. Piemēram, Abrenes apriņķa Baltinavas pagastu pamest ar mieru bija 43 zemes pieprasītāji, taču tādu gandrīz nebija krieviski runājošajos apriņķa austrumu pagastos: Augšpils – divi, Purvmalas – viens, bet no Gauru, Kacēnu, Linavas pagasta – neviens. Starp līderiem piekrišanā pamest līdzšinējo dzīvesvietu bija arī Varakļānu un Kārsavas pagasta attiecīgi 37 un 30 zemes pieprasītāji. Diemžēl nav informācijas par Latgales zemes pieprasītāju nacionālo sastāvu, taču, ņemot vērā statistiku Abrenes apriņķī, latviešu valodas nezināšana varēja būt būtisks arguments vēlmei nepamest dzimto pusi. Kopumā Latgali (precīzāk – savu dzīvesvietu) pamest atteicās 124 zemes pieprasītāji. Visvairāk Latgales pārceļotājus uzņēma Jelgavas (110), Tukuma (81), Jēkabpils (66) un Valmieras (64) apriņķis, vismazāk – tikai pa vienam – Aizputes, Ventspils, Bauskas un Madonas apriņķis. Pārējā Latvijas teritorijā nepiešķirti (potenciāli brīvi) 1941. gada 6. martā bija vairāk nekā 4000 zemes gabali, no tiem gan lielākā daļa tika atzīta par “nekultivētām saimniecībām” (3116). Brīvu zemes gabalu nebija tikai pēc apstākļiem Latgalei tuvajā Ilūkstes apriņķī.⁴² “Brīvo” zemes gabalu skaits līdz 1. aprīlim bija pieaudzis līdz 5356,⁴³ no tiem par piemērotiem (вполне пригодные) tika atzīti 2436. Tātad ne tikai neviens nepieteicās uz sliktākas kvalitātes zemi, bet daudzi no zemes bija atteikušies. 24. aprīlī LK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļa ziņoja, ka tiek gatavota vismaz 1500 latgaliešu zemnieku ģimeņu pārcelšana (переселение) uz citiem Latvijas novadiem, vienlaikus atzīstot, ka daudzi, kas sākotnēji piekrituši doties uz citiem apriņķiem, no tā jau atteikušies.⁴⁴ Radikālu risinājumu zemes trūkumam Latgalē piedāvāja VK(b)P CK un PSRS TKP pilnvarotais V. Derevjanskis, 1941. gada aprīļa vēstulē VK(b)P CK sekretāram A. Andrejevam lūdzot zemi latgaliešiem piešķirt Krievijā, mazapdzīvotos apgabalos bijušajā pierobežā, 350 kilometrus platā joslā.⁴⁵ Vēstulē izmantotā forma “*mēs lūdzam*” liek izvirzīt versiju, ka šo ideju atbalstījusi arī Latvijas PSR vadība. Šis “*zemes fonda papildinājuma*” projekts gan tālāk netika attīstīts, vismaz citu dokumentālu liecību par to nav.

Par realizētās zemes reformas patiesajiem mērķiem vislabāk liecina pašu tās organizētāju – LK(b)P CK amatpersonu – reformas pirmo rezultātu vērtējums. Lūk, ko ziņojumā LK(b)P CK vadībai 1940. gada 21. novembrī rakstīja LK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļas vadītājs J. Salnis: “Šobrīd visas Latvijas PSR zemnieku saimniecības skaidri dalās trīs grupās:

Pirmā grupa – ar zemes platību līdz 10 hektāriem; tie ir bijušie kalpi un bezzemnieki, kuriem zemi piešķirā padomju vara, un sīkzemnieki. Šī grupa kopā ar vēl esošajiem kalpiem nenoliedzami ir mūsu balsts Latvijas PSR lauksaimniecības pāriešanai uz augstāku attīstības pakāpi – sociālistisku.

Otrā grupa – ar zemes platību no 10 līdz 30 hektāriem – tās ir galvenokārt saimniecības, kuras ir izveidotas 1920.–1921. gada zemes reformas laikā, t.i., muižnieku zemes sadalīšanas laikā. Ar šo grupu mums jāizveido pareizas attiecības un jāatrauj to no kulakiem – “pelēkajiem baroniem”.

Trešā grupa – ar zemes platību 30 hektāri – tie ir lielle zemes īpašnieki – “pelēkie baroni”, kuri patreiz ir ierobežoti zemes lietošanas tiesībās, taču joprojām ir saglabājuši savās rokās darba un ražošanas līdzekļus.”⁴⁶ Šis atzinums precīzi apliecina, ka sīksaimniecību izveidošana nebija populisms, vēlme mazināt bažas par kolektivizāciju vai ekonomiska kļūda. Zemes reformas mērķis bija radīt iespējami lielu sīku, nabadzībai nolemtu saimniecību skaitu, lai vēl vairāk laukos radītu sociālu noslāņošanos un pretrunas, izmantot šīs saimniecības kā ieroci kolektivizācijas īstenošanai. Arī tipveida jaunsaimniecības apbūves projekts, kuru piedāvāja Zemkopības TK, daudz vairāk bija piemērots ciematam nekā Latvijas viensētai – zem viena jumta istaba, klēts, kūts un šķūnis (!).⁴⁷

KOLEKTIVIZĀCIJAS PLĀNI UN LIKUMDOŠANAS SAGATAVOŠANA

Kā jau iepriekš tika konstatēts, amatpersonas publiski kategoriski noliedza kolektivizācijas uzspiešanu, taču jau 1940. gada otrajā pusē tika veikti vairāki pasākumi, kas tuvināja Latvijas lauksaimniecību PSRS pastāvošajai sistēmai. Atklāts ir jautājums, kad amatpersonas sāka izstrādāt reālus kolektivizācijas plānus. Taču var konstatēt, kad tās atklāti, šajā gadījumā ar to saprotot arī slepeno saraksti, par kolektivizāciju sāka runāt. Līdz šim atrastais senākais dokuments, kurā ir ne tikai runa par kolektivizāciju, bet pat izstrādāts tās plāns, ir datējams ar **1940. gada 21. novembri**. Tas ir LK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļas vadītāja J. Saļņa ziņojums LK(b)P CK vadībai par realizētās zemes reformas rezultātiem. Šis dokuments neizraisa šaubas – zemes reforma bija daļa no Latvijas lauku sovetizācijas plāna, kopā ar zemes nacionalizāciju tas bija pirmais solis kolektivizācijas virzienā.

Pēc zemes reformas rezultātu analīzes, kurā kā panākums ir akcentēts plaša, padomju varai lojāla un *“pāreju uz sociālistisku ražošanas formu nākotnē noteikti atbalstoša”* (par to gan jāšaubās. – G. K.) sīkzemnieku slāņa radīšana, ir izklāstītas Latvijas PSR lauksaimniecības nākotnes perspektīvas:

“Pirmkārt, katrā apgabalā [ar to domāts novads. – G. K.] nekavējoties jānoorganizē sovhozi (2–3 katrā apgabalā), darbi tur jānostāda priekšzīmīgi, visi PSRS lauksaimniecības sasniegumi mehanizācijā, agrotehnikā, lopkopībā, meliorācijā utt. tajos ir jāpielieto un plaši jāizrāda ar tādu mērķi, lai katram parādītu un pierādītu lielsaimniecības priekšrocību pret Latvijas PSR sīksaimniecībām.

Otrkārt, lielu organizatorisku un saimniecisku lomu pakāpeniski lauksaimniecības pārejai uz augstāko savas attīstības pakāpi – sociālistisko Kurzemē, Zemgalē un Vidzemē jānospēlē MTS [mašīnu un traktoru stacijām. – G. K.].

Tāpat Latvijas PSR lauksaimniecības sagatavošanā pārejai uz sociālistisku saimniekošanas ceļu organizatoriskā un audzinošā jomā ievērojamu lomu var nospēlēt esošās lauksaimniecības biedrības, kuras ir katrā pagastā, ar saviem statūtiem, viņās dalību ņem gandrīz visi, kuriem ir zeme, darbība un pašdarbība tajās ir attīstīta pietiekami plaši caur esošajām sekcijām – lopkopības, biškopības, putnkopības, lauksaimniecības mašīnu u.c. Dažām šīm biedrībām pieder ēkas, lauksaimniecības mašīnas, zeme utt. Nodrošinot šo biedrību vadīšanu ar mums uzticīgiem cilvēkiem, tās attiecīgi reorganizējot un nodrošinot to pilnīgu saimnieciskās darbības vadīšanu un organizēšanu no MTS puses, mēs virzītu to darbību mums nepieciešamajā virzienā.”⁴⁸

Tika atzīts, ka lielākajā daļā Latvijas novadu ir nepieciešami dažādi kolektivizācijas sagatavošanas darbi, bet par Latgali rakstīts: *“Nepieciešams nekavējoties organizēt lauksaimniecības arteļus, **Latgales lauksaimniecības nekavējoša pāreja uz sociālistisku ceļu** [šeit un turpmāk izcēlumi mani. – G. K.]. [..] Lai realizētu Latgales lauksaimniecības pāreju uz sociālismu, nekavējoties jāveic sekojoši pasākumi:*

1. Uzdot Latvijas PSR Zemkopības TK nekavējoties:

- *Uzsākt Latgalē plānoto 22 MTS komplektāciju ar pārbaudītiem kadriem, līdz 1941. gada pavasarim katru MTS nodrošināt ar 15–20 traktoriem (uz vienu MTS ir vidēji 26 000–36 000 ha apsējamas platības), nokomplektēt MTS ar kultivatoriem, sējmašīnām utt., lai 1941. gada pavasara sēju veiktu priekšzīmīgi un jau pirmajā gadā iegūtu augstu ražu.*
- *Sastādīt zemes ierīcības ģenerālplānu, kurā pilnībā iznīcināt starpgabalus zemes lietošanā un izvēlēties visērtākās vietas lauksaimniecības arteļu centriem.*
- *Plānot 1421 jaunas individuālas saimniecības celtniecību ar aprēķinu, lai tās koncentrētu biezi apdzīvotās vietās un*

pakāpeniski likvidētu atsevišķas, pa laukiem izmētātas saimniecības, kā tas jau ir izdarīts PSRS. Uz vietas atlasīt un ielānāt lauksaimniecības arteļu centrus, lai izvērstu sabiedrisku ēku (arteļu valžu, fermu, staļļu u.c.) paraugceltniecību.

2. *Ņemot vērā īpašu sadrumstaloto Latgales apvidus dabu, lielo ezeru un purvu skaitu, lauksaimniecības arteļiem ir jābūt apmēros nelieliem, 300–700 ha (apmēram 2000–2500 kolhoznieku).²⁴⁹*

Plānā raksturota gan Latgales, gan visas Latvijas viensētu sistēma (viennozīmīgi negatīvi), kā arī norādītas priekšrocības, kas tiks iegūtas, kolektivizējot lauksaimniecību, – lielu zemes gabalu radišana un darbaspēka izbrīvēšana citām nozarēm, piemēram, rūpniecībai. Ļoti būtiski, ka norādīts: celtniecība jāorganizē tā, lai veidotos ciemati, kas būtu piemēroti jaunveidojamo kopsaimniecību centriem. Par to, ka tas nebija tikai uz papīra uzlikts projekts, bet paralēli tika veiktas reālas iestrādes, liecina dokumenta nobeigums, kurā LK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļas vadītājs rakstīja: *“Manā Latgales apmeklējuma laikā kopīgi ar Latvijas PSR AP prezidija locekli b. Niedrīti, ar mērķi noskaidrot visus lauksaimniecības trūkumus un jautājumus, kā arī ceļus to labošanai, runājot ar partijas biedriem, vietējiem darbiniekiem un zemniekiem Bīķernieku, Izvaldas, Višķu, Indras u.c. pagastos, tika noskaidrota absolūtā vairākuma vienprātīga vēlme sākt lauksaimniecības arteļu veidošanu, un es uzskatu, ka šī pareizā vēlme un absolūti nepieciešamā rīcība Latgales zemnieku dzīves radikālai uzlabošanai ir jāīsteno dzīvē.”²⁵⁰* Minētais dokuments ir tiešā veidā saistīts ar vēl agrāku lauksaimniecības kolektivizācijas likumdošanas aktu sagatavošanu Maskavā.

1940. gada oktobrī Maskavā uzsāka likumdošanas izstrādi par MTS izveidošanu Latvijā. 26. oktobrī PSRS TKP un VK(b)P CK lūdza PSRS Zemkopības TK izdarīt savu slēdzienu par plāniem Latvijā izveidot plašu MTS tīklu, kā arī izstrādāt attiecīgu likumdošanu. Līdz decembrim PSRS Zemkopības TK tika sagatavots Latvijas PSR TKP un LK(b)P CK lēmumprojekts par MTS izveidošanu Latvijā, *“ar mērķi dot iespēju Latvijas PSR darba zemniekiem sasniegt to augsto lauksaimniecības līmeni, kādu sasniegušas citas brālīgās PSRS tautas [...] Latvijā izveidot 100 MTS ar 10 traktoriem katrā”*.²⁵¹ Šis lēmums tika izstrādāts, balstoties uz Latvijas PSR TKP iesniegtajiem materiāliem, un paredzēja MTS organizēšanā *“izmantot valstij un sabiedriskām organizācijām piederošus zemesgabalus un būves, kā arī privātpersonām un uzņēmumiem nacionalizētus īpašumus”*.²⁵² 17. decembrī PSRS Zemkopības TK izstrādāto likumprojektu nosūtīja PSRS TKP, kur tas tika noformēts kā PSRS TKP un VK(b)P CK lēmumprojekts *“Par valsts MTS organizēšanu Latvijas PSR”* un jau 18. decembrī nosūtīts uz Latviju. Lēmumprojekta pirmais punkts noteica: *“Lai sniegtu palīdzību nabadzīgajām un vidējām zemnieku saimniecībām Latvijas PSR*

savas zemes apstrādāšanā un **organizējamo kolhozu apkalpošanai, 1941. gadā Latvijas PSR organizēt 100 MTS, no tām 50 pavasarī.**" Savukārt sestais punkts noteica: "**Kolhoziem Latvijas PSR noteikt par 20% zemāku likmi, kā nabadzīgi – vidējām zemnieku saimniecībām, līdz 1941. gada 16. februārim apstiprināt Parauglīgumu ar MTS kolhozam un zemnieku saimniecībai.**"⁵³ Šie dokumenti ne tikai apstiprina to, ka Maskavā kolektivizācija vispār netika apšaubīta, bet arī ļauj noteikt precīzu nosprausto vienlaidu kolektivizācijas laiku – 1941. gada rudens. 100 MTS būtu jāapstrādā jau visa lauksaimniecības zeme, ne tikai padomju varas izveidotajās jaunsaimniecībās. To pierāda Latvijas PSR Zemkopības TK izstrādātā MTS izvietojuma shēma, kur, aprēķinot apstrādājamo sējumu platību katrai konkrētai MTS, to starpā bija sadalīta jau visu saimniecību zeme. Viļa Lāča rezolūcija uz likumprojekta bija īsa un kodolīga: "**Sastādīt atbildi – piekrītam.**"⁵⁴ Ar "profesionāļiem" tika stiprināta arī lauksaimniecības nozares vadība. No PSRS ieradās un 1940. gada 4. novembrī par LK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļas vadītāja vietnieku tika iecelts Kārlis Cielavs, kurš iepriekš, trīsdesmitajos gados, bija ieguvis teorētiskas un praktiskas zināšanas kolektivizācijā Ukrainā.⁵⁵ 1941. gada janvārī viņš jau kļuva par Lauksaimniecības nodaļas vadītāju, nomainot enerģisko, taču mazizglīto vietējo komunistu J. Salni.

Līdz ar to šajos plānos ir precīzi uzskaitīti "instrumenti", kuri jāizmanto kolektivizācijas sagatavošanā: sovhozi, MTS un lauksaimniecības biedrības, kuras jāpakļauj MTS kontrolei. Tomēr kolektivizācijas organizētāji, izvērtējot vēl pirms okupācijas izveidoto lauksaimniecības biedrību struktūru un darbību, atzina tās par nederīgām "sociālisma veicināšanai" laukos un nolēma veidot pavisam jauna veida biedrības pēc PSRS parauga – zemes apstrādāšanas biedrības jeb TOZ. Vēl kāds būtisks aspekts – netika pieļauts tas, par ko visvairāk varas pārstāvji runāja, – brīvprātīga kolhozu dibināšana. Rēzeknes apriņķī tika izveidota kolhoza dibināšanas iniciatīvas grupa, protokolu par brīvprātīgu iestāšanos kolhozā parakstīja 23 cilvēki. Lūk, kā šo gadījumu komentēja LK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļas vadītājs K. Cielavs: "**Rēzeknes apriņķī komjauniešu iniciatīva pēc būtības bija kulaku provokācijas sekas. Pēc Zemkopības TK instruktora ierašanās, kurš izskaidroja kolhozu veidošanas būtību, no 23 agrākās iniciatīvas grupas dalībniekiem palika tikai trīs, kuri vēlējās iestāties TOZā. Jelgavas apriņķī bija mēģinājums izveidot kolhozu no jaunsaimniekiem – bijušajiem kalpiem kopā ar lielu kulaku, uz viņa saimniecības bāzes. Viņi nosūtīja savu priekšsēdētāju uz republikas centrālajām iestādēm, lai noskaidrotu, vai tiks veikta "atkulakošana" utt. Tukuma rajonā pēc liela kulaka, kuram agrāk bija 12, bet tagad 4 kalpi, iniciatīvas tika izveidots TOZs, kura līgums tika noslēgts kā komerciālam uzņēmumam.**"⁵⁶ Pirmais zināmais gadījums, kas saistīts ar kolhoza izveidi, bija jau 1940. gada 10. jūlijā,

kad toreizējais tieslietu ministrs J. Pabērzs deva piekrišanu kolhoza izveidei Dmenes pagastā, taču vēlāk atklājās, ka kolhozu dibinājuši seši turīgi ebreju tirgotāji no Daugavpils, kuri neilgi pirms tam bija iegādājušies zemi un tādā veidā centās paglābt savu kapitālu no paredzamās nacionalizācijas. Šis gadījums radīja dažādas baumas, un pat iekšlietu ministrs V. Lācis saņēma vēstuli, kurā bija teikts: *“Kas tagad grib pirmais kalt sev laimi uz ierēdņu asarām, pieprasot viņu zemes gabaliņus sev priekš kolhoziem, – taču žīdi!”*⁵⁷ Saprotais, šādu pasākumu padomju vara nepieļāva.⁵⁸ Citi avoti min, ka 1941. gada jūnijā LK(b)P atzinusi trīs kolhozu izveidi, vēl citi, ka kolhozs “Staļina artelis” izveidots 15. jūnijā Abrenes apriņķī.⁵⁹ 1941. gada februāra beigās Latvijas PSR AP Prezidija sekretariāts no Abrenes apriņķa Gauru pagasta saņēma šādu vēstuli: *“Mēs, Epikas ciema pilsoņi, nolēmām sanākt uz sapulci, lai iepazītos, kā dzīvo PSRS kolhoznieki. Izlasot biedra Staļina runu 1. Vissavienības kolhoznieku kongresā, mēs visi vienbalsīgi nolēmām izveidot kolhozu pie mums. Tāpēc lūdzam Augstākās Padomes Prezidiju atļaut mums veidot kolhozu un palīdzēt noorganizēt, jo mums nav vadītāju, kuri zinātu kolhozu iekārtas kārtību.”*⁶⁰ Sekoja 19 paraksti un paskaidrojums, ka dažu rakstītnepratēju vietā parakstījušies N. Suharevs un I. Radionovs. 7. martā vēstule tika pārsūtīta tālāk – LK(b)P CK “tālākai rīcībai”. Ievēribu pelna fakts, ka gan pati Epikas ciema iedzīvotāju vēstule, gan turpmākā sarakste nekavējoties tika iekļauta “slepenajā” korespondencē. Atklāts ir jautājums, vai vispār kādu kolhozu var uzskatīt par dibinātu pirms Vācijas iebrukuma 1941. gada 22. jūnijā.

Līdz ar to jāsecina, ka tika plānota vispārēja kolektivizācija visā Latvijas teritorijā stingrā centralizētā varas iestāžu kontrolē. Nekāda “pašdarbība” netika pieļauta, visam procesam bija jānotiek piespiedu brīvprātīgā kārtā visā Latvijas teritorijā, pēc viena scenārija.

Kāds dokuments ļauj izvirzīt hipotēzi, ka ne visi Latvijas PSR vadībā vienprātīgi atbalstīja drīzu kolektivizāciju, uz to netiešā veidā norāda J. Saļņa vēstule J. Kalnbērziņam (1940. gada 4. decembrī): *“Jau-nākie dati par situāciju Latgalē apstiprina zemes trūkumu [...], un tas vēl vairāk apstiprina secinājumus, pie kādiem par Latgales lauksaimniecības nākotni jau agrāk nonāca Lauksaimniecības nodaļa.”*⁶¹

Zīmīgi, kā atšķiras V. Lāča runas stenogrammas latviešu un krievu valodā Latvijas Komunistiskās partijas 9. kongresā (1940. gada 17. decembrī), kur runa bija par lauksaimniecības nākotni. Runas teksts latviešu valodā: *“Ir Padomju Savienībā jau vietās, kur darbs ir mehanizēts līdz 95%, arī mums zemkopībā jāiet **pa to pašu mehanizācijas ceļu**, tas krasi pārgrozīs mūsu lauku tagadējo stāvokli.”*⁶² Runas teksts krievu valodā: *“В Советском Союзе есть **совхозы**, где работа механизирована на 95%. Мы **также должны идти этим путем**, это в корне переменит настоящее положение деревни.”*⁶³ (Padomju

Savienībā ir sovhozi, kur darbs ir mehanizēts par 95%. Mums arī jāiet pa šo ceļu, kas krasi pārgrozīs mūsu lauku tagadējo stāvokli.) No latviešu valodas teksta saprotams, ka jāiet pa “mehанизācijas” ceļu, bet no krievu valodas teksta var saprast, ka jāiet pa “sovhozu” ceļu. Ļoti ticams, ka šīs būtiskās atšķirības nav redakcionālas kļūdas, bet apzināta rīcība – nebaidīt latviešus un iepriecināt PSRS pārstāvjus. Sovhozu pieminēšana nebija nejaušība, tieši ar tā saukto padomju, tas ir, valsts saimniecību veidošanu bija jāšakās kolektivizācijai.

Šeit analizētie dokumenti liek izdarīt šādus secinājumus:

1. 1940. gada otrajā pusē tika sperti pirmie soļi kolektivizācijas virzienā – pārkārtota zemes lietošana, sagatavota nepieciešamā likumdošana un izstrādāti konkrēti kolektivizācijas plāni.
2. Okupācijas varas realizētā zemes reforma bija cieši saistīta ar kolektivizāciju, bija tās pirmais, sagatavojošais posms. Zemes reforma mainīja zemes lietošanu kolektivizācijai nepieciešamajā virzienā. Ievērojamas zemes platības tika piešķirtas cilvēkiem, kuri paši tās apstrādāt nespēja.
3. Pirmie ar kolektivizāciju tieši saistītie likumprojekti tika izstrādāti jau 1940. gada oktobrī Maskavā, bet konkrētu kolektivizācijas plānu izstrādāt pabeidza LKP CK Lauksaimniecības nodaļa 1940. gada novembrī.
4. Ar likumdošanu 1940. gada beigās tika noteikta kolektivizācijas atbalsta punktu – MTS, MZIP, sovhozu veidošana.
5. Vispirms kolektivizāciju veikt bija paredzēts Latgalē, bet visā Latvijā lauksaimniecības kolektivizācijai bija jānotiek 1941. gada otrajā pusē.

Galvenais padomju varas uzdevums bija individuālo zemnieku saimniecību apvienošana kopsaimniecībās – kolhozos un sovhozos, tā laika terminoloģijā runājot – pāriet uz sociālistisku ražošanas veidu. Historiogrāfijā bieži tiek uzdots jautājums – kurā brīdī un kur tika pieņemts lēmums par vispārēju kolektivizāciju Latvijā un vai tāds vispār bija. Domāju, ka šis jautājums ir jāaplūko plašākā kontekstā. Pavisam noteikti nevar runāt par lauksaimniecības kolektivizācijas plāniem līdz brīdim, kad pašā PSRS vēl tā īsti neticēja, ka Baltijas valstis tik vienkārši kļūs par PSRS sastāvdaļu, faktiski bez starptautiskiem sarežģījumiem. Par brīdi, kad PSRS vadība jau reāli ticēja Latvijas pilntiesīgai iekļaušanai PSRS sastāvā, var uzskatīt 1940. gada 21. jūliju, kad uz pirmo sēdi sanāca tā sauktā Tautas saeima, kura uzreiz pieņēma radikālus lēmumus – izsludināja padomju varu un lūdza Latvijas uzņemšanu PSRS. Savukārt no brīža, kad Latvijas PSR jau bija “pilntiesīga” PSRS locekle, īpašs, ģenerāls lēmums par lauku sovetizāciju vai kolektivizāciju vairs nebija jāpieņem, jo totalitārajā valstī netika pieļauti nekādi izņēmumi, par to, vai lauksaimniecība ir

jākolektīvizē, nevienam Maskavā neienāca prātā pat diskutēt, jautājums bija tikai – kad. Īpašu lēmumu, līdzīgi kā 1949. gadā, pieņemtu tikai tādā gadījumā, ja kolektīvizācija kavētos. Taču kolektīvizāciju uz vairākiem gadiem aizkavēja Vācijas uzbrukums PSRS 1941. gadā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ LVA, 101., 270. un 290. fonds.
- ² Limbažu Vēstnesis. – 1940. – 28. jūnijs. – 2. lpp.
- ³ Brīvā zeme. – 1940. – 8. jūlijs.
- ⁴ Ir pierādīta vairāku A. Kirhenšteina valdības locekļu saistība ar PSRS spēcienestiem. Sk.: Latvijas vēsture. 20. gadsimts. – Rīga: Jumava, 2005. – 215. lpp. Savukārt LKP vadība (J. Kalnbērziņš, Ž. Spure, R. Neilands un daudzi citi) bija izgājusi īpašu apmācību PSRS, kur tika ieaudzināts svarīgs princips – izpildīt priekšniecības pavēles un nenodarboties ar pašiniciatīvu. Tas arī tika darīts – Ž. Spure PSRS vēstniecībā saņēma instrukcijas, un tās bez ierunām tika pildītas. Nav zināma neviena LKP iniciatīva, tas arī nepārsteidz, zinot šo komunistu izglītības līmeni un izpratni par to, kas ir valsts pārvalde.
- ⁵ Jānis Vanags dzimis 1907. gadā Kauņas guberņas Šauļu apriņķī. 1940. gada jūlijā, kad viņš kļuva par ministru, saprotamu iemeslu dēļ tautu neinformēja, ka gados jaunais augstāko izglītību ieguvušais agronoms ir Komunistiskās partijas biedrs jau no 1925. gada. Par J. Vanaga lojalitāti jaunajai varai uzskatāmi liecina viņa pašrocīgi 1940. gada rudenī aizpildīta VK(b)P CK adresēta anketa krievu valodā par ieņemamā amata (tobrīd jau zemkopības tautas komisāra) apstiprinājumu. Anketā J. Vanags sevi dēvēja par Ivanu Friceviču. Savu vārdu krieviskoja pat retais no tā sauktajiem Krievijas latviešiem, kas ieradās darbā Latvijā. 1940. gada jūlijā J. Vanags kļuva par Tautas saeimas deputātu, bet decembrī – LK(b)P CK locekli.
- ⁶ LVA, 101. f., 1. apr., 8. l., 2. lp.
- ⁷ Limbažu Vēstnesis. – 1940. – 5. jūlijs. – 1. lpp.
- ⁸ Latvijas Kareivis. – 1940. – 23. jūnijs. – 1. lpp.
- ⁹ Jānis Salnis dzimis 1883. gadā, ieguvis 3 klašu izglītību, 1921.–1939. gadā strādājis par atslēdznieku un montieri Rīgā, īsu brīdi Rēzeknē. Viņa vienīgā saistība ar lauksaimniecību – “darbs pie kulaka” no 1894. līdz 1903. gadam. No 1939. gada oktobra – bezdarbnieks, 1940. gada 11. aprīlī arestēts par darbību LKP, taču pēc divām nedēļām atbrīvots it kā pierādījumu trūkuma dēļ. Vairākos dokumentos J. Salnis norādījis, ka par LKP CK Lauksaimniecības nodaļas vadītāju kļuvis jau 1940. gada maijā, savukārt citos, ka sācis strādāt LKP CK no 1940. gada 21. jūnija (no šī datuma droši vien saņēma konkrētu algu). Par CK locekli viņu ievēlēja jau 1939. gada rudenī. 1940. gadā viņš kļuva par Tautas saeimas deputātu.
- ¹⁰ LVVA, 1303. f., 1. apr., 55. l., 32. lp.
- ¹¹ Turpat, 56. lp.
- ¹² Darba Zemnieks. – 1940. – 26. jūlijs. – 5. lpp.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ LVA, 101. f., 1. apr., 6. l., 17. lp.
- ¹⁵ Darba Zemnieks. – 1940. – 26. jūlijs. – 5., 6. lpp.

- ¹⁶ “Darba Zemnieks” sāka iznākt 1940. gada 26. jūlijā žurnāla “Sētā un Druvā” vietā.
- ¹⁷ Darba Zemnieks. – 1940. – 26. jūlijs. – 5. lpp.
- ¹⁸ LVA, 270. f., 2. apr., 4. l., 144. lp.
- ¹⁹ Jānis Grandaus darbu Latvijas valsts pārvaldē uzsāka jau 1921. gada 4. janvārī kā Satversmes sapulces kancelejas direktors, no 1922. gada līdz pēdējai Valsts prezidenta sekretariāta darbības dienai – 1940. gada 8. oktobrim viņš bija visu valsts prezidentu, K. Ulmani un pat A. Kirhenšteinu ieskaitot, sekretārs. Netika represēts un kā retais no tik augsta līmeņa amatpersonām nomira dabiskā nāvē 1942. gadā.
- ²⁰ LVVA, 1303. f., 1. apr., 29. l., 18. lp.
- ²¹ LVA, 101. f., 2. apr., 180. l., 130. lp.
- ²² Drīz pēc tam, kad padomju okupācijas vara atgriezās Latvijā 1944. gadā, tā izveidoja īpašu institūciju – VK(b)P CK Latvijas biroju, kas pēc būtības pildīja okupācijas administrācijas vadības funkcijas. Biroja galvenie uzdevumi bija kontrolēt Latvijas amatpersonu darbu un sovetizācijas procesu.
- ²³ Vladimirs Derevjanskis dzimis 1902. gadā Jaroslavlā. Kompartijas biedrs no 1931. gada, tanī pašā gadā absolvēja Ļeņingradas Metalurģijas institūtu. 1938. gadā rūpnīcas galvenais inženieris kļuva par diplomātu – PSRS sūtni Somijā un Latvijā, pēc Latvijas aneksijas – VK(b)P CK un PSRS TKP pilnvarotais Latvijas PSR. Jau kara laikā atgriezās ražošanas darbā, bija gan rūpniecības uzņēmumu direktors, gan tresta priekšnieks. Diplomāta karjeru neturpināja.
- ²⁴ *Aizsilnieks A.* Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945. – [Stokholma]: Daugava, 1968. – 862. lpp.
- ²⁵ Latvijas vēsture. 20. gadsimts. – Rīga: Jumava, 2005. – 222. lpp.
- ²⁶ Latvijas PSR vēsture. 3. sējums. – Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1959. – 406. lpp.
- ²⁷ LVA, 101. f., 1. apr., 6. l., 27. lp.
- ²⁸ Turpat, 2. apr., 283. l., 1. lp.
- ²⁹ Turpat, 282. l., 72. lp.
- ³⁰ Latvijas PSR APP Ziņotājs. – 1940. – Nr. 22–23.
- ³¹ Latvijas PSR vēsture. 3. sējums. – 409. lpp.
- ³² Ar šādu pseidonīmu LKP CK darbojās kāds tā sauktās Višinska komandas loceklis, kurš bija ieradies no Maskavas (sk.: Latvijas vēsture. 20. gadsimts. – 216. lpp.).
- ³³ LVA, 101. f., 1. apr., 6. l., 11. lp.
- ³⁴ Turpat, 2. apr., 299. l., 13. lp.
- ³⁵ Turpat, 13., 14. lp.
- ³⁶ Šie skaitļi ir minēti arī Latvijas PSR zemkopības tautas komisāra vietnieka R. Blaua atskaitē par zemes reformas rezultātiem (Latvijas PSR APP Ziņotājs. – 1940. – Nr. 22–23). Vēlāk Latvijas PSR amatpersonas publicēja datus, ka zeme ir piešķirta 51 762 bezzemniekiem un 23 321 sīkzemniekiem ir saņēmis piegriezumus. Šo informāciju ir jāvērtē kritiski, jo ne visi zemes gabali bija domāti zemnieku saimniecību veidošanai. Amatpersonu atskaites liecina, ka ievērojamu zemes gabalu skaitu paturēja valsts. Metodoloģiski precīzāk ir nodalīt zemnieku saimniecību skaitu no valsts saimniecību skaita. Iepazīstoties ar historiogrāfiju, jāsecina, ka līdz šim gan Latvijas PSR, gan Latvijas Republikas un trimdas vēsturnieki

savos darbos ir izmantojuši kopējo jaunizveidoto zemes gabalu skaitu. Šo datu izcelsme, visticamāk, ir Latvijas PSR zemkopības tautas komisāra J. Vanaga ziņojums par palīdzības sniegšanu nabadzīgajām un vidējām zemnieku saimniecībām, kur, zemnieku saimniecībām pieskaitot valsts pārņemtus zemesgabalus, skaits ir palielināts (LVA, 611. f., 1. apr., 6. l., 287. lp.). Sk., piem.: Latvijas PSR vēsture. 3. sējums. – 409. lpp.; Latvijas vēsture. 20. gadsimts. – 222. lpp.; *Aizsilnieks* A. Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945. – 863. lp.

³⁷ LVA, 611. f., 1. apr., 6. l., 287. lp.

³⁸ Turpat, 101. f., 2. apr., 182. l., 61. lp.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ Turpat.

⁴¹ Turpat, 282. l., 72. lp.

⁴² Turpat.

⁴³ A. Aizsilnieks, izmantojot 1943. gada vācu avotu, min vēl lielāku skaitli 1941. gada maijā – 7000 saimniecību (sk. *Aizsilnieks* A. Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945. – 684., 685. lpp.).

⁴⁴ LVA, 101. f., 1. apr., 48. l., 9. lp.

⁴⁵ Turpat, 52. l., 113. lp.

⁴⁶ Turpat, 2. apr., 181. l., 60. lp.

⁴⁷ Latvijas PSR APP Ziņotājs. – 1940. – Nr. 23.

⁴⁸ LVA, 101. f., 2. apr., 182. l., 63. lp.

⁴⁹ Turpat, 64., 65. lp.

⁵⁰ Turpat.

⁵¹ Turpat, 270. f., 1. apr., 24. l., 2. lp.

⁵² Turpat, 1. l., 88. lp.

⁵³ Turpat, 75.–80. lp.

⁵⁴ Turpat, 87. lp.

⁵⁵ Kārlis Cielavs (dokumentos krievu valodā sevi dēvēja par Celovu Karlu Ivanoviču) dzimis 1898. gadā Bauskas apriņķī. No 1915. gada latviešu strēlniekos, jau 1917. gadā pieslēgās boļševikiem, iestājoties Sarkanajā gvardē. Sarkanajā armijā karoja līdz 1924. gadam (atskaitot krišanu vācu gūstā 1918. gada 24. februārī, taču jau 1919. gadā atgriezās Sarkanajā armijā). No ierindnieka uzkalpojis līdz pulka komandierim. No 1921. līdz 1924. gadam piedalījās cīņās pret Ukrainas neatkarības piekritējiem, arī pēc demobilizācijas palika Ukrainā, līdz 1930. gadam strādāja milicijā. 1930. gadā pēc VK(b)P aicinājuma iestājās institūtā, kur izmācījās par mehāniķi. 1933. gadā kļuva par MTS politdaļas priekšnieka vietnieku, tad politdaļas vadītāju, pašas MTS priekšnieku. Bijis arī rajona izpildkomitejas priekšsēdētājs, 1939.–1940. gadā dzirnavu kombināta direktors. Viņa pieredzi kolektivizācijas realizēšanā novērtēja VK(b)P CK, 1940. gadā nosūtot uz Latviju.

⁵⁶ LVA, 101. f., 1. apr., 48. l., 10., 11. lp.

⁵⁷ Turpat, 270. f., 1. apr., 331. l., 39. lp.

⁵⁸ *Aizsilnieks* A. Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945. – 865. lpp.

⁵⁹ Latvijas vēsture. 20. gadsimts. – 224. lpp.

⁶⁰ LVA, 290. f., 1.c apr., 3. l., 9. lp.

⁶¹ Turpat, 101. f., 2. apr., 282. l., 85., 86. lp.

⁶² Turpat, 1. apr., 2. l., 8. lp.

⁶³ Turpat, 1. l., 19. lp.

Gatis Krūmiņš

THE FIRST STEPS TOWARDS COLLECTIVIZATION OF LATVIAN AGRICULTURE IN 1940

Summary

The primary goal for Soviet rule in Latvian agriculture was consolidation of individual peasant farms into collective farms (kolkhozes and sovkhazes). In Soviet terminology that meant “industrialization of agriculture,” transferring it to the form of socialistic work. After occupation and annexation of the Baltic States in 1940 it was not necessary to make a general decision in Moscow about collectivization in Latvia, or in the Baltic States. Latvia was part of the USSR, but in such totalitarian State as the USSR, all agriculture was collectivized. The question regarding collectivization in Latvia was only – when.

In the second half of 1940 first steps towards collectivization were realized. Rules of land use were changed, legislative acts prepared and a plan of collectivization was developed.

Land reform, realized by occupation power in 1940, was envisaged in the first level of preparations for collectivization. It changed land use towards the direction necessary for collectivization. A considerable proportion of the total amount of land was allocated to citizens who could not manage this land, as it was without dwelling-houses, outhouses or without agricultural machinery and livestock.

The first draft laws directly related to collectivization were developed in October 1940 in Moscow, the first plan of collectivization was completed in the Department of Agriculture by Latvian Communist Party in November 1940.

At the end of 1940 preparations for collectivization support base started – machine tractor stations, horse and machine lease (rent) stations and sovkhazes were founded.

At first collectivization was planned in Latgale (east Latvia), but in the second half of 1941 in all territory of Latvia.

Progress in collectivization of Latvian agriculture was blocked only because of German invasion in 1941.

Iesniegts 16.09.2009.

Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs

NACISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĒTĀ OSTLANDES APGABALA* IKDIENAS DZĪVES KOMPARATĪVĀ HISTORIOGRĀFIJA

LATVIJAS HISTORIOGRĀFIJA UN ATMIŅAS

Ikdienas dzīves tēma Otrā pasaules kara laikā Eiropā ir pētīta, sevišķi 20. gadsimta beigās, salīdzinoši daudz. Par iedzīvotāju ikdienas rūpēm ir iznākušas daudzas monogrāfijas,¹ dokumentālas filmas, kas tiecas atainot t.s. vienkāršā cilvēka ikdienas soli. Latvijas historiogrāfijā ikdienas dzīves tēmai nav pievērsta pietiekama uzmanība, neskatoties uz to, ka Otrā pasaules kara gados radikālas izmaiņas piedzīvoja ne vien cilvēku ikdienas dzīve, bet arī cilvēku domāšana. Šai tēmai salīdzinoši maza uzmanība ir pievērsta ne tikai Latvijā, bet arī Baltijas mērogā.

Latvijā joprojām galvenās Otrā pasaules kara izpētes tēmas ir policijas bataljonu un leģiona veidošanās, kā arī holokausts. Šāda situācija bija saprotama, atjaunojoties Latvijas valstij deviņdesmitajos gados un kļūstot pieejamiem arhīvu materiāliem, jo tās bija tēmas, kurās pret Latviju un latviešiem tika vērsti smagi pārmēti, no kuriem daudzi nebija pamatoti un daži bija nepatiesi. Mūsu mērķis nav iztīrīt šo situāciju. Laikam ritot, situācija ir mainījusies, un mūsdienās lielākās diskusijas notiek jau nevis par minēto tēmu galvenajiem faktiem, bet par to interpretāciju un to vai citu skaitļu precizitāti.

Tādēļ uzskatām, ka nepelnīti aizmirsta ir ikdienas dzīves atspoguļošana Latvijā. Šajā virzienā gan ir izdarīti atsevišķi mēģinājumi skaidrot kādu no ikdienas dzīves problēmām, ar kurām saskārās lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju Otrā pasaules kara laikā, tomēr tiem vairāk ir sporādisks raksturs.

Pētot ikdienas dzīves problēmas Latvijā Otrā pasaules kara laikā, jāsaprot ar daudzām grūtībām. Vispirms ir jādefinē, ko mēs dēvējam par ikdienas dzīvi un kā to saprata Latvijas iedzīvotāji kara gados. Šī raksta autori to saprot kā sadzīviska rakstura ikdienas soli, kas skāra

* Izņemot Baltkrieviju.

plašus iedzīvotāju slāņus. Tā ir Latvijas iedzīvotāju sadzīve – saimniecība un kultūras dzīve. Pie ikdienas dzīves ir pieskaitāmas iedzīvotāju pārvietošanās iespējas, iespējas saņemt medicīnisku, juridisku vai cita veida nepieciešamu palīdzību, iedzīvotāju noskaņojuma izmaiņas, ko ietekmēja ziņu pieejamība vai to neesamība, kas raisīja baumas, utt. Lai veiksmīgi pētītu šo tēmu, nepieciešams arī iespējami plašs avotu un literatūras klāsts.

Pirmā šī pētījuma daļa ir Baltijas valstu historiogrāfijas apzināšana un salīdzināšana, lai varētu konstatēt, kas ir pētīts ne tikai Latvijā, bet arī kaimiņos (Igaunijā un Lietuvā), kur situācija Otrā pasaules kara gados ir salīdzināma ar Latvijas ģenerālapgabala ikdienas dzīvi. Baltkrievijas ģenerālapgabalu, kas arī bija iekļauts Ostlandē, šī raksta autori neskatīs, jo tur bija vērojamas būtiskas atšķirības ikdienas dzīves norisēs. Tā, piemēram, baltkrievi nacionālsociālistu rases skalā tika vērtēti zemāk nekā Baltijas iedzīvotāji. Tas būtībā noteica nacistu nevēlēšanos piekāpties jebkuros pārvaldes jautājumos vietējiem iedzīvotājiem pat simboliski, kā tas bija pārējos trijos ģenerālapgabalos, kur attiecības ar civiliedzīvotājiem vācieši vismaz ārēji centās uzturēt labas. Bez tam Baltkrievijā visu kara laiku bija pastiprināta partizānu kustība, kas izšķiroši ietekmēja ikdienas dzīves norises aiz frontes līnijas, jo tā savukārt bija viens no iemesliem pastiprinātai nacistu nežēlībai pret civiliedzīvotājiem. Ieskatu var gūt vēsturnieka Bernharda Čiari pētījumā “Ikdiena aiz frontes”,² kā arī citos darbos.³

Latvijas ģenerālapgabala ikdienas dzīves atsevišķus aspektus mēs varam atrast dažos publicētos rakstos par Latviju Otrā pasaules kara laikā, tomēr šīs ziņas parasti ir sporādiskas un vairāk aplūko kādu atsevišķu problēmu. Tajos neatspoguļojas kādas nozares vai atsevišķas iedzīvotāju grupas problēmas kopumā.

Pēc Otrā pasaules kara Latvijā izveidojās padomju režīms, kas vēsturniekiem izvirzīja uzdevumu parādīt nacistiskās Vācijas noziedzīgo politiku Latvijā. Tādēļ galvenokārt tika aplūkoti tādi jautājumi kā leģions, policijas bataljoni, koncentrācijas nometnes utt. Turklāt pārspilējumi, “šķiru pozīcija” un nepamatoti apgalvojumi bija parastas parādības šajos “pētījumos”. Viens no aspektiem, kas piesaistīja padomju pētnieku uzmanību, bija nacistu saimnieciskā politika, kuru pētot tika pieminēta arī nacistu funkcionāru nežēlīgā attieksme pret iedzīvotājiem. Tādējādi mazliet skarta tika arī viena no iedzīvotāju ikdienas dzīves jomām Otrā pasaules kara gados.

Jau kara gados sākās padomju oficiālās historiogrāfijas nostājas veidošanās par nacistiskās Vācijas okupācijas režīmu. Tā 1943. gadā iznāca J. Kalnbērziņa brošūra⁴ par latviešu tautas cīņu pret vācu okupantiem. Šeit pirmo reizi dota ievirze, kā vēlāk tiks pētīts vācu okupācijas laiks. Iedzīvotāju problēmām šeit pievērsta ļoti maza uzmanība. Pēc kara – 1946. gadā iznāca divas brošūras – J. Kļaviņa darbs⁵

un "Apsūdzības raksts par vācu fašistisko iebrucēju ļaundarībām".⁶ Tās abas ir pēc apjoma nelielas un turpināja veidot padomju historiogrāfijas pozīcijas. Raksturīga ir sniegto faktu materiāla ierobežotība uz plašā propagandas fona. Par ikdienas dzīvi no šiem darbiem var spriest pastarpināti, jo tiek aplūkotas atsevišķas saimniecības nozares, sevišķi J. Kļaviņa darbā. Tomēr pret sniegtajiem "faktiem" ir jāattiecas skeptiski, jo tie bija domāti galvenokārt propagandas nolūkiem. Šeit vienlaikus gan arī parādās pirmās vācu avīzēs balstītās norādes, piemēram, par sodu veidiem, kā arī tiek citēti daži vācu dokumenti, kas pētniekiem ir pieejami mūsdienās, piemēram, par vācu ierēdņa V. Balka vēlmi ieviest dzelzceļa strādniekiem miesas sodu.⁷

Piecdesmitajos gados padomju pētnieku uzmanības centrā ir Latvijas ģenerālapgabala Zemes pašpārvaldes ierēdņu, kā arī "buržuāzistisko nacionālistu" nodevības pret tautu uzsvēršana. Tāds darbs ir, piemēram, 1954. gadā publicētais A. Drīzuļa un R. Tīzenberga⁸ pētījums. Informācija par iedzīvotāju ikdienu ir skopa, un mēs varam par to spriest tikai sakarībās, kā, piemēram, no sodu veidu aprakstiem un sadzīves apstākļiem vācu koncentrācijas nometnēs.

1956. gadā tika publicēta "Latvijas PSR vēsture",⁹ kas vēlāk piedzivoja vairākus izdevumus un papildinājumus. Jau pēc trijiem gadiem iznāca "Latvijas PSR vēsture" trīs sējumos. Otrajam pasaules karam veltīts trešais sējums,¹⁰ kurā nav jaušams būtisks progress ikdienas dzīves atspoguļošanā.

Tomēr jau sešdesmitajos gados situācija padomju historiogrāfijā mainās. Atkušņa periodā bija sagatavoti jauni pētījumi, kas tagad tika publicēti. Virknē darbu arvien precīzāk tika atspoguļota vācu saimnieciskā darbība, bieži attēlojot arī atsevišķas ikdienas dzīves nianšes. Viens no tādiem darbiem ir J. Silabrieža un B. Arklāna pētījums,¹¹ kur starp padomju propagandas rindām var izlasīt par kara laika ikdienas dzīves negatīvajām parādībām, piemēram, denuncēšanu, kas aptvērusi plašus sabiedrības slāņus. Kopumā gan joprojām iedzīvotāju dzīvi atainojošu fakti ir maz. Pēc trijiem gadiem iznākušais B. Arklāna, J. Dzirkļa un J. Silabrieža darbs¹² faktiski atkārtoti jau paustās atziņas.

Situācija uzlabojas sešdesmito gadu vidū. Tā 1964. gadā iznāk rakstu krājums "Kara dienās",¹³ kurā publicēts E. Blūmfelda raksts par vāciešu ekonomisko politiku, un A. Smirnova raksts par Latvijas dzelzceļa strādniekiem Otrā pasaules kara gados, kas ieskicē iedzīvotāju iespējas izmantot sabiedriskā transporta pakalpojumus, kā arī dzelzceļa strādnieku darba īpatnības. Abi raksti izceļas ar to, ka ir pamatoti arhīvu materiālos un tāpēc diezgan precīzi ataino iedzīvotāju ekonomiskā stāvokļa kopējās aprises.

1966. gadā iznāca padomju autoru kopējs darbs "Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā",¹⁴ kurā nodaļu par saimniecību sagatavojis E. Blūmfelds, kurš turpināja vācu ekonomiskās politikas padziļinātu

izpēti un jau 1967. gadā aizstāvēja par to doktora disertāciju,¹⁵ kas diemžēl nav publicēta, bet ir pieejama Latvijas Nacionālajā bibliotēkā.

E. Blūmfelda devumu vācu ekonomiskās politikas izpētē, kā arī 1966. gadā krievu valodā iznākušās grāmatas “Cīņa par padomju Baltiju Lielajā Tēvijas karā”¹⁶ attiecīgās nodaļas noteikti, protams, ar zināmu skepsi, var izmantot, pētot ikdienas dzīves aspektus Otrā pasaules kara laikā Latvijā. Padomju varai nebija būtisku iebildumu, lai samērā objektīvi tiktu atainota vācu saimniecības sistēma. Tādēļ šajos pētījumos pirmo rezi publicēts diezgan bagātīgs, avotos pamatots faktu materiāls par ekonomiku.

Nodaļās par vācu ekonomisko politiku publicēti līdz tam plašākai publikai nezināmi fakti par vācu ekonomiku, kas skāra arī Latvijas iedzīvotājus. Tā, piemēram, labi parādītas cēloņsakarības starp nepieciešamo pārtikas daudzumu uz kartītēm un veselības stāvokļa pasliktināšanos, ko ietekmēja arī ziepju un citu higiēnas preču produkcijas krišanās. E. Blūmfelds norāda, ka melnajā tirgū iegūt preces iedzīvotāji varēja tikai par nesamērīgi augstām cenām,¹⁷ kas īpaši pilsētas iedzīvotājus novedis pusbada stāvoklī, jo algas bijušas ārkārtīgi mazas.

Atsevišķu faktu pieminēšana izraisa interesi, jo būtībā E. Blūmfelds nonāk nosacītās pretrunās. Tā tiek netieši pārmests, ka vācieši ir veikuši “tikai” nelielo uzņēmumu reprivatizāciju. Vienlaikus tiek “piemirsts”, ka nacionalizācijas bija veikušas padomju iestādes. Iznāk – padomju vēsturnieks norāda, ka vācieši nepilnīgi atcēluši padomju ieviestās reformas. Savukārt pareizi norādīts, ka 1943. gada 18. februāra reprivatizācija nekādas būtiskas pārmaiņas iedzīvotāju situācijā nav radījusi, tuvāk gan situāciju neskaidrojot.

Padomju autoru darbos norādīts, ka vācieši par veikto darbu piešķīra pārtikas kuponus, kuriem veikalos bieži nebija produktu seguma. Līdzīgi arī citas preces nav bijušas pieejamas. Labi parādīta situācija, kad Latvijā cenas tika noteiktas 60% apmērā no Vācijas cenām, kas faktiski nozīmēja Latvijas saimniecības izlaupīšanu vācu kara mašīnērijas interesēs. Atainota ir strādnieku grūtā situācija, kad viņiem bija noteikta 12 stundu darbadiena. Nav pateikts, ka darba apstākļi ne visur bija vienādi, kas arī ir būtiski.

Latvijas PSR vēsturnieki norādīja uz algu un cenu nesamērīgumu, kas faktiski nostādīja strādniekus ļoti grūtā situācijā, jo, lai izdzīvotu, bija nepieciešams iesaistīties t.s. melnajā tirgū. Tāpat produktu normas noteiktas bada robežās. Arī dažas citas sadzīves ekonomiskās problēmas, kā iespējas iegādāties apģērbu un apavus utt., ir atainotas samērā precīzi. Tomēr lielākoties dominē vispārinājumi un, piemēram, nav ņemts vērā sabiedrības iedalījums, jo visi sabiedrības slāņi nepiedzīvoja vienādu trūkumu, kā arī situācija bija atkarīga no iedzīvotāju iespējām citos veidos iegūt pārtiku un nepieciešamās preces, tāpēc iespējas gūt daudz precīzākas atziņas ir lielas.

Atsevišķi padomju autoru pētījumi skar arī kultūras dzīves norises un ar baznīcas attīstību saistītos jautājumus. Piemēram, darbā “Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā” parādīta situācija, kad nacistu režīmam nevēlamos skolotājus, pasniedzējus atbrīvoja no darba, turklāt daļu skolu telpu pārņēma vērmahts savām vajadzībām. Mācību iestādēs pakāpeniski tika ieviestas jaunas, vāciešiem pieņemamas mācību grāmatas, kas saturēja nacionālsociālistisko propagandu.¹⁸ Padomju autori vispārinoši norāda, ka muzejus, teātrus un kino nacisti izmantoja propagandas nolūkos, bet mākslai tika uzlikti ierobežojumi. Viņi norāda, ka mākslas dzīve bija pamirusi, bet kara beigās kultūras vērtības izlauptas. Lai izvairītos no represijām, pamatā tika iestudēti klasikas darbi, bet kopumā mākslas dzīve palikusi pelēcīga. Runājot par baznīcu, tika norādīts, ka mācītāji pilnībā iestājušies par nacistiem. Arī baznīcas nacisti izmantojuši kā ruporu savai propagandai. Padomju vēsturnieku sevišķu naidu izpelnījušies luterāņu mācītāji ar arhibīskapu T. Grinbergu priekšgalā. Neadekvāts ir arī paziņojums, ka visi mācītāji draudzes vidū meklējuši ziņotājus.¹⁹ Netiek pat mēģināts visai šīs parādības skaidrot.

Jāpiemin arī 1965. gadā Latvijā iznākušais dokumentu krājums “Mēs apsūdzam”.²⁰ Šim krājumam ir plašs ievads, un tajā ir publicēti dokumenti, no kuriem daži ataino Vācijas saimniecisko politiku un ekonomiskos ietvarus, kuros bija spiesti dzīvot vietējie iedzīvotāji. Tomēr tam ir vairāki būtiski trūkumi. Galvenais ir tas, ka izlases kārtā publicēti tikai to dokumentu izvilkumi, kas, pēc sastādītāju domām, vislabāk atspoguļoja vācu okupantu un latviešu “buržuāzisko nacionālistu” noziegumus. Visu faktu publicēšana režīmam nebija izdevīga.

Turpmākajos gados būtiska progresa nacistu saimniecības politikas un līdz ar to ikdienas dzīves izpētē padomju historiogrāfijā nebija. Atsevišķi saimniecības aspekti gan tika pētīti, tomēr tie bija specifiski – un ikdienas dzīves atspoguļojums tajos ir visnotaļ minimāls. Kā piemēru var minēt Vācijas Demokrātiskās Republikas vēsturnieces R. Čollekas (*Czollek*) monogrāfiju “Fašisms un okupācija”.²¹ Tajā lielākā uzmanība pievērsta vācu monopoliem, kas gan palīdz labāk izprast nacistiskās Vācijas ekonomikas kopējo funkcionēšanu, bet neiedziļinās problēmās, kas skāra vairuma cilvēku ikdienas soli. Atsevišķi fakti gan palīdz labāk izprast dažu iedzīvotāju grupu situāciju, piemēram, to, ka piefrontes apgabalos iedzīvotājiem vajadzēja veikt klausu darbus faktiski bez atalgojuma, saņemot tikai niecīgu dienas naudu. Mazliet skatīta ir arī slimību izplatība, kuru cēlonis bieži bijusi katastrofālā situācija koncentrācijas nometnēs, kā arī tas, ka sabiedriskās pirtis kara laikā bija slēgtas, jo tām trūka apkures u.c. materiālu.²²

Apkopojot padomju historiogrāfijas nostāju, jāsecina, ka sešdesmitajos gados sabiedrībai zināmi tika darīti diezgan daudzi fakti par vāciešu saimniecisko darbību, kas atspoguļoja arī ikdienas dzīvi, tomēr

kopumā daudzas jomas gandrīz pilnībā netika pētītas, kā, piemēram, kultūras dzīve, aprobežojoties vienīgi ar padomju klišeju reprodukciju, norādot, ka pamatā teātru, operu darbība bija ierobežota, tika cenzēta un balstījās uz klasiskām vērtībām vai arī atkārtoja nacistiskās Vācijas repertuāru. Padomju vēsturnieki aprobežojās ar konstatējumu, ka cilvēki dzīvojuši pastāvīgās bailēs no represijām. Pētījumi, kas tapuši septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados, neievieš zinātniskajā aprītē šai tēmai svarīgus, jaunus faktus. Kā piemēru var minēt “Latvijas PSR vēsturi”,²³ kas iznāca 1986. gadā.

Nākamā historiogrāfijas grupa ir Rietumos publicētie pētījumi, bez kuriem ikdienas dzīves problemātikas pētīšana Latvijā Otrā pasaules kara gados vispār nav iespējama. Tā, piemēram, Arnolds Aizsilnieks darbā “Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945”,²⁴ aplūkojot ekonomiskās problēmas, spilgti ieskicē arī iedzīvotāju ikdienas rūpes. Viņš atzīmē, ka ar saimniecisko lietu kārtošānu okupētajos apgabalos nodarbojās vairākas valdības iestādes un katrai no tām bija “savādāka pieeja un savādāki mērķi”.²⁵ Līdz ar to iedzīvotāji bieži bijuši spiesti pielāgoties situācijai, kas pastāvīgi mainījusies. Piemēram, iedzīvotāji nevarēja rēķināties ar iepriekš zināmu nodevu apjomu, jo to lielumu nacisti varēja noteikt pēc ikreizējās vajadzības. Līdzīga situācija bija daudzās jomās. Dažādu produktu iegūšana legālā ceļā nebija iespējama.

Vācu valodā iznāca vairāki darbi, kas jebkuram nopietnam Otrā pasaules kara pētniekam ir jāpazīst, – A. Dallina monogrāfija “Vācu kundzība Krievijā 1941–1945”,²⁶ G. Reitlingera “Māja, būvēta uz smiltīm”²⁷ un somu vēsturnieka Sepo Milliniemi “Jaunā kārtība Baltijas valstīs 1941–1944”.²⁸ Tajos, sevišķi pēdējā darbā, balstoties uz arhīvu materiāliem, ir pētīti nacistiskās Vācijas politikas dažādi aspekti austrumos okupētajās teritorijās. Liela uzmanība pievērsta arī saimnieciskajiem jautājumiem, kas vistiešāk skāra iedzīvotājus. Tomēr ikdienas dzīve kopumā palikusi neizgaismota, jo ir skartas tikai vispārējās politikas vadlīnijas.

Mazliet citāda situācija ir Hansa Dītriha Handraka (*Handrack*) pētījumā “Ostlandes reihskomisariāts”.²⁹ Viņš pētījis nacistu okupācijas politiku kultūras jomā, salīdzinot arhīvu materiālu informāciju ar okupācijas iestāžu darbinieku atmiņām. Tā kā darbs jau bijis pabeigts 1975. gadā, tad vēlāki citu autoru darbi tajā ietverti tikai daļēji. Pamatā pētījums ir iedalīts divās lielās daļās. Pirmajā apskatīta nacistu politika Baltijā, bet otrajā aplūkota vācu pārvaldes kultūras politika Ostlandes reihskomisariātā. Šajā daļā H. D. Handraks vairāk apskata situāciju baznīcu, augstskolu un skolu politikā, kā arī citus kultūras segmentus. Viņš uzsver, ka tikai kultūras sektorā bija vērojamas atšķirības attieksmē pret vietējiem iedzīvotājiem. Galu galā tieši kultūras joma bija svarīgs moments vietējo iedzīvotāju attieksmes veidošanā pret okupācijas varu.

1956. gadā Londonā tika izdots darbs,³⁰ kas sarakstīts gadījumam, “lai pienācīgā laikā mūsu rīcībā būtu materiāli un dati par nodarīto zaudējumu apjomiem”. Darbu interesantu padara fakts, ka to sarakstījuši vairāki ekonomisti. Tanī atrodamā informācija par pārtikas racionēšanas pamatprincipiem un galveno produktu devām, kā arī prēmiju zīmēm, kas kalpoja naudas vietā, un citiem faktiem.

Būtisks aspekts ir arī tautas noskaņojuma izziņošana Otrā pasaules kara laikā. Vispārēji šai tēmai ir pieskārušies vairāki pētnieki, piemēram, Jēkabs Ozols,³¹ kurš norāda, ka iedzīvotāji bijuši satraukti par pirmajiem nacistu veiktajiem soļiem pārvaldē un ebreju iznīcināšanā, tādēļ daļa iedzīvotāju uzsākusi pretošanos, kas gan ātri apspiesta. Neskaidrība par Latvijas nākotni, posteņu “mednieku” savstarpējā konkurence situāciju tikai pasliktinājusi. J. Ozols norāda, ka iedzīvotāju noskaņojumu ietekmējuši vairāki faktori, kā reprivatizācijas aizkavēšanās, darbā Vācijā novietoto tautiešu vēstules utt. Atšķirības noskaņojumā galvenokārt bijušas starp pilsētu un laukiem, kur iedzīvotājiem bijušas citas rūpes un kur pārtikas trūkums neskāra tik smagi.

Bagātīga informācija par ikdienas dzīvi ir atrodamā daudzās publicētās laikabiedru atmiņās. Tikai nedaudzas atmiņas balstās dienasgrāmatās vai pierakstos, tādēļ pret tām jāattiecas kritiski. Tomēr atmiņas ir nepieciešamas tā laika pilnīgākai izpratnei. Jāatceras, ka katrs atmiņu autors uzsver tikai tās problēmas, kas viņam likušas svarīgas un pieminēšanas vērtas, bet tai pašā laikā citiem tādas varēja arī nepastāvēt, tāpēc pēc iespējas pilnīgākai ainai nepieciešams iespējami plašs atmiņu un citas literatūras klāsts.

Par ikdienas dzīvi Otrā pasaules kara laikā daudz un vērtīga materiāla varam atrast publicētajās atmiņās, kas dažkārt ir arī faktoloģiski bagātas. Atmiņas tradicionāli gan pieskaita pie avotiem, tomēr tēmas specifika neļauj tās neievērot. Tās sniedz informāciju, kas, parādot notikumu norisi no attiecīgā viedokļa, noteikti bagātina izpratni par notikušo. Šīs atmiņas var iedalīt divās nosacītās grupās: līdz Latvijas neatkarības atgūšanai un pēc tam publicētās. Atmiņām ir raksturīgs, ka tās ir dziļi subjektīvas un bieži vienpusējas, tomēr šim pētījumam tās ir nepieciešamas, jo palīdz labāk izprast tā laika cilvēku domāšanu un attieksmi pret vienu vai otru notikumu. Visvērtīgākās ir atmiņas, kas balstās dienasgrāmatās vai pierakstos, kas veikti īsi pēc notikuma.

Atmiņu klāsts ir ļoti bagātīgs, un šeit varētu pieminēt tikai atsevišķas atmiņas, kas dotu ieskatu vienā vai otrā jomā. Pie pirmās grupas var pieskaitīt Žaņa Unāma, Alfrēda Valdmaņa u.c. ierēdņu atmiņas, kas bieži attēlo tikai kādas sabiedriskas iestādes vai organizācijas darbību, tomēr arī tajās varam atrast informāciju par ikdienas dzīves vienu vai otru aspektu. No šī grupas visvērtīgākās ir Ž. Unāma

atmiņas, kas iznākušas vairākos sējumos, to vidū visvērtīgākie ir “Zem Barbadosas šķēpa”³² un “Karogs vējā”.³³ Ž. Unāms norāda uz sarežģītiem apstākļiem un darbinieku pretrunām, pēc nacistiskās Vācijas okupācijas atjaunojot un vadot iestāžu darbu. Parādītas ierēdņa dzīves pretrunas, kad personiskā nostāja bieži nesakrīta ar nacistu uzliktiem pienākumiem. Līdzīga rakstura darbs ir 1998. gadā iznākušās A. Valdmaņa (ar pseidonīmu Boriss Zemgals) atmiņas “Dienas baltās nebaltais”,³⁴ kas gan sarakstītas daudz agrāk. Viņš bija viens no aktīvākajiem un apstrīdētākajiem Zemes pašpārvaldes ģenerāldirektoriem. Atmiņās viņš pārāk izceļ savu lomu Zemes pašpārvaldes darbībā.

Citāds skatījums ir vācu ierēdņiem. Te var minēt Hugo Vitroka (*Wittrock*), Harija Marnica (*Marnitz*) un Pētera Kleista (*Kleist*) atmiņas. Arī šīs atmiņas galvenokārt skar okupācijas pārvaldi, tomēr tajās biežāk atspoguļotas ikdienas dzīves problēmas. Tā, piemēram, Baltijas vācietis H. Vitroks atmiņās “Komisāriskais Rīgas virsbirģermeistars”³⁵ aplūko Rīgas pārvaldi, bet arī tās sadzīvi. No dokumentārā viedokļa tās ir interesantas atmiņas, jo to izdevējs beigās ir pievienojis trīspadsmit dokumentus, kas parāda H. Vitroka nostāju Latvijas ģenerālapgabala un sevišķi Rīgas pārvaldes jautājumos. Savus uzskatus viņš formulēja kādā vēstulē A. Rozenbergam, kur rakstīts, ka Rīgai nepieciešams kļūt par vācu priekšposteni zemes pārvācošanai. Šos mērķus viņš arī mēģināja ieviest dzīvē.

Savukārt ģenerālkomisariāta Rīgā Veselības un tautas kopšanas nodaļas vadītāja H. Marnica atmiņas “Kāvi pār Daugavu”³⁶ pirmoreiz tika publicētas latviešu valodā 1958. gadā Zviedrijā. 1991. gadā tās tika tulkotas vācu valodā,³⁷ jo līdz 1990. gadam Rietumos bija salīdzinoši maz publikāciju par nacistu okupācijas laiku Baltijā. Viņš bija vācbaltiešu ārsts, kas aprakstīja savus piedzīvojumus nacistu okupācijas režīma laikā Latvijā no 1941. līdz 1943. gadam. H. Marnica atmiņas ļauj dziļāk ieskatīties nacistu okupācijas politikas aizkulisēs, kā arī ikdienas dzīvē. Sevišķi interesantas ir epizodes par ārstu darba īpatnībām. No ikdienas dzīves pētišanas viedokļa vērtīgas ir arī nacistu funkcionāra Pētera Kleista atmiņas par darbību Otrajā pasaules karā “Starp Hitleru un Staļinu 1941–1945. Pieraksti”,³⁸ jo tajās dota arī zināma notikumu analīze. Bez tam viņš parāda nacistu rīkojumu sīkumainību, kā rezultātā pilnīgi visas dzīves jomas tika kontrolētas.

Interesantas un faktiem par ikdienas dzīvi bagātas ir Valmieras pilsētas slimnīcas galvenā ārsta Alfrēda Alksņa³⁹ atmiņas. Vispirms viņš piemin faktu, ka kara pirmajās dienās iedzīvotāji vēlējušies pēc iespējas ātrāk izdot krievu rubļus, baidoties, ka tie zaudēs vērtību. Turklāt daļa iedzīvotāju, izmantojot kārtības sargu trūkumu, sāka arī laupīt veikalus. A. Alksnis norāda, ka ienākušie vācu civilpārvaldes ierēdņi atklāti ņēmuši kukuļus,⁴⁰ tādēļ bieži risināmos jautājumus vajadzējis mācēt “sarunāt”. Dzīvi sarežģītāku padarija iedzīvotāju starpā

valdījušās saspīlētās attiecības. Kā ārsts viņš norāda, ka satiksme uz ceļiem bijusi dzīva un bieži nelaiemes gadījumos cietuši bērni. Tiek parādītas arī melnā tirgus īpatnības, kad par norēķināšanās “valūtu” kļuva tabaka un spirts, no kuriem pēdējais ārstiem bijis vairāk pieejams nekā citiem.

Līdzīgi interesantu sadzīvīsku faktu bagātas ir Ernesta Ozola⁴¹ atmiņas par Māilupes pagastu. Tā, piemēram, viņš norāda, ka iedzīvotāji, kuriem bija saglabāties kāds spēkrats, kā motocikls vai tamlīdzīgi, varēja no vācu karavīriem pret pārtiku iemainīt benzīnu. Svarīga ir atzīme, ka partizāni jau 1943. gada vasarā uzdrošinājušies uzbrukt ciematiem pārtikas laupīšanas nolūkos arī dienas laikā, kas nozīmēja, ka cilvēki dzīvoja pastāvīgās bailēs. Savukārt 1944. gada vasarā iedzīvotāji lielākoties domājuši par glābšanos no padomju varas, nevis par lauku darbiem. Aprakstītas ir bēgļu gaitas, kas bija saistītas ar dažādām grūtībām. Būtiskas ir norādes, ka bēgļi vienmēr ņēma sev līdzī pārtiku pietiekamā daudzumā pirmajām nedēļām. Tas nozīmē, ka lauku iedzīvotāji pārtikas trūkumu neizjuta tik asi. Atmiņās arī konstatēts, ka vismaz Māilupes pagastā līdz pat frontes tiešajam tuvumam darbojušās telefona centrāles, kas iedzīvotājiem ļāva precīzāk apjaust situāciju.

Savukārt Kārlis Siliņš⁴² atmiņās vairāk aplūko periodu no 1944. gada vasaras, kad viņa ģimene devās bēgļu gaitās. Tas ir spēcīgs bēgļu gaitu atspoguļojums, jo bēgļi bieži kavējās pie radniekiem un svešiem cilvēkiem, tiem atlīdzinot ar savu darbu saimniecībā. Turklāt šajās atmiņās parādās arī baumu ietekme uz iedzīvotājiem, kad oficiālā informācija bija skopa.

Kurzemnieks Kristaps Grāmatnieks⁴³ atmiņās parāda izdevniecību darbību un to aizkulises, kā arī norāda uz pārtikas sagādāšanas grūtībām. Nozīmīgs ir, piemēram, K. Grāmatnieka sniegtā kāda kultūras pasākuma Liepājā apraksts, kur 1943. gadā plivojuši vairāki desmiti Latvijas karogu un tikai viens vācu.

Par notikumiem Latgalē atmiņas ir sarakstījis Ontōns Dzeņš.⁴⁴ Viņš atzīmē, ka kara sākumā Latgalē iedzīvotāji daudz baumojuši, kā arī denunciāciju veidā kārtojuši savstarpējās attiecības. Ārkārtīgi svarīgas ir norādes par to, ka iedzīvotājiem ir bijusi stipri apgrūtināta dažādu pakalpojumu pieejamība, piemēram, juridiskā palīdzība. Latgalē plaši izplatīta bijusi arī alkohola lietošana, turklāt bieži tas ticis gatavots mājas apstākļos. Atmiņās pieminēta partizānu darbība, kas no 1944. gada kļuvusi ļoti spēcīga. Tā kā Latgales iedzīvotājus pirmos skāra bēgļu gaitas, tad tām veltīta liela atmiņu daļa, kurā sīki aprakstītas visas tās problēmas, ar kurām bēgļiem nācās saskarties.

Haralds Biezais⁴⁵ atmiņās labi attēlo situāciju īsi pēc krievu kara spēka padzīšanas, kad vietējie iedzīvotāji bija ieinteresēti pēc iespējas ātrāk sakārtot saimniecisko dzīvi, sevišķi tur, kur bija karadarbības

postījumi. Šeit atrodami atsevišķi spilgti fragmenti par kultūras dzīvi un tās norisēm. Vēl jāpiemin Lūsijas Adisones⁴⁶ atmiņas. Tajās viņa parāda situāciju no Latvijā dzīvojošas pavecākas angļu sievietes viedokļa. Izmantojot savus sabiedriskos sakarus, L. Adisone uzsver, ka viņa dzīvojusi samērā labi. Tomēr sevišķi tiek uzsvērtas pārtikas problēmas, kuras varēja apmierinoši atrisināt, tikai izmantojot melno tirgu, kur tika pārdots viss, kas pašiem nebija vajadzīgs. Attēlota situācija, kad iedzīvotāji bieži nevarēja saņemt ārsta palīdzību, kad tā bija nepieciešama. Slimo bijis daudz, jo kurināmā trūkuma dēļ iekštelpas bija vēsas. Līdzīgi kā daudzās latviešu atmiņās, arī L. Adisone labvēlīgi raksta par vērmahta karavīriem, kas izturējušie pieklājīgi. Kara pēdējā gadā situācija pasliktinājusies, jo nebija vairs gaismas, trūcis sveču, turklāt vācieši laupījuši visu, ko vien varējuši aizvest.

Jelgavas skolas direktors Vodemārs Zelmenis⁴⁷ atmiņās pieskaras tādām problēmām kā skolu dzīve un mācību darba organizēšana, kas bija apgrūtināta, jo vācu karaspēks ienākot bija aizņēmis skolas telpas. Skolā vismaz kara pirmajos divos gados darbojies kopgalds, kas ļāva vairāk pievērsties tiešajiem pienākumiem. Pārtikas trūkumu ikdienā risināja ar došanos pie radniekiem uz laukiem nedēļas nogalē.

Žanis Rihards Miķelšteins⁴⁸ aprakstījis savas skolas gaitas Pastendē. Viņš atzīmē vācu valodas mācīšanu krievu valodas vietā, kā arī 1941./42. gada bargo ziemu, kuras rezultātā izsaluši augļu kociņi. Ž. R. Miķelšteins apraksta aktīvo kultūras dzīvi Pastendē, kā arī apavu un apģērbu trūkumu. Kara gados trūcis petrolejas, tāpēc iedzīvotāji izlīdzējušies, kā nu kurš pratis. Šeit sniegtas ziņas par piena nodošanu–savākšanu, kā arī iedzīvotāju pašizpalīdzēšanos ziepju ieguvē, tās vārot. Visumā šīs atmiņas ir bagātas ar atsevišķu epizožu tuvāku izgaismošanu.

Atsevišķi ikdienas dzīves aspekti skarti Jāņa Kronlina⁴⁹ grāmatā par skolu dzīvi vācu okupācijas laikā. Viņš lieliski parāda izmaiņas skolu dzīvē, kad viss tika pakārtots nacistiskās Vācijas propagandas vajadzībām. Attēlotas ir grūtības, ar kurām ikdienā nācās saskarties skolotājiem.

Sākoties Padomju Savienības sabrukumam deviņdesmitajos gados, iezīmējās jaunas tendences vēsturiskajos pētījumos. Ideoloģisko žņaugu atslābšana bija iemesls tam, ka tika sagatavota lielāka pirmā dokumentu publikācija⁵⁰ ar izvērstu vēsturnieka Viļa Samsona ievadu, kas atklāj padomju režīma noklusētos faktus un kurā skaidrota vispārējā situācija vācu okupācijas laikā. Šajā krājumā ir publicēti dokumenti, kas parāda atsevišķu iedzīvotāju grupu noskaņojumu un ikdienas problēmas, kā algu un cenu nesamērīgumu (dok. Nr. 13) vai iedzīvotāju nesaskaņas Latgalē (dok. Nr. 16). Tomēr krājumam ir vairākas nepilnības, jo daudzi dokumenti ir pārpublicēti no citiem izdevumiem, lai gan Latvijas arhīvos ir oriģināli.

Atsevišķas ikdienas dzīves pētniecībai nepieciešamas norādes atrodamas arī citu dokumentu krājumu ievados un paskaidrojumos, piemēram, 1998. gadā vācu valodā publicētajā dokumentu krājumā “Norīkojums “Ostlandes reihskomisariātā””,⁵¹ kā arī 2007. gadā iznākušajā vēsturnieka Andreja Plakana sastādītajā dokumentu krājumā angļu valodā.⁵² Vēl jāpiemin 2008. gadā iznākušais Latvijas Vēsturnieku komisijas 22. sējums,⁵³ kurā Otrajam pasaules karam ir veltīta trešā nodaļa ar 39 dokumentiem. Visos dokumentu krājumos atsevišķos dokumentos atspoguļojas ikdienas dzīves problemātika. Tomēr galvenā uzmanība tiek pievērsta citiem jautājumiem.

Ikdienas dzīves pētīšana nebūtu pilnīga arī bez zināšanām par to, kas notika augstākajās mācību iestādēs. 1991. gadā iznāca Margotas Blankas⁵⁴ pētījums par augstskolu politiku nacistu okupētajā Rīgā. M. Blanka attēlo situāciju universitātē, kad nacisti tās darbību bija ierobežojuši un tai bija jācīnās arī ar ikdienišķām problēmām, kā mācību personāla, materiālu utt. trūkumu. Mācības notika sašaurinātā veidā, jo nacisti iespējas mācīties studentiem saistīja ar citu pienākumu veikšanu. Lielākoties atļauja turpināt mācības tika dota tikai pēdējā gada studentiem.

Turpinot izglītības tēmu, 2004. gadā tika publicēts Jura Pavloviča⁵⁵ raksts par skolu sistēmas izmaiņām vācu okupācijas laikā. Viņš norāda, ka Latvijas skolu sistēmas relatīvā stabilitāte kara gados palīdzēja saglabāt vismaz iespaidu par pamatvērtību saglabāšanu. Liela daļa skolotāju turpināja darbu, sniedzot izglītojamiem zināšanas. Tomēr okupācijas vara neatstāja bez ievēribas arī skolu politiku, kas bija sociālās politikas sastāvdaļa. Skolas un to mācību programmas tika kontrolētas, nevēlamie skolotāji atlaisti – sevišķi tādos mācību priekšmetos kā vēsture, politika u.c. Nesaskaņas pedagogu starpā, kas radās, mainoties sistēmai, bija raksturīgas visai sabiedrībai.

Savstarpējas izrēķināšanās denunciaciju veidā nebija atsevišķi notikumi, bet kļuva gandrīz vai endēmiski Latvijā. Tas, bez šaubām, grāva Latvijas skolu prestižu, kā arī ļāva okupantiem vieglāk kontrolēt situāciju, vadoties pēc pārbaudītā “*divide et impera*” principa. Skolotājiem un skolēniem, kā arī lielai daļai ierēdņu nācās pielāgoties jaunajiem apstākļiem, vairāk uzmanības pievēršot vācu valodas apguvei un piemērojoties vācu terminoloģijai, kā tas bija pilnīgi visās dzīves nozarēs, par piemēru minot kaut vai tikai tieslietu jomu, kur tika ieviesta vācu terminoloģija.

Varu maiņas periodu dažādos Latvijas apgabalos ir pētījis J. Pavlovičs.⁵⁶ Aplūkojot notikumu secīgumu un problēmas, ar kurām saskārās iedzīvotāji, J. Pavlovičs norāda uz vietējās elites pārstāvju pakāpenisku varas atgūšanu, kas radīja iedzīvotājos maldīgu cerību par miera un kārtības atjaunošanu. Iedzīvotājiem nācās saskarties ar naudas trūkumu aprītē, kad uzņēmumiem pietrūka līdzekļu algu,

pabalstu utt. izmaksām. Cenu iesaldēšanas dēļ panīka arī privāto uzņēmēju darbība, kas rosināja iedzīvotājus meklēt citus risinājumus.

Vienu no Latvijas iedzīvotājus visvairāk interesējošiem jautājumiem, kas būtiski ietekmēja cilvēku noskaņojumu, sākoties nacistiskās Vācijas karam ar Padomju Savienību, – reprivatizācijas jautājumu tuvāk pētījis E. Evarts.⁵⁷ Tā kā vācu okupācijas vara nesteidzās ar reprivatizāciju un uzlika smagus nosacījumus atgūstamiem īpašumiem, tad šis jautājums aktīvi nodarbināja iedzīvotāju prātus un ietekmēja viņu darbību līdz pat 1944. gada sākumam.

E. Evarts, balstoties uz vācu dokumentiem, ir pētījis arī iedzīvotāju vispārējo politisko noskaņojumu.⁵⁸ Viņš norāda, ka iedzīvotāji atšķirīgi uztvēra okupācijas varu. Ar vislielākajām cerībām pret okupantiem attiecās zemniecība, ko var skaidrot arī ar iedzīvotāju attālinātību no politiskās dzīves, bet visskeptiskāk noskaņoti bija pilsētu iedzīvotāji. Atšķirības noskaņojumā bija vērojamas arī novados, kas skaidrojams ar daudzu faktoru kopsummu. Kopumā iedzīvotāju attieksme pret vāciešiem strauji pasliktinājās no 1942. gada sākuma, kas bija reakcija uz vācu neskaidriem solījumiem par Latvijas nākotni un nerealizēto reprivatizāciju.

Pakāpeniski tika publicēti pētījumi arī par atsevišķām ar ikdienas dzīvi saistītām tēmām. Tā 1997. gadā tika izdota Edvīna Liepiņa⁵⁹ grāmata par Rīgas automobiļiem. Lai gan Otrā pasaules kara laikam veltītas būtībā tika dažas lapaspuses, tomēr grāmata rada priekšstatu par dažādu automobiļu klātbūtni un pārvietošanās iespējām Latvijā kara sākumā. 2001. gadā iznāca Leonīda Ļubimova un Toma Altberga pētījums⁶⁰ par Latvijas dzelzceļiem, kas gan vairāk ir orientēts uz tehnisko situācijas apskatu. Iedzīvotāju iespējas pārvietoties un transporta sistēmas funkcionēšanu okupētajā Latvijā pētījis arī E. Evarts.⁶¹ Viņš norāda, ka, sākoties karadarbībai Latvijā, iedzīvotāju pārvietošanās iespējas tika gandrīz paralizētas. Pirmajos mēnešos iespējas pārvietoties bija vienīgi ar velosipēdiem, kas bija pietiekamā daudzumā, un pa ūdensceļiem. Tikai ierobežotā veidā pakāpeniski tika atjaunota civilā satiksme pa dzelzceļu, bet autosatiksme faktiski visu kara laiku saskārās ar lielām grūtībām rezerves daļu un benzīna sagādē. Privātām vajadzībām autoparku izmantot nevarēja. Pat ormaņu darbu ierobežoja grūtības pakavu un citu materiālu sagādē.

2001. gadā iznāca Leonīda Siliņa⁶² pētījums par nacistiskās Vācijas okupācijas laiku. Sulīgā stāstījumā viņš parāda situāciju, kādā atradās darba dienestā Vācijā nodarbinātie latvieši, pamatojot to ar plašiem izvilkumiem no vēstulēm un dokumentiem. Līdzīgi attēlota to kurzemnieku situācija, kuri tika izlikti no mājām 1943. gada beigās – 1944. gada sākumā. Grāmata ikdienas dzīves izpētei ir būtiska arī ar to, ka tajā publicēti Latvijas Centrālās padomes dokumenti, kas atspoguļo arī Latvijas iedzīvotāju situāciju.

2002. gadā iznāca autoru kolektīva darbs “Latvija un Rietumi”.⁶³ Tajā galvenokārt parādīta nacionālā pretošanās kustība, tomēr ikdienas dzīves pētniecībai šis darbs ir nozīmīgs ar to, ka grāmatā publicēti daudzi dažādu cilvēku ziņojumi par situāciju okupētajā Latvijā 1943. gadā, kā arī sporādiski parādīti atsevišķi ikdienas dzīves momenti. Interesanta un nozīmīga ir šeit publicētā J. Kureļa grupas dienasgrāmata. Tajā ir attēlota iedzīvotāju informētība par situāciju un daudzu cilvēku personiskie pārdzīvojumi.

Atsevišķus Otrā pasaules kara aspektus, kas saistīti arī ar ikdienas dzīves norisēm, pētījusi Inese Dreimane. Viņa ir aplūkojusi Latvijas Romas katoļu garīdzniecības situāciju nacistu okupācijas laikā,⁶⁴ parādot garīdzniecības reakciju uz dažādiem notikumiem, kā arī nacistu vēlmi padarīt garīdzniecību kopumā par savu interešu ruporu, kas visbiežāk noveda pie pretējas reakcijas. Tā kā liela daļa Latvijas iedzīvotāju bija reliģioza, garīdzniecībai neapšaubāmi bija liela ietekme uz iedzīvotājiem. I. Dreimane ir aplūkojusi arī sieviešu sadarbību ar nacistu represīvajām struktūrām⁶⁵ Latvijas teritorijā, norādot, ka sieviešu kolaborācijai bija ļoti dažādi iemesli, kā personiska atriebība, skaudība vai vēlme pasargāt tuviniekus. Turklāt atšķirībā no vīriešiem, kur tika pieļauta arī atteikšanās no sadarbības, sievietēm nepakļaušanās gadījumā vienmēr draudēja ieslodzījums un represijas pret viņiem cilvēkiem.

Savukārt Lelde Ozola⁶⁶ rakstā pieskārusies Latvju Jaunatnes organizācijai, norādot, ka daudzi jautājumi vēl joprojām nav līdz galam izpētīti. 1943. gadā, kad organizācija sāka darbu, tā aptvērusi vairākus tūkstošus jauniešu, iesaistot jauniešus galvenokārt talkās un dažādu palīdzības darbu veikšanā laukos.

Svarīgs pētījums ir 2002. gadā Jāņa Kalnača⁶⁷ aizstāvētā disertācija par mākslas dzīvi nacistu okupētajā Latvijā. Tajā viņš parāda vācu cenzūras ietekmi uz latviešu kultūras dzīvi. Netieši parādīta ir arī kultūras pasākumu pieejamība Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotājiem.

2004. gadā iznāca angļu pētnieka Džefrija Sveina (*Swain*) darbs par situāciju Latvijā, precīzāk – Latgalē Otrā pasaules kara gados.⁶⁸ Divas nodaļas ir veltītas nacistu okupācijas periodam. Salīdzinājumā ar citām, agrāk iznākušajām grāmatām šī ir jāatzīmē kā viena no retajām, kas mēģina atainot situāciju Latvijā, ņemot vērā sekojošos okupācijas periodus un konsekvences. Pozitīvi jāvērtē fakts, ka Dž. Sveins izmantojis tādus arhīvu materiālus, kas iepriekš zinātniskajā literatūrā nebija vai bija maz izmantoti, kā, piemēram, par Daugavpils novada apriņķu vecāko iecelšanu amatos. Autors precīzi norāda, ka visus svarīgākos lēmumus pieņēma Daugavpils novada komisārs un vietējie pašpārvaldes ierēdņi tika stingri kontrolēti. Tomēr darbā vērojama pārlieku liela paļaušanās uz preses materiāliem. Dž. Sveins norāda, ka Latgales ikdienas dzīves būtisks faktors bija padomju partizāni, kas padarīja ikdienu īpaši smagu, jo soda akcijas rikoja gan vācu

drošības policija, gan partizāni – un iedzīvotāji visu laiku tika terorizēti. Latgalē arī pastāvēja visasākās nacionālās pretrunas visā Latvijas ģenerālapgabalā, jo šeit lielā skaitā dzīvoja ne tikai krievi, bet arī citu tautu pārstāvji.

Interesants un visumā netradicionāls ikdienas dzīves skatījums ir 2006. gadā publicētajā Kaspara Zeļļa⁶⁹ rakstā par alkohola nozīmi latviešu sabiedrības ikdienas dzīvē. Dažādu iemeslu dēļ alkohols bija kļuvis par vienu no galvenajiem maksāšanas līdzekļiem kara laikā. Turklāt tas tika lietots biežāk nekā miera laikā un kalpoja arī kā stresa noņemšanas līdzeklis.

2008. gadā iznāca apjomīgs autoru kolektīva darbs par notikumiem Latvijā Otrā pasaules kara laikā, kura beigās atrodamī arī daži dokumenti par aplūkojamo laika periodu.⁷⁰ Vācu okupācijas laiks ir aplūkots divās no astoņām nodaļām. Šajā darbā gan neparādās jaunas atziņas par tālaika notikumiem, tomēr to vērtīgu padara fakts, ka, balstoties uz jaunākajiem pētījumiem, tajā plaši un pārliecinoši attēlota kopējā situācija.

Bez šaubām, šeit minētie pētījumi ir tikai daļa, kaut arī svarīgākā, no darbu kopuma, kurus ir iespējams un nepieciešams izmantot, pētot tik apjomīgu tēmu kā ikdienas dzīves norises. Liela daļa pētījumu skar ikdienas dzīves norises pastarpināti, tomēr arī tie palīdz radīt kopainu par iedzīvotāju situāciju. Otrā pasaules karu pārdzīvojušo iedzīvotāju atmiņas, protams, pēc rūpīgas dažādu faktu salīdzināšanas lieliski palīdz precīzāk attēlot ikdienas dzīves norises.

IGAUNIJAS HISTORIOGRĀFIJA

Pirmos divus pēckara gadu desmitus igauņu padomju historiogrāfija tikpat kā nenodarbojās ar nacistiskās okupācijas perioda izpēti. Par augstāko autoritāti šai jomā tika uzskatīts 1947. gadā izdots rakstu krājums “Igaunijas vācu fašistiskā okupācija”, kas saturēja vien propagandas materiālus. Sava nozīme bija arī vietējai 1959. gada nacionālkomunisma apkarošanas kampaņai, kuras rezultātā Tallinas Partijas vēstures institūtā tika izveidota Lielā Tēvijas kara vēstures komisija.⁷¹ Līdz ar to sešdesmitie gadi pagāja, kara perioda pētniekiem daloties frakcijās un iesaistoties neuzkrītošos, bet tādēļ ne mazāk svarīgos konfliktos starp konservatīvajiem režīma lojālistiem un iespējami objektīva Igaunijas pagātnes atainojuma piekritējiem. Protams, to visu var uzskatīt par vētru ūdens glāzē, taču šo vietējā mēroga intrigu dēļ tika aktīvi pētīti vienīgi vācu okupācijas perioda militār vēsturiskie aspekti, respektīvi, 1941. un 1944. gada karadarbība reģionā, atstājot novārtā pašu okupācijas fenomenu visās tā izpausmēs.⁷² Šo un arī citu iemeslu dēļ jaunāko laiku periodam veltītā “Igaunijas PSR vēstures” trešā sējuma iznākšana aizkavējās līdz

1971. gadam, un tādēļ no historiogrāfijas pētnieka viedokļa minētā grāmata ir nenovērtējams laikmetu raksturojošs dokuments.

“Igaunijas PSR vēsture”, vienīgā no šāda veida izdevumiem Baltijā, sīki aprakstīja arī ievērojamu daļu neatkarības gadu ikdienas dzīves aspektu, definējot to kā “dzīvesveidu” (*elu-olu*). Igaunju vēsturnieki bija spiesti ierobežot dzīvesveida aprakstu ar lauku apvidu un uzdot šo tēmu par izteikti etnogrāfiska rakstura problēmu.⁷³ Taču faktiskais rezultāts ir pārsteidzošs pat no mūsdienu viedokļa un dod ieskatu neatkarīgās Igaunijas ikdienā, ko par attiecīgo periodu un valstīm nevar atrast tā laika Latvijas un Lietuvas vēsturnieku darbos. Diemžēl ikdienas dzīves apskats tiek noslēgts ar 1940. gadu. Tāda acīmredzot bija kompromisa cena. Vācu okupācijas perioda nodaļa trešajā sējumā visā pilnībā tika uzticēta tā laika ievērojamākajam igauņu militār-vēsturniekam Pēteram Larinam, kurš nodarbojās ar igauņu padomju strēlnieku korpusa vēstures izpēti.⁷⁴

P. Larina personisko zinātnisko interešu iespaidā gandrīz visa nodaļa tika veltīta militārajiem aspektiem, atvēlot neproporcionāli lielu vietu igauņu strēlnieku korpusam. Okupācijas traktējums P. Larinam ir izteikti arhaisks pat no tā laika padomju vēstures zinātnes viedokļa un balstās uz staļiniskajām klišejām. Igaunija vācu okupācijas varā viņa skatījumā ir piefrontes aizmugures teritorija, kas pārdzīvo katastrofu. Runa ir vienīgi par izdzīvošanu, un līdz ar to parasta ikdienas dzīve kļūst neiespējama, jo stabilas ikdienas nav un lojālu padomju pilsoņu uzdevums ir upurēt savu dzīvi un dzīvību, pretojoties ienaidniekam. Okupētās Igaunijas iedzīvotāji pēc būtības tiek raksturoti kā arestanti, kas nedrīkst darīt neko bez cietumsargu atļaujas un pārtiek no normētas pārtikas devas.⁷⁵ Ja neskaita no konteksta izrautu pārtikas un preču racionēšanas aprakstu, nekādu faktoloģisku pamatojumu saviem apgalvojumiem P. Larins nesniedz.

Tai pašā 1971. gadā iznāca kolektīvā pētījuma “Igaunju tauta Lielajā Tēvijas karā” pirmais sējums. To savukārt bija sagatavojusi nevis Zinātņu akadēmija, bet Partijas vēstures institūts, tādēļ autoru kolektīvs un pieeja problēmai ievērojami atšķīrās. Okupētās Igaunijas saimnieciskā stāvokļa apskatu sarakstījis vēsturnieks Valdars Lēde (*Leede*), kas līdz tam bija pētījis padomju partizānu darbību. Lai arī tiešu pierādījumu tam nav, V. Lēde tik precīzi seko nostādņēm un nodaļas sakārtojumam no piecus gadus iepriekš iznākušā analogiska izdevuma par Latvijas vēsturi, ka rodas pamatotas aizdomas par viņa sadarbību ar latviešu pētniekiem. Igaunju Otrā pasaules kara historiogrāfijā V. Lēde pirmais izvērtē okupētās Igaunijas iedzīvotāju dzīves līmeni un labklājību uz plaša arhīvu dokumentu materiāla pamata. Ikdienas dzīvi šai periodā viņš skata atbilstoši padomju historiogrāfijas marksistiskajai metodoloģijai, ņemot vērā vienīgi ikdienas materiālās izpausmes – ienākumus, racionēšanas sekas, tautas veselību.

V. Lēdes lielākais nopelns ir nevis viņa izteikumi, kuri seko laikmeta vispārpieņemtajām shēmām, bet gan secinājumi, kas loģiski izriet no priekšā liktajiem arhīvu materiālu faktiem. Kaut netīši un netieši, savā pētījumā V. Lēde nonāk pie sprieduma, kam līdz tam piekrita vien igauņu trimdas autori, – Igaunijas iedzīvotāju ikdienas paradumi, lai arī ārēju apstākļu iespaidoti, arī kara gados palika nemainīgi salīdzinājumā ar iepriekšējo neatkarības periodu.⁷⁶ Okupācijas apstākļos dzīvojošo igauņu eksistence, lai cik neparedzama un problemātiska, bija pietiekami stabila, lai varētu runāt par ikdienas dzīvi arī šai periodā. Lielākā daļa Igaunijas iedzīvotāju bija norūpējusies nevis par savu politisko pārliecību, bet gan necīgajām algām, nepietiekamajām pārtikas devām un slimību epidēmijām.

V. Lēde īpaši uzsver, ka vācu okupācijas iestāšanās radikāli mainīja iepriekšējos patēriņa apjomus un preču un pakalpojumu pieejamību. Pieaugušai personai piešķirtā pārtikas dienas deva nepārsniedza 1150, bet bērniem 900 kaloriju, ar ko nepietika organisma normālām vajadzībām. 1942. gadā Igaunijas Zemes pašpārvalde paredzēja, ka spēs izsniegt katram iedzīvotājam apavu pāri ne biežāk kā reizi četros gados. V. Lēde norāda uz daudzu Austrumeiropas nacistiskās okupācijas pētnieku uzsvērtu faktu, ka okupācijas varas iestādes noteica pilsētu iemītniekiem pieejamās izklaides veidus, īpaši veicinot vieglā un frivolā žanra uzvedumu apmeklēšanu.⁷⁷ Neskatoties uz galēji negatīvu attieksmi, viņš spiests atzīt, ka okupācijas apstākļos notikusi iedzīvotājiem pieejamu preses izdevumu tikla atjaunošanās tuvu pēdējo neatkarības gadu apjomam. Par spīti selektīvajam un samērā haotiskajam izklāstam, V. Lēdes sagatavotā nodaļa līdz pat neatkarības atjaunošanai izrādījās labākais igauņu lasītājam pieejamais teksts par okupācijas perioda ikdienas dzīvi.

Par igauņu trimdas garīgās dzīves centru kļuva Zviedrija, kurp kara beigās bija devušies daudzi prominenti igauņi, bijušo Zemes pašpārvaldes vadītāju Hjalmāru Mē (*Mäe*) ieskaitot. 1956. gadā iznāca, iespējams, ievērojamākie pēckara igauņu trimdas memuāri par okupācijas gadiem – “Tūkstoš valdnieku zeme”.⁷⁸ To autors – bijušais iekšlietu direktors Oskars Angeluss centās raksturot padomju un nacistu okupācijas režīmu iespaidu uz Igaunijas zemi un tautu, vēlāk summējot svarīgākās atziņas vairākos populārzinātniskos rakstos. Pēc viņa domām, nacionālsociālistiskā ideoloģija noteica okupētās Igaunijas ikdienu vispirms jau ar to, ka tā kā juceklīgs kapitālistiskās un sociālistiskās sistēmas ideju savienojums nedarbojās efektīvi un kalpoja par auglīgu augsni dažādiem saimnieciskiem noziegumiem.⁷⁹ O. Angeluss uzskata, ka nacisti jau sākotnēji ierobežozuši okupētās Igaunijas iedzīvotāju ienākumu līmeni ar 60 procentiem no atbilstošiem rādītājiem Vācijā un pat šāds apjoms ir krietni pārvērtēts sakarā ar okupēto teritoriju finanšu sistēmas nenoteiktību.

O. Angeluss norāda, ka nacistu augstprātīgās okupācijas politikas rezultātā jau 1942. gadā bija izsmelti Igaunijas patēriņa preču krājumi, līdz ar to satricinot igauņu patēriņa paradumus un draudot ar pirmskara dzīves līmeņa pilnīgu sabrukumu. Tomēr viņš atzīst, ka salīdzinājumā kaut vai ar okupētajiem Krievijas apgabaliem Igaunijā arī nacistu varas apstākļos izdevās saglabāt pirmskara civilizētās sabiedrības attiecības. Berlīnes lēmumi par igauņu finanšu un politiskās elites karjeras iespēju ierobežošanu neskāra “mazo” vidusmēra cilvēku, kas ir galvenais ikdienas dzīves vēstures izpētes subjekts. Sabiedrības augšslāņiem nepiederošs igauņis neguva īpašas morālas ciešanas no okupācijas iestāšanās, taču viņš izjuta to ar vēderu un salāpītām drēbēm mugurā. Īpaši izteiksmīgs piemērs no O. Angelusa grāmatas ir Tallinas vācu iestāžu lēmums piešķirt katram pilsētas nevācu iedzīvotājam 1942./43. gada ziemas apkurei... desmit kilogramu malkas.⁸⁰ Grūti atrast precīzāku šī laika dzīves trūcības raksturojumu.

O. Angelusa publikācijas ievērojami ietekmēja arī igauņu padomju historiogrāfiju. Viņa grāmatā minētos datus bieži citēja padomju izdevumos, protams, nenorādot avotu. Ļoti iespējams, ka O. Angelusa okupētās Igaunijas ekonomiskā stāvokļa koncepciju izmantoja arī V. Lēde. Igaunū trimdas politiķus ievērojami mazāk apgrūtināja holokausta un kolaborācijas pagātnes mantojums, un viņi varēja atļauties analizēt savas zemes vēsturi, ignorējot naidīgu kritiku. O. Angelusa domas par okupētās Igaunijas politisko, saimniecisko un ikdienas dzīvi joprojām igauņu acīs ir autoritatīvākais nevēsturnieka viedoklis par šo periodu.⁸¹ Ārpus memuāru literatūras igauņu trimdas intelektuāļi tā arī neizrādīja interesi par vācu okupācijas laika izpēti. Tā vietā trimda visiem spēkiem nodevās neatkarīgās pagātnes krāšņuma apcerēšanai un tās zaudēšanas apraudāšanai. Pierādīt tiesības uz Igaunijas atgūšanu bija prioritāte, sen pagājusi un salīdzinoši nesāpīga okupācija – neaktuāla.

No apskatāmās tēmas viedokļa īsas pieminēšanas vērtas ir Padomju Igaunijas pilsētu vēstures monogrāfijas. Vācu okupācijas periods šādos izdevumos parasti tika aprakstīts no vietējās novadpētniecības skatpunkta, līdz ar to netiši ignorējot padomju oficiālās historiogrāfijas nostādnes. Pilsētu vēstures autoriem kara gadi nebija neglābjama katastrofa, bet gan vēl viens grūtu laiku periods.⁸² Konkrētajai pilsētai raksturīgā ikdienas dzīves kontinuitāte saglabājās, neskatoties uz trūkumu un represijām. Vēl jo vairāk – kara gadi, vismaz attiecībā uz Tallinu, tika atzīti par atsevišķu, specifisku pilsētnieku ikdienas dzīves paradumu periodu.

Padomju un trimdas historiogrāfija nebija aizgājusi tālāk par dažu perioda ikdienas dzīves materiālās puses aspektu neskaidru pieminēšanu. Taču arī neatkarība un igauņu vēsturnieku patstāvības atgūšana nenesa tūlītējas izmaiņas. Deviņdesmitajos gados Otrā pa-

saules kara pētījumu krustpunktā nonāca 1941. gada vasaras karadarbība, ko Igaunijā dēvē par “vasaras karu” (*Suvesõda*). Desmit gadu laikā divi šīs tēmas izpētes entuziasti Herberts Lindmē (*Lindmäe*) un Marts Arolds laida klajā ap piecpadsmit monogrāfiju un dokumentu krājumu. No ikdienas dzīves izpētes viedokļa šis sasniegums, protams, nav īpaši svarīgs, jo okupācijas norises netiek skatītas tālāk par 1941. gada septembri. Taču jāņem vērā, ka uz daudzu simtu piemēru pamata tiek pierādīts, ka, ciktāl Igaunijas iedzīvotājus neskāra tiešā karadarbība, viņu ikdienas dzīves ritms un paradumi nemainījās.⁸³ Igaunijā 1941. gada vasaras beigās, neskatoties uz gadu padomju varas, dzīvoja tieši tāpat kā 1940. gada vasaras sākumā, un nekas neliecināja par iespējamām izmaiņām tuvā nākotnē.

Līdz ar Igaunijas neatkarības atjaunošanu radās tūlītējs pieprasījums pēc vēstures grāmatām un nezināmo pagātnes aspektu izskaidrojuma. Par nelaimi, daudzās jomās igauņu vēsturnieki nespēja parādīt īpašu informētību – un okupācijas saimnieciskā un ikdienas dzīve bija to skaitā. Rezultātā populāra rakstura vēstures grāmatu lappuses izgreznoja dīvaini padomju un trimdas vēsturnieku viedokļu hibrīdi, ko maskēja aiz atslēpenotiem faktiem un anekdotēm.⁸⁴ Pat vairākās valodās tulkotā un neoficiālā Igaunijas vēstures isā kursa statusu ieguvusi 1992. gada kolektīvā monogrāfija Marta Lāra (*Laar*) vadībā vācu okupācijas ikdienai velta vien dažas neskaidras rindiņas, kam par iedvesmu acimredzami kalpojuši O. Angelusa memuāri. Lai to neuztvērtu par nelabvēlīgu kritiku, taisnības labad jāpiebilst, ka četru autoru sastādītajā Igaunijas vēstures apskatā 2002. gadā iznākušajā Igaunijas enciklopēdijas 11. sējumā uz labo pusi nav mainījies nekas. Visnotaļ bagātīgā pēdējo pārdesmit gadu igauņu memuāru literatūra satur maz informācijas par apskatāmā perioda ikdienu. Ja Latvijā vācu karaspēka ienākšana notika bez lieliem upuriem un postījumiem, igauņiem nācās pārdzīvot “vasaras karu” ar daudzām personiskām traģēdijām, kas apgrūtināja turpmāko gadu adekvātu novērtējumu.⁸⁵

1992. gadā Stokholmas Universitātē publicēja Alvina Isberga pētījumu par kolaborāciju un brīvības cīņām vācu okupētajā Igaunijā. Atsevišķas sava darba lapaspuses autors veltījis arī ekonomikas un pastarpināti ikdienas dzīves jautājumiem. Jāatzīst, ka A. Isberga secinājumus lielā mērā iespaidojuši O. Angelusa darbi. A. Isbergs neuzskata, ka vācu okupācijas laikā Igaunijas ikdienas dzīve saglabāja neatkarības gadu kontinuitāti. Lai arī mazākā mērā nekā padomju autori, viņš uzskata to par igauņu tautas ciešanu laiku smagu ekonomisko problēmu apstākļos.⁸⁶ Nozīmīgs un vērā ņemams citās jomās, attiecībā uz saimnieciskajiem jautājumiem A. Isberga darbs neko jaunu neienes.

2005. gadā Tartu Universitātē projekta “Igaunijas vēsture” ietvaros izdeva sesto sējumu, kas aptvēra jaunākos laikus. Gadu vēlāk angļu

valodā tika izdots apjomīgs rakstu krājums “Igaunija 1940–1945”, kurā ietilpa visi pēdējie igauņu vēsturnieku sasniegumi minētā perioda izpētē. Tas dod iemeslu apgalvot, ka tikko ir noslēdzies atsevišķs Igaunijas 20. gadsimta vēstures historiogrāfijas posms. Igaunijas profesionālie vēsturnieki ir nākuši pie secinājumiem, kas nopietni nemainīsies vismaz turpmākā gadu desmita laikā.

“Igaunijas vēstures” sestajā sējumā vācu okupācijai veltīto nodaļu ir rakstījuši Andress Kasekamps un Lauri Vahtre. A. Kasekampa sniegtais okupētās Igaunijas saimniecības un tautas labklājības apskats aizņem ne vairāk par lappusi un gatavots sliktāko padomju publikāciju tradīciju acīmredzamā iespaidā.⁸⁷ Nodaļā par okupācijas režīmu, kas jau tā ir šķietami neliela salīdzinājumā ar 1941. un 1944. gada kauju aprakstiem, nav atrasta vieta, lai rakstītu par to, kā tieši igauņu tauta pārdzīvoja nacistisko varu. A. Kasekamps iemanās pat neminēt nevienu skaitlisku faktu vai datumu – un līdz ar to šī perioda ikdienas dzīve izrādās nepiemēnēta vispār. Ikdienu minētajā izdevumā tiek skatīta citā apakšnodaļā kā kultūras vēstures sastāvdaļa. Lauri Vahtre ir viena no vadošajām Igaunijas kultūras vēsturniecēm, kas savas disciplīnas ietvaros veikusi arī padomju perioda ikdienas dzīves izpēti. Īsā, bet nevainojami uzrakstītā nodaļā viņa secina, ka vācu okupācijas laikā turpinājās vismaz igauņu neatkarības gadu kultūras tradīcijas un līdz ar to arī ikdienas dzīve visās tās izpausmēs. L. Vahtre viena no pirmajām igauņu historiogrāfijā norāda uz nacistiskās Vācijas masu kultūras iespaida sekām okupācijas apstākļos un pretstatu starp igauņu kultūras darbinieku aktivitāti un plašu sabiedrības slāņu gaumes un paradumu vulgarizāciju.⁸⁸ Vainu viņa uzliek nevis masu kultūrai kā tādai, bet gan krīzei, ko pārdzīvoja igauņu sabiedrība kara un režīmu maiņas apstākļos. Igaunijas apdzīvotās vietas pēkšņi bija pārvērtušās par armijas garnizonu mītnēm, kur izklaide tika piemērota vērmahta vajadzībām un iedzīvotāji pat neapzinoties sāka pārņemt neizsmalcinātos karavīru paradumus.

No krājuma “Igaunija 1940–1945” rakstiem uz apskatāmo tēmu attiecināms vien Argo Kūzika (*Kuusik*) pētījums par igauņu sabiedrības noskaņojumu vācu okupācijas laikā. Raksta pamatā ir igauņu drošības policijas reģionālo nodaļu 1942.–1943. gada ikmēneša atskaites un pretošanās kustības grupu uz Zviedriju sūtītas vēstules. Pēc būtības tie ir vieni no svarīgākajiem perioda ikdienas dzīves izpētes materiāliem, jo ļauj noteikt, kā tolaik savu ikdienu izjuta vidusmēra cilvēks. A. Kūzika raksts atklāj līdz tam nezināmo okupētās Igaunijas iedzīvotāju, ikdienas dzīves vēstures kategorijās runājot, “ielas” pasauli – cilvēku attiecības un baumas, neticību oficiālajām ziņām un no tā izrietošo nedrošību par nākotni.⁸⁹ Ļaudis apzinājās, ka nespēj ietekmēt notiekošo un kāds izlems viņu vietā, tāpēc vācu okupācijas laiku Igaunijā raksturoja pakāpeniski augoša tautas vairā-

kuma bezcerības izjūta, ko vairāk par visu ietekmēja patēriņa sfēras straujais sabrukums.

No jaunākajām igauņu publikācijām, kas tā vai citādi skar ikdienas dzīves tēmu, jāmin M. Lāra monogrāfija par 1944. gada notikumiem. Lai arī gandrīz visu grāmatas apjomu M. Lārs velta vērmahta un civiliedzīvotāju evakuācijai no Igaunijas, viņš atrod vietu, lai novērtētu situāciju savā zemē pirms un pēc 1944. gada. M. Lārs secina, ka nevis 1940. vai 1941., bet gan 1944. gads bija tas lūzuma brīdis, kas pārmainīja Igauniju un tās iedzīvotāju ikdienu.⁹⁰ Interesi izraisa arī Āres Olandera sarakstītā Tallinas transporta vēsture, kurā cita starpā apskatītas transporta grūtības okupācijas gados. Ā. Olanders, tāpat kā citi Tallinas vēstures un novadpētniecības speciālisti pirms viņa, ir pārliecināts, ka arī kara gados Tallinā, par spīti visam, saglabājās neatkarības gadu atmosfēra un sadzīves paradumi.⁹¹

Igauņu vēsturniekiem šobrīd nav šķēršļu padziļinātai vācu okupācijas režīma izpētei. Viss atkarīgs no tā, vai ikdienas dzīve tiks uzskatīta par pietiekami nopietnu tēmu uzmanības pievēršanai. Pirmskara un padomju ikdienas dzīve Igaunijā jau ir veiksmīgi pētīta, tagad viss atkarīgs no konkrētu vēsturnieku izvēles un apstākļu sakritības.

LIETUVAS HISTORIOGRĀFIJA

Tāpat kā Igaunijā, arī Lietuvā Otrā pasaules kara izpēti ilgi kavēja politiska rakstura šķēršļi, taču šeit to iemesli bija citi. Lietuvas padomju nacionālā elite nodrošināja sev varu sarežģītu intrigu rezultātā, ar pūlēm panākot stabilitāti un dažādu iedzīvotāju grupu šķietamu saskaņu. Karš un pirmie pēckara gadi atstāja aiz sevis pretrunīgas atmiņas par holokaustu un partizānu kustību. Atšķirībā no Latvijas un Igaunijas Lietuvā 20. gadsimta pirmās puses vēsture nebija kas tāds, ko atcerēties ar lepnumu kā zaudētu zelta laikmetu, un neprasīja rafinētas propagandas akcijas šādu atmiņu apspiešanai. Dižā pagātne slēpās daudz senāk – viduslaikos, un šī perioda izpētei padomju režīms šķēršļus nelika. Līdz Padomju Lietuvas pastāvēšanas beigām vācu okupācijas gadi kļuva par netīkamumu tēmu, kam pieskārs vien aiz nepieciešamības pildīt nodevas oficiālajai ideoloģijai.

Minēto iemeslu dēļ pirmā publikācija par apskatāmo periodu – rakstu krājums “Lietuvas hitleriskā okupācija” iznāca 1961. gadā. Trīs gadus iepriekš sagatavotajā Lietuvas PSR vēstures kursā kara gadiem bija veltīts mazāk par desmit lappusēm, analizējot vienīgi militārās operācijas. Krājuma izdošanai nebija zinātnisku mērķu, tam bija jāapgādā ar ideoloģiski pareizu skaidrojuma materiālu amatpersonas un skolotāji.⁹² 1968. gadā uz to balstīts kopsavilkums parādījās kā “Lietuvas mazās padomju enciklopēdijas” šķirkļa apakšnodaļa. Šī pagaidu koncepcija balstījās uz galēju antikaticismu, mītu par Lietuvas

tūlītēju ģermanizāciju un padomju partizānu kustības glorifikāciju. Citiem vārdiem, tas bija apgalvojums par katoļu vadības plāniem iznīdēt lietuviešu tautu, ko pēdējā brīdī novērsa prokomunistiskie spēki.⁹³ Protams, nebija iespējams pat pieļaut, ka šādos apstākļos var runāt par lietuviešu kara laika ikdienas dzīvi, jo nedrīkstēja apšaubīt, ka stabilitāte atgriezusies tikai līdz ar padomju režīma atjaunošanu.

Tai pašā 1968. gadā Bostonā iznāca trimdas "Lietuviešu enciklopēdijas" 15. sējums ar šķirkli par Otro pasaules karu, ko bija sagatavojuši Vaclovs Čižūns (*Čižiūnas*) un Saulus Sužedelis. Viņi sniedza konspektīvu, bet pietiekami informatīvu perioda hronoloģisko un statistisko apskatu ar nepārprotamu norādi, ka neatkarības gadu valstiskuma un sabiedriskās dzīves tradīcijas tika turpinātas arī vācu okupācijas apstākļos un tas jāuzskata par grūtu, bet ne katastrofālu Lietuvas vēstures posmu.⁹⁴ Diemžēl nekādu iespaidu uz vēstures zinātni Lietuvā ne šī, ne arī citas trimdas vēsturnieku publikācijas neatstāja. Lietuvā saglabājās pietiekami stipras nacionālkomunisma pozīcijas, tādēļ trimdas lietuviešus te uzskatīja nevis par tautasbrāļiem, kas sliktākajā gadījumā gājuši maldu ceļus, bet gan bīstamiem pretiniekiem. Šī pretstāve saglabājās pat pēc neatkarības atjaunošanas, un var teikt, ka vēl šodien Lietuvas jaunāko laiku historiogrāfijā ir tēmas, kas netiek attīstītas tikai tāpēc, ka pie tām strādā Amerikas lietuviešu kopiena vai arī tās ir netīkamas bijušās padomju elites pēctečiem.

1969. gadā Joza Bulava (*Bulavas*) grāmata "Vācu fašistu okupācijas vara Lietuvā" kļuva par pirmo profesionālo monogrāfiju, kas aprakstīja šo Lietuvas vēstures posmu. Citu, pat nedaudz atšķirīgu viedokļu tiražēšana netika pieļauta. Gadu vēlāk aizstāvētā Kaža Rukšena (*Rukšenas*) disertācija par nacistu okupācijas politiku netika publicēta un līdz neatkarības atjaunošanai atradās ļoti ierobežotā aprītē.⁹⁵ J. Bulava uzdevums bija līdzšinējās vācu okupācijas perioda pagaidu koncepcijas izklāsts akadēmiski sakārtotā formā. Sešdesmito gadu beigās bija radušās cerības, ka izdosies uzlabot attiecības ar katoļu baznīcu, un tādēļ visa vaina par kara gadu postu šoreiz tika attiecināta uz nacistiem un neskaidri definētiem "buržuāziskajiem nacionālistiem". J. Bulavs raksturoja vācu okupāciju kā Lietuvas zemes visaptverošas izlaupišanas laiku, kad notika straujš resursu zudums, infrastruktūras sabrukums un no tā izrietošs dzīves līmeņa kritums. No viņa viedokļa jebkādas no režīma kontroles un iejaukšanās brīvas ikdienas dzīves formas bija neiespējamas, jo jebkura tā laika iestāde, struktūra vai institūcija kalpoja nacistu politisko mērķu veicināšanai.⁹⁶ Pat tik specifiskā pētījumā kā 1970. gadā izdotajā Aļģirda Rakūna padomju partizānu un pretošanās kustībai veltītajā monogrāfijā "Lietuviešu tautas cīņa pret hitlerisko okupāciju" atrodama daudz kvalitatīvāka iedzīvotāju dzīves līmeņa un kartīšu sistēmas analīze nekā J. Bulava grāmatā.⁹⁷

Ar vairāku gadu aizkavēšanos 1975. gadā beidzot iznāca "Lietuvas PSR vēstures" ceturtais sējums, kas ietvēra vācu okupācijas periodu. Laiku no kara sākuma līdz beigām apskatīja Kazis Varašinsks (*Varašinskas*) – militārvēsturnieks ar populārzinātnisku ievirzi, kuram šis uzdevums acīmredzami bija uzticēts neapšaubāmās lojalitātes un nopelnu dēļ. K. Varašinsks, bijušais padomju aktīvis, kas 1941. gadā bija spiests evakuēties, saglabāja ļoti subjektīvu attieksmi pret apskatāmā perioda notikumiem un tika publicēts, jo viņa uzskati sakrita ar oficiālajām nostādnēm. Mazliet mainītā formā K. Varašinsks atsāka krājuma "Lietuvas hitleriskā okupācija" koncepciju lietošanu, ieskaitot katoļu baznīcas kritiku. Vācu okupēto Lietuvu viņš vērtēja nevis no vēstures faktu, bet gan kara laika padomju propagandas klišeju viedokļa. K. Varašinsks pielāva, iespējams, nopietnāko pārspilējumu visā vācu okupācijas problemātikas aplūkojumā Baltijas historiogrāfijā, paziņojot, ka jau kara sākumā bija uzsākta visaptveroša Lietuvas iedzīvotāju pārvācošana.⁹⁸ Sešu tūkstošu vācu ierēdņu nodarbināšanu okupācijas aparātā viņš pasludināja par kolonizācijas sākumu. Stabili ikdienas dzīves paradumu iespējamība šai periodā kārtējo reizi tika noliegta. K. Varašinska nepārvaramā tieksme uz propagandas publikāciju saukļu izmantošanu akadēmiska rakstura publikācijā nostādīja viņa garadarbu ārpus jebkuriem kvalitātes kritērijiem. Par lielu nožēlu, nekas labāks šai jomā nākamajos divdesmit gados Lietuvā neiznāca.

Lietuvai atgūstot neatkarību, labākā publikācija par ikdienas dzīves tēmu joprojām bija neliels raksts labējā trimdas žurnālā "*Tevynes sargas*", ko 1967. gadā bija sagatavojis Albins Gražūns (*Gražiūnas*). Nepretendējot uz īpašu kvalitāti un zinātniskumu, A. Gražūns bija spējis trīsdesmit lappusēs apkopot svarīgākos faktus par vācu okupācijas laika ienākumiem, racionēšanu un mazumtirdzniecību Kauņā un Viļņā. Viņam izdevās parādīt apgādes haotiskumu un atkarību no nepārdomātiem vācu iestāžu lēmumiem.⁹⁹ A. Gražūns īpaši atzīmēja okupācijas varas nespēju nodrošināt iedzīvotāju veselības aizsardzību, norādot uz tīfa un citu slimību epidēmijām jau pirmajā okupācijas gadā. Tā kā jebkādu ikdienas dzīves aspektu izpēte, balstoties uz arhīvu materiāliem, Lietuvā sākās tikai deviņdesmito gadu vidū, A. Gražūna raksts kļuva par vienu no galvenajiem avotiem virknei publikāciju.

Neatkarības atjaunošana padarīja Lietuvas jaunāko laiku vēstures izpēti par politikas piedēkli apmēros, kādus nepazīna ne Latvija, ne Igaunija, kur vēstures praktisko pielietošanu noteica vien valsts tēla uzlabošanas intereses. Ideoloģiskā cīņa turpinājās, tikai šoreiz Lietuvas valsts interesēs. Nepieciešamība pierādīt valsts un tās robežu leģitimitāti, noziedzīgas pagātnes apsūdzību atspēkošana un nacionālās identitātes veicināšana drīz vien prasīja iesaistīt visus pieejamos jaunāko laiku perioda pētniekus, nodarbinot tos tematikā, kam bija

maz kopīga ar saimniecības un kultūras un nekāda sakara ar ikdienas dzīves problemātiku. Nevar teikt, ka lietuviešiem būtu grūtības pētīt savas tradīcijas vai dzīvesveidu, taču šī joma nu bija atdota novadpētniecībai, galvenokārt pilsētu vēsturei par laiku pirms 1940. gada.¹⁰⁰ Atjaunotās Lietuvas valsts līderi un vēstures pētījumu virzītāji ir vēlējušies un joprojām vēlas ticēt, ka tai ir vienlīdz dižena senatne un pēckara tagadne. Vācu okupācija šai brīnišķajā ainā bija tikai priekšpēdējais pazemojums no garās ciešanu virknes kopš 1569. gada ūnijas, ko nebija vēlams pieminēt bez vajadzības.

Joprojām apjomīgākā un no informatīvā materiāla viedokļa pilnīgākā monogrāfija par Lietuvas nacistisko okupāciju iznākusi 1998. gadā. Tās autors Arūns Bubnis (*Bubnys*) ir viens no pazīstamākajiem Lietuvas Otrā pasaules kara vēsturniekiem, kas nodarbojas ar lietuviešu bruņoto formējumu, kā arī holokausta un pretošanās kustības pētniecību. Ar ikdienas dzīvi saistītiem jautājumiem tajā atvēlētas ne vairāk kā divdesmit lappuses nodaļā par okupācijas laika ekonomiku. Minētajai tēmai ne mazāk svarīgās kultūras problēmas A. Bubnis traktē, vadoties no savas koncepcijas par okupāciju kā nacionāla mēroga katastrofu. Patstāvīgas lietuviešu kultūras, izglītības sistēmas un reliģiskās dzīves eksistenci vācu okupācijas apstākļos viņš uzskata par neiespējamu.¹⁰¹ Nacistu plāni attiecībā uz Lietuvu, pēc viņa domām, bija paredzējuši strauju ģermanizāciju, aizvietojo t daļu iedzīvotāju ar vāciešiem un uzspiežot lietuviešiem vācu valodas un kultūras telpu. A. Bubnis acīmredzami uzskata, ka līdz ar to vismaz kultūras aspektus apskatāmā perioda ikdienas dzīvē ietilpināt nevar, jo notika strauja visu tās elementu izspiešana no lietuviešu ikdienas.

Līdz ar to ikdienas dzīve viņa monogrāfijā kļūst par vienu no okupācijas tautsaimniecības aspektiem. Nodaļa par dzīves līmeni ir gandrīz vienīgā visā grāmatā, kur A. Bubnis balstās nevis uz saviem pētījumiem un arhīvu materiāliem, bet gan publikācijām presē un citu vēsturnieku darbiem.¹⁰² Pēc būtības tas ir vēl viens pierādījums, cik vāji šī tēma pētīta Lietuvā. Soli pa solim A. Bubnis apskata materiālo labumu iegūšanas īpatnības okupācijas apstākļos. Valsts darbā strādājošo algas bija mazas un nedrīkstēja pārsniegt sešdesmit procentu no atbilstošas Vācijas likmes. Sikumainā preču un pakalpojumu sadale apgrūtināja pilsētniekus un padarīja iepirkšanos gandrīz neiespējamu lauciniekiem. Lielpilsētu iecienītākie restorāni un frizētavas tika rezervētas vācu apmeklētājiem. Elektrības padeve abonentiem notika ne vairāk kā astoņas stundas dienā. Neizbēgams bija melnā tirgus uzplaukums, ko okupācijas iestādes nespēja ierobežot, ik mēnesi arestējot pa divsimt cilvēku Kauņā un Viļņā. A. Bubnis norāda, ka smagā 1941. gada tīfa epidēmija bija tiešas kara sekas, jo cēlās no antisanitāri uzturētajām padomju karagūstekņu nometnēm. Trīskāršojās pat reģistrēto tuberkulozes saslimšanas gadījumu skaits.¹⁰³ Ar nožēlu jāatzīst,

ka minētas tikai dažas izteiksmīgākās vācu okupācijas saimnieciskās krīzes izpausmes un uz to pamata sastādīt kaut vai aptuvenu visas tā laika Lietuvas ikdienas dzīves ainu nevar. Grāmatas paliekošo nozīmi savas valsts un Baltijas historiogrāfijā tas, protams, nemazina.

Par nozīmīgāko ieguldījumu šī perioda ikdienas dzīves izpētē jāatzīst Lina Jašinauska (*Jašinauskas*) monogrāfija “Izglītība Lietuvā nacistu okupācijas gados”. L. Jašinausks izdara secinājumus, kas kardināli atšķiras no mūsdienu Lietuvas vēsturnieku lielākās daļas viedokļiem. Viņš piekrist, ka attiecībā uz šo periodu var runāt par krīzi tautsaimniecībā, taču pamata un vidējās izglītības sistēmā pagrimumu nesaskata.¹⁰⁴ Profesionālās izglītības skolas – gluži pretēji – pat uzplauka. Pirmo reizi apkopotā izglītības statistika rāda, ka skolēnu skaits pieauga pat kara apstākļos un līdz politiski motivētās slēgšanas brīdim 1943. gadā arī augstākās izglītības iestādes dažās jomās darbojās ne sliktāk kā miera laikā. Protams, nacistiem bija savi nevāciskās izglītības ierobežošanas plāni, taču kara apstākļos tie galvenokārt tā arī palika projektu līmenī.

L. Jašinauska pētījums pēc būtības apdraud Lietuvas historiogrāfijas novecojušo vācu okupācijas laika vispārējā pagrimuma teoriju. Viņa viedoklis drīzāk saskan ar latviešu un igauņu vēsturnieku pārliecību, ka perioda aizvien pieaugošās problēmas tautsaimniecībā tomēr nespēja izjaukt kultūras un izglītības darbu. Loģiski attīstot šo domu, izriet, ka arī Lietuvā var runāt par neatkarības gadu ikdienas dzīves modeļa kontinuitāti. Bez tam, ņemot vērā, ka Lietuvas kara gadu ekonomisko statistiku neviens tā arī nav pētījis no sociālās vēstures viedokļa, šo datu analīze var novest pie zināmiem pārsteigumiem un paradigmu maiņas nākotnē. Neapšaubāmi, vidusmēra vācu okupācijas gadu lietuvietis ir dzīvojis savu ikdienas dzīvi, kurā bija gan traģēdijas, gan arī nedaudz prieka, nav zināms vienīgi, cik ilgi vēl jāgaida, pirms šo ikdienu atklās Lietuvas vēsturnieki.

2007. gadā Lietuvas genocīda un pretestības kustības izpētes centrs laida klajā līdz šim nozīmīgāko kolektīvo pētījumu Lietuvas jaunāko laiku vēstures jomā – “Lietuva 1940–1990”, kura sagatavošanā piedalījās visi ievērojamākie minētā Lietuvas vēstures perioda pētnieki.¹⁰⁵ Neskatoties uz to, ka grāmata paredzēta plašam lasītāju lokam bez iepriekšējas akadēmiskās pieredzes, tās kvalitāte un vērtība neizraisa šaubas. Taču, iepazīstoties ar saturu, ar izbrīnu nākas konstatēt, ka nacistu okupācijas režīmam veltītajā nodaļā nav pat pieminēti ar ikdienas dzīves problēmām saistītie ekonomikas, kultūras un reliģiskās dzīves aspekti.¹⁰⁶ Tās nav kādu iepriekš noteiktu ierobežojumu sekas, jo padomju okupācijas režīmu aprakstošajā grāmatas daļā apakšnodaļas ar šādu tematiku ir atrodamas. Atliek vienīgi secināt, ka mūsdienu Lietuvas vēsturnieku aprindās nav speciālista, kas būtu ar mieru uzņemties vācu okupācijas ekonomisko problēmu izpēti.

Neveicot apskatāmā perioda tautsaimniecības un kultūras dzīves īpatnību analīzi un līdz ar to ignorējot šīs problēmas, lielākā daļa vācu okupācijas tematikas pētnieku turpina izturēties pret “vācu laiku” Lietuvā kā katastrofu neatkarīgi no tā, kādi ir viņu uzskati citos jautājumos. No šī viedokļa nav atšķirības starp grāmatu “Lietuva 1940–1990” un prokomunistiski noskaņotā vēsturnieka Peisaha Freidheima grāmatu “Lietuva Otrajā pasaules karā”. Kā viena, tā otra apraksta vācu okupācijas perioda Lietuvu kā nebeidzamu karalauku, kur bez tiešajām militārajām operācijām notiek represijas un paramilitāro formējumu akcijas, kas neatstāj nekādas iedzīvotāju mierīgas ikdienas iespējas.¹⁰⁷ Nav brīnums, ka līdzīgu attieksmi ietur arī tāds populāra rakstura izdevums kā 2006. gadā iznākusi Zigmanta Ķaupas (*Kiaupa*) “Lietuvas valsts vēsture”.¹⁰⁸ Atsevišķu nozīmīga Lietuvas jaunāko laiku vēstures perioda aspektu piespiedu nenovērtēšana jau kļūst par acīmredzamu šīs valsts historiogrāfijas problēmu, un atliek vien cerēt, ka tā nekļūs par strupceļu objektivitātei.

ATSAUCES

- ¹ *Rüther M.* Köln in Zweiten Weltkrieg. – 2005. – 960 S.; Verfolgung von Homosexuellen im Nationalsozialismus. – Bremen, 1999; Staedte im Zweiten Weltkrieg: ein internationaler Vergleich. – Essen, 1991; Mode im 20. Jahrhundert: eine Kulturgeschichte unserer Zeit. – Muenchen, 1988; u.c.
- ² *Chiari B.* Alltag hinter der Frant: Besetzung, Kollaboration und Widerstand in Weißrußland 1941–1944. – Düsseldorf, 1998. – 380 S.
- ³ Propaganda und Terror in Weißrußland 1941–1944: die deutsche “geistige” Kriegführung gegen Zivilbevölkerung und Partisanen. – Paderborn, 2009; Täter, Opfer, Helden: der Zweite Weltkrieg in der weißrussischen und deutschen Erinnerung. – Berlin, 2008; *Grebeņš J.* Ostlandes iedzīvotāju ikdienas dzīves aspekti (Baltkrievijas ģenerālapgabala piemērs) // Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj.). – Rīga, 2009. – 520.–529. lpp.; u.c.
- ⁴ *Kalnbērziņš J.* Latviju tautas cīņa ar vācu iebrucējiem. – Maskava, 1943. – 24 lpp.
- ⁵ *Kļaviņš J.* Kā vācu okupanti un latviešu buržuāziskie nacionālisti izpostīja Latviju. – Rīga, 1946. – 32 lpp.
- ⁶ Apsūdzības raksts par vācu fašistisko iebrucēju ļaundarībām Latvijas, Lietuvas un Igaunijas PSR teritorijā. – Rīga, 1946. – 64 lpp.
- ⁷ *Kļaviņš J.* Kā vācu okupanti .. – 13. lpp.
- ⁸ *Drīzulis A., Tīzenbergs R.* Latvijas PSR Padomju Savienības Lielajā Tēvijas kara laikā (1941–1945). – Rīga, 1954. – 139 lpp.
- ⁹ Latvijas PSR vēsture: saīsināts kurss. – Rīga, 1956. – 551 lpp.
- ¹⁰ Latvijas PSR vēsture. – 3. sēj. – Rīga, 1959.
- ¹¹ *Silabriedis J., Arklāns B.* Politiskie bēgļi bez maskas. – Rīga, 1963. – 208 lpp.

- ¹² *Arklāns B., Dzirkalis J., Silabriedis J.* Viņi bez maskas. – Rīga, 1966. – 206 lpp.
- ¹³ В дни войны: из истории Латвии периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – Рига, 1964. – 292 с.
- ¹⁴ *Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā.* – Rīga, 1966. – 654 lpp.
- ¹⁵ *Блумфелд Э. А.* Гитлеровский оккупационный режим в Латвии. – Рига, 1967.
- ¹⁶ Борьба за советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне: 1941–1945. – Рига, 1966. – 371 с.
- ¹⁷ *Блумфелд Э. А.* Гитлеровский .. – С. 23.
- ¹⁸ *Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā.* – 360., 361. lpp.
- ¹⁹ *Turpat.* – 367. lpp.
- ²⁰ Mēs apsūdzam: Dokumenti un materiāli par hitlerisko okupantu un latviešu buržuāzistisko nacionālistu ļaundarībām Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā 1941.–1945. – Rīga: LVI, 1965. – 146 lpp.
- ²¹ *Czollek R.* Faschismus und Okkupation. Wirtschaftspolitische Zielsetzung und Praxis des faschistischen deutschen Besatzungsregimes in den baltischen Sowjetrepubliken während des 2. Weltkrieges. – Berlin, 1974. – 224 S.
- ²² *Turpat.* – 155. lpp.
- ²³ Latvijas PSR vēsture: no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām. – Rīga, 1986. – 183 lpp.
- ²⁴ *Aizsilnieks A.* Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945. – Stokholma: Daugava, 1968. – 956 lpp.
- ²⁵ *Turpat.* – 887. lpp.
- ²⁶ *Dallin A.* Deutsche Herrschaft in Russland 1941–1945. Eine Studie über Besatzungspolitik. – Düsseldorf, 1958. – 727 S.
- ²⁷ *Reitlinger G.* Ein Haus auf Sand gebaut. Hitlers Gewaltpolitik in Russland 1941–1944. – Hamburg, 1962. – 543 S.
- ²⁸ *Myllyniemi S.* Die Neuordnung der baltischen Länder 1941–1944. Zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik. – Helsinki, 1973. – 308 S.
- ²⁹ *Handrack H. D.* Das Reihskommissariat Ostland: Die Kulturpolitik der deutschen Verwaltung zwischen Autonomie und Gleichschaltung 1941–1944. – Diss. – Scheden, 1979. – 281 S.
- ³⁰ Materiāli par vācu okupācijas varas un vācu armijas Latvijai Otrā pasaules karā nodarītiem zaudējumiem. – Londona, 1956. – 161 lpp.
- ³¹ *Ozols J.* Latviešu politiskais noskaņojums // Kara Invalids. – 1988. – Nr. 3. – 17.–25. lpp.; *Ozols J.* Latviešu nacionālā pretestības kustība 1940–1945 // Kara Invalids. – 1983. – 27.–42. lpp.
- ³² *Unāms Ž.* Zem Barbadosas šķēpa: kara gadu pieredze, vērojumi, atmiņas. – Grand-Haven, 1975. – 478 lpp.
- ³³ *Unāms Ž.* Karogs vējā. – Veiverlija (Aijova): Latvju grāmata, 1969. – 193 lpp.
- ³⁴ *Zemgals B.* Dienas baltās nebartās: Stāsts par Alfrēda Valdmaņa darbu tautai un tēvzemei. – Rīga: Brīvība, 1998. – 193 lpp.
- ³⁵ *Wittrock H.* Kommisarische Oberbürgermeister von Riga. – Lüneburg: Verlag Nordland-Druck GmbH, 1979. – 127 S.

- ³⁶ *Marnics H.* Kāvi pār Daugavu. Atceres un apceres par Latvijas likteņiem no 1941.–1943. – Weilheim, 1958. – 144 lpp.
- ³⁷ *Marnitz H.* Nordlicht über Dūna: Kritische Betrachtungen und Erinnerungen an die deutsche Besatzungszeit in Lettland 1941–1943. – Michelstadt, 1991. – 79 S.
- ³⁸ *Kleist P.* Zwischen Hitler und Stalin 1939–1945. Aufzeichnungen. – Bonn: Athenäum Verlag, 1950. – 344 S.
- ³⁹ *Alksnis A.* Hipokrāts spēlēs: jaunā ārsta dzīves posms. – Toronto, 1980. – 322 lpp.
- ⁴⁰ Turpat. – 130. lpp.
- ⁴¹ *Ozols E.* Mārupes pagasts: laiku un cilvēku likteņi. – Linkolna, 1976. – 271 lpp.
- ⁴² *Siliņš K.* Mana dzīve: manu dienu atmiņas. – Aijova, 1965. – 165 lpp.
- ⁴³ *Grāmatnieks K.* Dzintara krastā: Atmiņas, atmiņas un paralēles. – Linkolna, 1960. – 281 lpp.
- ⁴⁴ *Dzeņš O.* Muna dzeive. – 3 sēj. – Minhene, 1971–1978.
- ⁴⁵ *Biezais H.* Saki tā, kā tas ir. – Linkolna, 1986. – 273 lpp.
- ⁴⁶ *Addison L.* Letters from Latvia. – London, 1987. – 133 p.
- ⁴⁷ *Zelmenis V.* Zelta caune ozolā: 90 gadu gaitas un atziņas. – Rīga, 2001. – 223 lpp.
- ⁴⁸ *Miķelšteins Ž. R.* Jaunības zemē Pastendē: ieskats Talsu rajona Ģibuļu pagasta kultūrnotikumu vēsturē un atmiņas par notikumiem Talsu apriņķa Pastendes pagastā no 1929. gada jūlija līdz 1943. gada oktobrim. – Talsi, 2003. – 311 lpp.
- ⁴⁹ *Kronlins J.* Baltās un nebaltās dienas: no 1906. gada līdz jaunākajiem laikiem. (Latvijas skolas: Otrās sējums). – Stokholma, 1973.
- ⁵⁰ Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos: Vācu okupācijas dokumenti, 1941–1945. – Rīga: Zinātne, 1990. – 199 lpp.
- ⁵¹ Einsatz im “Reichskommissariat Ostland”: Dokumente zum Völkermord im Baltikum und in Weissrussland 1941–1944 / Hrsg. Wolfgang Benz. – Berlin, 1998. – 299 S.
- ⁵² Experience Totalitarianism: The Invasion and Occupation of Latvia by the USSR and Nazi Germany. 1939–1991. A Documentary History. – Bloomington, 2007. – 386 p.
- ⁵³ Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 22. sēj.: Ārvalstu arhīvu dokumenti par okupācijas režīmu Latvijā 1940–1968. – Rīga, 2008. – 381 lpp.
- ⁵⁴ *Blank M.* Nationalsozialistische Hochschulpolitik in Riga (1941 bis 1944): Konzeption und Realität eines Berichtes deutscher Besatzungspolitik. – Lüneburg, 1991. – 116 S.
- ⁵⁵ *Pavlovičs J.* Latvijas skolas 1941.–1944. gadā: nacistiskā okupācijas režīma varas iestāžu administratīvie un saimnieciskie pasākumi // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (turpmāk – LVIŽ). – 2004. – Nr. 1. – 96.–116. lpp.
- ⁵⁶ *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Rīgas apriņķa austrumu daļā – neitrālās zonas fenomens (1941. gada 28. jūnijs – 6. jūlijs) // Totalitārie režīmi Baltijā: izpētes rezultāti un problēmas (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.). – Rīga, 2005. – 144.–153. lpp.; *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Ziemeļkurzemē 1941. gada vasarā // Okupācijas režīmi Latvijā

- 1940.–1959. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sēj.). – Rīga, 2004. – 143.–168. lpp.; *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Rīgā 1941. gada vasarā // Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.). – Rīga, 2005. – 205.–234. lpp.; *Pavlovičs J.* Latviešu apriņķu vietējo pašvaldību atjaunošana // LVIŽ. – 2007. – Nr. 4. – 91.–108. lpp.; *Pavlovičs J.* Latvijas apriņķu administrācija vācu okupācijas civilpārvaldes ieviešanas laikā // Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj.). – Rīga, 2009. – 47.–61. lpp.; *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa 1941. gada vasarā Vidzemē un Dienvidigaunijā: kopējais un atšķirīgais // Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.). – Rīga, 2009. – 576.–580. lpp.; u.c.
- ⁵⁷ *Everts E.* Reprivatizācija nacistiskās Vācijas okupācijas laikā // Okupācijas režīmi Latvijā 1940–1959 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13. sēj.). – Rīga, 2004. – 287.–305. lpp.
- ⁵⁸ *Everts E.* Latvijas iedzīvotāju politiskais noskaņojums vācu okupantu skatījumā // LVIŽ. – 2003. – Nr. 2. – 76.–98. lpp.
- ⁵⁹ *Liepiņš E.* Rīgas auto: nezināmās automobiļu vēstures lapaspuses. – Rīga, 1997. – 138 lpp.
- ⁶⁰ *Ļubimovs L., Altbergs T.* Valsts valstī. Latvijas dzelzceļi laiku griežos. – Rīga, 2001. – 229 lpp.
- ⁶¹ *Everts E.* Transporta funkcionēšanas problēmas Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā // LVIŽ. – 2008. – Nr. 1. – 106.–130. lpp.; *Everts E.* Dzelzceļi vācu okupācijas laikā 1941.–1944. g. // Latvijas dzelzceļi: pagātne, tagadne, nākotne. – Rīga, 2009. – 57.–63. lpp.
- ⁶² *Siliņš L.* Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. – Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2001. – 307 lpp.
- ⁶³ Latvija un Rietumi. Latviešu nacionālā pretestības kustība 1943–1945. – Rīga, 2002. – 528 lpp.
- ⁶⁴ *Dreimane I.* Latvijas Romas katoļu garīdzniecība nacistu okupācijas periodā (1941–1945) // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2000. – Rīga, 2001. – 167.–188. lpp.
- ⁶⁵ *Dreimane I.* Sieviešu sadarbība ar nacistu represīvajām struktūrām Latvijā 1941.–1944. gadā // Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.). – Rīga, 2005. – 319.–368. lpp.
- ⁶⁶ *Ozola L.* Latvju Jaunatnes Organizācija un ar to saistītie nacistiskās Vācijas plāni Latvijā 1942.–1945. gadā // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2002. – Rīga, 2002. – 157.–165. lpp.
- ⁶⁷ *Kalnačs J.* Mākslas dzīve nacistu okupētajā Latvijā 1941–1945: promocijas darbs mākslas doktora grāda iegūšanai. – Rīga, 2002. – 46. lpp.
- ⁶⁸ *Swain G.* Between Stalin and Hitler: Class war and race war on the Dvina, 1940–46. – London; New York, 2004. – P. 261.
- ⁶⁹ *Zellis K.* Alkohols latviešu sabiedrības ikdienas dzīvē nacistu okupācijas laikā 1941–1945 // Latvijas okupācijas muzeja gadagrāmata. – Rīga, 2006. – 58.–73. lpp.
- ⁷⁰ *Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A.* Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). – Rīga, 2008. – 582 lpp.
- ⁷¹ Eesti ajalugu. VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. – Tartu, 2005. – Lk. 137.

- ⁷² Turpat. – 137., 138. lpp.
- ⁷³ Eesti NSV ajalugu. – III koide. – Tallinn, 1971. – Lk. 372–389.
- ⁷⁴ *Larin P.* Eesti laskurkorpus Suures Isamaasõjas. – Tallinn, 1962. – Lk. 241–244.
- ⁷⁵ Eesti NSV ajalugu. – III koide. – Lk. 534.
- ⁷⁶ Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941–1945. – I koide. – Tallinn, 1971. – Lk. 369–379.
- ⁷⁷ Turpat. – 378. lpp.
- ⁷⁸ *Angelus O.* Tuhande valitseja maa. – Stockholm, 1956.
- ⁷⁹ *Angelus O.* Wirtschaftsfragen im deutschbesetzten Estland 1941–1944 // *Acta Baltica* – XVI – 1976. – Königstein im Taunus, 1977. – S. 147.
- ⁸⁰ Turpat. – 169. lpp.
- ⁸¹ Eesti ajalugu. VI. – Lk. 138.
- ⁸² *История Таллина 1860–1970.* – Таллин, 1972. – С. 291, 292; *Tartu ajalugu.* – Tallinn, 1980. – Lk. 229; 400 aastat Valga linna. – Tallinn, 1984. – Lk. 69–72.
- ⁸³ *Lindmäe H.* Suvesõda Viljandimaal 1941. – Tartu, 2004. – Lk. 353–359.
- ⁸⁴ Eesti ajalugu ärkamisajast kuni tänapäevani. – Tallinn, 1992. – Lk. 223–228.
- ⁸⁵ *Piemēram: Rooma E.* Emajõe ääres kasvanud. – Tartu, 2008.
- ⁸⁶ *Isberg A.* Zu Bedingungen des Befreiers. Kollaboration und Freiheitsstreben in dem von Deutschland besetzten Estland 1941 bis 1944. – Edsbruk, 1992. – S. 52, 58.
- ⁸⁷ Eesti ajalugu. VI. – Lk. 203, 204.
- ⁸⁸ Turpat. – 211. lpp.
- ⁸⁹ *Kuusik A.* Public sentiments during the period of German occupation // *Estonia 1940–1945.* – Tallinn, 2006. – P. 613.
- ⁹⁰ *Laar M.* September 1944. – Tallinn, 2007. – Lk. 18, 19.
- ⁹¹ *Olander A.* Tramm, buss ja troll Tallinnas. – Tallinn, 2008. – Lk. 60–62, 74.
- ⁹² *Jašinauskas L.* Lietuvos švietimas nacių okupacijos metais (1941–1944). – Vilnius, 2007. – P. 9.
- ⁹³ *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija.* – T. II. – Vilnius, 1968. – P. 422.
- ⁹⁴ *Lietuvių enciklopedija.* – T. 15. – Boston, 1968. – P. 780, 781.
- ⁹⁵ *Jašinauskas L.* Lietuvos švietimas .. – P. 10.
- ⁹⁶ *Bulavas J.* Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas. – Vilnius, 1969. – P. 202–210.
- ⁹⁷ *Rakūnas A.* Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją. – Vilnius, 1970. – P. 117, 118.
- ⁹⁸ *История Литовской ССР.* – Вильнюс, 1978. – С. 453.
- ⁹⁹ *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944). – Vilnius, 1998. – P. 433, 434.
- ¹⁰⁰ *Piemēram: Kilikevičienė G.* Jonišķio miesto savivaldybės veikla 1933–1940. – Šiauliai, 2004.
- ¹⁰¹ *Bubnys A.* Vokiečių .. – P. 432–441.
- ¹⁰² Turpat.
- ¹⁰³ Turpat. – 438. lpp.
- ¹⁰⁴ *Jašinauskas L.* Lietuvos švietimas .. – P. 226.

¹⁰⁵ Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija. – Vilnius, 2007. – P. 4, 5.

¹⁰⁶ Turpat. – 163.–266. lpp.

¹⁰⁷ *Freidheimas P.* Lietuva antrajame pasauliniame kare 1939–1945. – Vilnius, 2008. – P. 699–702.

¹⁰⁸ *Kiaupa Z.* Lietuvos valstybės istorija. – Vilnius, 2006. – P. 247.

Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs

COMPARISON OF THE HISTORICAL WRITINGS
ON THE EVERYDAY LIFE IN THE NAZI-OCCUPIED
TERRITORIES OF OSTLAND
(WITH THE EXCEPTION OF BYELORUSSIA)

Summary

Everyday life during World War II is quite a well known and researched topic in the historiography of Europe. Not so in Latvia or even the Baltic States. This is very unfortunate as during the said period the life of the local population underwent some major changes. In Latvia and Baltics in general the main research interests for the period of WW II are police battalions, Latvian Legion and holocaust. The matters of everyday life in all three Baltic States have been discussed rather sporadically. Therefore the authors of this study have set as their main goal a complex research into all the main aspects of everyday life in the occupied Latvia. To make a quality analysis, a very considerable amount of documents and other sources is needed. We look upon everyday life as the sum of daily needs and interests of the general population, namely, economic, social and cultural life, as well as the availability of crucial services and information.

This article deals with the recognition and comparison of the Baltic historical writings on the above-mentioned subject. We aim at finding out how far the scientific studies in question have gone in Latvia and the neighbouring Baltic States where daily circumstances during WWII were almost similar and thus comparable. The territory of Byelorussia, also included in the Ostland, is left out because of noticeable differences in the processes of everyday life.

The origins of research into the said topic can be found in the publications of the Soviet and Latvian exile authors. Still, this subject in general became opened for research only after the breakdown of the Soviet Union. During the first post-war decades the Soviet historians did not deal even with the outlook of everyday life in WWII. There can be made only some indirect deduction of their conclusions based

on the studies of Nazi economic policy. Nevertheless, this material is too general and lacks analysis. We can find such publications in Latvia of the mid-1960s, Lithuania of the late 1960s and Estonia of the early 1970s. In the case of Latvia the most important input was done by E. Blumfeld. Other topics of everyday life were barely touched. For example, the events of cultural life were simplified to the extreme in all three Soviet Baltic republics with accusations of the local cultural elite of nationalism and high treason added.

There are some noticeable differences in the local memoir literature. In the case of Estonia research into everyday life was heavily influenced by the publications of the former Director of the Interior O. Angelus. The Estonian memoir literature differs from the Latvian publications of such kind in that it is much less informative about the events of everyday life. The reason for this is the tragic "Summer War" of 1941 with daily routine lost behind thousands of personal tragedies. On the contrary, the historians and writers of the Lithuanian exile traditionally pay most of attention to the glorious past of their countries and reputable present with Nazi occupation as an undesirable in-between. Just like the Soviet authors, émigré writers deal mostly with economic issues.

Both in post-Soviet Latvia and Estonia historians are of the opinion that in the years of WWII the basic patterns of local everyday life which had formed during the previous period of independence remained unchanged. Only in Lithuania, despite reforming attempts of some historians, wartime everyday life is described as a major catastrophe. While during the years of regained independence all three Baltic States have published some studies that touch several aspects of the said topic, the all-including monographic publications are still a matter of not too near future.

Iesniegts 07.01.2010.

VĒSTURES AVOTI

Eduards Bīriņš,

bij. Latvijas Republikas ģenerālkonsuls Londonā

MANAS ATMIŅAS

(Turpinājums. Sākumu sk. žurnāla 2006. g. 3. nr., 2007. g. 2. nr., 2008. g. 2., 4. nr., 2009. g. 2. nr., 2010. g. 1. nr.)

TREŠĀ DAĻA

1908. gads

Šīs manas atmiņas veltītas manai dārgajai sieviņai Lidijai.
Rīgā 1935. gadā [paraksts]

Ne labāki klājās maniem brāļiem Alfredam un Adolfam, kuri abi arī savu tiesu dabūja ciest man līdzīgas mokas, kaut gan samērā viegli tika cauri, jo pret viņiem nebija tik smagi apvainojumi.¹

Bez manis tai pašā laikā Rīgas slepenpolicijā šausmīgi spīdzināja un sita Alfredu Grosmani. Sākot ar 6. septembri 1906. gadā, kad viņu arestēja Rīgā grāmatu veikalā "Ausma", viņu tūlīt aizveda uz slepenpoliciju, apvainoja par piederību pie Latviešu sociāldemokrātu savienības kaujas organizācijas. Katru nakti viņu sēja pie moku beņķa un sita ar drāts un gumijas sitamiem, ar dzelzs stangām spaidīja galvu. Greguss viņu spārdīja kājām un plūca matus. Alfredu Grosmani pēc 16 dienu ilgas mocīšanas 1906. gada 22. septembrī aizveda uz Rīgas Centrālcietumu. Viņš neatzinās par vainīgu, un, kaut arī nebija gluži nekādu pierādījumu pret viņu, tomēr Grosmani paturēja visu laiku cietumā, un 1908. gada 15. jūnijā Rīgas pagaidu kara tiesa piesprieda viņam 4 gadi katorgā. Rīgas slepenpolicijā un Centrālcietumā biju ar Grosmani vienā kamerā.²

Arnoldu Martinsonu arestēja Rīgā 1906. gada 8. septembrī un aizveda uz slepenpoliciju. Apvainoja par piederību pie Latviešu sociāldemokrātu kaujas organizācijas un tik briesmīgi spīdzināja, ka viņš palika gluži kurls. [...] Pēc desmit dienu ilgas mocīšanas viņu aizveda kopā ar mani uz Lielvārdes soda ekspedīciju un 1906. gada 20. oktobrī nošāva.

Juri Krasovski arestēja 1906. gada 10. septembrī. Apvainoja par kādu uzbrukumu, spīdzināja un nodeva lauka kara tiesai. Pēdējā viņu attaisnoja – un Krasovski atbrīvoja. Spiegs Dāvis dabūja ziņāt, ka Krasovskis attaisnots un atsvabināts, sāka kliegt, ka viņu vajadzējis nošaut un tādēļ otrreiz arestējams. Protams, tūliņ arī Krasovskis tika arestēts, briesmīgi spīdzināts, kur piedalījies arī pats Dāvis, un pa otrai reizei nodots lauka kara tiesai, kura viņam šoreiz piesprieda nāves sodu, kuru izpildīja 1906. gada 28. septembrī. Kopā ar viņu nošāva Dreimani un citus. Pa Krasovska lietas iztiesāšanu lauka kara tiesā biju ar viņu kopā vienā kamerā. Viņš man stāstīja, ka esot gluži nevainīgs un ka viņu tikai tādēļ spīdzinot, ka viņam esot personīgs naidis ar spiegu Dāvi. Krasovskim palika sieva ar četriem maziem bērniem ļoti trūcīgos apstākļos.³ [..]

Rīgas slepenpolicijā mani spīdzināja un sita sešpadsmit dienas. 1906. gada 29. septembrī mani kopā ar Arnoldu Martinsonu saslēdza ķēdēs un nodeva Rīgas apriņķa priekšnieka jaunākā palīga Joņina un stražņiku rīcībā. Stingrā apsardzībā mūs noveda pa dzelzceļu līdz Rembates stacijai, kur mūs jau sagaidīja Lielvārdes soda ekspedīcijas dragūni.

Ievēribas cienīgs arī ir tas fakts, ka Rīgas slepenpolicijā pie arestēto nopratināšanas piedalījās Rīgas apgabaltiesas prokurora biedrs Buslo un žandarmērijas apakšpulkvedis Boikovs. Kad Boikovam želojos, ka tieku spīdzināts, tad viņš atbildēja, ka es par maz esot dabūjis pa ādu. To nakti pēc manas sarunas ar Boikovu Greguss ar Mihejevu sita mani visbriesmīgāk.

Lielvārdes soda ekspedīcijā Vidzemē mani ar Arnoldu Martinsonu noveda vēlu vakarā. Aizmigt nebija iespējams. Rīgas slepenpolicijā sadauzītās miesas ļoti sāpēja, pie katras vismazākās pakustēšanās ķēdes žvadzēja. Mana labā roka bija pieslēgta Martinsona kreisajai. Telpas, kur mūs ieslodzīja, bija gluži bez logiem. Vienīgās mēbeles bija uz ķieģeļu klona izkaisītie salmi. Drēgns aukstums sitās mums pretim. Kopā ar mums tur bija divi zemnieki Vīlipsis un Jurgens no Ikšķiles. Viņu miesas bija gluži jēlas un puva. Smaka bija neciešama. Abi minētie zemnieki pastāvīgi lūdza dievu un vaimanāja, ka viņi esot gluži nevainīgi un lai dievs par viņiem apžēlojoties, ka viņus abus drīzāk nošautu un tā paglābtu no turpmākām briesmīgām spīdzināšanām. Viss tas mums iedvesa baigu nojautu, kādā moku peklē atrodamies. Pēc trīs nedēļu ilgas spīdzināšanas soda ekspedīcijas komandieris apakšpulkvedis Princis lika dragūniem Vīlipu un Jurgenu nošaut.⁴

1906. gada 30. septembrī uz Lielvārdi atbrauca Rīgas apriņķa priekšnieka jaunākais palīgs Joņins. Izsauca mani soda ekspedīcijas kancelejā un pasacīja, ka Baltijas ģenerālgubernators mani un Arnoldu Martinsonu esot pilnīgi nodevis soda ekspedīcijas rīcībā un, ja es

neatzīšoties, tad mani mocīšot tik ilgi, kamēr es visu izteikšot, un tad mani nošaušot. Soda ekspedīcijas komandieris apakšpulkvedis Princis sacīja: “Visi latvieši ir nošaujami, jo viņi visi ir sociālisti.” Atbildēju, ka neko nezinu. Tad mani ievada otrā stāvā sevišķi priekš spīdināšanas ierīkotā istabā. Apstāja visapkārt mani dragūni, noplēsa drēbes un sita pa galvu un kur tikai trāpīja. Vairāku dragūnu virsnieku klātbūtnē Joņins man prasīja, vai man esot smuki dzimumorgāni, lai viņus parādot. Par šo Joņina asprātību klātesošie virsnieki gardi smējās. Es neko neatbildēju un viņu vēlēšanos neizpildīju. Tad Joņins lika dragūniem uzskaitīt man 30 sitienus ar nagaikām. Dragūni nogāza mani gar zemi un sita. Pēc tam Joņins man prasīja, vai man esot smukas meitas zināmas. Visa šī piedzērusi kompānija atkal gardi smējās un lika dragūniem man vēl 30 sitienus uzskaitīt. Sāpes bija tik briesmīgas, ka es kliezdu un vaimanāju kā ārprātīgs, bet Joņins, Princis un pārējie dragūnu virsnieki turpināja par mani zoboties. Tāda bija mana pirmā nopratināšana Lielvārdes soda ekspedīcijā. [..]

Ne labāk gāja Arnoldam Martinsonam. Neraugoties uz to, ka slepenpolicijā viņam bija tā saspiesta balss rīkle un tik briesmīgi aizsistas ausis, ka viņš nevarēja ne parunāt, ne dzirdēt, bija gluži kurls, Joņins tomēr lika viņu sist, lai runānot. Martinsonu sita kādas trīs stundas no vietas, un pēc tam dragūni viņu pilnīgi kailu iesveda pie citiem arestētiem. Vairākas stundas pagāja, kamēr viņš nāca pie samaņas. Martinsonu turēja Lielvārdes soda ekspedīcijā gandrīz trīs nedēļas. Visā tanī laikā viņu briesmīgi spīdināja. [..] Kādu dienu pirms Martinsona nošaušanas Princis man sacīja, ka viņš esot bijis Rīgā un runājis ar ģenerālgubernatoru Melleru-Zakomeļski par mani un Martinsonu. Viņi esot nolēmuši Martinsonu nošaut un mani atstāt dzīvu. Pēc tam otrās dienas rītā Arnoldu Martinsonu izsauca bruņoti dragūni un aizveda. Nekad neaizmirsīšu šī krietnā latviešu jaunekļa pēdējo “sveiks!”. Viņa satraukto seju, viņa baiļu pilno skatienu un izpūrušos gaišos matus. Viņu nošāva. Bedre mežmalā jau naktī priekš viņa bijusi izrakta. Bet mūsu un citu prāvas apsūdzības rakstā ir teikts, ka Arnolds Martinsons “bēgot nošauts”. Arnoldu Martinsonu nošāva 1906. gada 20. oktobrī Lielvārdes tuvumā.⁵

Pēc pirmās nopratināšanas dažas dienas gulēju un nemaz nevarēju pakustēties. Sāpēja visi locekļi. Pēc dažām dienām atkal Lielvārdē ieradās Joņins. Lika dragūniem ievest mani moku kambarī. Nogāza mani gar zemi, un Joņins nolasīja kādu tur papīru, no kura sapratu, ka tieku apvainots par piederību pie Latviešu sociāldemokrātu savienības, ka es esot nelegālās avīzes “Strādnieks” izdevējs – redaktors. Tikko es pateicu, ka neko nezinu, uzreiz vairāki dragūni uz Joņina mājienu sāka tik šausmīgi kapāt mani ar nagaikām, ka, no lielām sāpēm pārņemts, sāku kliegt. Joņins sita mani ar kādu drāts sitamo.

Dragūni spēra ar kājām, un virsnieki smējās. Mani piecēla stāvus. Dragūni mani turēja, un Joņins ar kailu zobenu plakaniski sita man pa kaklu un galvu. Sadauzīto muguru un ievainojumus knaibija ar pirkstiem un bakstīja ar nagaiku kātiem. Šis bija Joņina iemīļotais “masierēšanas” paņēmieni, kuru retais tikai varēja izturēt.

Pie spīdzināšanām pastāvīgi piedalījās sevišķi izlasīti dragūni, nežēlīgi un brutāli krievi. Starp dragūniem bija arī labsirdīgāki cilvēki, kuri mums juta līdzī. Piedāvāja papirosus, deva slepeni cukuru un tēju, sacīdami: “Brālīši, cik mums jūs žēl,” – pie tam dažam labam asaras noritēja pa vaigiem. Daži atkal sacīja: “Mēs jūtam jums līdz, bet starp mums ir daži bendes, kuri jūs sit.” Vairums no mums bija galīgi samocīti, slimi, bet daži veselākie nenolaida dūšu un uzrāva paklusām pa revolucionārai dziesmiņai, kuras dragūni labprāt klausījās un izsaucās: “Vot, bērni, viņiem vēl dūša dziedāt tādas dziesmas!” Nepalaidām nevienu gadījumu neizmantotu, lai dragūnus noskaņotu mums labvēlīgi.

Lielvārdes soda ekspedīcijā dažreiz bija līdz 15 un vairāk politisko arestēto, galvenām kārtām atvesti no Rīgas cietumiem uz šejieni spīdzināšanai un nošaušanai. Tā 1906. gada 12. oktobrī no Rīgas Centrālcietuma vēlu naktī Lielvārdē atveda Jāni Ļaudonski [Ļevdonski], 59 gadus vecu, un Mārtiņu Niedri, kuri ilgāku laiku tur bija nosēdējuši. Viņus abus apvainoja par piedalīšanos revolucionārajā kustībā 1905. gada rudenī. Izmeklēšanas tiesnesis bija atzinis viņus abus par vainīgiem, bet ģenerālgubernators nodeva viņus Lielvārdes soda ekspedīcijas rīcībā. Atbrauca Joņins un tūliņ lika dragūniem pērt veco Ļaudonski, lai atzīstoties par revolucionāru. Vecītim sadauzītās miesas rīvēja ar nagaiku kātiem, dedzināja lūpas ar papirosiem, sita ar nagaikām un spārdīja ar kājām. Joņins pielietoja visus savus vecos iemīļotos spīdzināšanas paņēmienus. Nevarēdams sāpes izciest, Ļaudonskis, kaut būdams pilnīgi nevainīgs, atzinās par vainīgu, ka esot dragūniem uzbrucis un flintes atņēmis, ar vārdu sakot, uz visiem Joņina jautājumiem atbildēja ar jā. Kad Ļaudonski ieveda pie mums atpakaļ, viņš bija gluži slapjš no asinīm. Ļaudonskis briesmīgi vaimanāja. Naktī pēc tam viņš gribēja pakārties, bet aukla pārtrūka – un viņš nogāzās mums virsū. Otrā dienā Joņins lika Ļaudonskim parakstīt protokolu. Kad Ļaudonskis to atteicies darīt, aizrādīdams, ka tikai aiz pārāk lielām, neizciešamām sāpēm atzinies par vainīgu, tad Joņins sita tam ģīmī, splāva acis un lika dragūniem viņu pērt. Ļaudonskis atkal atzinās, bet tūliņ zaudēja samaņu. Pēc dažām dienām Joņins atkal lika viņam protokolu parakstīt, bet Ļaudonskis arī šoreiz atteicās. Joņins ar Princi viņu briesmīgi mocīja. Nevarēdams vairāk sāpes izciest, Ļaudonskis lūdza, lai viņu vedot uz mežu, viņš parādīšot, kur glabājas dragūniem konfiscētās flintes. Kad Ļaudonski aizveda mežā, purvājā, tad viņš nokritis ceļos un

kliežis: “Nošaujiet mani, vecu vīru, nolādētie, esmu gatavs mirt!” Joņins nekavējoties ar savu brauniņu iešāvis Jānim Ļaudonskim lodi pierē. Vecais vīrs uz vietas saļimis miris. Par Ļaudonska nošaušanu man stāstīja dragūni. Lielvārdē pastāvīgi biju ar viņu vienā istabā. Viņu nošāva 1906. gada 17. oktobrī.⁶

(Turpinājums sekos)

PIEZĪMES

- ¹ Pret Eduarda Biriņa brāļiem Alfredu (dz. 1878. g.) un Adolfu (dz. 1885. g.) policijai nebija tiešu pierādījumu par konkrētu revolucionāru darbību. Par viņu simpātijām savienībnieku partijai ziņoja Kurzemes guberņas žandarmērijas pārvaldes aģentūra, vairākos nopratināšanas protokolos viņus min arī Žanis Eduards Baumanis, bet, izmeklējot lietu, nekādi konkrēti nodarījumi neatklājās. Abu brāļu likteni ietekmēja arī vecāku Emīlijas un Pētera Biriņu mērķtiecīgā rīcība. Tā 1906. gada 20. oktobrī viņi iesniedza Kurzemes guberņas žandarmērijas pārvaldes priekšniekam lūgumrakstu, kurā apliecināja, ka abu brāļu nodarbošanās bijusi tikai lauksaimniecība, jo vecākais bija Cāļu māju likumīgais īpašnieks. Lūgumrakstam tika pievienots saraksts ar 33 cilvēku uzvārdiem, kas to varētu apliecināt. Adolfu un Alfredu Biriņus no apcietinājuma atbrīvoja 1907. gada 17. aprīlī un līdz tiesai nodeva policijas uzraudzībai – dzīvot Cāļu mājās. Savienībnieku prāvā abi pierādījumu trūkuma dēļ tika attaisnoti.
- ² 1906. gada 6. septembrī pulksten divos no rīta policija ieradās Dzirnauvu ielā 89, kur atradās Pētera Cikuļa grāmatu tirgotava. Policisti klauvēja pie sētas durvīm un pēc neilga laika tika ielaisti. Nolikta telpās atradās trīs cilvēki, starp kuriem arī Grobiņas apriņķa Bārtas pagasta zemnieks Alfreds Teodors Grosmanis. Telpas pēc ohrankas aģentes Ernas ziņojumiem policijai bija labi zināmas, tomēr milzīgais nelegālās literatūras klāsts pat policijai bija pārsteigums. Visi trīs ar tik lielu lietisko pierādījumu daudzumu nekavējoties tika arestēti. Bez tam šajā laikā par Grosmaņa darbību savienībnieku organizācijā bija liecinājis arī Baumanis. Izmeklēšanas lietā redzams, ka nopratināšanā 1906. gada 11. septembrī, ko veicis Greguss, Grosmanis visas apsūdzības kategoriski noliedz, ne par vienu neko nestāsta, apgalvo, ka grāmatu tirgotavā nonācis pavisam nejauši. Policijai bija aizdomas, ka Grosmanis ir arī savienības kaujas organizācijas biedrs, tādēļ tika pārbaudītas vairākas versijas. Tā 1906. gada 17. oktobrī tika nopratināts kāds cietušais – 25 gadus vecs komersants Leibs Kristols. Viņš liecināja, ka 24. jūlija pēcpusdienā saņēmis naudu par kādu darījumu Slokas ielā. Pie Dzegužkalna viņu apturējuši nepazīstami latvieši, atņēmuši naudu, revolveri un likuši gulēt uz zemes, kamēr paši aizies. Aplūkojot Grosmaņa fotogrāfiju, Kristols atzina, ka redzamais cilvēks ir ļoti līdzīgs vienam no uzbrucējiem, tomēr pilnīgi par to nebija pārliecināts.
- ³ Atmiņu krājumā “Revolucionārā Pārdaugava” ir atzīmēts, ka Juris Krašovskis bijis fabrikas “Etna” strādnieks, LSDSP biedrs, kaujinieks, vēlāk

- kļuvis par anarhistu. J. Krasovskis bija no Jaunjelgavas, 1906. gadā 34 gadus vecs. Viņu notiesāja par piedalīšanos dažādās ekspropriācijās un kopā ar Edvardu Neti, Jūliju Smurģi, Jāni Dreimani un Pēteri Kalniņu sodīja ar nāvi nošaujot.
- ⁴ 1906. gada 2. septembrī Ikšķilē tika nošauts bijušais pagasta skrīveris saimnieks Aleksandrs Miķelsons, kas pajūgā atgriezās no pagasta nama. Nekavējoties policija apkārtnē veica arestus. Uz aizdomu pamata tika apcietināts Ikšķīles Egļu māju rentnieka dēls Jānis Jirgens, 1906. gadā ap 30 gadu vecs, un Ikšķīles pagasta zemnieks Jānis Vīlups, kas kalpojis Lielvārdē, 19 gadu vecs. Abi nošauti 1906. gada 27. septembrī.
- ⁵ Arnolda Martinsona īstais vārds bija Ādolfs Millers, dzimis Džūkstes pagastā 1886. gadā, mācījies Kuldīgas skolotāju seminārā, no kurienes par revolucionāru darbību ticis izslēgts. Ierodoties soda ekspedīcijai, kļuvis par mežabrāli. 1906. gada sākumā piedalījies divu spiegu nošaušanā un uzbrukumā Slampes pagasta namam naktī uz 21. janvāri. Piedalījies vairākās kaujinieku operācijās Rīgā kopā ar kaujiniekiem Augustu Brūno un Teodoru Bulli, darbojies ar segvārdu Jēcis. Rīgā dzīvoja ar viltotu pasi uz Arnolda Martinsona vārda kopā ar grāmatu veikala "Ausma" pārdevēju Aleksandru Ādamsoni. Ž. E. Baumanis pratināšanās vairākkārt ir apgalvojis, ka A. Martinsons bijis savienībnieku kaujas organizācijas biedrs ar segvārdu Jēcis, bet izcēlies ar disciplīnas trūkumu un nepakļāvību.
- ⁶ Jānis Ļevdonskis bija Lielvārdes Kaparu māju saimnieks, dzimis 1846. gadā. Aktīvi piedalījies revolucionārajos notikumos apkārtnē, mājās bieži notikušas nelegālās sapulces. Kopā ar dēlu Jāni viens no uzbrukuma vadītājiem dragūnu nodaļai pie Lielvārdes kroga 1905. gada 27. novembrī, kur tika sagūstīti muižnieki. Jāni Ļevdonski kā vienu no galvenajiem revolucionāriem Lielvārdes apkaimē min gandrīz visi lielās Kokneses–Skrīveru–Lielvārdes prāvas apsūdzētie. Viņa dēls Jānis un meita Emilija bija nelegālā LSDSP pulciņa organizatori un vadītāji. 1906. gada 2. janvārī soda ekspedīcija nodedzināja Kaparu mājas. Dēlam un meitai izdevās izglābties un vēlāk emigrēt. Jāni Ļevdonski apcietināja 1906. gada 16. janvārī. Viņš tika nošauts pēc lauka kara tiesas sprieduma 1906. gada 17. oktobrī pie nodedzinātās mājas drupām.

Atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi
Līga Lapa

I PASAULES KARŠ – VĀCU FRONT�Ē

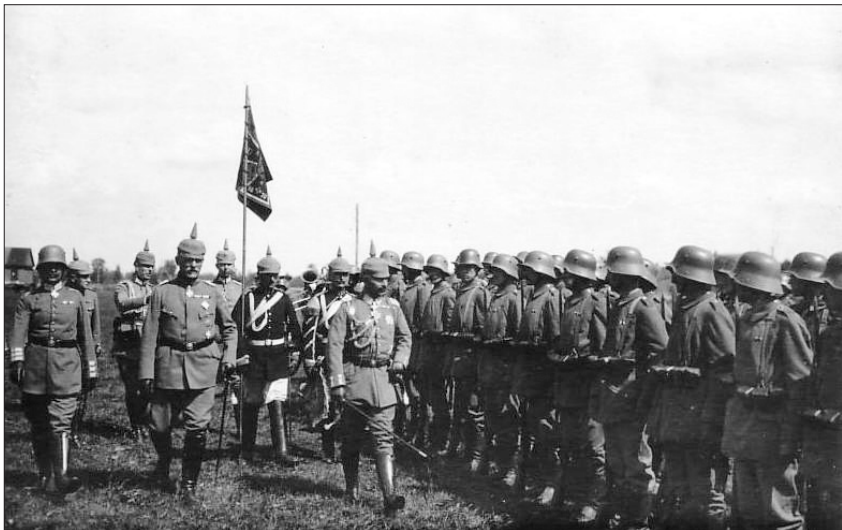
Turpinot ielūkoties privāto kolekcionāru fotogrāfiju kolekcijās, šeit sniegts neliels ieskats, kādu redzēja Latviju un kara lauku I pasaules karā vācu armijas karavīri, kuru atstātās fotogrāfijas, atmiņu albumi ik pa laikam nonāk internetā izsolēs. Ļoti ceru, ka šīs unikālās fotogrāfijas nonāk Latvijā – privātpersonu kolekcijās vai muzeju fondos. Diemžēl, nokļūstot tirgotāju rokās, mainot saimniekus, daudzas fotogrāfijas zaudē precīzus datējumus, fotogrāfiju bijušo īpašnieku stāstus. Paliiek attēla momentuzņēmums, interpretācijas par fotogrāfijā redzamo notikumu, priekšmetu, vietu.

I pasaules karš Latvijā sākas jau kara pirmajā dienā, kad vācu kara flotes kreiseris “Augsburg” apšauda Liepājas pilsētu un ostu. No brīža, kad 1915. gadā vācu karaspēks ieņem Kurzemi, Zemgali un Augšzemi, frontes līnija gar Daugavu apaug ar dažādām militārām būvēm ne tikai pie Rīgas, bet arī Daugavpils, Jēkabpils pusē un citās vietās. Interesanti ir atrast fotogrāfijas, kas rāda tam laikam jaunu, modernāku karošanas rīku un līdzekļu izmantošanu. Piemēram, aviācija, gaisa baloni, aviācijas apkaršanas līdzekļi u.c. Vienas sajūtas pētniekiem un interesentiem rodas, lasot par tā laika notikumiem, citas, ja var ieraudzīt tā laika fotogrāfijas, kas šīs parādības ir fiksējušas. Arī šoreiz pateicība kolekcionāram Normundam Rečam par atļauju izmantot viņa savāktās fotogrāfijas.

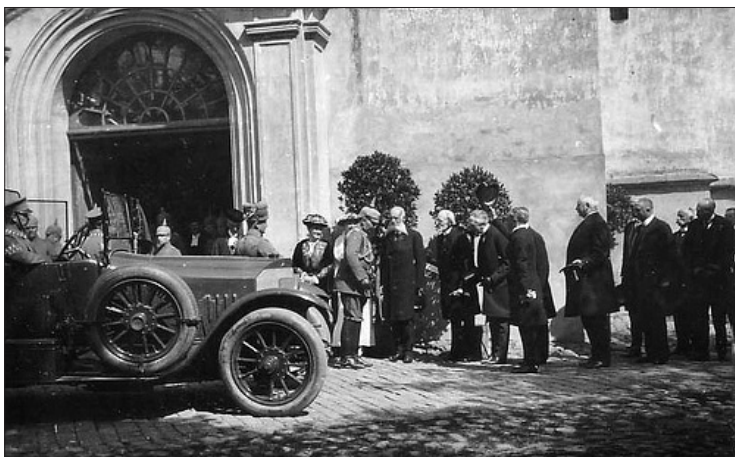
Andris Tomašūns

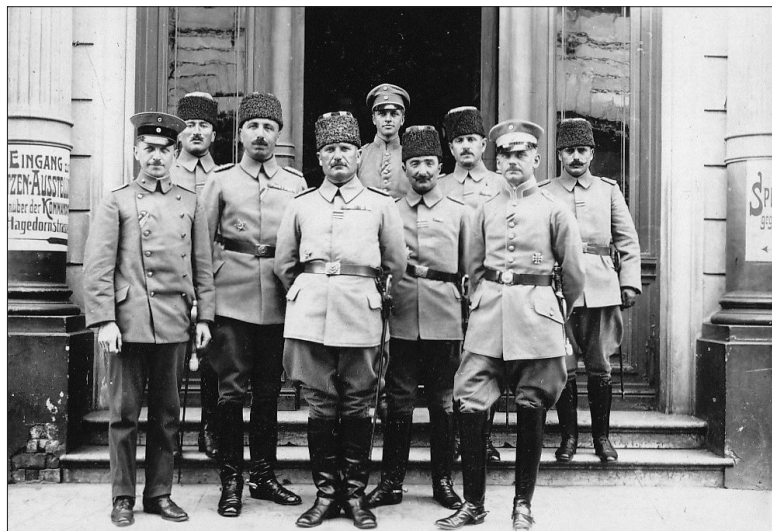
1. Pēc Kurzemes guberņas un tās galvaspilsētas Jelgavas ieņemšanas Austrumu frontē inspekcijas vizītē ierodas Vācijas ķeizars Vilhelms II. Pretī Jelgavas pilij 1916. gada maijā notiek militāra parāde, ķeizars ierodas ar kuteri pa Lielupi

2. Jelgava, militārā parāde par godu Vācijas ķeizaram Vilhelmam II

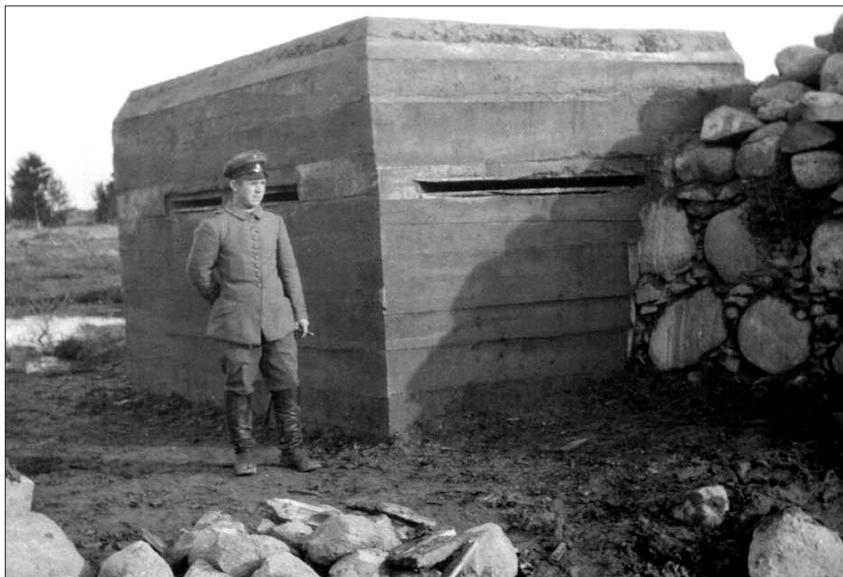
3. Vilhelms II apmeklē Jelgavas Svētās Trīsvienības baznīcu, pilsētas domnieki pie baznīcas sagaida viesi

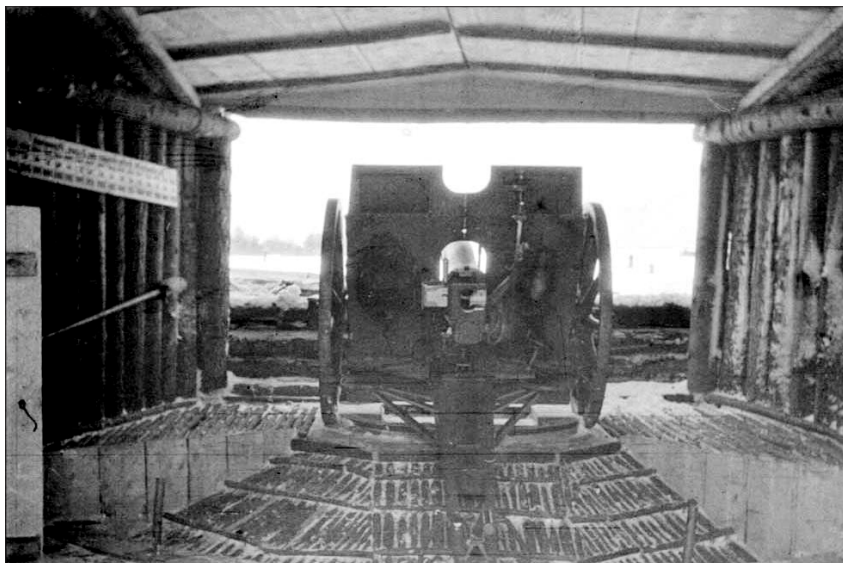
4. Vācu ieņemtajā Liepājā ieradusies Turcijas militārā delegācija

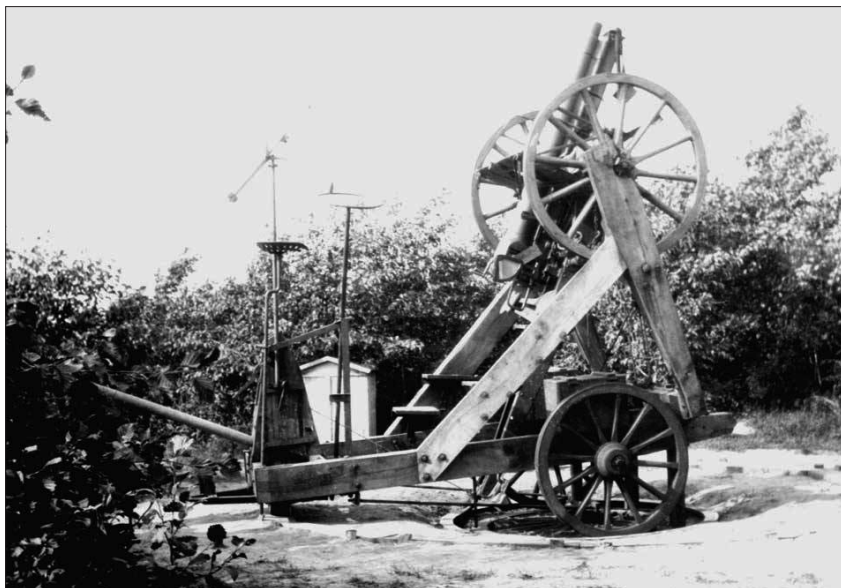
5. Vācu karavīru apmācība tiltu spridzināšanā Daugavpils frontē, uzspridzinātā tilta apskate

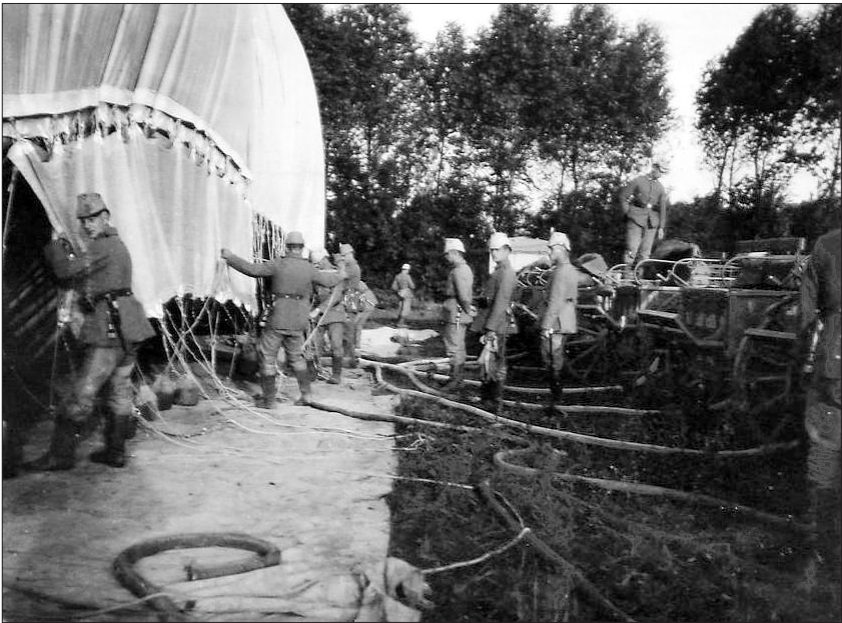
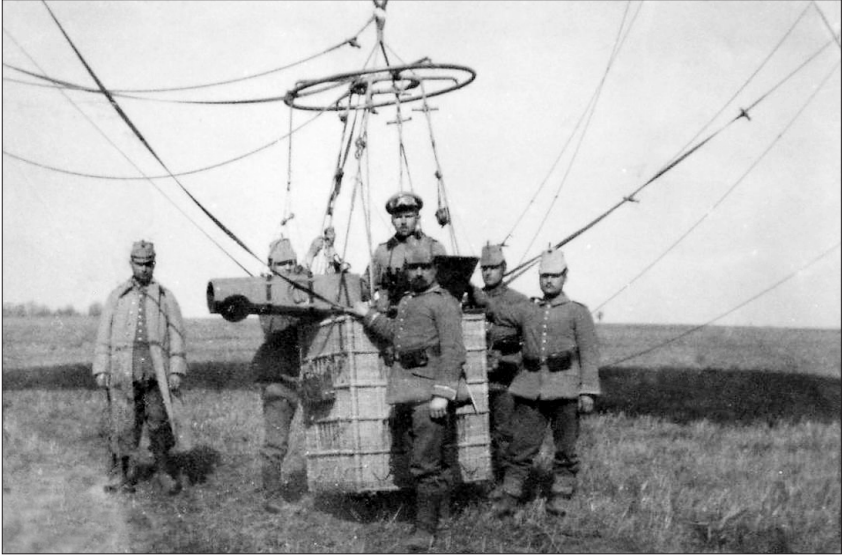
6., 7. Daugavpils frontē 1916. gadā vācu būvēts
dzelzsbetona nocietinājums

8. Maskēts vācu lielgabals Daugavpils frontē

9. Daugavpils pusē fotografēts vācu "zenītlieģabals", domāts lidmašīnu apkarošanai

10., 11., 12. Vācu lidotāju vienība Nr. 22, bijusi pie Jelgavas 1916. gadā

13. Zaļenieku muižā pie Jelgavas uzbūvēta ķeģļu spēles vieta

14., 15. 1917. gada septembra sākums, Daugavas forsēšana pa tiltu

ZINĀTNES DZĪVE

PĀRSKATS PAR LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA DARBU 2009. GADĀ

2009. gadā ekonomiskās krīzes ietekmē jau tā nepilnīgais finansējums zinātnei tika krasi samazināts. LU Latvijas vēstures institūtam tas veidoja tikai 58% no iepriekšējā – 2008. gadā piešķirtā budžeta. Šādā situācijā mūsu galvenais uzdevums bija “izdzīvot”, proti, saglabāt institūtu kā vēstures zinātniski pētniecisko iestādi un kvalificēto akadēmisko personālu. To, kā 2009. gadā samazinājās finansējums gan zinātniskajiem pētījumiem, gan saruka pasūtījumu darbu apjoms, uzskatāmi parāda tabula.

Nr. p.k.	Finansējuma avoti	2008. g. (lati)	2009. g. (lati)
1.	LZP granti un cits LZP finansējums	182 023	121 796
2.	Valsts pētījumu programma “Letonika”	265 000	176 330
3.	Zinātniskās darbības bāzes finansējums	245 008	129 507
4.	Līgumdarbi ar LR pašvaldībām un juridiskām personām	80 688	30 000
5.	Līgumdarbi ar ārvalstu juridiskām personām	10 081	–
Kopā:		782 800	457 633

2009. gadā tomēr institūtā strādājošo skaits nedaudz samazinājās, pirmkārt, divām ilggadējām institūta Bioarheoloģisko materiālu krātuves darbiniecēm N. Smotrovai un I. Šmerliņai aizejot pensijā un, otrkārt, samazinot institūtā nodarbināto studentu skaitu. Pateicoties mūsu zinātnieku pašreizējai un neskatoties uz samazināto atalgojumu, 2009. gadā institūta piecās nodaļās, vienā laboratorijā, trīs krātuvēs aizvien strādāja 58 darbinieki (51 pamatdarbā, 7 blakusdarbā). No kopējā nodarbināto skaita institūtā vairāk nekā puse (57%) bija zinātņu doktori. 2009. gada jūnijā doktoru saimei pievienojās Ineta Lipša, aizstāvojot promocijas darbu “Sabiedriskā tikumība Latvijā, 1918.–1940. gads”. Kopumā LU Latvijas vēstures institūtā bija 16 vadošie pētnieki, 16 pētnieki, 10 asistenti un 16 – zinātniski tehniskais un zinātni apkalpojošais personāls.

LU Latvijas vēstures institūtā 2009. gadā zinātniski pētnieciskais un arī krājumu darbs noris, galvenokārt pētniekiem iesaistoties Valsts pētījumu programmas (VPP) “Letonika” un fundamentālo pētījumu projektu realizācijā. Taču atsevišķi institūta zinātnieki 2009. gadā bija iesaistīti arī četrus starptautisko zinātniski pētniecisko projektu īstenošanā.

2009. gada rudenī arheologs Dr. V. Bērziņš tika uzaicināts līdzdarboties ES COST programmas akcijā “SPLASH-COS”: *Submerged Prehistoric Archaeology and Landscapes of the Continental Shelf* (Mūsdienās applūdušās arheoloģiskās liecības un ainavas uz kontinentālā šelfa). Starptautiskā projekta realizācijas laikā 2009.–2013. gadā mūsu pētnieks apgūst pieredzi applūstošo akmens laikmeta pieminekļu atrašanās un izpētē.

Savukārt antropologs Dr. hist. G. Gerhards iesaistījās Ohaio Valsts Universitātes (ASV) profesora R. Stekela (*Steckel*) vadītajā starptautiskā zinātniskā projektā *Global History of Health Project* (Pasaules veselības vēstures projekts), kurā viņš veic pētījumus par viduslaiku un agro jauno laiku Latvijas iedzīvotājiem Eiropas kontekstā. Projekta ietvaros nolasīti daudzi zinātniskie referāti un G. Gerhardam 2009. gadā kopā ar ārzemju kolēģiem iznākušas vairāk nekā 10 ISI datubāzēs iekļautas zinātniskās publikācijas.

2009. gadā turpinājās sadarbība ar Bulgārijas ZA Folkloras institūtu, tika uzsākts jauns starptautiskais divpusējais projekts *Bulgārija un Latvija: nemateriālā kultūras mantojuma problēmas* (2009–2012), kurā pētījumus veic mūsu institūta etnologi.

Bez tam etnologi piedalās Eiropas Komisijas programmā *eContentplus EDLocal* – projektā *Zudusī Latvija*, kurā tiek veidota Etnogrāfisko materiālu krātuves datu pieejamība Eiropas Digitālajā bibliotēkā *Europeana*.

Gandrīz visi institūta zinātnieki uz nelielām slodzēs daļām atbilstoši trūcīgajam finansējumam bija iesaistījušies VPP “Letonika” vai sadarbības projektā, vai arī kādā no deviņiem tematiskajiem pētījumu projektiem.

Visnozīmīgākie pētījumi 2009. gadā tika veikti Valsts pētījumu programmas “Letonika: pētījumi par valodu, vēsturi un kultūru” institūtā realizētajos projektos. Jāatzīmē, lai gan programma bija apstiprināta tikai līdz 2008. gadam, bet prioritārie virzieni izsludināti uz 2005.–2009. gadu, tad, pamatojoties uz programmas iesniegumu par termiņa pagarināšanu un zinātniskās un tautsaimnieciskās ekspertīzes rezultātiem, Valsts pētījumu programmas tika pagarinātas līdz 2009. gada beigām. Tādējādi no Valsts pētījumu programmas “Letonika” 16 projektiem LU Latvijas vēstures institūtā tika īstenoti trīs projekti.

Visi Padomju un nacistiskā režīma pētniecības nodaļas darbinieki turpināja darbu projektā *Okupācijas režīmi Latvijā un to sekas: politiskie, ekonomiskie, tiesiskie, sociālie un ētiskie aspekti. 1940–1965* (vad. Dr. hist. D. Bleiere). 2009. gadā pētījumu rezultāti tika aplūkoti Letonikas III kongresā un publicēti kongresa materiālos, bez tam projekta ietvaros 2009. gadā tika izdotas divas dokumentu publikācijas (D. Bleiere un Dz. Ērglis) un astoņi zinātniskie raksti, divi no kuriem (K. Kangeris) publicēti ārzemju izdevumos. Turpinājās arī darbs pie nozīmīgās 1940.–1941. gadā represēto personu datubāzes, no jauna apstrādājot un ievadot datorā vairāk nekā 120 1940. gadā arestēto personu krimināllietu (R. Viksne, Dz. Ērglis, E. Egle). Projekta dalībnieki aktīvi piedalījās starptautiskās konferencēs un semināros (11 referāti un priekšlasījumi), tostarp trīs uzstāšanās bija ārzemēs (D. Bleiere – Zviedrijā, K. Kangeris – divās konferencēs Vācijā). Ar Letonikas programmas atbalstu D. Bleiere

apmeklēja Viļņas un Tallinas arhīvus, iegūstot nozīmīgus materiālus turpmākiem pētījumiem un dokumentu krājumam “Nacionālkomunisms Latvijā dokumentos”.

Projektā ***Etniskie un sociālpolitiskie procesi Latvijā: stereotipu analīze*** (vad. Dr. hist. A. Karlsona) no institūta pētījumos piedalījās seši etnologi un vēsturnieki. Projekta pēdējā realizācijas gadā tika izdota viena grāmata (L. Dumpe) un publicēti deviņi zinātniskie raksti. Projekta ietvaros dalībnieki piedalījušies četrās starptautiskās zinātniskās konferencēs gan Latvijā, gan ārvalstīs (I. Lipša – Vācijā), Letonikas III kongresā nolasīti deviņi referāti.

2009. gadā salīdzinājumā ar citiem projektiem daudz paveikts Dr. hist. Ievas Osas vadītajā VPP projektā ***Letonikas avotu izpēte un datorizācija***. Projekta realizācijas gaitā izdota viena monogrāfija par zinātnes un augstākās izglītības pirmsākumiem Latvijā (J. Stradiņš) un viens rakstu krājums, kurā publicēti Rīgas arheoloģiskās izpētes 70 gadiem veltītās starptautiskās konferences referāti (sastādītāji A. Caune un I. Ose).

Kopumā projektā 22 iesaistītie darbinieki publicējuši 44 rakstus, to vidū 28 zinātniski raksti un 6 referātu tēzes. Nolasīti 18 referāti, no tiem 10 starptautiskās konferencēs un četras publiskas lekcijas Latvijā. Izveidotas un Latvijas vēstures institūta mājaslapā ievietotas trīs datubāzes, kurās atrodama ziņas par institūta arheoloģisko, etnogrāfisko un bioarheoloģisko materiālu krātuvēs esošajiem avotiem.

VPP “Letonika: pētījumi par valodu, vēsturi un kultūru” pētījumi sniedz nozīmīgu ieguldījumu vēstures zinātnes tālākā attīstībā un jauno atklājumu arheoloģijā, etnogrāfijā, antropoloģijā, dendrohronoloģijā un vēsturē popularizēšanā. Ar Letonikas programmas atbalstu ir paveikts milzīgs darbs, izstrādājot datubāzes par Latvijas vēstures institūta krātuvju materiāliem, kas palīdz speciālistiem, studentiem un ikvienam interesentam ātri atrast informāciju par vajadzīgo arhīva materiālu glabāšanās vietu, apjomu un saturu.

Apkopots nozīmīgs materiāls datubāzē par 1940.–1941. gadā represētajām personām, precizētas un zinātniski apkopotas ziņas par padomju režīma represiju upuru skaitu, personu sociālo sastāvu, izglītību, aresta un notiesāšanas motīviem, apsūdzības saturu un raksturu utt., kas turpmāk tiks izmantotas zinātniskos pētījumos un vēsturiskās īstenības skaidrošanā.

2009. gadā noslēdzās darbs arī starpdisciplinārajā sadarbības projektā *Latvijas kultūrtelpa Eiropas kontekstā*. LU Latvijas vēstures institūtā tika izstrādāts apakšprojekts ***Etnokulturālie procesi Baltijā. Latvijas pilsētas un reģioni no visnenākajiem laikiem līdz mūsdienām*** (vad. Dr. hist. G. Zariņa), kurā bija iesaistīti pāri par 20 izpildītājiem. Darbs projektā norisa četros lielākos tematiskos blokos: *Akmens laikmeta un agro metālu perioda sabiedrības Rietumlatvijā un Lielupes baseinā: saimniecība, kultūra un dzīves veids* (vad. Dr. habil. hist. A. Vasks un trīs izpildītāji); *Kurzemes un Zemgales hercogiste Eiropas vēstures diskursā* (vad. Dr. hist. M. Jakovļeva un viens izpildītājs); *Latvijas etnokulturālās un demogrāfiskās vēstures pētījumi* (vad. Dr. hist. G. Zariņa un deviņi izpildītāji);

Pētījumi Rīgas vēsturē un zinātnes vēsturē (vad. Dr. hist. M. Barzdeviča un septiņi izpildītāji). Kopumā sadarbības projektā veiktie pētījumi 2009. gadā tika atspoguļoti 14 referātos, vienā monogrāfijā, vienā rakstu krājumā, 13 zinātniskās publikācijās ārzemju un Latvijas izdevumos, kā arī četrās populārzinātniskās publikācijās. Savukārt projektā iesaistītie seši krājumu glabātāji veikuši galvenokārt tehniskus darbus, kas saistīti ar materiālu kārtošanu un izsniegšanu pētniekiem, studentiem un citiem interesentiem.

Institūta jauno laiku vēstures pētnieki 2009. gadā uzsāka pētījumus arī trīs jaunos tematiskos grantos. Tā Dr. hist. I. Šneideres vadītajā grantā pieci zinātnieki (četri doktori, viens asistents) pievērsušies aktuālai, Latvijas historiogrāfijā līdz šim nepētītai tēmai ***Totalitārisms Latvijā: politiskie un sociālie aspekti***. 2009. gads bija pirmais projekta īstenošanas gads, tādēļ galvenā uzmanība tika pievērsta plašākai historiogrāfijas pētniecībai, arhīvu materiālu apzināšanai; publicēti seši zinātniskie raksti un viena dokumentu publikācija, kā arī kopā ar "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla" redakciju organizēta apaļā galda diskusija par nacionālkomunistu darbību un tās ietekmi uz sabiedrību, kura atspoguļota žurnāla otrajā numurā. Divi zinātnieki par saviem līdzekļiem devās komandējumos uz Igauniju un Lietuvu, kur strādāja Tartu un Viļņas bibliotēkās.

Grantā ***Vilhelma Muntera vadītā Latvijas Republikas ārpolitika (1936–1940)*** (vad. Dr. hist. K. Kangeris) 2009. gadā galvenā uzmanība tika pievērsta plašākai historiogrāfijas pētniecībai un dokumentu apstrādei, nākotnē plānotajam dokumentu krājumam. Projektā iesaistītie septiņi izpildītāji ir publicējuši septiņus zinātniskos rakstus un K. Kangeris par saviem līdzekļiem strādājis Zviedrijas Valsts arhīvā, Karaliskajā bibliotēkā un arī Vācijas Federatīvajā arhīvā Berlīnē.

2009. gadā projekta ***Sabiedriski politiskās un ekonomiskās vēstures problēmas Latvijā 1900.–1940. g.*** vadītājs Dr. habil. hist. J. Bērziņš izdevis monogrāfiju par Latvijas rūpniecības strādniekiem (1900–1914), bet Ē. Jēkabsons sastādījis dokumentu krājumu sērijā "Vēstures avoti augstskolai" par Polijas ārējo politiku (1918–1937). Kopumā septiņi granta izpildītāji 2009. gadā publicēja arī 13 zinātniskos rakstus Latvijā un ārzemēs (Krievijā, Vācijā). Starptautiskās konferencēs Latvijā un Lietuvā nolasīti septiņi referāti, lasīti arī kursi bakalauru studiju programmās Latvijas Universitātē un vieslekcijas Polijā (Ē. Jēkabsons). Ē. Jēkabsons un I. Lipša vadījuši LU vēstures bakalauru un maģistru darbus.

Izpildītāju skaita ziņā nelielu projektu ***Latvija agrajos jaunajos laikos un jauno laiku sākumā (16.–19. gs.)*** vadīja Dr. hist. M. Auns. Četri izpildītāji 2009. gadā publicējuši astoņus rakstus Latvijā, kā arī Krievijā, Polijā un Somijā izdotos žurnālos, rakstu krājumos, konferenču materiālos, pieci informatīva rakstura darbi publicēti arī institūta žurnālā.

Institūta etnologi no 2009. gada pievērsušies tēmai ***Tradicionālais un mainīgais Latvijas iedzīvotāju dzīvesveidā un kultūrā 19.–21. gs.*** (vad. Dr. hist. A. Jansone). Grantā strādāja pieci izpildītāji, no tiem trīs pētnieki un divi krājuma glabātāji. 2009. gadā granta ietvaros publicēti pieci raksti Latvijas izdevumos un viens par svētku tērpa rotāšanu apjomīgajā Lietuvas izdevumā "Baltu māksla". A. Jansone sagatavojusi arī

populārzinātnisku izdevumu “Latviešu tradicionālais tautas tērps un tā valkāšanas tradīcijas” (R., 2009. 64 lpp.), nolasījusi ziņojumus divos starptautiskos forumos (Bosnijā–Hercegovinā, Ķīnā), uzstājusies ar referātiem vairākās Latvijas pilsētās (Rīgā, Ogrē, Mazsalacā, Jēkabpilī, Grobiņā). Etnologi 2009. gada vasarā vākuši jaunus materiālus arī nelielās zinātniskajās ekspedīcijās Vidzemē – Jēkabpils raj. Kūku un Variešu pagastā un Latgalē – Balvu un Ludzas rajonā.

Projektā *Latvijas 13.–18. gadsimta kultūrvēsturiskā mantojuma dendrochronoloģiskā un bioarheoloģiskā izpēte* (vad. Dr. hist. G. Gerhards) bija apvienojušies divu arheoloģijas disciplīnu speciālisti (divi doktori un četri zinātniski tehniskā personāla pārstāvji). Pārskata periodā *dendrochronoloģijā* (M. Zunde, M. Petrova) veikta Cēsīs un Rīgā pēdējos gados atklāto koka senceltņu koksnes paraugu un gadskārtu mērīšana, to datu apstrāde. Savukārt *bioarheoloģijā* (G. Gerhards, statistiķe N. Smotrova, krājuma glabātāja I. Šmerliņa un divas studentes laborantes A. Vilka, M. Petrova) 2009. gadā uzsākta Rīgas arheoloģiskajos izrakumos iegūtā antropoloģiskā materiāla inventarizācija, restaurācija, mērījumu veikšana, statistiskā apstrāde un paleopatoloģiskā izpēte. Kopumā abu tēmu izstrādē nolasīti 19 referāti Latvijā un ārzemēs, kā arī iznākušas 18 publikācijas, no kurām lielākā daļa tapusi G. Gerhardam sadarbībā ar ārzemju kolēģiem.

Granta *Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas aktuālās problēmas* (vad. Dr. hist. I. Ose) četri izpildītāji pārskata periodā publicējuši deviņus rakstus, kā arī nolasījuši trīs referātus un divas lekcijas. 2009. gadā tika veikti arī arheoloģiskie izrakumi Cēsīs (Z. Apala) un Nurmuižā (R. Brūzis).

Granta *Materiālās un garīgās kultūras attīstības tendences Latvijā vēlajā dzelzs laikmetā* (vad. Dr. hist. A. Vilcāne) izpildē piedalījās pieci darbinieki. Granta ietvaros A. Vilcāne izdeva arheoloģes E. Brīvkalnes maģistra darbu “Mežotnes pilskalna depozīts” (R., 2009. 64 lpp.), bez tam publicēti trīs zinātniskie raksti, trīs recenzijas un astoņi populārzinātniski raksti (informācijas par vēstures zinātnes dzīvi). Projekta dalībnieki Latvijā nolasījuši arī divus referātus. Veikti aizsardzības izrakumi Līvānu Veiguru senkapos (S. Tilko, A. Vilcāne), krājuma glabātāja I. Lazdiņa izpildīja tehniskā vadītāja pienākumus Mežītes pilskalna izrakumos. Savukārt Arheoloģisko materiālu krātuvē veikta arheoloģiskajos izrakumos zīmēto plānu (1312 vienības) inventarizācija un reģistrācija, sekmējot unikālu arheoloģisko izrakumu materiālu pieejamību zinātniekiem, pētniekiem, interesentiem. Arheoloģisko materiālu krātuvē apkalpoti 685 apmeklētāji, izsniedzot tiem pētījumiem nepieciešamo pirmdokumentāciju – izrakumu pārskatus, senlietu un plānu zīmējumus u.c. materiālus (S. Tilko).

Arheologi, kas veic pētījumus par Latvijas vissenākajiem periodiem, bija apvienojušies projektā *Sabiedrība un materiālā kultūra mījiedarbībā ar apkārtējo vidi akmens un metālu laikmetā Latvijas teritorijā* (vad. Dr. habil. hist. A. Vasks). Granta pieci izpildītāji gada laikā bija publicējuši piecus rakstus un nolasījuši četrus referātus. 2009. gadā tika turpināti izrakumi Zvejniekos pie Burtnieku ezera (I. Zagorska) un paralēli izrakumiem kopā ar Lundas Universitātes prof. L. Larsonu noorganizēta starptautiska vasaras skola par akmens laikmeta apmetņu un kapulauku

pētniecību. Lubāna ezera mitrājā I. Loze veica arheoloģiskos izrakumus Suļkas purva apmetnē. Savukārt V. Bērziņš sadarbibā ar Vācijas Arheoloģijas institūta Romiešu-ģermāņu komisijas (Frankfurtē pie Mainas) pētnieku K. Rasmanu veica Zvejnieku akmens laikmeta pieminekļu kompleksa un jaunatklātās Slocenes apmetnes magnetometrisko izpēti. 2009. gadā tika turpināti arheoloģiskie pētījumi arī Mežītes pilskalnā un kapulaukā (A. Vasks, E. Guščika).

Apskata noslēgumā jāpasvītro, ka visu grantu vadītāji ir atzīmējuši nepietiekamo finansējumu, kas nenoliedzami stipri iespaidoja grantos veikto pētījumu apjomu un efektivitāti.

Tomēr, neskatoties uz samazināto finansējumu, arī 2009. gadā LU Latvijas vēstures institūtā tika sasniegti nozīmīgi rezultatīvie rādītāji: izdotas 10 grāmatas. Starp interesantākajām un pieprasītākajām ir J. Stradiņa monogrāfija "Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā" (R., 2009. 639 lpp.), kas jau pēc pusgada ir izpirkta. Līdzīgi grāmatnīcu plauktos nav atrodams rakstu krājums "*The Hansa Town Riga as Mediator between East and West. Proceedings of an international scientific conference dedicated to 70 years of archaeological research in Riga held in Riga, Latvia, on 23–25 September 2008*" (Hanzas pilsēta Rīga – starpniece starp austrumiem un rietumiem. Rīgas arheoloģiskās izpētes 70 gadiem veltītās starptautiskās konferences referātu krājums. R., 2009. 232 lpp.). Lasītajiem saistošs ir arī etnogrāfes L. Dumpes sastādītais krājums "Latviešu tautas ēdieni: Latvijas vēstures institūta etnogrāfisko ekspedīciju materiāli" (R., 2009. 288 lpp.).

2009. gadā tika izdoti arī visi četri "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla" numuri, bijis vairāk nekā 230 dažāda apjoma un rakstura publikāciju Latvijas un ārzemju izdevumos, kā arī nolasīti 110 referāti Latvijā un ārzemēs starptautiskās konferencēs, kongresos, semināros un citos prestižos pasākumos ASV, Bosnijā–Hercegovinā, Dānijā, Francijā, Grieķijā, Igaunijā, Itālijā, Krievijā, Lietuvā, Polijā, Somijā, Spānijā, Ungārijā, Vācijā, Zviedrijā.

2009. gadā institūta zinātnieki publicējuši necerēti daudz – 18 rakstus anonīmi recenzētos un starptautiski pieejamās datubāzēs iekļautos zinātniskos izdevumos.

Mūsu pētnieki, lai piesaistītu sabiedrības uzmanību būtiskiem vēstures notikumiem un datumiem, 2009. gadā ieviesa jaunu veidu aktuālu tēmu iztīrīšanai – apaļā galda diskusiju, kurā apsprieda jautājumu par nacionālkomunistu darbību un tās ietekmi uz sabiedrību ar tā laika norišu daļībniekiem (teātra zinātniece L. Akurātere, Dr. hist. D. Bleiere, Dr. sc. inf. S. Kruks, žurnālists V. Krustiņš, Dr. hist. I. Lipša, Dr. hist. h.c. J. Stradiņš, Dr. hist. I. Šneidere, Dr. hist. G. Zemītis). Apaļā galda diskusijas materiālu pilns teksts un komentāri publicēti "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla" 2009. gada otrajā numurā (149.–173. lpp.).

Nobeidzot pārskatu par LU Latvijas vēstures institūta darbu 2009. gadā, jāsecina, ka pašreizējais niecīgais finansējums apdraud daudzu zinātņu nozaru un institūciju eksistenci, tai skaitā arī Latvijas vēstures zinātnes pastāvēšanu.

Viktorija Bebre

NAPOLEONA KARU IZPĒTEI VELTĪTA KONFERENCE MASKAVĀ

2010. gada 23. aprīlī norisinājās gadskārtējā muzeja – panorāmas “Borodinas kauja” rīkotā starptautiskā zinātniskā konference, kas veltīta Napoleona karu tematikai. Šoreiz tā pulcēja pētniekus no Krievijas, Baltkrievijas un Latvijas. Savas korekcijas dienaskārtībā ieviesa Īslandes vulkāna izvirduma pelnu radītie aviosatiksmes traucējumi.

Konferences darbu ievadīja A. Puškina Valsts muzeja pētniece Lidija Ivčenko (*Лидия Ивченко*). Viņas uzstāšanās bija veltīta 1812. gada kara historiogrāfijas attīstības tendencēm, no kurām pētniece izcēla:

- 1) faktoloģiski virzītu pētījumu dominēšanu;
- 2) “aizraušanos” ar 1812. gada notikumu izpēti;
- 3) militāro operāciju izpētes dominēšanu.

L. Ivčenko atzīmēja, ka pēdējos gados iznākuši vērtīgi un faktoloģiski bagāti pētījumi, kuru izstrādi sekmējušas jaunu avotu publikācijas, tomēr vienlaikus viņa uzsvēra, ka metodoloģisko jautājumu aplūkošana vēsturnieku darbos nav pietiekama. Viņasprāt, vēsturnieki Krievijā nepamatoti atrauj 1812. gadu no 1813. un 1814. gada notikumiem, tāpat kā militārās operācijas – no sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem valstī, kas kopumā rada sadrumstalotu ainu par Napoleona karu laikmeta iezīmēm Krievijas un Eiropas vēsturē. L. Ivčenko vērsa kolēģu uzmanību uz to, ka, tuvojoties 1812. gada kara jubilejai, izdevniecības no jauna izdod populārākos Krievijas impērijas laika un padomju perioda pētnieku darbus par attiecīgo tēmu. Tajos saglabājas autoru pārstāvētās ideoloģiskās nostādnes, kuras nekritiski pieņem arī lasītājs. Kā negatīvu krievu historiogrāfijas tendenci L. Ivčenko atzīmēja pētnieku pārlieko bijību pret pretinieku un vēlēšanos to glorificēt. Šajā jautājumā referentei oponenta Krievijas Valsts vēstures muzeja pētnieks Viktors Bezotosnijs, kurš pretēji L. Ivčenko uzskata, ka krievu vēsturnieki bieži centušies attēlot Napoleona karaspēku kā vāju, neorganizētu un nedisciplinētu, tā grēkojot pret vēsturisko realitāti.

Krievijas kultūras vērtību saglabāšanas pārvaldes darbinieks Aleksandrs Podmazo (*Александр Подмазо*) prezentēja auditorijai savus jaunākos atklājumus par portretiem, kuri ievietoti 1812.–1815. gada karos iesaistīto krievu ģenerāļu vārdnīcā.¹ Referents ieteica kolēģiem nepaļauties uz ģenerāļu portretu autentiskumu, kurus komentējis Aleksandrs Goršmans. A. Podmazo noskaidrojis, ka daļa no tiem ir kopijas no citu gleznotāju darbiem un ka tajās pieļautas neprecizitātes attiecībā pret mundieru noformējumu un apbalvojumu izvietojumu. Tas atsaucas arī uz A. Goršmana sastādītajām ģenerāļu biogrāfijām, kurās ieviestās kļūdas. A. Podmazo pieļauj, ka kopijas, kuras nosauktas par nezināma autora darbiem, patiesībā ir A. Goršmana zīmētas.

Muzeja – panorāmas “Borodinas kauja” darbinieks Boriss Proskurins (*Борис Прокурин*) savu uzstāšanos veltīja 19. gs. sākumā Krievijas armijā

¹ Словарь русских генералов, участников боевых действий против армии Наполеона Бонапарта в 1812–1815 гг. // Российский архив. Т. 7. – Москва: ТРИТЭ, 1996. – С. 288–645.

sastopamo slimību analīzei. Pētot rekrūšu depo, viņš pievērsis uzmanību veselības aprūpei karavīru koncentrācijas vietās. B. Proskurins atzina, ka medicīnas attīstība 19. gs. sākumā nevarēja nodrošināt pienācīgu ārstēšanu daudz, īpaši venerisko un garīgo slimību gadījumos. Starp ārstniecības metodēm plaši izplatīta bija asiņu nolaīšana, kas dažu slimību gadījumos bija kaitīga, bet citos gadījumos nolaisto asiņu daudzums būtiski pārsniedza pieļaujamās normas. Tāpat B. Proskurins uzsvēra, ka 19. gs. sākumā bija grūti atšķirt patiesi kurlu, slimojošu ar epilepsiju vai plānprātīgu cilvēku no simulanta, tādēļ slimi cilvēki nonāca armijā un bija spiesti dienēt.

Krievijas Valsts vēstures muzeja darbiniece Gaļina Nosova (*Галина Носова*) pievērsās 1812. gadā norisošo finansiāli ekonomisko procesu analīzei Krievijas rietumu guberņās. Pētot nodokļu politikas izmaiņas, ārējās tirdzniecības organizāciju un kontrabandas apkaršanu, pētniece nonākusi pie secinājuma, ka 1812. gads iezīmē brīdi, kad rietumu guberņas (agrākās Polijas teritorijas) ekonomiski iekļāvās pārējā Krievijas teritorijā un veidoja vienotu veselumu, pretstatā zināmāi autonomijai, kas bija pastāvējusi iepriekš. G. Nosova uzsvēra, ka nepamatots ir atsevišķu vēsturnieku uzskats par rietumu guberņu ekonomisko atpalicību, jo 19. gs. sākumā šajā reģionā attīstījās, piemēram, audumu, cepuru un stiklu fabrikas. Tāpat referente atzīmēja, ka ne vienmēr paties ir uzskats par neracionālu valsts īpašumu izmantošanu, jo apskatāmā periodā valsts mēģināja optimizēt savu uzņēmumu darbību, tai skaitā rūpējies par zemiņu tiesību ievērošanu, un sakārtot valsts mežu izmantošanu, lai nodrošinātu resursu atjaunošanos.

Latvijas vēstures institūta asistente Anita Čerpinska aplūkoja 1812. gada septembrī notikušo Rīgas garnizona un Somijas korpusa uzbrukumu Napoleona armijas 10. korpusam. Referente atklāja Pēterburgā izstrādātā plāna neatbilstību reālajiem apstākļiem, kas izraida būtiskas plāna korekcijas un var tikt uzskatīts par vienu no operācijas neizdošanās iemesliem. A. Čerpinska analizēja krievu spēku uzbrukuma gaitu, Prūsijas divīzijas sarīkoto pretuzbrukumu un operācijas rezultātus, kas nebija viennozīmīgi negatīvi krievu pusei, neskatoties uz sakāvi kaujas laukā.

Valsts Ermitāžas darbinieks Pāvels Suslovs (*Павел Сулов*) iepazīstināja auditoriju ar Elbas salas vienības personālsastāvu, respektīvi, izanalizēja, kādi virsnieki 1814. gadā brīvprātīgi pieteicās pavadīt Napoleonu trimdā. P. Suslovs bija apkopojis viņu biogrāfiskos materiālus un secināja, ka tie lielākoties bija Napoleona karu veterāni, to vidū daudzi gvardes virsnieki. Viņi, neskatoties uz Napoleona sakāvi un ierobežotajiem materiālajiem līdzekļiem, palika uzticīgi savam imperatoram.

Pārējie referāti bija veltīti Napoleona karu dalībnieku biogrāfijām, iedzīvotāju ziedojumu karadarbības atbalstīšanai un kara radīto materiālo zaudējumu analīzei. Muzejs – panorāma plāno izdot konferences materiālu krājumu un nākamgad atkal aicināt vēsturniekus dalīties ar saviem jaunākajiem atklājumiem Napoleona karu izpētē.

Anita Čerpinska

13. STARPTAUTISKĀ ZINĀTNISKĀ KONFERENCE “SABIEDRĪBA UN KULTŪRA” LIEPĀJAS UNIVERSITĀTĒ

2010. gada 29. un 30. aprīlī Liepājā norisinājās Liepājas Universitātes Sociālo zinātņu katedras, Vadībzinātņu katedras un Melardalenas Augstskolas Sociālo zinātņu departamenta kopīgi rīkotā konference “Sabiedrība un kultūra”, kuras apakšvirsraksts šoreiz bija “Haoss un harmonija”. Konferencē bija pieteikti 154 referāti, kuru autori pārstāvēja piecas valstis: Latviju, Lietuvu, Slovākiju, Somiju un Zviedriju. Latvijas referenti reprezentēja vairākas Latvijas augstākās izglītības mācību iestādes, ieskaitot to pakļautībā atrodošos pētniecības institūtus: Daugavpils Universitāti (DU), Latvijas Lauksaimniecības Universitāti (LLU), Latvijas Universitāti (LU), Liepājas Universitāti (LiepU), Rēzeknes Augstskolu (RA), Ventspils Augstskolu (VA) u.c.

Konferences plenārsēdi tradicionāli atklāja LiepU sieviešu koris “Atbalss”, diriģente prof. Ilze Valce. Apsveikuma runā Liepājas domes pārstāve Silva Golde akcentēja konferences lomu pilsētas atpazīstamības veicināšanā gan Latvijā, gan ārpus tās robežām. LiepU zinātnes prorektore Ieva Ozola savā uzrunā apcerēja šīs konferences vēsturi un ciparu 13 un uzsvēra, ka vismaz divas LiepU rīkotās konferences (“Aktuālās problēmas literatūrzinātnē” un “Vārds un tā pētīšanas aspekti”) šo kārtas skaitli jau sekmīgi pārvarējušas. Melardalenas Augstskolas docētājs Aivars Ozoliņš atcerējās haosa un harmonijas posmus savā pieredzē ar Liepāju un sadarbībā ar LiepU.

LiepU rektora Oskara Zīda plenārsēdes priekšlasījuma tēma bija “Universitātes sūtība harmoniskā sabiedrībā: mīts vai izaicinājums”, kurā profesors izteica savas domas par haosu un harmoniju katrā individuā, universitātē, sabiedrībā un skāra tik nozīmīgu jomu kā atbildība. Konferences rīcības komitejas priekšsēdētājs Arturs Medveckis savā ziņojumā vērtēja haosa un harmonijas interpretāciju dažādu sociālo un humanitāro zinātņu nozaru skatījumā. DU Sociālo pētījumu institūta direktors Vladislavs Volkovs referātā “Funkcionālisma paradigma identitātes pētījumos Latvijas socioloģijā 1991–2009” izvērtēja Latvijas sociologu devumu etnisko pētījumu laukā un tajos biežāk izmantotās teorētiskās pieejas, sniedzot to stipro un vājo pušu analīzi. Melardalenas Augstskolas docētājs Lenarts Karlsons (*Lennart Carlsson*) plenārsēdē dalījās savās pārdomās par norisēm socioloģijas zinātnē Zviedrijā. Sociologs izteica savu vilšanos par Zviedrijas sabiedrībā dominējošo politkorektuma, kas ir tikai pieņemums, nevis zinātniski pamatots fakts, uzspiešanu zinātnē, kādēļ daudzas pētījumu tēmas (īpaši sievietes loma sabiedrībā un imigrantu integrācijas potenciāls) ir nevēlamas un rezultāti nav publicējami. Pieņemot vienu uzskatu par nekritisku patiesību, zūd diskusija, bet bez tās vairs nav zinātnes. Viņa ziņojuma tēma – “Socioloģijas traģēdija”.

Pēc plenārsēdes jēdzienus *haoss* un *harmonija*, kā arī to izpausmi dažādās sabiedrības un kultūras sfērās humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvji analizēja deviņās sekcijās: “Vēsture, kultūras vēsture”, “Filozofija”, “Politika un tiesības”, “Socioloģija”, “Ekonomika, vadīb-

zinātne”, “Sabiedriskās attiecības un komunikācijas vadība”, “Sociālo zinātņu starpdisciplinārais konteksts: izglītība, psiholoģija”, “Vadībzinātne: E-sabiedrība”, “Vadībzinātne: Izglītības vadība”.

Tā kā visās sekcijās nebija iespējams piedalīties, tālāk sniegts neliels ieskats tikai vienā no tām. Sekcijā “Vēsture, kultūras vēsture” bija pieteikti 14 referāti, nolasīti – 11. Referātu hronoloģiskie rāmji ietvēra laika posmu no 8. gadsimta līdz mūsdienām, ziņojumu ģeogrāfiskā lokalizācija – Eiropa, to tematiskais loks: etniskie, sociālie, kultūras un ekonomiskie procesi, kā arī to atspoguļojums zinātnisku pētījumu un vizuālās reklāmas formā.

Viesturs Kanders (DU) referātā “Viduslaiku Kurzeme (8.–13. gs.) Lietuvas historiogrāfijā”, analizējot lietuviešu vēsturnieku darbus, kas skar 8.–13. gs. Kurzemes tematiku (kurši, atsevišķu apdzīvotu vietu un notikumu apraksti un izvērtējumi), viņu izteiktās hipotēzes un interpretācijas, secināja, ka mūsdienās lietuviešu un latviešu autoru viedokļi vairs nav tik krasi atšķirīgi kā 20. gadsimta pirmajā pusē, tie tuvinās. Vladislavs Malahovskis (RA) ziņojumā “Linu koncepts: daži saimnieciskie aspekti Latgalē (20. gs. 20. gadi)” analizēja linkopības kā tautsaimniecības nozares nozīmi, tās attīstību un uzturēšanas mehānismus šajā Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajā apgabalā 20. gadsimta sākumā. Autors skāra arī šī jautājumu politisko, etnisko un etnopsiholoģisko aspektu. LU doktorante Alda Bražūne savā priekšlasījumā meklēja atbildi uz jautājumiem par to, cik lielā mērā un kādās valsts darbības jomās jēdziens *dekadence* attiecināms uz Franciju 20. gs. starpkaru periodā un kas atbildīgs par šī mīta radīšanu un uzturēšanu. Referāta tēma “Francijas pagrimums 20. gs. starpkaru periodā: nacionālā mīta konstrukcijas”. Latvijas Kultūras akadēmijas pārstāve Gunta Bāliņa ar ziņojumu “Liepājas Muzikāli dramatiskā teātra baleta trupas mākslinieciskā darbība 1945–1950” noslēdza iepriekšējā konferencē pašas uzsākto tēmu par šī teātra vēsturi un mākslinieku un izrāžu likteņiem. Etnisko procesu Latvijā pētniece Ilga Apine haosa un harmonijas kontekstā izvērtēja piekāpības un nepiekāpības piemērus Latvijas un citu Eiropas valstu pamattautas un mazākumtautību attiecībās, secinot, ka nepiekāpības šajā jomā bijis daudz vairāk. Viņas ziņojuma nosaukums “Piekāpība un nepiekāpība etniskajās attiecībās”. LU Latvijas vēstures institūta asistente Ilze Boldāne vērtēja igauņus latviešu etniskajos priekšstatos, secinot, ka abas tautas vienojošas ir ne tikai kopīgas atmiņas par līdzīgiem vēsturiskiem procesiem, bet arī kopīgajā pieredzē iegūtie vaibsti latviešu un igauņu tautas raksturā. Savukārt par svešiniečiem tās dara valodas barjera, kas ne vien ierobežo savstarpējo saskarsmi, līdz ar to arī pieeju kultūras kodiem un simboliem, bet arī rada pārsteidzīgus secinājumus par mentalitāti un attieksmi pret savstarpējās komunikācijas nozīmīgumu. Referāta tēma “Savējie, bet tomēr sveši: Latviešu priekšstati par igauņiem”. LU doktorantes Gintas Brūmanes priekšlasījuma nosaukums “Kara un miera ideju atveidošana Latvijas padomju politiskajā plakātā, 1945–1991”. Izmantojot vizuālo materiālu, autore vērtēja miera, kapitālisma un kara tēlu atveidojuma plakātos saturu un tā evolūciju aplūkojamajā laika posmā. Sekcijas vadītāja Ārija Kolosova (LiepU) ziņojumā “Liepājas jauniešu apvienība “Tēvzemei un Brīvībai” (1988–1995)” izvērtēja šīs jauniešu apvienības darbību. Pēdējie trīs sekcijas referāti skāra šādas

tēmas: mākslas nemateriālās vērtības (Jeļena Budanceva, Rīgas Stradiņa universitāte), profesionālās mūzikas izglītības organizēšana (Aiga Taala, Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija), kultūras mantojums un digitālā vide (Liga Krūmiņa, LU).

Konferencē nolasītos referātus plānots apkopot un izdot konferences rakstu krājumā.

Ilze Boldāne

KONFERENCE “1990. GADA 4. MAIJA NEATKARĪBAS DEKLARĀCIJA: STARPTAUTISKIE UN IEKŠPOLITISKIE ASPEKTI”

Ši gada 3. maijā Latvijas Universitātē norisa Latvijas Neatkarības pasludināšanas dienai veltīta konference. Tās ievirzi sniedza Vēsturnieku komisijas priekšsēdētājs prof. Inesis Feldmanis, norādot, ka neatkarības pasludināšana 1918. gada 18. novembrī un neatkarības atjaunošana 1990. gada 4. maijā ir Latvijas 20. gadsimta vēstures ievērojamākie notikumi. Vai 4. maijs ir pielīdzināms 18. novembrim, par to dažkārt tiek izteikti dažādi viedokļi. I. Feldmanis novēlēja konferences gaitā meklēt atbildes uz šiem jautājumiem, norādot, ka divdesmit gadi ir gan pietiekami ilgs laiks, lai izvērtētu šos notikumus, gan arī spētu saglabātu tā laika emocijas.

Konferenci ar uzrunu atklāja Valsts prezidents **Valdis Zatlers**. Prezidents savā runā atskatījās uz divdesmit neatkarības gadiem un iezīmēja uzdevumus, kas veicami nākotnē. Latvijas Universitātes rektors **Mārcis Auziņš** savā uzrunā atzīmēja Latvijas Universitātes lomu ne tikai mācību procesā un zinātnē, bet arī sabiedriskajā dzīvē. Rektors atgādināja arī par šī brīža aktualitātēm un, atsaucoties uz akadēmiķa Jāņa Stradiņa secinājumiem, ka divdesmit neatkarības gados Latvijai nav izveidojusies nacionālā elite un tai draud ieslīgšana provinciālismā, aicināja konferences zālē esošo intelektuālo eliti uz aktīvu rīcību, lai situāciju uzlabotu. Uzrunu teica arī Latvijas Tautas frontes pirmais priekšsēdētājs **Dainis Īvāns**, kurš uzsvēra, ka Latvijas Neatkarības deklarācija gan paredzēja pārejas periodu, bet tauta saprata, ka tā ir neatkarība, un Kremlis to tā arī uztvēra. Izsakoties tēlaini, bijušais LTF priekšsēdētājs sacīja, ka Neatkarības deklarācijas tekstam nebija lielākas nozīmes kā karoga kātam, kuru paceļ.

Konferences ievadreferātu latviešu valodā nolasīja bijušais Lietuvas Valsts prezidents **Vitauts Landsberģis**, uzsverot, ka laikā, kad Lietuva pasludināja savu neatkarību, ar to bija tikai Latvija un Igaunija, kā arī daži Krievijas deputāti, ar kuru palīdzību tika nosodīts Molotova–Ribentropa pakts. Lai gan Boriss Jeļcins bija atzinis, ka “Krievija bez kolonijām ir īsta Krievija”, līdz tam vēl bija garš ceļš. Landsberģis norādīja, ka bija svarīgi, lai neatkarības ienaidnieki neizmantotu dažas atšķirības neatkarības deklarācijās. Baltijas brīvības ceļš bez Latvijas 4. maija deklarācijas nebija iespējams, uzsvēra V. Landsberģis.

Tālāk neliels ieskats plenārsēdēs un nolasītajos referātos.

1. sēde: 1990. gada 4. maija deklarācija un Latvijas valsts atjaunošanas tiesiskie aspekti

Pirmo sēdi ievadīja Dr. iur. h. c. **Egils Levits** ar referātu "Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas tiesiskais vērtējums: evolūcija vai revolūcija?". Referāts tika veltīts problēmai, kas izriet no tā, ka Latvijas Neatkarības deklarāciju pieņēma Latvijas PSR Augstākā padome kā PSRS institūcija. Jautājums ir par varas leģitimitāti, kurai ir atšķirīga pieeja politoloģijā un tiesību zinātnē. Demokrātiskā sabiedrībā vara kļūst leģitīma ar tautas piekrišanu. Totalitārā valsts balstās uz doktrīnu, ka tautai vai šķirai ir jāisteno sava misija. Padomju Savienībā vēsturisko misiju kombinēja ar tautas piekrišanu, kas īstenībā bija pseidoleģitimitāte. Katras iekārtas izejas punkts ir revolūcija, kas nozīmē leģitimitātes maiņu. LPSR Augstākā padome uzsvēra mierīgo ceļu uz neatkarības atjaunošanu. Leģitimitātes maiņa tika ietverta legālā formā, līdz ar to neatkarības atjaunošana notika padomju sistēmas ietvaros, lai gan PSRS sistēma to nepieļāva. Katrs akts ir jāinterpretē sistēmas kontekstā. Arī tas, ka LPSR Konstitūcijā bija pants, kas deva tiesības izstāties no PSRS. Augstākā padome rīkojās pretrunā ar padomju sistēmas loģiku. Īstenībā tas bija revolucionārs akts, kas tika ietērpts leģitimitātes ietvarā. Pat ja balsojums par Latvijas Neatkarības deklarāciju būtu ar negatīvu iznākumu, tautai bija tiesības pasludināt neatkarību. Leģitimitāte nebija zudusi. Nebija nozīmes institūcijai, kura to dara. Ar deklarāciju tika atjaunots viens no valsts elementiem – valsts vara. Padomju režīmam tika atņemta civilā pārvalde, bet palika militārā pārvalde.

Nākamais uzstājās viens no Neatkarības deklarācijas autoriem Dr. iur. prof. **Romāns Apsītis**. Referātā "1990. gada 4. maija deklarācijas sagatavošana un pieņemšana" R. Apsītis atcerējās Neatkarības deklarācijas sagatavošanas darbu, kura gaitā izstrādāts minimālais un maksimālais variants. Palika maksimālais variants, kuru mikstināja, paredzot pārejas periodu, kas notika Igaunijas piemēra ietekmē. Neatkarības deklarācijas 5. pantu par pārejas periodu atcēla 1991. gada 21. augustā. R. Apsītis savu referātu nolasīja izjusti, detalizēti – minot, ka deklarācija tika pieņemta pulksten 19.20 ar 138 balsīm. Lai tā tiktu pieņemta, vajadzēja savākt 134 balsis.

Neatkarības deklarācijas juridiskos aspektus referātā "Latvijas valsts nepārtrauktības doktrīna: juridiska konstrukcija vai ikdiens?" izvērtēja Dr. iur. prof. **Ineta Ziemele**. Viņa uzsvēra, ka ir nepareizi lietot jēdzienu "valsts pēctecība". Būtībā pastāv nepārtrauktība. Latvijas okupācija bija nelikumīga, un Latvija *de iure* turpināja pastāvēt. Latvijas valsts nepārtrauktības doktrīna ir jāievēro arī likumdevējiem. Svarīgi, ka citi tiesiskie subjekti atzīst valsts nepārtrauktību. Tas attiecas uz pilsoņu loku, parādiem, īpašuma tiesībām. Referente atsaucās uz romiešu tiesību principu, ka nelikumība nerada tiesības, kas savulaik tika ietverts arī Stimsona doktrīnā. Nobeigumā viņa atzīmēja, ka svarīga ir pašu atbildība sekot valsts nepārtrauktības principam.

Igaunijas ceļu uz neatkarības atjaunošanu raksturoja **Juri Adams** referātā "Igaunijas neatkarības atjaunošana: kādēļ bija nepieciešama jauna konstitūcija?". Viņš skaidroja Igaunijas situāciju, kas bija atšķirīga

no Latvijas, proti, pēdējais Igaunijas pamatlikums bija diktatūras pamatlikums. Savukārt pirmos 12 gadus pēc neatkarības izcīnīšanas valsts galvas funkcijas Igaunijā pildīja Ministru prezidents. Igaunijā notikumi risinājās nedaudz citādi kā Latvijā, un Igaunijai nav viena tāda dokumenta, kuru varētu uzskatīt par neatkarības deklarāciju. Ir vairāk nekā 100 dažādu dokumentu, kas tika pieņemti ceļā uz pilnīgu valsts neatkarību.

Gvido Zemrībo turpināja tēmu ar referātu "Baltijas valstu neatkarības deklarāciju juridiskie aspekti". Viņš salīdzināja visu triju Baltijas valstu neatkarības deklarācijas, norādot, ka Lietuvas deklarācija vairāk runā par aneksiju, bet visas trīs par agresiju, kas 1940. gadā tika vērsta pret Baltijas valstīm. Referents pamatoti norādīja, ka deklarācijās netika uzsvērts, ka agresijas akts pret Baltijas valstīm bija Otrā pasaules kara sastāvdaļa. Tikai šoreiz agresors bija PSRS. G. Zemrībo atzīmēja, ka arī Čehoslovākija tika okupēta ar prezidenta piekrišanu. Noziegums paliek noziegums, sacīja referents, pat tad, ja cietušais atdod savu maku bez pretošanās. Noslēgumā G. Zemrībo norādīja, ka Baltijas valstis, to skaitā Latvija, izmantoja vēsturisku iespēju, kāda bija izveidojusies PSRS, kā arī to, ka pasaule bija mainījusies un starptautiskā sabiedrība un ASV spēja ietekmēt notikumus Baltijā. Referents vilka paralēles ar situāciju 1918. gada novembrī, kad lielvalstu sabrukums radīja labvēlīgus apstākļus, lai realizētu tautu pašnoteikšanās tiesības. Zīmīgi, ka neatkarība tika pasludināta un atjaunota laikā, kad valstī atradās svešzemju karaspēks, teica G. Zemrībo.

Mg. iur. **Jānis Pleps** nolasīja referātu "1990. gada 4. maija deklarācija un mūsdienu". Līdz šim Satversmes tiesa skatījusi jautājumu par dubultpilsonību, robežjautājumu un jautājumu par pilsonību. Jautājums – vai ir tikai konstitūcija vai vairāki konstitucionāli akti. Tā nav tikai Satversme, bet arī Neatkarības deklarācija, ciktāl tā nav pretrunā ar Satversmes normām. Piemēram, Neatkarības deklarācijas 9. punkts noteica, ka attiecības ar PSRS veidojamas, balstoties uz 1920. gada miera līgumu. Satversmes tiesa nerisināja robežjautājumu, balstoties uz šo līgumu.

Pēc šīs sēdes notika īsa diskusija. Valdis Šteins norādīja, ka sapnis par nacionālu valsti vēl jāīsteno. Pagaidām, pēc viņa domām, atjaunoti tikai vecie valsts simboli. Emocionāli uzstājās bijušais Īpašo kārtības sargu vienību priekšnieks Georgs Maiznieks, norādot uz īpašo kārtības sargu nopelniem neatkarības atgūšanā. Uz jautājumu, vai bija paredzēts izveidot jaunu Satversmi, Aivars Endziņš atbildēja, ka tas bija paredzēts tikai pārejas periodā, lai veiktu grozījumus tolaik spēkā esošajā LPSR Konstitūcijā. Endziņš arī oponenta Šteina tēzei, ka netika atjaunota 1918. gada 18. novembrī proklamētā Latvijas Republika.

2. sēde: Cīņa par neatkarības starptautisku atzīšanu

Otro sēdi, kas bija veltīta galvenokārt vēstures jautājumiem, ievadīja Dr. hist. **Jānis Taurēns** ar referātu "Latvijas neatkarības atjaunošana: problemātiskie aspekti historiogrāfijā". Viņš uzsvēra, ka jautājumā par neatkarības atgūšanu Latvijā dominē memoriālā literatūra – Sandras Kalnietes, Jāņa Riteņa darbi, arī Ļubovas Zilēs "Atmodas ceļš". Ārzemēs Baltijas neatkarības jautājums galvenokārt skatīts PSRS un Rietumu attiecību, kā arī PSRS iekšpolitikas kontekstā. Vairāki tā laika Rietumu politiķi ar piesardzību un pat nepatiku izturējās pret Baltijas neatkarības

centieniem. Šāda attieksme izpaužas arī bijušā ASV prezidenta Džordža Buša vecākā memoriālos. J. Taurēns pamatoti norādīja, ka latviešiem līdz šim raksturīgs “Jaltas sindroms” – doma, ka Latvijas liktenis ir atkarīgs no lielvalstu savstarpējas vienošanās.

Konkrētiem vēsturiskajiem notikumiem saistībā ar Neatkarības deklarācijas pieņemšanu pievērsās Dr. hist. **Daina Bleiere** referātā “Sarunas ar Kremli par Latvijas neatkarības atzīšanu – vai tās bija iespējamās?”. Raksturojot Neatkarības deklarācijā paredzēto pārejas periodu, viņa atzīmēja, ka tam bija jānoslēdzas ar PSRS atzītu neatkarību. Šīm sarunām tika izveidota delegācija. Sarunās bija paredzēti divi aspekti – pirmkārt, panākt neatkarības atzīšanu principā, otrkārt, viss, kas izriet no neatkarības atgūšanas. Kremlis neatkarības ideju nepieņēma, bet piekrita attiecību veidošanai uz konfederācijas principiem. PSRS prezidents Mihails Gorbačovs pieļāva tikai sarunas par jaunā PSRS līguma noslēgšanu. D. Bleiere secināja, ka M. Gorbačovs ticēja informācijai, kuru sūtīja VDK un armijas izlūkdienests, ka tautas frontes vada ekstrēmisti, kurus tauta neatbalsta. 1991. gada janvāra notikumi parādīja, ka ar vietējo interfrontiešu spēkiem neko nevar panākt. Pēc tam jau M. Gorbačovs centās novilcināt laiku līdz PSRS jaunajam līgumam.

Viena no LTF līderēm Mg. art. **Sandra Kalniete** referēja par tēmu “Rietumvalstu nostājas maiņa Baltijas valstu neatkarības atzīšanas jautājumā”. Viņa atzīmēja, ka gadu desmitiem Rietumi izmantoja Baltijas jautājumu aukstajā karā pret PSRS, bet praksē nesteidzās atbalstīt Baltijas neatkarību. Līdz šim maz tiek pieminēta Baltijas nozīme PSRS sabrukumā. Rietumu atturība pret Baltijas neatkarības centieniem bija skaidrojama ar to, ka M. Gorbačovs tika pieņemts kā vienīgais PSRS reformu garants. Savukārt M. Gorbačovs ļāva iet Austrumeiropai, bet centās saglabāt PSRS. Tik radikālai spēku līdzsvara izjukšanai Rietumi nebija gatavi. Ne velti ASV bija tikai 57. valsts, kura atzina Latvijas neatkarību. Vācijas Federatīvās Republikas kanclers Helmutš Kols saprata, ka bez M. Gorbačova nebūs apvienotas Vācijas. Līdz ar to kanclers nesaskatīja pretrunu, ka Vācijai ir tiesības īstenot pašnoteikšanās tiesības, bet baltiešiem – nē. Savukārt Lielbritānijas premjerministre Margareta Tečere atzina, ka pēc Helsinku vienošanās Baltija ir iekļauta PSRS sastāvā. Vēl skarbāk viena no redzamākajām Atmodas laika darbiniecēm raksturoja Francijas prezidenta Fransuā Miterāna nostāju – pragmatisms, cinisms. Savukārt Francijas plašsaziņas līdzekļi pauda noteiktu atbalstu Baltijai. Rezumējot S. Kalniete atzīmēja, ka vislielāko atbalstu Baltijai sniedza Ziemeļvalstis.

Edijs Bošs referātā “Trīs mazās Somijas: Baltijas valstu pirmās ārpolitiskās koncepcijas un to noriets” raksturoja koncepciju – nespēlēt izaicinoši pret lielo kaimiņu. Pēc šīs koncepcijas Baltijas valstis būs neitrālas, ārpus aliansēm stāvošas. Arī V. Landsbergis deklarēja, ka neitralitāte būs Lietuvas politikas stūrakmens. Dainis Īvāns izteicās līdzīgi – “Mēs drīz būsīm Somija”. Baltieši bija gatavi celt neatkarību uz ierobežotas suverenitātes pamata. Somijas vīzija izplēnēja pēc augusta puča – un trīs mazās Somijas izauga par trim lieliem atlantistiem, tēlaini sacīja E. Bošs.

Debatēs pēc šīs sēdes uzstājās V. Landsbergis, oponentējot S. Kalnietei jautājumā par Lietuvas Neatkarības akta iesaldēšanu, aizrādot, ka tas ne-

tika iesaldēts, bet Lietuva apņēmās 100 dienas nepieņemt jaunus aktus, kas būtu bāzēti uz Neatkarības aktu. Tika skarti arī jautājumi par Lietuvas attiecībām ar Īslandi šajā laika periodā un finlandizāciju.

Savukārt G. Zemrībo aizrādīja, ka ASV atbalstu Baltijas neatkarībai tomēr nedrīkst novērtēt par zemu. ASV pārstāvēja Rietumu civilizāciju aukstā kara laikā. Atmosdas gados ASV izmantoja daudzus līdzekļus, lai panāktu, ka M. Gorbačovs pilda solījumu nelietot spēku Baltijā. Dž. Bušs bija uzsvēris, ka nevēlas būt līdzīgs prezidentam Eizenhaueram, kurš nepalīdzēja Ungārijai 1956. gadā.

3. sēde: Politikas un vērtību transformācija

Lietuvas pārstāvja Dr. hist. **Viļus Ivanauskas** (*Vilius Ivanauskas*) izvēlētā tēma – “Intelektuāli un Baltijas ceļš 80. gados: etniskās nostalgijas transformēšanās politiskā kustībā”. Referents uzsvēra, ka tā solidaritāte, kas pastāvēja intelektuāļu starpā Atmosdas gados, tika pārņemta parlamentu līmenī.

Dr. hist. **Gatis Krūmiņš** referēja par LTF saimniecisko reformu programmu (1988–1990). Aplūkojot jautājumu par ekonomiskās patstāvības ideju, viņš atzīmēja, ka tā pirmo reizi izvirzīta Radošo savienību plēnumā. Programmā bija paredzēts atteikties no PSRS kontroles, ieviest saimniecisko aprēķinu, pāriet uz savu valūtu.

Dr. phil. **Maija Kūle** referētā “Sociālo un kultūras vērtību transformācijas pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas” uzsvēra, ka tā vērtība, kas satuvināja cilvēkus Atmosdas gados, bija brīvība. Šodien trūkst vērtību kopuma, uz kura balstīt mūsu attīstību, secināja M. Kūle. Šī laika aktualitāte ir atrast jaunu vērtību modeli, kas ietvertu sevī kultūru saskarsmi un politisko atbildību. Nacionālo valstu laiks nav pagājis un nacionālās vērtības nav zaudējušas aktualitāti, uzsvēra zinātniece.

Diemžēl slimības dēļ savu referātu “Latvijas Republikas Pilsoņu kongresa stratēģija Latvijas neatkarības atgūšanai” nenolasīja Dr. iur., Dr. habil. sc. pol. Tālavis Jundzis.

Noslēguma diskusijā Aivars Borovkovs aicināja izteikties katru, lai neviens nejustos aizmirsts, kā arī vākt atmiņas par šo laiku. Debates ievadīja vēsturniece Danuta Dūra, kura īsumā prezentēja savu pētījumu par to, kā skolu jaunatne uztver Latvijas neatkarības atjaunošanu. Papildinot domu par ASV atbalstu, Georgs Andrejevs uzsvēra, ka neatkarība sākas tad, kad no Latvijas aizriboja pēdējā Krievijas kara mašīna. Šāda iespēja, ka ierobežots karaspēka kontingents paliek, pastāvēja.

Dr. Heldurs Petersons no Igaunijas salīdzināja Igaunijas Augstākās padomes un Igaunijas kongresa devumu neatkarības atgūšanā, uzsverot, ka katrs darīja, ko varēja, un rikojās atbilstoši savai situācijas izpratnei, tāpēc nebūtu pamatoti mēģināt šodien pārspīlēt vienu vai otru nopelnu. H. Petersons to salīdzināja ar spēlēšanu dažādās līgās, dažādos līmeņos, uzsverot, ka Maskava daudz jūtīgāk uztvēra tās izmaiņas likumos, kuras pieņēma Igaunijas Augstākā padome.

Bijušais Vides aizsardzības kluba prezidents Arvids Ulme pārmeta vēsturniekiem, ka tiek ignorēts neformālo sabiedrisko organizāciju devums neatkarības atgūšanā. Savukārt bijušais laikraksta “Padomju Jaunatne” redaktors Andrejs Cīrulis aicināja neaizmirst, kāda loma neatkarības

atgūšanā bija plašsaziņas līdzekļiem – laikrakstiem, to skaitā neapšaubāmi “Padomju Jaunatnei”, radio un televīzijai.

Konferencē piedalījās gan profesionāli vēsturnieki, gan tiesību vēsturnieki, gan Atmosdas laika darbinieki, kuri paši veidoja tā laika notikumus. Tas labi raksturoja šī brīža situāciju, izvērtējot divdesmit gadu senus notikumus. “Vēsturnieki, ķeriet mirkli!” aicināja A. Borovkovs. Neapšaubāmi, daudzi neatkarības atjaunošanas laika dalībnieki vēl šodien ir aktīvi un ir iespējams iegūt informāciju no pirmavota. Tomēr jau konferences gaita un atsevišķu runātāju paustais norādīja, ka vēsturniekiem kritiski jāizvērtē atsevišķu notikumu dažādi traktējumi, dažkārt pat vadoties no šī laika konjunktūras. Tas ir neizbēgami, ņemot vērā nelielo laika distanci, kas mūs šķir no neatkarības atjaunošanas laika.

Neapšaubāmi, šādas konferences iedibina noteiktu historiogrāfisko tradīciju. Baltijas valstis, atjaunojot neatkarību pēc piecdesmit gadu ilgas okupācijas, radīja nebijušu precedentu starptautiskajās tiesībās un nopietnu pārbaudījumu deklarētiem tiesību principiem. Prakse rādīja, ka tā saucamās reālpolitikas dēļ politiķi dažkārt gatavi atteikties no principiem, kurus vārdos ir aizstāvējuši. Konference arī iezīmēja tos uzdevumus, kas veicami pašiem baltiešu vēsturniekiem, – ir jāizvērtē Baltijas loma PSRS sabrukumā, jo ārzemēs nepārprotami nostiprinās viedoklis, ka Baltijas valstis ieguva neatkarību PSRS sabrukuma rezultātā, aizmirstot, ka tieši Baltijas valstu okupācija un varmācīga iekļaušana PSRS sastāvā radīja priekšnosacījumus paša okupanta sabrukumam.

Guntis Zemītis

STARPTAUTISKĀ KONFERENCE “OTRAIS PASAULES KARŠ UN BALTIJAS VALSTIS: STARP NACISTISKO VĀCIJU UN ANTIHITLERISKO KOALĪCIJU”

Atzīmējot 65. gadadienu kopš Otrā pasaules kara noslēguma, 2010. gada 5. maijā Maskavas namā Rīgā notika Neatkarīgo Valstu Sadraudzības (NVS) institūta, Aktuālo vēsturisko pētījumu veicināšanas fonda “Vēsturiskā piemiņa” (abas institūcijas darbojas Krievijā) un Baltijas vēstures un sociāli politisko pētījumu centra rīkotā konference, kurā piedalījās virkne Krievijas un Latvijas vēsturnieku un politologu. Konference spilgti parādīja, ka Otrā pasaules kara vēstures problemātika joprojām ir un vēl ilgi paliks ļoti politizēta tēma, Krievijas vēsturnieku absolūtājam vairākumam stingri turoties pie padomju vēstures ideoloģizētajām vai impēriskā garā modernizētām koncepcijām, bet Latvijas vēsturniekiem nesākot nopietnu otrās puses (Krievijas) argumentācijas izvērtēšanu un analīzi. Līdzšinējā prakse, kad abas puses savstarpēji tikai apmainās ar pārmetumiem vēstures falsifikācijā un mitoloģizācijā, skaidri parāda šāda ceļa bezperspektivitāti, zinātniskuma trūkumu un atstāj ārkārtīgi nelabvēlīgu un kaitīgu iespaidu uz Latvijas un Krievijas starpvalstu un tautu savstarpējo attiecību veidošanos un attīstību. Tāpēc vitāli nepieciešams ir

Latvijas (arī pārējo Baltijas valstu) un Krievijas vēsturnieku, politologu un tieszinātnieku dialogs un savstarpējo saskares punktu meklējumi. Gribas cerēt, ka šī konference kļūva par vienu no šādas virzības aizsākumiem.

Iepriecinoši un cerīgi bija tas, ka jau konferences atklāšanā īpaši NVS institūta direktora vietnieka Vladimira Jegorova (Krievija) un fonda "Vēsturiskā piemiņa" direktora Aleksandra Djukova (Krievija) apsveikuma uzrunās izskanēja aicinājumi uz dialogu un pat savstarpējiem kompromisiem. Turklāt īpaši uzteicama un demokrātiska bija Viktora Guščina pieeja saviem konferences vadītāja pienākumiem, dodot iespēju pēc katra referāta nolasīšanas izvērsties patiesi plašai domu apmaiņai.

Pirmais savu referātu "Par Baltijas pievienošanas PSRS pagājušā gadsimta 40. gados problēmas izpēti metodoloģiju" nolasīja politoloģijas doktors, NVS institūta Baltijas nodaļas vadītājs Mihails Aleksandrovš. Referents koncentrētā veidā puda pašlaik Krievijā valdošo viedokli, ka Baltijas valstu pievienošana PSRS neesot pārkāpusi nekādas tā laika starptautiskās tiesību normas, bet okupācija esot bijusi toreiz vispārpieņemta lielvalstu politiskā prakse (gan nebilstot ne vārda, ka, piemēram, Irānas okupācija nepārauga aneksijā). Īsti staļiniskā garā izskanēja apgalvojums, ka Baltijas pievienošana Padomju Savienībai bija vajadzīga, lai šeit likvidētu "pronacistisko piekto kolonnu", tādējādi pilnībā attaisnojot staļiniskā režīma veiktās masu deportācijas. Vienlaikus nevar nepiekrīst M. Aleksandrova teiktajam, ka atšķirībā no nacistiskās Vācijas, kura Latviju un pārējās Baltijas valstis pārvērta par ģenerālapgabaliem Ostlandes reihskomisariātā, PSRS tomēr saglabāja šo zemju autonomos veidojumus padomju republiku formā un nekāda Baltijas valstu neatkarības atjaunošana nacistiskās Vācijas uzvaras gadījumā, visticamāk, nebūtu bijusi iespējama.

Zinātniski spēcīgi argumentēts bija vēstures doktora, biznesa augstskolas "Turība" asociētā profesora Valda Blūzmas referāts "Padomju–Latvijas attiecību juridiskie aspekti 1939.–1940. gadā". Referents sniedza ļoti rūpīgu PSRS un Latvijas 1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības pakta juridisko izvērtējumu, norādot, ka šis līgums pat vēl tagad uzskatāms par abpusēji atzītu, jo nedz Latvija, nedz Krievija nav pasludinājušas to par spēkā neesošu vai nelikumīgu (gan jāpiebilst, ka PSRS 1940. gadā šo līgumu visrupjākajā veidā pārkāpa). 1940. gada 16. jūnija PSRS ultimātu un padomju karaspēka ienākšanu Latvijā referents vērtēja no juridiskā viedokļa kā garantijas okupācijas iezīmes saturoša 1939. gada 5. oktobra līguma izpildes nodrošināšanai. Vietā ir referātā paustā atziņa, ka no formāli juridiskā viedokļa līdz 1940. gada 21. jūlijam Rietumu lielvalstis uz Latviju notiekošo varēja raudzīties un arī raudzījās ar izpratni, jo Latvijas Republika turpināja pastāvēt, vienīgi ar valdības ziņu un piekrišanu tajā bija ienācis kaimiņvalsts karaspēks. Taču no 1940. gada 21. jūlija, kad sākās Latvijas pievienošanas process PSRS, situācija mainījās. V. Blūzma pamatoti secināja, ka PSRS rīcību par leģitīmu varētu uzskatīt tikai tad, ja tiktu ievērots 1939. gada 5. oktobra līgums un saglabāta Latvijas Republika.

LU Latvijas vēstures institūta pētnieks vēstures doktors Edvīns Evarts savā referātā analizēja Latviešu zemes pašpārvaldes izveidošanu un dar-

bību nacistiskās Vācijas okupācijas laikā, argumentēti atspēkojot dažādos mītus, ka nacistu ieceltie vietējie ģenerāldirektori bijuši apveltīti ar kādu reālu varu un iespēju ietekmēt okupantu politiku. Par šo pašu tēmu bija pieteikts arī vēsturnieka Aleksandra Gurina (Latvija) referāts, taču faktiski referents aprobežojās ar atsevišķu Latviešu SS leģiona virsnieku Rūdolfa Bangerska un Artura Silgaila iepriekšējās biogrāfijas faktu aplūkošanu.

Faktoloģiski bagāts bija A. Djukova referāts, kurā nacistu kolaboracionistiem no PSRS pilsoņu vidus laika posmā no 1944. līdz 1947. gadam. Jāatzīst, ka referents pamatoti ar konkrētiem faktiem pierādīja, ka padomju režīma represīvā politika pret sadarbībā ar nacistiem apsūdzētajiem baltiešiem bija daudz uzmanīgāka un maigāka nekā pret citu padomju republiku iedzīvotājiem. Vienīgās iebildes izsauca referātā minētie represēto skaitliskie dati, kuri, šķiet, samazināti, neietverot kaut vai "SMERŠ" represīvo darbību Baltijā. Tāpat jāpiebilst, ka baltieši nebija juridiski atzīstami par padomju pilsoņiem un nenesa atbildību PSRS likumu priekšā, bet tas nekādi nenozīmē, ka noziegumus pret cilvēci nacistu varas laikā pastrādājušās personas šī fakta dēļ būtu uzskatāmas par nevainīgām.

Tam, kāda nākotne nacistiskās Vācijas uzvaras un plāna "Ost" īstenošanas gadījumā būtu gaidījusi Baltijas tautas, savu referātu veltīja politisko zinātņu doktors Krievijas Federācijas Ārlietu ministrijas Diplomātiskās akadēmijas profesors Vladimirs Štoļs. Referents analizēja plāna "Ost" avotpētnieciskos aspektus, jo galvenā šī nacistu dokumentu kompleksa autentiskā daļa ir pazudusi un restaurēta pēc piezīmēm.

Fonda "Vēsturiskā piemiņa" izpētes programmu vadītājs Vladimirs Simindejs savā referātā aplūkoja jautājumu, kā, viņaprāt, Otrā pasaules kara vēsture tiek mācīta Latvijas skolās, pārmetot skolu mācību grāmatu veidotājiem Latvijas vēstures falsifikācijas, holokausta nepietiekamu atspoguļojumu, rusofobijas ieaudzināšanu latviešu bērnos. Attiecībā uz holokausta noklusēšanu referenta argumenti ir noraidāmi pilnībā, ko jau tūlīt pēc referāta nolasišanas pārliecinoši un uzskatāmi ar konkrētu mācību grāmatu rokās izdarīja vēsturnieks E. Everts. Runājot par atsevišķu Otrā pasaules kara vēstures problēmu, īpaši Latviešu SS leģiona jautājumu interpretāciju skolās un arī Latvijas sabiedrībā, tad te tiešām vēl aizvien ir sastopami vēsturiskajai patiesībai neatbilstoši apgalvojumi, ka leģions cīnījies par Latvijas brīvību. Tāpat, pat atsevišķu vēsturnieku darbos, jūtama tendence nacistisko okupāciju iztēlot par latviešiem labvēlīgāku nekā padomju okupācija, lai gan abi okupācijas režīmi Latvijai un latviešu tautai patiesībā bija vienlīdz naidīgi. Diemžēl Latvijā atrodami arī rusofobijas izpausmju fakti. Arī mums, vēsturniekiem, vajadzētu tomēr padomāt, pirms viegļu roku rakstām vai runājam par "krievu okupāciju", nevis padomju okupāciju atbilstoši vēsturiskai un tiesiskai patiesībai. Mēs noteikti atradīsim daudzus saskares punktus un pat vienprātību, ja gan Krievijas, gan Latvijas vēsturnieki drausmīgās Otrā pasaules kara laika norises pētīs no vispārcilvēciskām pozīcijām, kuras neaizēnos ne impēriska nostalgija, ne vēsturiskās pārestības sakņots paštaisnums.

Arturs Žvinklis

STARPTAUTISKA KONFERENCE “OTRAIS PASAULES KARŠ UN BALTIJAS VALSTIS”

2010. gada 6. maijā Latvijas Kara muzejs organizēja starptautisku konferenci par Otrā pasaules kara tematiku. Piedalījās vēsturnieki no Latvijas, Krievijas, Baltkrievijas, Polijas un Lietuvas. Konferencē tika nolasīti trīspadsmit referāti par dažādiem vēstures jautājumiem.

Konferenci atklāja Latvijas Kara muzeja direktore A. Fleija, kura atgādināja klausītājiem Otrā pasaules kara nesto postu latviešu tautai un Latvijai kopumā. Pirmais uzstājās A. Čapenko ar referātu par Baltijas valstu armiju pārveidošanu par Sarkanās armijas teritoriāliem strēlnieku korpusiem 1940.–1941. gadā. Lietuvas vēsturnieks S. Strelcovs ziņoja par ikdienas dzīves pētniecību militārajā vēsturē Lietuvas Republikas pēdējos deviņos mēnešos 1939.–1940. gadā, norādot, ka pārmaiņas nebija tik lielas kā karojošās valstīs, tomēr nojautas par sagaidāmām straujām izmaiņām bija spēcīgas bēgļu, pretestības u.c. kustību rezultātā.

Interesi izraisīja J. Kantores referāts par Baltiju 1941.–1944. gadā. Viņa aplūkoja kara norises pilsoņu kara griezumā. Referente uzsvēra, ka iedzīvotāju sākotnēji vēl esošās simpātijas pret padomju varu gaisušas reizē ar tās veiktajām represijām, un norādīja, ka pilsoņu karš, ar to saprotot arī partizānu pretošanos, nebeidzās ar karadarbības izbeigšanos, bet turpinājās vēl pēc kara.

Nākamie trīs runātāji pievērsās ikdienas dzīves aspektiem Otrā pasaules kara laikā. Tā E. Evarts raksturoja dažus Rīgas pilsētas iedzīvotāju ikdienas dzīves apstākļus nacistu okupācijas periodā, sevišķi atzīmējot iedzīvotāju apgrūtināto pārvietošanos un zādzību straujo pieaugumu 1943. gadā. J. Pavlovičs aplūkoja apģērba racionalizēšanas neieviešanas sekas nacistu okupētajā Latvijā, kad Latvijas iedzīvotāji praktiski palika bez kvalitatīva apģērba un jebkādam iespējam to nopirkt. Sevišķi smags šajā ziņā bija kara beigu periods. Savukārt Baltkrievijas vēsturnieks J. Grebeņš referēja par nacistu okupācijas politikas sociālajiem aspektiem okupētajā Baltkrievijā, kad iedzīvotājiem katastrofāli trūka pārtikas līdzekļu. Cīņa par izdzīvošanu, kā to dēvē vēsturnieks, sevišķi smagi skāra kara laika bērnus, kuri nepiedzīvoja bērnību.

Salaspils nometnē ieslodzīto latviešu karavīru gaitas ieslodzījuma vietā aplūkoja U. Neiburgs. Norādot, ka galvenā avotu grupa kara beigās ir iznīcināta, viņš uzsvēra, ka atsevišķas ziņas var iegūt, izpētot saistītos dokumentus. Nākamais uzstājās M. Mītenbergs, kas referēja par LKM izglītojošo programmu skolēniem par Otro pasaules karu. Sākumā parādīt video skatu par Katīņas traģēdiju, viņš atzīmēja, ka tikai šokējot ir iespējams stabili piesaistīt skolēnu uzmanību. Tomēr jānorāda, ka ikdienas darbā šādas metodes nav lietojamas.

K. Kangeris savukārt vispārējos vilcienos iezīmēja Kurzemes nozīmi Hitlera un Staļina plānos 1944.–1945. gadā. Viņš norādīja, ka Hitleram bija stratēģiska rakstura plāni, kuri paredzēja Kurzemi pārvērst par uzbrukuma priekštilta pozīcijām. N. Ivanovs referēja par PSRS zaudējumiem 1944.–1945. gadā, kuru apjoms joprojām nav precīzi aplēsts.

Latviešu karavīru motivācijas iemeslus dalībai Sarkanajā armijā raksturoja I. Jermacāne, norādot, ka tas ir bijis vairāku motīvu kopums, no kuriem varētu minēt vēlmi izdzīvot, izvairīties no bada un atjaunot ģimenes saites ar pieredzīgiem Latvijā, kā arī atgriezties mierīgā dzīvē. Daudzi gan uzsvēruši arī iesaukšanas principu, kurai ar brīvprātību maz kopīga.

G. Jakovļeva referēja par Rietumbaltkrievijas sovietizāciju un sieviešu nodaļu lomu šajā procesā četrdesmitajos – piecdesmitajos gados. Viņa stāstīja par pēckara situāciju Baltkrievijā, kad bads spiedis bēgt pat kolhozu vadītājus.

Konferences pēdējais referāts bija veltīts komunistiskā režīma represijām pret t.s. vāciešu atbalstītājiem. Padomju Latvijā šo jēdzienu saprata ļoti plaši un faktiski neviens nebija no tā pasargāts. Sevišķi tas attiecās uz visiem pret PSRS nelabvēlīgi noskaņotajiem iedzīvotājiem un t.s. buržuāziskajiem nacionālistiem. Klāt vēl nāca fakts, ka Latvijā tiesu sprieda no Maskavas atsūtīti cilvēki. Tomēr referents R. Jansons norādīja, ka gadījumā, ja Latvija kļūtu par padomju valsti, represiju apjoms, iespējams, būtu vēl lielāks, jo tās būtu vērstas tieši pret inteliģenci.

Konferences beigās kopējas diskusijas vairs īsti neraisījās, jo tās noslēgumā tika atklāta izstāde “Sapnis par Latviju”, kuras ievadrunā A. Fleija aizstāvējās pret iebildumiem par Staļina statujas nepieciešamību šāda nosaukuma izstādē un saasināti uzsvēra latviešu valodas lietošanas, viņasprāt, gandrīz vai obligāto nepieciešamību starptautiskā zinātniskā konferencē.

Edvīns Evarts

LATVIJAS CENTRĀLAJAI PADOMEI UN KURELIEŠIEM VELTĪTA KONFERENCE

Atzīmējot Eiropas dienu 9. maijā un Otrā pasaules kara beigu 65. gadadienu, 2010. gada 8. maijā Latvijas Kara muzejā Rīgā, Smilšu ielā 20, notika konference “Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā – Latvijas Centrālā padome un “kurelieši””. Konferenci organizēja Eiropas Parlamenta Eiropas Tautas partijas (ETP) grupas deputāte profesore Inese Vaidere un Latvijas Republikas aizsardzības ministrs Imants Lieģis sadarbībā ar Latvijas Kara muzeju, un to atbalstīja Eiropas Komisijas pārstāvniecība Latvijā. Konferences darba valodas bija latviešu un angļu.

Konferences darbu ar ievadvārdiem atklāja I. Vaidere un I. Lieģis, uzsverot Latvijas Centrālās padomes (LCP) un kureliešu drosmi un ticību Latvijas nākotnei, kas ir aktuāla arī šodien. Sekoja režisores Dzintras Gekas uzruna un nelielu fragmentu demonstrēšana no viņas topošās filmas par LCP pirmo priekšsēdētāju Konstantīnu Čaksti (1901–1945).

Konferences pirmajā daļā “Vēsturiskā patiesība un izlīgums” klātesošie noklausījās divas uzstāšanās.

Eiropas Komisijas Pētniecības un Zinātnes DG Pārvaldības un Ētikas nodaļas vadītājs Pēteris Zilgalvis akcentēja bijušā Francijas ārlietu ministra Robēra Šumana 1950. gada 9. maija deklarācijas nozīmi pēckara izlīgu-

mam Eiropā. P. Zilgalvis atgādināja, ka mūsdienās 9. maijs līdzās karogam, himnai, moto un vienotajai valūtai – eiro – kļuvis par Eiropas simbolu. Savukārt Eiropas Parlamenta deputāts no Igaunijas vēsturnieks Tunne Veldo Kelams (*Tunne Veldo Kelam*) runāja par padomju un nacistiskā režīma sadarbību un PSRS līdzatbildību Otrā pasaules kara uzsākšanā.

Konferences otrajā daļā “Latvijas Centrālā padome – sapnis par demokrātisku un neatkarīgu valsti, Latvijas Centrālās padomes memorands” bija iekļauti četri referāti.

Latvijas Kara muzeja Otrā pasaules kara nodaļas vadītājs Valdis Kuzmins iepazīstināja klātesošos ar unikālu kultūras un vēstures liecību – 1944. gadā tapušo LCP memorandu jeb deklarāciju. Starp citu, K. Čakste tajā parakstījās nevis pirmais, bet tikai piecdesmit piektais. UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas Kultūras, komunikāciju un informācijas sektora vadītāja Anita Vaivade informēja konferences dalībniekus, ka LCP memorands nesēn iekļauts Pasaules atmiņas starptautiskajā reģistrā. Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks Dzintars Ērglis atklāja saistību starp LCP un ģenerāļa Jāņa Kureļa vadīto grupu. Glāzgovas Universitātes profesors Džefrijs Sveins (*Geoffrey Swain*) no Lielbritānijas, kurš jau daudzus gadus risina ar Latvijas vēsturi saistītas problēmas, referēja par demokrātisko pretošanās kustību Latvijā kā par Otrā pasaules kara aizmirstu epizodi.

Konferences trešajā daļā “Starp divām varām dzimtenes aizstāvībai: pretošanās kustības militārās izpausmes” izskanēja četri priekšlasījumi.

Latvijas Kara muzeja direktora vietnieks zinātniskajā darbā Juris Ciganovs aplūkoja ģenerāļa Jāņa Kureļa (1882–1954) biogrāfiju, atklājot vairākas mazāk zināmas epizodes, piemēram, J. Kureļa ieguldījumu Latvijas armijas Tehniskās divīzijas izaugsmē. Latvijas vēstures institūta pētnieks Kārlis Kangeris analizēja vācu okupācijas varas iestāžu attieksmi pret ģenerāli J. Kureli, bet Latvijas Okupācijas muzeja pētnieks Uldis Neiburgs sniedza ziņas par Rubeņa bataljona cīņu gaitām Kurzemē 1944. gada novembrī un decembrī, sikāk apskatot arī paša leitnanta Roberta Nikolaja Rubeņa (1917–1944) biogrāfiju. Noslēgumā Rīgas domes deputāts Ģirts Valdis Kristovskis izteica savas pārdomas, kā mēs būtu rīkojušies, ja dzīvotu Otrā pasaules kara beigās. Ģ. V. Kristovskis atzīmēja, ka viņš personīgi būtu izvēlējies Kureļa grupas ceļu, jo tā bija gatava cīnīties pret abām okupācijas varām.

Priekšlasījumiem sekoja klātesošo pārdomas un diskusijas, kā arī jautājumi referentiem. Daudzo runātāju vidū jāizdala Ventspils novadā nodibinātā Rubeņa fonda vadītāja vēsturnieka Andreja Ņeizara un Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekļa Edgara Bervalda uzstāšanās, jo abi kodoļīgi pastāstīja par reāli paveikto kureliešu piemiņas iemūžināšanā Kurzemē.

Konferences darbu pārmaiņus prasmīgi vadīja Latvijas institūta direktors Ojārs Kalniņš, profesore Rasma Kārklīņa un Latvijas Ārpolitikas institūta direktors Atis Lejiņš.

Pēdējos gados LCP un kureliešu tematikai bija pievērsts maz uzmanības, tādēļ ļoti apsveicama šāda Latvijas sabiedrības demokrātiskajiem centieniem Otrā pasaules kara laikā veltīta konference, kuras materiālus paredzēts arī publicēt.

Dzintars Ērglis

APAĻĀ GALDA DISKUSIJA PAR 1940. GADA NOTIKUMIEM LATVIJĀ

2010. gada 16. jūnijā Latvijas Okupācijas muzejs sadarbībā ar Latvijas Vēsturnieku komisiju kopīgi rīkoja apaļā galda diskusiju “Latvijas okupācija. 1940. gads. Vēstures problēmas un mūsdienu aktualitātes”, kas bija veltīta mūsu valstij traģisko 1940. gada notikumu izpētes aktuālajiem jautājumiem. Diskusija notika Latvijas Okupācijas muzeja telpās Rīgā, Strēlnieku laukumā 1. Kā apspriestās tēmas vizuāla ilustrācija muzejā vienlaikus tika atklāta jauna tematiska izstāde “Latvija pirms 70 gadiem”. Uz diskusiju bija aicināti ne tikai vēsturnieki, bet arī žurnālisti, politiķi, sabiedriskie darbinieki. Diskusijā vispirms ar ziņojumiem uzstājās četri eksperti: Dr. hist. prof. Ilga Kreituse (Rīgas Stradiņa universitātes Eiropas studiju fakultāte), Dr. habil. hist. prof. Inesis Feldmanis (Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte), Dr. hist. Kārlis Kangeris (Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts) un Dr. hist. Daina Bleiere (Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts). Katra eksperta ziņojumam tūlīt sekoja tā publiska apspriešana no klātesošo puses.

I. Kreituse runāja par 1940. gada Latvijas okupācijas problemātikas mūsdienu aktualitāti. Viņa uzsvēra, ka apspriest pašu jēdzienu “okupācija” vairs nav nozīmes, jo Latvijas Republikas Saeima jau 1996. gadā pieņēma deklarāciju, ka okupācija ir notikusi, un šo lēmumu vēl neviens nav atcēlis. Tā vietā jārūnā par citām svarīgākām tēmām – kaut vai par Vācijas un PSRS līdzvainību Molotova–Ribentropa pakta noslēgšanā. Tāpat īpaši jāpēta tā laika Latvijas valdības darbība krīzes situācijā, jo noslēgtais pakts palika patiesi slepens ne ilgāk par dažām dienām. Jāanalizē, cik liela bija valdības atbildība, ka šī informācija toreiz nenonāca līdz tautai. I. Kreituse uzsvēra Augusta Kirhenšteina valdības pamatsastāva sākotnējo atbildību par okupācijas režīma ieviešanu. Pēc profesores domām, īpaši liela bija šo valdību un režīmu sākotnēji atbalstījušo ar komunistiem nesaistīto Latvijas kreisā virziena politiķu vaina.

Ziņojuma laikā tika izteikta virkne aktuālu politiska rakstura apgalvojumu, tādēļ, par lielu nožēlu, apspriešanā bija vērojamas tendences, kas drīzāk piedienētu politiskam mītiņam. Diskusijas dalībnieki apsprieda Ulmaņa režīma iespējamo līdzvainību un staļinisma perioda īpašu izcelšanu Latvijas okupācijas vēsturē. Izcēlās īsa polemika starp Nikolaju Kabanovu un Valteru Nollendorfu par proaustrumnieciski kreiso aprindu vēlmi pārveidot Latvijas Okupācijas muzeju Modernās vēstures muzejā.

Sekoja I. Feldmaņa ziņojums par okupācijas izpētē izmantoto jēdzienu izpēti un pielietojumu. Jau pašā sākumā tika norādīts uz lielo nevienprātību, kas šajā jautājumā pastāv Eiropas vēsturnieku vidū. Vairākums Latvijas vēsturnieku atbalsta “trīs okupāciju” koncepciju – divas padomju un viena vācu, lietojot terminoloģiju un apzīmējumus, pie kuriem pieturas starptautisko tiesību speciālisti. Mūsu historiogrāfijā pārstāvēts viedoklis, ka okupācijas pirmā fāze sākās 1939. gada rudenī, taču runāt par okupācijas iestāšanos 1939. gada nogalē nevar, jo Baltijas valstis turpināja pastāvēt *de jure*. I. Feldmanis īpaši norādīja uz Baltijas valstu nelikumīgās

aneksijas neatzīšanu ASV un šī fakta iespaidu uz vēlāko trimdas latviešu protesta kustību.

I. Feldmaņa ziņojuma apspriešana ievirzījās akadēmiskā gaisotnē. Alberts Varslavāns apskatīja okupācijas jēdziena lietojuma iespējamību, pētot 1940. gada notikumus. Tika izvirzīts jautājums, vai, nekavējoties neinformējot Latviju par Maskavas prasībām, Igaunija nerikojās nodevēģi. Ar nožēlu tika pieminēta neiespējamība piekļūt Vilhelma Muntera un Josifa Staļina sarunu pierakstu krievu oriģināltekstam, kas joprojām nav atslepenots. I. Kreituse norādīja, ka iedzīvotāju dalību pirmo okupācijas dienu gājienos un mītiņos varēja veicināt sešus gadus pastāvējušais streiku un piketu aizliegums.

K. Kangeris aplūkoja Latvijas okupācijas starptautiski tiesiskos aspektus. Okupējot 1940. gadā Latviju, PSRS lauza 29 dažādus starptautiskus līgumus, konvencijas, paktus, kurus K. Kangeris uzskaitīja un daļu no tiem arī detalizēti izvērtēja. Viņš pieskārās arī Rietumvalstu piekoptajai Baltijas valstu neatzīšanas politikai pēc Otrā pasaules kara un uzsvēra, ka Krievija mūsdienās pamatā pieturas pie PSRS laikā tapušās versijas par 1940. gada vasaras notikumiem Latvijā.

Pēc K. Kangeres uzstāšanās izvērtās diskusija par dažādiem tiesiskajiem aspektiem, kurā iesaistījās Voldemārs Hermanis, Elmārs Pelkaus, Guntis Kalme, Arturs Puga, Baiba Kangere, N. Kabanovs un LU doktorants Mārtiņš Kaprāns.

D. Bleiere savā priekšlasījumā par Latvijas politiskās elites sadarbību ar PSRS 1940. gada jūnijā un jūlijā izvirzīja trīs pamatproblēmas: vai padomju ultimātu Latvijai vajadzēja pieņemt vai arī vajadzēja pretoties; Ulmaņa režīma un opozīcijas elites (galvenokārt sociāldemokrātu) uzvedība 1940. gada jūnijā–jūlijā; A. Kirhenšteina marionešu valdības sastāvs. D. Bleiere puda savu viedokli par kolaborācijas problēmām un uzsvēra, ka 1940. gada vasarā PSRS vajadzēja Latvijā kolaborantus tikai tādēļ, lai nodrošinātu varas nodošanas leģitimitāti. Tādējādi kolaborācijas potenciāls Latvijā pilnībā nespēja izpausties, jo labvēlīgās starptautiskās situācijas dēļ padomju režīms izmantoja tikai to kolaborantu daļu, kas bija gatava pilnībā pakļauties.

Par D. Bleieres paustajām pamattēzēm savu viedokli diskusiju daļā puda Gatis Krūmiņš, Ilgvars Misāns, E. Pelkaus, Ojārs Stepens, Bonifācijs Daukšts, V. Nollendorfs, Arturs Žvinklis un Kaspars Zellis.

Apaļā galda diskusiju visā tās garumā ļoti profesionāli vadīja Latvijas Okupācijas muzeja pētnieks Uldis Neiburgs. Diskusijas gaita tika ierakstīta arī video.

Kopumā diskusija parādīja, ka intelektuālo un politisko aprindu interese par vienu no aktuālākajiem Latvijas 20. gadsimta vēstures notikumiem ir pārlieku un nevēlami sasaistīta ar vēlētāju patēriņam paredzētām ideoloģijas doktrīnām un kārtējo Saeimas vēlēšanu gaidām. Profesionālie vēsturnieki var pētīt, rakstīt un mēģināt izskaidrot, taču pārcirst neizpratnes Gordija mezglu viņi vieni paši nespēs. Atliek vien cerēt uz brīdi, kad mūžam mainīgā Latvijā sāks mainīties uz augšu.

Dzintars Ērglis, Juris Pavlovičs

LATVIJAS UNIVERSITĀTES VĒSTURES NOZARES PROMOCIJAS PADOMĒ

2010. gada 28. maijā **Anita Čerpinska** aizstāvēja promocijas darbu "Rīgas nozīme Krievijas impērijas aizsardzības sistēmā 1812. gada karā". Tas izstrādāts Dr. hist. prof. Gvido Straubes vadībā. Darbu recenzēja Dr. hist. asoc. prof. Ēriks Jēkabsons, Dr. hist. prof. Aleksandrs Ivanovs, Dr. hist. Valda Pētersone. Latvijas Universitātes vēstures nozares Promocijas padome pieņēmusi lēmumu piešķirt Anitai Čerpinskai doktora grādu vēstures nozares Latvijas vēstures apakšnozarē.

CURRICULUM VITAE

Anita Čerpinska dzimusi 1981. gadā Talsos Latvijā. 2003. gadā pabeigusi LU Vēstures un filozofijas fakultāti un ieguvusi humanitāro zinātņu bakalaura grādu vēsturē, 2005. gadā – humanitāro zinātņu maģistra grādu vēsturē un 2008. gadā pabeigusi LU vēstures doktora studiju programmu.

No 2006. gada oktobra strādā LU Latvijas vēstures institūtā par asistenti Viduslaiku, jauno un jaunāko laiku pētniecības nodaļā. Publicēti 12 raksti Latvijas un Krievijas zinātniskajos izdevumos, nolasīti deviņi referāti zinātniskās konferencēs Latvijā, astoņi – Krievijā.

Promocijas darba kopsavilkums

Tēmas aktualitāte

1812. gada karš bija vienīgais no Napoleona kariem, kas norisinājās Krievijas teritorijā. Iekļaujoties kopējos procesos, tā plānošana, sagatavošana un realizācija vienlaikus ieguva arī citiem attiecīgā laikmeta militārajiem konfliktiem neraksturīgas iezīmes. Tas skaidrojams ar neparasti lielu karadarbībā iesaistīto cilvēku un materiālo resursu daudzumu un karadarbības skartās teritorijas apmēriem. Gatavojoties šim konfliktam, Krievijas karaspēka virspavēlniecība saskārās ar nopietnu izaicinājumu – sagatavot valsti karam ar Napoleonu. Krievija reformēja savu karaspēku, izstrādāja jaunus tā vadības noteikumus un savilka vairākas armijas pie rietumu robežas. Teritoriālās sagatavotības ziņā Krievijas karaspēka vadība nolēma veidot atbalsta bāzes līnijā gar Daugavu un Dņepru. Līnijai bija jāveidojas no dabisku un mākslīgu šķēršļu kopuma, kas palīdzētu Krievijas karaspēkam apturēt iebrucēju. Šādas aizsardzības joslas 18. un 19. gs. Eiropas valstīs veidoja, lai iebrucējam nebūtu fiziski iespējams virzīties uz priekšu bez atsevišķu nocietinātu punktu ieņemšanas.

No 19. gs. pirmās puses līdz pat 21. gs. sākumam sarakstīts ļoti daudz monogrāfiju, kuras skar 1812. gada kara politiskos, militāros, sociālos un kultūras aspektus. Pretēji tam notikumi Baltijas guberņās skatīti fragmentāri un vairāk aprakstoši nekā analītiski. Daudzu Krievijas,

Francijas un Lielbritānijas pētnieku darbos aplūkotas kaujas Latvijas teritorijā, bet tām atvēlēta neliela vieta kopējā kara izvērtēšanā. Savukārt latviešu vēsturnieki fokusējušies uz atsevišķiem kara momentiem, piemēram, Vidzemes kazaku pulks, Rīgas priekšpilsētu dedzināšana, un nav pievērsušies kontekstuālai kara gaitas attēlošanai. Šāds historiogrāfijas stāvoklis radījis priekšstatu par notikumu pie Rīgas atrautību no kopējās kara gaitas. Pēdējos 20 gados veikti padziļināti pētījumi par Krievijas impērijas aizsardzības plāniem 1812. gada karā un tieši par Krievijas aizsardzību kā vienotu pasākumu kompleksu. Tie ienesuši jaunas atziņas arī flangu nozīmes novērtējumā. Tāpat arī Igaunijā veikti pētījumi par 1812. gada norisi Baltijā. Iepriekš minētās izpētes secinājumu kontekstā trūkst pētījumu par Rīgas nozīmi Krievijas impērijas aizsardzības sistēmā.

Pētījuma mērķis, uzdevumi un metodes

Promocijas darba mērķis ir izpētīt Rīgas nozīmi Krievijas impērijas aizsardzības sistēmā 1812. gada karā. Darba hronoloģiskos ietvarus veido 1810. gada pavasaris un 1812. gada decembris, jo tie iezīmē Krievijas gatavošanās sākumu karam un 1812. gada kara beigas. Lai sasniegtu pētījuma mērķi, izvirzīti šādi uzdevumi:

- 1) noskaidrot Rīgai noteikto vietu Krievijas impērijas aizsardzības plānos un to, cik lielā mērā Rīgas aizsardzība tika sagatavota atbilstoši plānotajam;
- 2) izpētīt, kāda bija Rīgas nozīme 1812. gada kara pirmajā posmā, cik lielā mērā Rīga izpildīja pirmskara plānos tai noteiktos uzdevumus un kā tas iespaidoja kopējo kara gaitu;
- 3) atklāt Rīgas nozīmi 1812. gada kara otrajā posmā, noskaidrojot Rīgas vietu šī laika Krievijas impērijas uzbrukuma plānos pretinieka karaspēkam un izanalizējot to, kādā mērā tie tika realizēti.

Darbā izmantotas vairākas vēstures zinātnes pētījumu izstrādes metodes: sistēmu–struktūru metode, salīdzinošā metode, sinhronā metode un diahronā metode.

Pētījuma avotu raksturojums

Promocijas darba izstrādē izmantoti nepublicētie Latvijas un Krievijas arhīvu materiāli un avotu publikācijas. No Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) materiāliem pārsvarā izmantots 1. (Baltijas ģenerālgubernatora kanceleja), 3. (Vidzemes gubernatora kanceleja) un 749. fonds (Rīgas pilsētas galvenā kanceleja). Lielākoties tā ir dažādu amatpersonu (un militārpersonu) savstarpējā sarakste par Rīgas savešanu kaujas gatavībā no 1810. gada līdz 1812. gada sākumam un atsevišķiem notikumiem Rīgā 1812. gada kara laikā. Izmantoti materiāli arī no Krievijas Valsts kara vēstures arhīva 1. un 29. fonda (Kara ministrijas kancelejas materiāli), kuros atrodama kara ministra sarakste ar dažādiem departamentiem un Baltijas ģenerālgubernatoru. Izmantots arī Krievijas Kara zinātniskā arhīva, t. i., 846. fonds. Tajā apkopota visdažādākā militārpersonu savstarpējā sarakste.

Īss pētījuma saturs

1. nodaļa. Rīga Krievijas impērijas pirmskara plānos un pilsētas sagatavošana karam

19. gs. sākuma militārie konflikti starp Krieviju un Franciju bija noveduši pie Tiltzītes miera līguma parakstīšanas 1807. gada jūnijā. No 1810. gada sākuma iezīmējas abu valstu pāriešana uz gatavošanos karam. Krievijā plānošanas posms tika aizsākts ar stratēģiskās programmas izstrādi, kuru veica kara ministrs ģenerālis Mihaels Barklajs de Tolli. Tā paredzēja defensīva kara gadījumā pierobežas guberņu pamešanu un atkāpšanos uz iepriekš sagatavotu aizsardzības līniju gar Daugavu un Dņepru.

Rīga M. Barklaja de Tolli stratēģiskajā programmā pildīja Krievijas karaspēka labā flanga atbalsta punkta funkcijas. Atbilstoši tām Krievijas rietumu robežas nostiprināšanas laikā Rīga un tās apkārtnē bija jāgatavo karadarbībai un jāsakoncentrē tajā pietiekami daudz resursu aplenkuma izturēšanai.

Plānojot Rīgas aizsardzību, 1810. gada martā tika apzināts tās cietokšņa, garnizona un artilērijas stāvoklis, lai izstrādātu konkrētus nostiprināšanas pasākumus. Par galveno uzdevumu Kara ministrija izvirzīja Rīgas nodrošināšanu pret ieņemšanu triecienā. Tā tiktu panākta pretinieka virzības aizturēšana konkrētajā sektorā un tas būtu spiests uzsākt aplenkšanas darbus. Lai Rīgu nevarētu ieņemt triecienā, inženieri noteica visa Rīgas cietokšņa perimetra nostiprināšanas darbus un nocietinājumu kompleksa izbūvi Daugavas kreisajā krastā. Aizsardzības plānošana norisinājās paralēli nostiprināšanas pasākumiem. Tos organizējošo virsnieku lielākā daļa nešaubījās par Rīgas nostiprināšanas lietderību. Rīgas cietoksnī tika veikta:

- 1) nocietinājumu pilnveidošana un renovācija;
- 2) cietokšņa apkārtnes sakārtošana atbilstoši cietokšņa aizsardzības vajadzībām;
- 3) cietokšņa artilērijas kvantitātes un kvalitātes pieskaņošana jauno un veco nocietinājumu funkcijām;
- 4) bruņoto spēku reformas ietvaros garnizona sastāva maiņa;
- 5) visu karaspēka darbībai nepieciešamo rezervju noteikšana un piegādāšana Rīgai;
- 6) Rīgas aizsardzības papildināšanas ar ūdenstransportu.

1812. gada pirmajā pusē, pieaugot aplenkuma draudiem, kara resors aizvien vairāk izjuta apgrūtinājumu, ko Rīgas aizsardzībai radīja tās cietokšņa plašums un mūros ieslēgtā pilsēta. Par galveno Kara ministrija uzskatīja pretinieka tuvošanās Rīgai kavēšanu. Cietokšņa tuvākajā apkārtnē šīs funkcijas pildīja Kobronskansts, Daugavas salu nocietinājumu komplekss un Daugavgrīvas cietoksnis. Tālākā perimetrā tās varēja veikt nostiprinātas pozīcijas uz Rīgas ceļiem.

Visumā Krievijas impērijas aizsardzības sistēmas sagatavošana karam bija noritējusi, cīnoties teorijai ar praksi, tādēļ kara sākumā M. Barklaja de Tolli 1810. gada stratēģiskā programma nebija pilnībā realizēta un bija piedzīvojusi modifikācijas starptautisko un valsts iekšējo faktoru rezultātā.

2. nodaļa. Rīga Krievijas karaspēka atkāpšanās laikā (1812. gada jūnijs – augusts)

Saskaņā ar plānu Krievijas 1. rietumu armijai bija paredzēts atkāpties līdz Daugavas aizsardzības līnijai, neiesaistoties lielās sadursmēs. Rīgas korpusam nebija paredzēts aktīvi cīnīties pret uzbrūkošo pretinieku. Aktīvā loma karalaukā bija uzticēta Krievijas karaspēka 1. korpusam, kurš vienlaikus sedza M. Barklaja de Tolli 1. armijas labo flangu un ceļus uz Rīgu. Saskaņā ar M. Barklaja de Tolli norādījumiem Baltijas ģenerāl-gubernatora ģenerālleitnanta Ivana Esena galvenie uzdevumi bija:

- 1) pabeigt Kurzemes evakuāciju;
- 2) līdz pretinieka pienākšanai pabeigt iesāktos nocietināšanas darbus;
- 3) sagatavot Rīgas korpusu pretinieka atvairīšanai.

Laika posmā no kara sākuma līdz 1812. gada augusta beigām Napoleons veica četrus manevrus, kuru laikā mēģināja apiet krievu karaspēku no flanga. Nevienā no tiem t.s. Lielajai armijai neizdevās īstenot Napoleona ieceri. Savukārt Krievijas karaspēka virspavēlniecība aktuālo militāro apstākļu iespaidā šajā laikā vairākas reizes mainīja savus nodomus. Tā pameta Daugavas līniju un atkāpās dziļāk Krievijā, atstājot Rīgas un Krievijas 1. korpusu darboties posmā no Rīgas līdz Polockai. Nepietiekamā informētība par pretinieku noveda pie Rīgas korpusa sakāves Iecavas kaujā 7. (19.) jūlijā. Ģenerālleitnanta Fjodora Lēvisa of Menāra vienības atkāpšanās uz Rīgu noveda pie nekavējošas Kurzemes guberņas okupācijas, tādējādi Rīgas korpusam neizpildīja vienu no saviem uzdevumiem – aizkavēt pretinieku Kurzemes guberņā. F. Lēvisa of Menāra vienību atkāpšanās uz Rīgu aktualizēja cietokšņa sagatavošanu aplenkumam, kura novēršana nebija Rīgas korpusa spēkos. Tas noteica nepieciešamību atbrīvot cietokšņa tuvāko apkārtni no aizsardzību kavējošām būvēm, kas noveda pie priekšpilsētu ugunsgrēka. Smagās artilērijas piegāde 10. korpusam deva teorētisku iespēju uzsākt Rīgas aplenkumu. Tas nostrādāja kā katalizators Rīgas korpusa aktivitātes palielināšanai. 1812. gada 10. (22.) augusta kaujas laikā Rīgas korpusam izdevās atstumt abas prūšu flangu vienības ar ievērojamiem prūšu zaudējumiem pie Ķekavas, bet neviena no tām netika pilnībā iznīcināta. Rīgas korpusam nebija spējīgs noturēties ieņemtajās teritorijās vai attīstīt tālāku uzbrukumu pret Prūsijas divīziju. Tomēr periodā kopumā Krievijas karaspēka labais flangs savus uzdevumus realizēja. Pēterburga bija nosēgta, pretinieks nebija pārļauts pār Daugavu un bija cietis atsevišķas sakāves.

3. nodaļa. Rīga Lielās armijas atkāpšanās periodā (1812. gada septembris – decembris)

1812. gada kara otrais posms – norise pie Rīgas būtiski atšķīrās no kopējās kara gaitas tendencēm. Septembrī abu karojošo pušu galvenās armijas ieturēja nogaidošu pozīciju. Pretēji tam Baltijas jūras piekrastē izvietotie krievu spēki (Somijas un Rīgas korpusi) pirmie izjuta jaunā Krievijas virspavēlniecības Pēterburgas plāna īstenošanu. Saskaņā ar to ģenerālleitnanta Fadeja Šteinheļa korpusam no Somijas pārvietojās uz Rīgu, lai sadarbībā ar Rīgas garnizonu sakautu pretinieka 10. korpusu,

atņemtu tam aplenkuma artilēriju un neļautu E. Makdonaldam nosūtīt papildspēkus pie blakus izvietotajiem korpusiem. F. Šteinhelis ar I. Esenu uzbruka Lielās armijas 10. korpusam, bet tika sakauts un atspiests atpakaļ uz Rīgu. F. Šteinhelis un I. Esens uzbrukuma neizdošanās rezultātā neizpildīja vairākus Pēterburgas plāna punktus, t. i., neatņēma pretiniekam artilēriju un neradīja apstākļus Somijas korpusa virzībai uz Vidziem, tomēr jāatzīmē arī operācijas ieguvumi:

- 1) pretinieka 10. korpuss tika atspiests no Daugavas līnijas;
- 2) E. Makdonalda uzmanība bija novērsta no P. Vitgenšteina, un viņš ne tobrīd, ne vēlāk pat neplānoja virzīt savus spēkus pie blakus izvietoto korpusu komandiera maršala Lorāna Sensira;
- 3) 10. korpuss zaudēja Jelgavā savāktās pārtikas un munīcijas rezerves.

1812. gada oktobra sākumā radikāli mainījās apstākļi visā karadarbības gaita. Krievijas karaspēks oktobra sākumā darbojās pēc Pēterburgas plāna, kurš paredzēja krievu galveno spēku virzību uz Borisovu ar mērķi ielenkt Napoleonu.

Rīgas ieguldījums karā 1812. gada oktobrī saistāms ar P. Vitgenšteina un F. Šteinheļa darbības atbalstīšanu. Kamēr Somijas korpuss gar Daugavu virzījās uz Polocku, Rīgas provianta depo un arsenāls nodrošināja tā kaujasspēju uzturēšanu. Sedzot F. Šteinheli, Rīgas garnizons iesaistīja Lielās armijas 10. korpusu nelielās sadursmēs. Kopumā krievu septembra un oktobra sākuma aktivitātes pie Rīgas bija spiedušas E. Makdonaldu sakoncentrēt savus spēkus ap artilērijas parku, pametot pozīcijas pie Daugavpils. Tā rezultātā 10. korpuss attālinājās no L. Sensira un nesniedza tam nekādu atbalstu atkāpšanās laikā no Polockas.

Rīgas apkārtnē novembrī Lielās armijas 10. korpuss bija zaudējis sakarus ar pārējo Napoleona karaspēku. Saņemot tikai neskaidru informāciju par atkāpšanos, E. Makdonalds turpināja bloķēt Kurzemes ceļus uz Rīgu un organizēt smagās artilērijas evakuāciju. Pārmaiņas relatīvajā miera periodā ienesa I. Esenu Baltijas ģenerālgubernatora amatā nomainījušais ģenerālleitnants Filips Paulūči. Viņš uzskatīja par iespējamu vērsties pie Prūsijas palīgkorpusa komandiera J. Jorka ar piedāvājumu neievērot Prūsijas–Francijas līguma noteikumus un izstāties no kara vai pāriet krievu pusē. Tālāko notikumu attīstību pie Rīgas ietekmēja Krievijas karaspēka ieiešana Viļņā. Tā rezultātā decembra sākumā P. Vitgenšteinam tika pavēlēts virzīties pret E. Makdonaldu no Viļņas, kamēr no Rīgas viņu vajātu F. Lēviss of Menārs. Atkāpšanos uzsākušajai Lielās armijas 7. divīzijai tomēr izdevās pamest Krieviju, kamēr no E. Makdonalda atpalikušajam J. Jorkam ceļu aizšķērsoja Krievijas 1. korpusa avangards. Tas noveda pie Taurāģes konvencijas noslēgšanas un Prūsijas palīgkorpusa izstāšanās no kara. Tā rezultātā Napoleons zaudēja savu cīnīties visspējīgāko karaspēka daļu, kuru nebija skāris bads un daudz mazākā mērā bija skāris aukstums.

Secinājumi

1812. gada cīņās iesaistīto karaspēku galvenās masas pagāja garām taģadējai Latvijas teritorijai. Sadursmes pie Rīgas, tajās iesaistītās karaspēku daļas un to zaudējumi, Lielās armijas 10. korpusa atkāpšanās no Krievijas

grūtības apjoma ziņā atpaliek no tādiem pašiem notikumiem galvenajā karadarbības arēnā. Tam gan nevajadzētu radīt priekšstatu, ka notikumi pie Rīgas nekādā mērā neietekmēja kara gaitu. Pieejamā vēstures avotu bāze un to interpretācija historiogrāfijā ir pietiekama, lai mēģinātu atklāt, kāda loma Rīgai bija 1812. gada kara attīstībā.

Jau kara plānošanas procesā gan Krievijas impērijas Kara ministrija, gan Napoleons pievērsa uzmanību arī šai Baltijas jūras piekrastes pilsētai, ostai un cietoksnim. Pirmā uzskatīja par nepieciešamu Rīgu nostiprināt un kara laikā noturēt savā kontrolē, kamēr pretiniekam likās izdevīgi to ieņemt. Krievijas ministrijai Rīgas nostiprināšana bija tikai neliela daļa no visas Krievijas sagatavošanas karam plāna, kura realizēšana tika pakārtota laika un finansiālo līdzekļu diktētiem ierobežojumiem. Savukārt Napoleons Rīgas ieņemšanai no sava karaspēka atdalīja 30 000 karavīru lielu korpusu (ap 6% no kopējā sastāva) un tam atvēlēja 130 ieroču lielu artilērijas parku.

1812. gada kara sākumā Napoleona lielākais trumpis bija viņa karaspēka skaitliskais pārsvars, ar kura palīdzību viņš cerēja panākt ātru un izšķirošu uzvaru. Krievijas karaspēka virspavēlniecība apzinājās šīs priekšrocības un vēlējās tām pretdarboties, izmantojot laika un telpas faktorus. Viens no pretinieka ātruma mazināšanas līdzekļiem bija cietokšņi gar Daugavu un Dņepru. Katrs no tiem atsevišķi – Rīga, nepabeigtā Daugavpils, Bobruiska un Kijeva – nevarēja noturēties preti ilglaicīgam aplenkumam, tādēļ to galvenais uzdevums bija maksimāli ilga pretinieka piesaistīšana. Visa Krievijas karaspēka virspavēlniecības stratēģiskā koncepcija balstījās uz pretinieka un tā apgādes kavēšanu, neiesaistoties izšķirošās sadursmēs, viņa spēku sadrumstalošanu un novājināšanu, kas radītu priekšnoteikumus spēku samēra līdzsvarošanai un iespējai traucēt pretinieka sakarus.

Pirmajos kara mēnešos Krievijas izvēlētā stratēģija attaisnoja sevi. Neskatoties uz atsevišķām uzvarām un aizvien tālāku iedziļināšanos Krievijas teritorijā, Napoleons neguva izšķirošus panākumus un neradīja priekšnoteikumus izdevīga miera līguma noslēgšanai. Aizvien lielāki spēki bija atdalīti komunikāciju līnijas nosegšanai un flangu nodrošināšanai. Pie Daugavas Rīgas un Krievijas karaspēka 1. korpusu nodarbināja Lielās armijas 2. un 10. korpusu, kuru sākotnējā sastāvā bija ap 65 000 karavīru, un vēlāk arī 6. korpusu ar 12 000 karavīru. Izvirzot par galveno mērķi panākt un sakaut Krievijas karaspēka pamatmasu, Napoleons atstāja minētos korpusus tālu savā aizmugurē un cerēja, ka izšķiroša kauja un uzvara atrisinās visas viņa problēmas. Kamēr Napoleona galvenie spēki veica ofensīvu, flangi atradās defensīvā stāvoklī un bija spiesti aizsargāt milzīgas teritorijas. Lai gan šie spēki izpildīja sev uzdoto flangu segšanas funkciju, tie bija izslēgti no iespējas līdzdarboties galvenajā karadarbības arēnā.

Kamēr Napoleons Maskavā cerēja uz mieru, Krievijas karaspēka virspavēlniecība papildināja armijas no valsts iekšējām guberņām un flangos pievilka spēkus no Somijas un Moldāvijas, tā radot Volinijā un pie Daugavas ievērojamu pārsvaru pār pretinieku. Šim pārspēkam sākot spiest uz Lielās armijas komunikāciju līniju, Napoleonam neatlika nekas

cits kā atkāpties. Lai gan viņš, daļa augstāko virsnieku un gvarde izvairījās no ielenkuma, sakāve bija smaga. Specifisks bija pie Rīgas “aizmirstā” E. Makdonalda 10. korpusa liktenis. Rīgas ģenerālgubernatora un Krievijas karaspēka 1. korpusa virsnieku pārliecināts, Prūsijas palīgkorpusa komandieris ģenerālis J. Jorks pasludināja sev pakļauto spēku neitralitāti un atņēma Lielajai armijai tās vislabāk saglabāto daļu. Protams, var teikt, ka Rīgas korpusus varēja izdarīt vairāk un kopā ar Somijas korpusu saņemt prūšus, tomēr arī tā paveiktais ir jāvērtē kā ieguldījums Krievijas karaspēka uzvarā.

Savu lomu karā nospēlēja arī Rīgas cietoksnis un to sargājošais korpus, kura darbību visvieglāk raksturot nevis ar tā panākumiem, bet ar pretinieka neveiksmēm:

- 1) Napoleona karaspēks neieņēma Rīgu un nevarēja izmantot tās resursus;
- 2) tas neieguva savā kontrolē tādu satiksmes ceļu kā Daugava;
- 3) tam nebija iespējas izmantot Daugavas labā krasta guberņu resursus;
- 4) tas neieguva kontroli pār Baltijas jūras piekrasti Rīgas tuvumā.

Lai gan Lielās armijas 10. korpusa darbību pie Rīgas, tāpat kā pārējā Napoleona karaspēka darbību, ietekmēja vesels apstākļu komplekss, tas nemazina Rīgas nozīmi Krievijas impērijas aizsardzības sistēmā.

Līdz šim historiogrāfija pievērsusies lielākoties 1812. gada notikumu Baltijas guberņās attēlošanai vai atsevišķu problēmu analīzei, piemēram, lielgaballaivu lomai Rīgas aizsardzībā, Vidzemes kazaku pulka izveidošanai utt. Šis promocijas darbs bija mēģinājums parādīt minēto kontekstu un to, kādu nozīmi atstāja Rīgas cietoksnis un to sargājošais korpus uz 1812. gada kara iznākumu, izmantojot abu karojošo pušu avotu materiālus. Lai gan atsevišķi jautājumi palikuši līdz galam neatrisināti pārsvarā pašreizējā avotu stāvokļa dēļ, promocijas darba mērķi var uzskatīt par sasniegtu. Tas viennozīmīgi apgāž tēzi, ka notikumi Baltijas guberņās neatstāja nekādu ietekmi uz karu vai ka kara laikā Krievijas armijas virspavēlniecība “aizmirsā” par šīm guberņām. Tāpat tas liek kritiski raudzīties uz viennozīmīgi negatīvu Rīgas korpusa un tā komandiera I. Esena darbības vērtējumu, tāpat kā uz apgalvojumiem par Rīgas cietokšņa vecumu un vājumu. Šādi secinājumi var rasties, tikai pavirši un atrauti no 19. gs. sākuma realitātes aplūkojot attiecīgos procesus. Zinātniskajā apritē ieviestie arhīvu materiāli skaidri norāda uz abu karojošo pušu interesi par Baltijas guberņām un par tajās notikušā nesaraucamu saikni ar kopīgo kara gaitu.

Anita Čerpinska

LU GADA BALVA – INSTITŪTA PĒTNIECEI

LU Gada balva par sasniegumiem zinātnē 2009. gadā (par labāko doktora darbu humanitāro un sociālo zinātņu grupā) 2010. gada februārī tika piešķirta Latvijas vēstures institūta pētniecei **Inetai Lipšai**.

RECENZIJAS

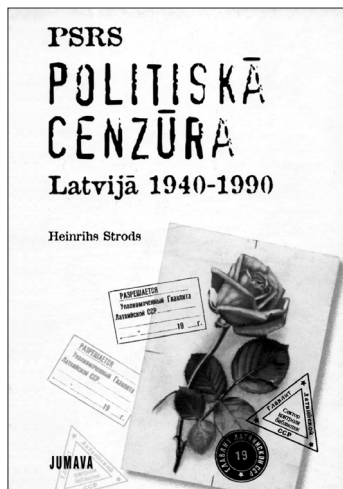
Strods H. PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940–1990. 1. daļa. – Rīga: Jumava, 2010. – 472 lpp.: il.

Totalitārā padomju režīma būtības izpratne nav iespējama bez šīs iekārtas neatņemamas sastāvdaļas un balsta – politiskās cenzūras vēstures izpēti. Jāatzīst, ka minētās problemātikas izpēti Latvijas vēstures literatūrā līdz šim ir bijusi diezgan fragmentāra vai tikai ilustratīva. Tāpēc tagad pie lasītājiem nonākusi Heinriha Stroda monogrāfija par padomju cenzūras vēsturi Latvijā, pelna īpašu ievēriību. Atzīmējams, ka H. Strods jau iepriekš ir veicis milzīgu darbu, sastādot un sagatavojot publicēšanai dokumentu krājumu, kurā ietverts

PSRS Glavlieta (PSRS Ministru Padomes Galvenās pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai atklātos iespieddarbos) 1970. gadā izveidotais apjomīgais publicēšanai aizliegto datu saraksts un to pavadošie dokumenti.¹ Šis dokumentu krājums uzskatāms par vienu no nozīmīgākajām vēstures avotu publikācijām attiecībā uz padomju režīma varas periodu.

Recenzējamā monogrāfija ir balstīta plašā vēstures avotu bāzē, tās uzrakstīšanai izmantoti Latvijas, Krievijas, Lietuvas un Vācijas arhīvu dokumenti, muzeju materiāli un atmiņas. Grāmatu gan pēc tās strukturējuma, gan satura izklāsta autors ir izveidojis kā augsta līmeņa akadēmiski zinātnisku darbu, reizē izsakot savu personisko viedokli, kurš rosina diskusiju un akcentē tālākos šīs tēmas izpēti virzienus.

Darba ievadā pētnieks sniedzis cenzūras jēdziena vēsturiskās izcelsmes skaidrojumu un tās būtības definējumus. Autors pamatoti uzsvēris padomju cenzūras totālo jeb visaptverošo raksturu, kas to atšķir un padara nesalīdzināmu ar Eiropā pastāvējušiem cenzūras veidiem un praksi, jo PSRS cenzūra darbojās ārpus likuma (12., 13. lpp.).

¹ PSRS atklātajos iespieddarbos, radio un televīzijas raidījumos publicēšanai aizliegto datu saraksts. Slepeni. 1. eksemplārs. Maskava, 1970. Dokumentu krājums / Sast. H. Strods. – Rīga, 2008. – 399 lpp.

Ļoti veiksmīgi uzrakstīts ir historiogrāfijas un avotu apskats, kurā īsi koncentrētā veidā, bet vienlaikus arī izsmeljoši autors spējis aptvert visbūtiskākās avotpētnieciskās un historiogrāfiskās problēmas, ar kādām nākas saskarties padomju cenzūras vēstures izpētē Latvijā. Pelnīti asi kritisks vērtējums šajā apskatā ir dots “Latvijas enciklopēdijā” (jaunākajā mūsu valstī izdotajā enciklopēdijā) ievietotajam cenzūrai veltītajam šķirklī, kurš ir gan kļūdainš, gan nesniedz vēsturiski precīzu izpratni par padomju cenzūras būtību, raksturu un izpausmes veidiem (18., 19. lpp.). Pamatā zinātniski korekti autors izvērtējis galvenās līdzšinējās padomju cenzūrai veltītās vēstures avotu publikācijas Latvijā. Tomēr, šķiet, būtu bijis pārskatāmāk šo publikāciju analīzi apkopot vienuviet, nevis atdalīt materiālu par J. Riekstiņa un R. Viksnes devumu (19. lpp.) no dokumentu krājuma “Latvija padomju režīma varā (1945–1986)” izvērtējuma (31. lpp.). Attiecībā uz šo dokumentu krājumu jāpiebilst, ka A. Lucēvičas ziņojums par politiskās cenzūras darbu 1975.–1976. gadā nav pēdējais šīs nodaļas dokuments. Krājumā ievietots arī viņas ziņojums par cenzūras darbu 1978. gada nogalē un 1979. gadā.² Ārkārtīgi būtiski, ka autors akcentējis tās objektīvās grūtības, kuras faktiski neļauj uzrakstīt visaptverošu un izsmeljošu padomju cenzūras vēsturi, jo to “apgrūtinā visu primāro cenzūras materiālu iznīcināšana” jau drīz pēc to tapšanas (22. lpp.) un tas, ka daudzus obligātos norādījumus un rīkojumus sava darba veikšanai cenzori saņēmuši mutiski vai telefoniski (26. lpp.).

Grāmatas pirmās daļas “PSRS valsts cenzūras organizācija” atsevišķās apakšnodaļās aplūkota PSRS Galvenās literatūras pārvaldes (GLP) un tai pakļautās Latvijas PSR GLP (LGLP) struktūra un darbība. Pētnieks izdarījis rūpīgu un daudzās uzskatāmās tabulās apkopotu Latvijas PSR cenzoru personālsastāva struktūranalīzi, kura iespēju robežās dod priekšstatu par cenzoru skaitu (98. lpp.), viņu piederību kompartijai vai komjaunatnei (99. lpp.), izglītības līmeni (100., 101. lpp.) un nacionālo sastāvu (101. lpp.). Tādā pašā veidā apkoptas ziņas par LGLP priekšniekiem no 1944. līdz 1989. gadam, norādot kā oficiālos, tā arī faktiskos amata zaudēšanas iemeslus, tādi bija gan radnieku pieņemšana darbā, gan amorāla uzvedība, gan nespēja vadīt iestādi, gan ieskaitīšana nacionālkomunistos (109. lpp.). Pamatojoties uz arhīvu dokumentiem, spilgti parādīts, ka Maskavas priekšniecība bija ārkārtīgi neapmierināta ar Latvijas PSR cenzoru korpusa kvalitāti. Vēl 1958. gadā Latvijas PSR GLP ierindoja visatpalikušāko skaitā, “kā pirmo, kurā strādā maz cenzoru ar augstāko izglītību, dažreiz cenzūras orgānos nokļuvuši maz sagatavoti un pat analfabētiski cilvēki” (112. lpp.). Šis vērtējums atzīstams par objektīvu. No 60. gadiem aizvien lielāka uzmanība tika pievērsta pašcenzūras attīstīšanai, cenzoru funkcijas uzticot pašiem autoriem, izdevniecību, preses, radio un televīzijas redaktoriem, bibliotēku un muzeju vadītājiem. Sākās tā saucamo sabiedrisko palīgu piesaistīšana un konsultantu meklēšana (113., 114. lpp.). Jāsaka, ka šādas pašcenzūras veicināšanas akcijas izrādījās visai veiksmīgas un ar tālejošām sekām.

² Sk.: Latvija padomju režīma varā. 1945–1986: Dokumentu krājums / Atbildīgā redaktore I. Šneidere. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. – 285.–294. lpp.

Grāmatas otrajā daļā atspoguļota padomju cenzūras darbība Latvijā, atsevišķās nodaļās izdalot un analizējot šādus cenzūras darbības virzienus: Bibliotēku cenzūra, Daiļliteratūras un zinātnes cenzūra, Preses cenzūra, Tipogrāfiju cenzūra, Radio un televīzijas raidījumu cenzūra, Muzeju, mākslas un kino cenzūra, Ārzemju un trimdas literatūras cenzūra, Cenzūras politpaziņojumi, Personīgās sarakstes cenzūra un Pēccenzūra. Jau iepazīšanās vien ar šo aplūkojamo tēmu virsrakstiem uzskatāmi apliecina padomju politiskās cenzūras visaptverošo raksturu, tās centienus kontrolēt un uzraudzīt ne tikai publisko uzskatu paušanu, bet arī iejaukties cilvēku personiskajā dzīvē. Tāpēc pilnīgi maldīgs ir no 19. gadsimta mantotais priekšstats par cenzoriem – ierēdņiem, kuri ar zīmuli rokā cītīgi lasa grāmatu manuskriptus vai uzmanīgi pēta iespiešanai nododamās avīžu slejas, meklējot tur ķecerīgas domas. Padomju cenzoram bija jāpārbauda pat estrādes un cirka priekšnesumu programmas, jāvērtē gleznu un skulptūru atbilstība “sociālistiskā reālisma” prasībām, jārokas pa ārzemju tautiešu radiniekiem Latvijā atsūtītajām paciņām.

Pētījumā atrodami patiesi šausminoši skaitļi par padomju režīma veikto grāmatu iznīcināšanu jeb bibliocīdu Latvijā. Tā laika posmā no 1940. līdz 1977. gadam Latvijā bija iznīcinātas 17 387 778 grāmatas, no kurām tikai 749 500 iznīcināšanā vainojams nacistiskās Vācijas okupācijas režīms (179. lpp.). Taču padomju cenzūras uzdevums bija ne tikai izņemt no apgrozības “buržuāzisko autoru ideoloģiski kaitīgās” grāmatas. Tiklīdz kārtējais “izcilais padomju valsts un partijas darbinieks, uzticamais Ļeņina–Staļina līdzgaitnieks” vai “Ļeņina darba turpinātājs” krita neželastībā un pārtapa “tautas ienaidniekā” jeb aizmirstībai nododamā personā, atkal pie darba nācās ķerties cenzoriem, jo no grāmatu plauktiem tagad bija jāpazūd šo bijušo vadoņu rakstiem, no enciklopēdijām rūpīgi bija jāizgriež viņu portreti, jāaizlīmē lappuses ar viņiem veltītajiem cildinājumiem vai pieminējumiem. Tā 1953. gadā PSRS Glavļita priekšnieks sagatavoja izziņu par to grāmatu izņemšanu, kurās minēts vai citēts L. Berija, uz 38 lappusēm ar tūkstošiem grāmatu nosaukumu. Ar L. Berijas vārdu saistītās literatūras un portretu izņemšana turpinājās piecus gadus, 1956. gadā nāca klāt vēl papildus saraksti berijiskās literatūras izņemšanai (159., 160. lpp.). 1957. gadā līdzīgs liktenis piemeklēja “antipartijiskās grupas” locekļus – V. Molotovu, G. Maļenkovu, L. Kaganoviču un D. Šepilovu daudzinošo literatūru. Izņemti tika paša “visu laiku diženākā vadoņa” J. Staļina raksti un darbi par viņu (166. lpp.). 1987. gadā izņemamās literatūras klāstā Glavļits iekļāva divu bijušo PSKP CK ģenerāļsekretāru – L. Brežņeva un K. Čerņenko darbus (168. lpp.). Jāatgādina, ka pēc 1964. gada no padomju publiskās telpas pazuda faktiski jēlkādi no amata atstādinātā un pensijā aizsūtītā kompartijas vadītāja Ņ. Hruščova pieminējumi, bet cenzorus no plašāka grāmatu sijašanas darba paglāba tas, ka Ņ. Hruščovs ar sevis iemūžināšanu grāmatniecībā īpaši neaizrāvās.

Ļoti precīzs ir autora secinājums, ka LGLP cenzori nezināja savas Maskavas priekšniecības izstrādātos priekšrakstus un bieži aizlīdzda darbus vienkārši uz labu laimi katram gadījumam (213. lpp.). Te būtu vietā papildinājums, ka vēl 1976. gadā Latvijas PSR Glavļits tās priekšnieces personā

uzskatīja par pareizu bēdīgi slaveno VK(b)P CK 1946. gada lēmumu "Par žurnāliem "Zvezda" un "Leningrad"", kuru jau 1958. gadā PSKP CK bija atzinusi par kļūdainu, bet Latvijas PSR cenzoriem šis tumsonīgais lēmums kalpoja par pamatu cenzūras svītrojumu izdarīšanai.³

Vienīgo konceptuālo iebildumu izraisa autora tēze, ka "Maskavas dik-tētā PSRS kultūra [...] pēc būtības [bija] krievu nacionālā kultūra" (14. lpp.). Krievu kultūra piedzīvoja to pašu "sociālistisko noplicināšanu", ko Latvijas un citu padomju impērijas varā nokļuvušo tautu kultūras, turklāt daudz smagākā veidā. Atcerēsimies kaut vai drausmīgo krievu kultūras un mākslas vērtību izpostīšanu, izvazāšanu un izpārdošanu uz ārzemēm drīz pēc boļševiku uzvaras. Padomju cenzūra tieši tāpat iznīcināja grāmatas, apkaroja brīvo radošo domu arī Krievijā, neaizmirsīsim kaut vai minēto lēmumu žurnālu "Zvezda" un "Leningrad" lietā.

Diemžēl šo visnotaļ labi uzrakstīto un neapšaubāmi zinātniski augstvērtīgo darbu jūtamī skāris milzīgs daudzums drukas kļūdu, sastopami vairāki izlaidumi, kļūdainas un nepilnīgas atsauces, vietumis saturiski nesaprotami vai viegli pārprotami teikumi un apzīmējumi. Tā 1923. gadā Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas (VK(b)P) nosaukums vēl nepastāvēja (10. lpp.), toreiz tā saucās par Krievijas Komunistisko (boļševiku) partiju (KK(b)P), kā pareizi minēts turpat nākamajā lappusē (11. lpp.), PSRS Konstitūcija tika pieņemta nevis 1976. (11. lpp.), bet gan 1977. gadā. Raksturojot boļševiku cīņu ar saviem pretiniekiem, autors izdalījis fiziskas iznīcināšanas periodu (1917.–1956. g.) un garīgās "profilaktēšanas" posmu (1960.–1976. g.) (11. lpp.). Rodas jautājums – vai boļševiki laika posmā no 1956. līdz 1960. gadam neīstenoja nekādas politiskās represijas? Neprecīza ir 37. atsauce (37. lpp.), šķirkļis "Cenzūra" atrodams "Latvijas enciklopēdijas" I, nevis II sējumā. Savukārt 42. atsaucē minētā publikācija ievietota "Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā", nevis žurnālā "Latvijas Vēsture" (37. lpp.). Pilnīgi nesaprotama ir 100. atsauce (41. lpp.). Saīsinājumu vienlaidus lietošana un to savirknējumi (45. lpp.) apgrūtina teksta uztveri, reizē te sastopama liekvārdība. Drukas kļūda atrodama shēmā "PSRS totalitārā politiskā cenzūra Latvijā (1944–1990)" (ielīme starp 48. un 49. lpp.) – KLP CK vietā būtu jābūt LKP CK. Nesaprotami vai pārprotami ir tādi jēdzieni, termini un apzīmējumi kā "Krievijas IV impērija" (20., 410., 431. lpp.), "militārā nevardarbīgā pretošanās" (64. lpp.), "VDK [Valsts drošības komitejas? – A. Ž.] luterāņu prāvests" (65. lpp.), "pašokupācija" (120. lpp.), padomju literatūras "pikulizācija" (202. lpp.), "Kalašņikova cenzūra" (248. lpp.), "iekarotāju preses konferences" (279. lpp.), "pavairošanas aparātu pārkāpumi" (305. lpp.), "Pelšes galvenais cenzors" (321. lpp.), "kinofilmu libreti" (337. lpp.), "zemes paugurus aizliegts publicēt" (350. lpp.), "'isticīgie" mākslinieki" (355. lpp.), "tautu asimilēt līdz pilnīgai iznīcināšanai krievu nācijā" (383. lpp.), "PSKP (LKP) CK lozungs: "Visi dara tā"" (410. lpp.), "CDK" (437. lpp.), "varas trūkuma sabrukums" (446. lpp.), "garīgi divvalodīgā katakombu kultūra" (447. lpp.).

Sevišķi nepatīkama drukas kļūda ir ieviesusies, minot Latvijas PSR cenzoru skaitu – 50 757 cenzori 1954. gada 1. aprīlī (101. lpp.). Tāpat

³ Latvija padomju režīma varā .. – 283., 284. lpp.

drukas kļūdas sastopamas gadskaitļos, tā Latvijas PSR Ministru kabineta likumu par galveno literatūras pārvaldi pieņēma 1940. gada 9. augustā, nevis 1941. gadā, arī rikojums par “politisko redaktoru” iecelšanu tika izdots šī paša gada 23. augustā, bet ne 1941. gadā (140. lpp.). Tā paša veida kļūda atrodama 232. lappusē, kur 1792. gada vietā būtu jābūt 1972. gadam.

Vietumis kļūdaini minēti atsevišķu personu amata nosaukumi. Piemēram, Georgijs Aleksandrovs neieņēma VK(b)P CK sekretāra amatu (315. lpp.), bet bija VK(b)P CK Propagandas un aģitācijas pārvaldes priekšnieks.⁴ Savukārt Maskavas ebreju teātra galvenais režisors Solomons Mihoelss nodēvēts par Mihoelisu un Mihoeli (207., 464. lpp.). Te nu reizē kritizējams ir grāmatas beigās ievietotais personu rādītājs, kurā nav konsekvences ar pilnu personu vārdu uzrādīšanu. Saprotais, ka ne visām personām var noskaidrot vārdus, taču rādītājā līdzās jau minētajam S. Mihoelsam ir vesela rinda pat pasauleslavenu zinātnes un kultūras darbinieku, kuru vārdi nav norādīti.

Apsveicama un tiešām labi iecerēta un realizēta ir autora ideja atsevišķu dokumentu izklāstu veikt tabulu veidā, tādējādi padarot konkrētā materiāla uztveri daudz vieglāku un uzskatāmāku. Tas attiecas uz diviem Latvijas PSR Glavļita priekšnieces A. Lucēvičas slepenajiem ziņojumiem LKP CK par politiskās cenzūras darbu 1975.–1976. gadā un 1978. gada beigās un 1979. gadā, no kuriem pētnieks izveidojis attiecīgi 63. tabulu “Svarīgākie politiskās cenzūras aizliegumi Rīgā (1975. g. jūnijs – 1976. g. jūnijs)” (237.–239. lpp.) un 67. tabulu ar tādu pašu nosaukumu, kurā apkopotas ziņas par cenzūras darbu 1978. gada IV ceturksnī un 1979. gadā (244.–246. lpp.). Taču, salīdzinot ar minēto dokumentu pirmpublicējumu,⁵ par kuru trūkst atsaucē norādes, konstatējama virkne neprecizitāšu un izlaidumu. Tā 63. tabulas 9. ailē (237. lpp.) Ā. Hitlera vietā jābūt minētam K. Ulmanim;⁶ 19. ailē (238. lpp.) norādītajā aprakstā bija runa nevis par latviešu leģionāru un 43. gvardes divīzijas kopējām iedzēršanām, bet gan par sarunu starp mājas saimnieku un gvardes divīzijas karavīriem, kurā pēdējie tikai teikuši, ka satikšanās gadījumā ar leģionāriem būtu varējuši kopā iedzert;⁷ 23. ailē (239. lpp.) runa bija par divu, nevis viena Rīgas restorāna “Ruse” afišplakātu aizliegšanu;⁸ tabulā izlaists, ka pārstrādei atdots Zinību biedrības lektoriem paredzētais palīgmateriāls “Mierīgā līdzāspastāvēšana un ideoloģiskā cīņa”, jo tajā “izklāstīti akadēmiķa Saharova un no PSRS izraidītā Solžeņicina darbības fakti un “teorijas””.⁹ Attiecīgi 67. tabulas 2. ailē (244. lpp.) Tehniskās analīzes vietā jābūt Termiskās analīzei un runa ir par PSRS atpalcību termiskās, nevis tehniskās analīzes aparātu izstrādē;¹⁰ 7. ailē (245. lpp.) teikts nevis tas, ka

⁴ Центральный Комитет КПСС, ВКП(б), РКП (б), РСДРП (б): Историко-биографический справочник / Сост. Ю. В. Горячев. – Москва, 2005. – С. 123, 124.

⁵ Latvija padomju režīma varā .. – 276.–294. lpp.

⁶ Turpat. – 282. lpp.

⁷ Turpat. – 283. lpp.

⁸ Turpat. – 284. lpp.

⁹ Turpat.

¹⁰ Turpat. – 291. lpp.

J. Sudrabkalns aizstāvējis Aspaziju, bet gan par Z. Skujiņa vēstuli J. Sudrabkalnam ar lūgumu panākt Aspazijas rehabilitāciju;¹¹ 8. ailē (245. lpp.) minētajam cenzūras secinājumam vajadzētu būt šādam: “nepareizi apgalvots, ka memoriālie Brāļu kapi Rīgā esot tikai piemineklis Pirmā pasaules kara kauju laukos kritušajiem latviešu strēlniekiem, lai gan ir vispārzināms, ka tos plaši izmantoja arī buržuāziskās Latvijas valdītāji gan apbedījumu veikšanai, gan savu pretpadomju mērķu propagandai”.¹² Tabulā izlaists starpaugstskolu krājums “Nacionālās un literārās attiecības”, kurā cenzūra bija atradusi “reakcionāra buržuāziska rakstnieka citātu, kurā viņš, no vienas puses, atzīst, ka latvieši mīl un augstu vērtē krievu literatūru, bet, no otras, – apsaukā padomju rakstniekus par “aprobežotiem padomju kroņa skribentiem””.¹³ Tieši tāpat izlaists kāds izvešanai uz ārzemēm paredzētais Augstākās un vidējās speciālās izglītības ministrijas materiāls, kuru cenzūra aizturēja, lai izņemtu atsauci uz Maskavā 1919. gadā izdoto grāmatu “Oktobra revolūcija un proletariāta diktatūra”, kas atradās no brīvās pieejas fonda izņemamo grāmatu sarakstā.¹⁴ 11. ailē (245. lpp.) runa nav par kādu E. Bekešu, bet gan par Čehoslovākijas Republikas prezidentu Edvardu Benešu,¹⁵ 14. ailē (245. lpp.) minētais attiecas uz publikāciju laikrakstā “Literatūra un Māksla”, bet ne žurnālu “Māksla”.¹⁶ 16. ailē (246. lpp.) precīzais tur norādītā raksta nosaukums ir “Ieskats K. Skalbes dzejā”.¹⁷ Savukārt 18. ailē (246. lpp.) minētā materiāla nosaukums bija “Ne tikai dzērvēm vajadzīgs purvs”, bet cenzūras aizlieguma iemesls “pārpurvojušos zemju nosusināšanas apšaubīšana kategoriskā formā”.¹⁸

Negribētos drukas un pārrakstīšanās kļūdu lielo skaitu pārnest vienīgi autoram. Šādu kļūdu biežums nu jau vairākus gadus uzskatāms arī par Latvijas grāmatniecības hronisku kaiti, jo daudzas izdevniecības taupa savus finanšu līdzekļus uz tajās iznākušo grāmatu kvalitātes rēķina, nenodrošinot kvalificētu literāro un vajadzības gadījumā zinātnisko rediģēšanu.

Neraugoties uz šeit izteiktajām kritiskajām piezīmēm, H. Stroda monogrāfija noteikti un pelnīti ieņems paliekošu vietu Latvijas historiogrāfijā, jo tas ir pirmais pētījums par padomju politisko cenzūru Latvijā, nopietns aizsākums šīs tēmas turpināšanai. Jācer, ka, izlasot šo grāmatu, mēs beidzot uzdrīkstēsīsimies sākt paškritiski izvērtēt tās ilgtspējīgās sekas, ko aiz sevis atstājis svešzemju totalitārās lielvaras izveidotais garīgās apspiešanas instruments. Mēs, latvieši, nebrīves gados tik labi bijām iedidīti pašcenzūrā, ka, atguvuši brīvību, tūlīt ķērāmies pie sava bibliocīda, jo kādā citā vārdā lai nosauc padomju varas laikā izdoto grāmatu masveida izmešanu no bibliotēkām, izvazāšanu, dedzināšanu kurtuvēs. Diezin vai jēlkad nā-

¹¹ Latvija padomju režīma varā .. – 291. lpp.

¹² Turpat. – 292. lpp.

¹³ Turpat.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ Turpat.

¹⁶ Turpat. – 293. lpp.

¹⁷ Turpat.

¹⁸ Turpat.

kamo paudžu vēsturnieki, ja tādi vispār būs, spēs saskaitīt atjaunotajā Latvijas Republikā iznīcināto grāmatu tūkstošus, bet par vienu gan mēs varam būt droši – paldies mums par to neteiks. Šeit, Latvijas Zinātņu akadēmijas augstceltnē, kādreiz bija laba un bagātīga bibliotēka, 90. gadu sākumā tā tika iznīcināta un izvazāta. Šo melno darbu pastrādāja ne jau politiskā cenzūra, bet “naudas cenzūra”, jo bibliotēkas telpas iekāroja banka. Taču būtība no tā nemainās, bibliotēkas vairs nav.

Arturs Žvinklis

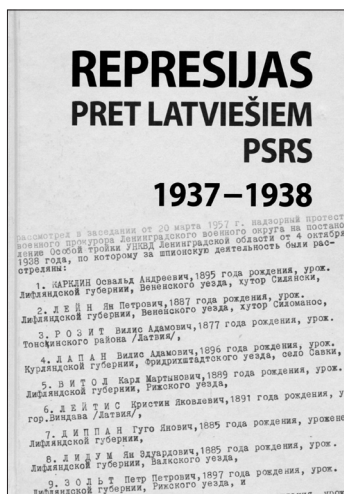
Represijas pret latviešiem PSRS
1937–1938. Dokumentu krājums /
Sast. J. Riekstiņš. – Rīga: Latvijas
Valsts arhīvs, 2009. – 271 lpp., kop-
sav. angļu val.

Latvijas Valsts arhīvs 2009. gadā izdevis dokumentu krājumu par latviešiem nozīmīgo jautājumu, kurš skar vienu no traģiskajām lappusēm latviešu tautas likteņos, t.i., par asiņaino teroru, kas pret latviešiem bija organizēts 1937.–1938. gadā un kam par upuri kļuva ap 25 000 PSRS dzīvojošo latviešu (galvenokārt vīrieši), no kuriem 16 573 “latviešu operācijas” laikā, t.i., tikai dažu mēnešu laikā bija nošauti.

Tika likvidētas visas Padomju Savienībā pastāvošās latviešu skolas, klubi, avīzes, teātri, biedrības, ciemu padomes, faktiski iznīcināta visa latviešu inteliģence (skolotāji, aktieri, mākslinieki, literāti). Tika iznīcināti ne tikai latvieši, kas strādāja atbildīgos posteņos Komunistiskās partijas aparātā, diplomātiskajā dienestā, saimnieciskajās organizācijās, Sarkanajā armijā, drošības dienestos, bet arī tūkstošiem strādnieku, kolhoznieku, kalpotāju. Visus viņus apsūdzēja par Latvijas u.c. valstu spiegiem, latviešu nacionālistiskās organizācijas dalībniekiem, teroristiem. Kaut nekādi pierādījumi šādām apsūdzībām nekur netika atrasti, viņus arestēja tikai par piederību latviešu tautai.

Līdzīgs liktenis piemēklēja arī poļus, vāciešus, rumāņus, igauņus, somus, korejiešus, ungārus u.c. tautības.

Par represijām pret latviešiem 1937.–1938. gadā oficiāli Latvijā kļuva zināms jau 20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē. Bija publicēti vairāki simti rakstu, galvenokārt biogrāfiska rakstura, bez problēmu apkopojuma. Latvijā pagaidām nozīmīgākie materiāli publicēti divās Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmatās (1999 un 2007), kā arī žurnālista A. Auna-Urālieša sastādītajā krājumā “Latviešu saraksti”. Krievijā pēdējos 20 gados izdoti

nozīmīgi dokumentu publicējumi un arī monogrāfijas, kurās ir aplūkotas 1937.–1938. gada represijas un kur ir arī atrodamas ziņas par represētiem latviešiem.

Latvijas Valsts arhīva dokumentu krājumu “Represijas pret latviešiem PSRS 1937–1938” sastādījis, komentējis un arī dokumentus no krievu valodas tulkojis vēsturnieks Jānis Riekstiņš. Viņš ir arī apjomīga priekšvārda autors, kurā dots pārskats par latviešiem cariskajā Krievijā un Padomju Savienībā. Viņš sīki un pamatīgi aplūko, kā no 1934. gada decembra Staļins un VK(b)P CK politbirojs sāka represijas pret iedomātiem ienaidniekiem: “spiegiem, sazvērniekiem, opozicionāriem, dažādu spiegu un nacionālistu un diversantu organizācijām”. J. Riekstiņš pirmo reizi latviešu valodā izdotajā literatūrā sīki hronoloģiskā secībā izseko represiju norisei un to organizācijai, kā arī tā saucamajai latviešu operācijai, kas sākās 1937. gada 30. novembrī un faktiski turpinājās līdz 1938. gada 26. novembrim. Viņš pelna atzinību par rūpīgo un faktiem bagāto materiālu, iebildumus izraisa tikai viņa secinājums, ka Lielais terors ir sācies Padomju Savienībā 1937. gada 2. jūlijā ar VK(b)P CK politbiroja lēmumu “Par pretpadomju elementiem”, kas iezīmēja tā saucamās kulaku operācijas sākumu. Tikpat labi par Lielā terora sākumu varētu minēt VK(b)P CK 1937. gada februāra–marta plēnumu, kas ievadīja ienaidnieku un “spiegu” meklēšanu un atmaskošanu. Šeit laikam ir jārunā par **masu Lielā terora** sākumu 1937. gada jūlijā, kad uz vietām nosūtīja direktīvu par obligāti apcietināmo un nošaujamo skaitu.

Krājumā ir ievietoti 93 dokumenti, kas tematiski sagrupēti sešās nodaļās. Krājuma dokumentu lielākā daļa atrodas Latvijas Valsts arhīva 1986. fondā (represēto personu izmeklēšanas lietas). Šie dokumenti, pamatos par represētām militārām personām, nonāca Latvijā sakarā ar dažu personu rehabilitēšanu saistītām lietām. Bet cik vēl tūkstošu līdzīgu lietu atrodas Krievijas arhīvos? Te būs darbs nākamajiem pētniekiem. Arhīva dokumenti ir apsūdzības raksti, nopratināšanas protokoli, dažādas izziņas, kas saistītas ar 50. gadu otrajā pusē veiktajām rehabilitēšanas lietām, kā arī daži bijušā LKP CK partijas arhīva dokumenti.

Nākamajiem pētniekiem ieteiktu izmantot arī bijušās Kominternes Latsekcijas fonda materiālus, Latvijas sūtņa Padomju Savienībā Friča Kociņa ziņojumus 1937.–1938. gadā, bijušā latviešu strēlnieku komandiera pulkveža J. Andersona saraksti ar savu bijušo izmeklētāju (atsevišķā fondā). Ļoti apsveicami, ka grāmatā bez arhīva dokumentiem ievietoti arī materiāli no Krievijā izdotajām grāmatām un dokumentu krājumiem, kas palīdz pilnveidot krājumu, jo represijas pret latviešiem bija daļa no visaptverošā Staļina vadītā un koordinētā terora pret savas zemes iedzīvotājiem.

Krājums palīdz klievēt arī mītu, ka tas bija vērstis tikai pret latviešu komunistiem, kuru lielākā daļa tiešām aizgāja bojā terora laikā. 50. gadu otrajā pusē tapušie dokumentu slēdzieni rāda, ka par represiju upuriem kļuva arī vienkāršie strādnieki, kolhoznieki, kalpotāji. Lēmumos par lietu slēgšanu ir minēti 10 Ļeņingradas rūpnīcas “Elektropribor” latviešu strādnieki un kalpotāji, rūpnīcas “Krasnij treugoļņik” 16 latviešu

strādnieki, Omskas apgabala 28 latviešu zemnieki, 45 Novgorodas apgabala dažādu profesiju strādnieki, Pleskavas apgabala Porhovas rajona 8 latvieši, 52 Harkovas latvieši. Visi viņi bija nošauti. Varbūt šie publicētie saraksti palīdzēs kādam Latvijā atrast ziņas par saviem radiniekiem un paziņām. Dokumentu krājums palīdzēs atrast un precizēt ziņas par daudziem latviešiem – militāriem darbiniekiem (R. Eidemani, J. Alksni, J. Aploku – Maskavas kara apgabala pavēlnieka palīgu u.c.). Publicēts arī bij. 130. latviešu strēlnieku korpusa komandiera ģenerālleitnanta Detlava Brantkalna (toreiz pulkveža) nopratināšanas protokols, kā arī materiāli par vienu no latviešu sarkano strēlnieku komandiera Haralda Matsona (īgauna pēc tautības) pratināšanu. 60.–70. gados viņš bija viens no pazīstamākajiem latviešu sarkano strēlnieku sabiedriskajiem darbiniekiem. Pavisam īss ir 11. kavalērijas divīzijas komandiera Riharda Grosberga “tiesas” protokols. Tiesa ilga tikai 15 minūtes un beidzās ar spriedumu “nošaut”. Publicēti arī dokumenti, kas stāsta par apsūdzēto nežēlīgo spīdzināšanu, kuru rezultātā bija iegūtas “atzīšanās”.

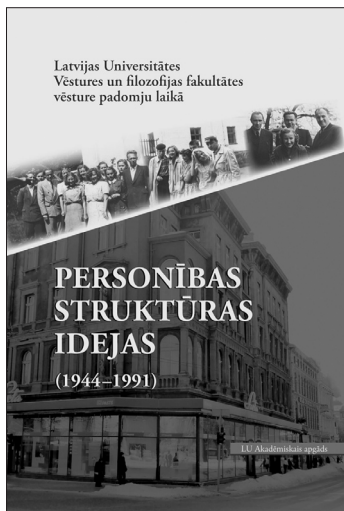
Piederīgajiem, kas interesējās par arestēto likteni, bieži izsniedza “oficiālas izziņas” ar viltotiem “miršanas datumiem”. Daudzi arestēto radinieki pēc PSKP 20. kongresa centās panākt savu piederīgo rehabilitāšanu. Ir interesanti lasīt dokumentus, kurus rakstijusi kādreizējās Vēstures institūta darbinieces Spartas Stankevičas māte nošautā pazīstamā militārā žurnieka Ernesta Bāķa lietā (tekstā Batis).

Starp tūkstošiem PSRS dzīvojošiem latviešiem, kuriem piederība latviešu tautai nozīmēja būt pakļautiem represijām (nežēloja pat represēto sievas un bērņus), diemžēl atradās arī bendes. Tāds bija 30. gados pazīstamais čekists Leonīds Zakovskis (īstā vārdā Henrihs Štubis), kas izcēlās ar sevišķu nežēlību pret apcietinātajiem Ļeņingradā un it īpaši pret Maskavas latviešiem. Terora laikā viņš vadīja Ļeņingradas un vēlāk Maskavas čekistu darbību. Tādi bija arī Jānis Sieks un Jānis Vēveris, kuri arī pēckara gados Latvijā ieņēma vadošos posteņus drošības struktūrās.

Dokumentu krājumā vēstures pētnieks var atrast arī interesantus materiālus par centrālo latviešu izglītības biedrību “Prometejs” (1923–1937), par nelegālās Latvijas Komunistiskās partijas un tās ārzemju biroja sagrāves sagatavošanu, par bij. Latvijas Republikas Saeimas komunistiskiem deputātiem (L. Laicenu, Ē. Sudmali, O. Jankusu).

Dokumentu krājuma arheogrāfisko apdari ir veikusi Aija Kalnciema. Darbs ir veikts visumā apmierinoši. Vienīgi dažiem dokumentiem (10., 37., 39., 40., 41.) nav datējuma un tas nav atrunāts. Tulkojot no krievu valodas, ģeogrāfisko vietu nosaukumi latviešu valodā ir doti pareizi (Vidzemes guberņa, Kurzemes guberņa), bet vietumis ir palikuši tādi nosaukumi kā Vindava, Goldingena, Dvinska, Torensberga. Dažkārt figurē Jaunjelgavas apriņķis un Fridrihštates apriņķis. Bet tās ir sīkas neprecizitātes.

Visumā krājums ir jāvērtē kā dokumentēta liecība par staļinisko genocīdu pret latviešiem, par noziegumiem, kurus nedrīkstētu aizmirst.

Keruss J., Lipša I., Runce I., Zellis K.
 Latvijas Universitātes Vēstures un
 filozofijas fakultātes vēsture pa-
 domju laikā: personības, struk-
 tūras, idejas (1944–1991). – Rīga:
 LU Akadēmiskais apgāds, 2010. –
 352 lpp.

Recenzējamā grāmata ir pirmais un ļoti nozīmīgs mēģinājums vispusīgi parādīt, kas tad īsti bija Vēstures un filozofijas (līdz 1970. gadam – Vēstures un filoloģijas) fakultāte kā institūcija padomju sistēmā, kāda bija vēsturnieku apmācības sistēma, kas viņus apmācīja un kāda bija fakultātes loma vēstures zinātnes attīstībā Latvijā. Lai gan pētījuma uzmanības centrā ir vēsturnieki, ne

mazums materiālu ir arī par filologiem 1954.–1970. gadā un filozofiem kopš 70. gadu sākuma. Tā kā par šīm specialitātēm Latvijas Universitātē nav pētījumu, grāmata var būt vērtīgs izziņas materiāls ne tikai vēsturniekiem.

Lai arī par nepieciešamību pētīt fakultātes vēsturi ir runāts jau 70. gados, reāli šo projektu ir padarījusi iespējamu Latvijas Universitātes 90. gadu jubileja, kad LU zinātnisko projektu konkursā finansējumu ieguva projekts, kura rezultāts ir četru jaunākās vēsturnieku paaudzes pārstāvju Jāņa Kerusa, Inetas Lipšas, Ineses Runces un Kaspara Zeļļa sarakstītā grāmata. Grāmatas tapšanā nozīmīgu ieguldījumu ir devuši projekta vadītājs Ilgvars Misāns, filozofs Jurgis Šķilters, sociologe Ritma Rungine, vēstures maģistra programmas studentes Dace Sarkane, Liene Mauriņa un Agnese Zīle. Projekts tika izstrādāts 2008.–2009. gadā. Tā gaitā tika veiktas intervijas ar 20 Vēstures un filozofijas fakultātes do-
 cētājiem (interviju kopgarums ap 57 stundām). Intervijas saīsinātā veidā ir publicētas grāmatas pirmajā daļā. Tās pasaka ļoti daudz – varbūt ne tik daudz faktu precizitātes ziņā, cik sajūtu un cilvēku likteņu izpratnei. Atzīmēsim tikai vienu faktu – Alma Zīle intervijā piemin aspirantu Pēteri Kudinovu, kurš kara laikā bija komisārs tanku daļā: “Jūs nedzirdat, bet viņš dzird, ka tanks brauc vai ka cilvēku kauli lūst” (44. lpp.).

Jāpiekrīt Ilgvaram Misānam, ka atmiņas ir svarīgs vēstures avots, lai gan tam piemīt būtiski ierobežojumi, jo “atmiņas ne vienmēr ir precīzas, uz to autentiskumu nevar paļauties” (6. lpp.). Arī recenzijas autorei, lasot grāmatu, daudzviet nācās pārlicināties, ka dažkārt autoru aplūkotie materiāli atsauc atmiņā it kā pilnīgi aizmirstus faktus, notikumus un sajūtas, bet dažos gadījumos atmiņa kategoriski atteicās restaurēt situācijas, kuras grāmatā aprakstītas kā pastāvējušas. Tā 264. lpp. tiek runāts par politin-
 formācijām, kuras it kā “grupās notika regulāri, pēc plāna”. Jāatzīstas,

recenzentes atmiņā šāds fakts nebija saglabājies, bet ekspresintervija ar trīs kursa biedrēm deva nepārlicinošus rezultātus – divas neatcerējās, ka politinformācijas būtu bijušas, bet viena atcerējās. Pilnīgi iespējams, ka fakts nav palicis atmiņā tāpēc, ka pasākums bija neinteresants. Taču iespējams, ka faktiski politinformācijas regulāri notika tikai uz papīra. Tā ir problēma, ar kuru neizbēgami nākas saskarties vēsturniekiem, mēģinot izpētīt padomju periodu, – ne tikai atmiņām, arī rakstītajiem avotiem ne vienmēr var ticēt. Kopumā var teikt, ka grāmatas autoriem ir izdevies sekmīgi izvairīties no materiāla izliktajiem slazdiem – tieši tādēļ, ka arhīvu materiāli tiek pastāvīgi konfrontēti ar mutvārdu vēstures avotiem.

Grāmatas otro daļu veido piecas nodaļas. Pirmajās četrās fakultātes attīstība ir aplūkota hronoloģiski: sovetizācija 1944.–1956. gadā (autors J. Keruss); liberalizācijas gaisotne 1956.–1969. gadā (I. Lipša); stagnācijas laiks 1969.–1979. gadā (K. Zellis) un stagnācijas un pārmaiņu laiks 1980.–1991. gadā (I. Runce). Pēdējā nodaļa ir veltīta sadzīvei un neformālajai studentu dzīvei (K. Zellis). Katram laika posmam bija savas īpatnības, un tas tādā vai citādā veidā ietekmēja vēstures zinātnes attīstību Latvijā. Vissmagākais bija pirmais posms, kad vairākums pasniedzēju bija atsūtīts no Krievijas. Liela daļa no viņiem bija ideoloģizēti diletanti. Tomēr arī starp padomju vēsturniekiem bija cilvēki, kas spēja iemantot cieņu, piemēram, Jānis Zutis. Tie docētāji, kas bija palikuši fakultātē no pirmskara Latvijas, – Mārgers Stepermanis, Teodors Zeids, Gustavs Lukstiņš un citi tika uzskatīti par neuzticamiem un regulāri pakļauti “kritikai un pārmetumiem” (102. lpp.). Viņu profesionālās darbības apstākļi šajā laikā bija ļoti smagi, tomēr “buržuāziskie” vēsturnieki, par spīti pazemojumiem un ideoloģisko meslu maksāšanai, pirmskara Latvijas vēstures pētīšanas un pasniegšanas tradīcijas vismaz kaut kādā mērā iepotēja Padomju Latvijas vēsturniekiem. Profesijas kontinuitāte pilnībā netika pārtraukta.

60. gados atšķirības starp no Krievijas atbraukušajiem un vietējās izcelsmes docētājiem vairs nebija tik izteiktas. Fakultātē palika tie no pirmās grupas, kas prata latviešu valodu, jo krievu plūsmas vēsturniekiem vairs nebija, un kas bija vairāk vai mazāk integrējušies Latvijas vidē. Pēc Staļina nāves ideoloģiskais klimats kļuva pielaidīgāks, tomēr nekādā ziņā to nevar nosaukt par ideoloģiski veģetāru. Ierobežojumi pastāvēja, tomēr vēsturnieku profesionālajai izaugsmei bija nepieciešamie priekšnoteikumi. Izveidojās tā vēsturnieku paaudze, kas noteica profesionālos standartus topošajiem vēsturniekiem, – Igors Greitjānis, Maksims Duhanovs, Pēteris Krupņikovs, Aleksandra Rolova un citi. Ļoti dažādi cilvēki, bet katrs pilgta personība.

Paradoksāli, bet grāmatas autoriem nācies saskarties ar to, ka par 80. gadiem arhīvu materiāli stāsta mazāk nekā par iepriekšējām desmitgadēm. Pētot padomju periodu, ar šo fenomenu citās tēmās ir nācies saskarties arī recenzentei. Protams, par šo laika posmu daudz vairāk var iegūt no atmiņām. 80. gados briedumu ieguva jauna vēsturnieku paaudze, kam bija nozīmīga loma Latvijas vēstures zinātnes attīrīšanās procesā 80. gadu otrajā pusē un 90. gados.

Grāmata ir ļoti pamatīgs un vispusīgs pētījums, kurā ir aplūkotas visas būtiskākās fakultātes darbības jomas: Vēstures nodaļas institucionālā uzbūve (izmaiņas katedru skaitā un sastāvā, to vadībā), docētāju komplektācija un zinātniskais darbs, mācību procesa organizācija (lasītie obligātie un izvēles kursi, prakses), studentu sekmība, zinātniskais un sabiedriskais darbs, studentu un nedaudz mazāk arī docētāju sociālā dzīve un savstarpējās attiecības. Studentu dzīvē, protams, mācību process ir svarīgs, bet studijas ir arī nozīmīgs laiks jauniešu socializācijā, un arī šiem jautājumiem grāmatas autori ir atvēlējuši daudz vietas. Katrā ziņā ir panākts labs līdzsvars starp “nopietnajiem” un ne tik nopietnajiem studentu dzīves aspektiem. Samērā bieži kā atmiņās, tā grāmatas pētnieciskajā daļā ir pieminētas attiecības vai, pareizāk sakot, to trūkums ar filozofiem (tiek atzīts, ka arī ar filologiem pastāvēja zināma savrupība, tomēr tā nebija tik izteikta kā filozofu gadījumā), arī savstarpējās rīvēšanās, tomēr pilnīgi iespējams, ka netiešā sāncensība ar filozofiem vēsturniekiem neļāva iekapsulēties savos stereotipos, piešķīra un joprojām piešķir fakultātei zināmu šarmu.

Katram kursam un katrai studentu paaudzei ir sava Vēstures un filozofijas fakultāte (VFF), un pilnīgi iespējams, ka daudzi neatradīs grāmatā sīžetus un faktus, kas bijuši svarīgi tieši viņiem. Recenzentei šķiet, ka ļoti pamatīgajā mācību procesa aprakstā 70. gados autoram garām ir paslīdējis eksperiments ar matemātisko metožu apgūšanu vēstures pētniecībā, kuram bija pakļauts mūsu kurss (uzsāka studijas 1971./72. mācību gadā). Varbūt tas nav atspoguļots dokumentos vai arī nav šķitis svarīgi. Mēs apgūvām socioloģisko pētījumu metodes (kursu lasīja Tālivaldis Vilciņš), matemātisko statistiku un augstāko matemātiku. Pirmais kurss bija interesants, jo to lasīja vēsturnieks, kas pats veica socioloģiskos pētījumus un prata pastāstīt, kāpēc tie ir vajadzīgi, bet statistika un it īpaši augstākā matemātika vairumam bija tīrākās zobu sāpes, turklāt neviens docētājs tā arī nespēja izskaidrot, kā to visu vēsturnieki varētu izmantot. Patiesībā ideja bija laba, bet izpildījums – “kā vienmēr”. Būtu bijis interesanti uzzināt, vai mēs bijām pirmie eksperimentālie trusiņi un cik ilgi šis eksperiments turpinājās. Dīvainākais ir tas, ka arī tajā laikā pietiekami daudzi vēsturnieki izmantoja statistikas metodes savos pētījumos, tomēr statistiķi, kas mums pasniedza šo kursu, par to neko nezināja.

Tas, ka VFF izpētes projekts norisa 2008.–2009. gadā, ir apstākļu sakritības rezultāts, taču tā ir laimīga sakritība. Vēl bija iespējams intervēt cilvēkus, kas atceras fakultāti 40. un 50. gados. Šobrīd aktīvie VFF docētāji ir auguši un profesionāli veidojušies padomju laikā, viņi saprot un atceras, kā darbojās visai complicētā padomju augstākās izglītības un ideoloģiskā sistēma, kuras integrāla sastāvdaļa bija arī vēstures zinātne. Jau ir izaugusi vesela paaudze, kurai ir grūti izprast padomju cilvēka uztveres smalkumus. Grāmatas autori mēģina izprast un izskaidrot to, kā būtībā pēc padomju kritērijiem ideoloģiskā fakultātē pasniedzēji un studenti spēja saglabāt distanci no ideoloģijas (ja to vēlējās) un izbrīvēt zināmu profesionālas brīvības telpu. Protams, Staļina laikā tas bija gandrīz neiespējami, bet kopš 60. gadiem daudziem tas vairāk vai mazāk izdevās. Jāņem gan vērā, ka daudzi studenti labi saprata, ka vēsturnieka diploms ir

ļoti noderīgs arī administratīvajai karjerai izglītības jomā, komjaunatnes vai partijas darbā, un pilnīgi apzināti tai gatavojās. Lai gan darbā ir aplūkota arī studentu sadale pēc universitātes beigšanas un rodas priekšstats par to, ka visbiežākā karjera bija skolotājs, interesanti būtu bijis uzzināt, cik daudzi izvēlējās komjaunatnes vai partijas darbinieka karjeru. Tomēr bija ne mazums arī tādu, kas norobežojās no politikas, cik to vispār varēja valstī, kur nebija iespējams kritizēt vēsturiskā materiālisma pamatprincipus un katram zinātniskajam darbam, arī etnogrāfijā vai arheoloģijā, bija jāsākas ar citātiem no K. Marksa un V. Ļeņina darbiem. Grāmatas autori ir auguši padomju režīma apstākļos, ir studējuši tā norieta laikā Vēstures un filozofijas fakultātē, taču viņu profesionālās gaitas ir veidojušās jau pēc neatkarības atgūšanas. Viņi izprot laikmetu, par kuru raksta, bet viņi profesionāli nav darbojušies tajā laikā, tādēļ spēj distancēties no laika, kuru aplūko, un objektīvi aprakstīt gan personības, gan arī reālās brīvības un ierobežojumus.

Grāmata ir rūpīgi rediģēta, tomēr nav izdevies izvairīties no kļūdām. Uz dažām no tām recenzentei norādīja paši autori. Tās ir kļūdas, kas radušās interviju fragmentēšanas rezultātā: “samizdata” dēļ 60. gadu otrajā pusē čeka radīja problēmas Oksanas Vilnītes dzīvesbiedram Aivaram Vilnītim (otrajā laulībā), nevis Viktoram Andrejevam (42., 136. lpp.). Savukārt Fizikas un matemātikas fakultātes mācībspēka Ļeva Vladiženska uzvārds ir Ladiženskis (136. lpp.).

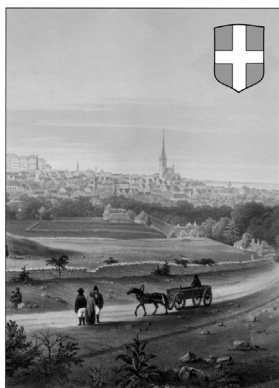
Jānorāda arī uz dažām citām faktu kļūdām un neprecizitātēm. Piemēram, Staļins nav dzimis 1876. gadā (6. atsauce 11. lpp.). Faktiski viņš ir dzimis 1878. gadā, bet vēlāk pats izmainījis dzimšanas gadu uz 1879. gadu. 67. lpp. 215. atsaucē teikts, ka Jānis Graudonis bijis “1996. gadā atjaunotā Latvijas Vēstures institūta pirmais direktors”. J. Graudonis nekad nav bijis institūta direktors, turklāt institūtu atjaunoja 1991. gadā. Augusts Tentelis nedevās emigrācijā, viņš mira Rīgā 1942. gadā (108. lpp.). Visvaldis Lācis ir dzimis 1924. gadā, nevis 1928. gadā (153. lpp.).

Tomēr tas nemazina darba vērtību. Grāmata ir ļoti nopietns, pamatīgs darbs, kas, cerams, iedvesmos vēsturniekus turpināt savas profesijas atpazīstības izpēti.

Daina Bleiere

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS

VANA TALLINN

XXI (XXV)
Modus vivendi III

Vana Tallinn. XXI (XXV) / Vastutav toimetaja Raimo Pullat. – Tallinn: Estopol, 2010. – 421 lk. (Senā Tallina, XXI (XXV). Atbildīgais redaktors Raimo Pullats)

2010. gada sākumā Tallinā ir nācis klajā sērijas “Vana Tallinn” (Senā Tallina) 21. sējums. Tas izdots, godinot sērijas atjaunotāju un atbildīgo redaktoru, ievērojamo Igaunijas pilsētu vēstures pētnieku profesoru Raimo Pullatu 75. dzīves gadā. 2010. gada 4.–5. oktobrī Tallinā Igaunijas Mākslas muzeja telpās paredzēta profesora Raimo Pullata dzīves un darba jubilejai veltīta starptautiska zinātniska konference “*Modus vivendi III: pilsētu aina 17.–19. gs.*”. To organizē vadošās Igaunijas vēstures pētniecības iestādes. “Vana Tallinn” 21. sējumā publicēti kon-

ferences referātu teksti, paužot kolēģu, skolnieku un draugu pateicību un cieņu profesoram Raimo Pullatam. Grāmatas ievadā *Tabula gratulatoria* pārskāvēti daudzi Igaunijas un citu zemju redzamu vēsturnieku vārdi, kā arī pētniecības iestāžu nosaukumi, liecinot par jubilāra autoritāti pilsētu vēstures pētnieku starptautiskajā sabiedrībā. Par Raimo Pullata veikuma paliekošo nozīmi pilsētu vēstures izpētē Igaunijā un ārpus tās vispusīgs pārskats sniegts Igaunijas vēsturnieka Davida Vseviova (*David Vseviov*) jubilāram veltītajā *Laudatio*. Izcelta Raimo Pullata pedagoģiskā darbība, īpaši pilsētu vēstures katedras izveidošana Tallinas Universitātē. Kā liels nezūdošs ieguldījums zinātnē vērtēts viņa plašais publikāciju klāsts – vairāki desmiti grāmatu un simti rakstu igauņu un citās valodās. Ar sērijas “Vana Tallinn” atjaunošanu tika radīts starptautiski nozīmīgs izdevums, kas piesaistījis redzamus Eiropas pilsētu vēstures pētniekus. Tā ietvaros izveidots jauns pilsētu sociālās vēstures virziens, kura objekts ir pilsētu iedzīvotāju garīgā un materiālā kultūra, sadzīve un mentalitāte. Sevišķi nozīmīgs Raimo Pullata veikums ir Tallinas un Pērnavas 18. gs. iedzīvotāju īpašumu inventāru septiņi sējumi, kuru faktiskais materiāls kļuvis par pamatu tā laika pilsētnieku kultūras atsevišķu nozaru izpētei. *Laudatio*

izjustajās rindās atspoguļoto jubilāra neparasti daudzpusīgo interešu loku un lielo zinātnisko devumu uzskatāmi papildina grāmatā iekļautais Raimo Pullata nozīmīgāko publikāciju saraksts.

Apjomīgā 421 lpp. biezā krājuma “*Vana Tallinn XXI*” saturā ir pilsētu vēsture un kultūra attēlos un to vērtējums no historiogrāfijas redzespunkta. Raksti aptver ne vien Igaunijas, bet arī citu Eiropas zemju pilsētu vēsturi. Tie sniedz vispusīgu pilsētu pētniecības mūsdienu nozīmīgāko problēmu kopainu. Autori ir pazīstami dažādu Eiropas zemju zinātnieki. Atbilstoši autoru specializācijai raksti veltīti visai dažādiem pilsētu vēstures aspektiem. Tie publicēti autoru iesniegtajā valodā – angļu, vācu, somu, igauņu. Vairāki raksti ir ar teorētisku ievirzi. Berndts Reks (*Bernd Roeck*, Šveice) savā pētījumā atainojis pilsētu ārējā veidola galvenās izmaiņas 15.–16. gadsimtā – pārejas laikā no senās uz moderno Eiropu. Parādīta celtnu haotiska sablīvējuma nomaīņa ar arhitektoniski veidotu izvietojumu un attiecīgo atzinumu izveide par pilsētu apbūvi. Raksta pamatā ir dažādu Eiropas pilsētu tā laika attēli. Gerhards Jarics (*Gerhard Jaritz*, Austrija) vērtē attēlu materiāla vispārējo komunikatīvo lomu sociālajos un kultūrvēsturiskajos pētījumos, uzsverot tajā atrodamās informācijas plašo saturu. Lielākā daļa autoru raksta par zināma apvidus pilsētu vai konkrētas pilsētas vēstures atainojumu iepriekšējo gadsimtu attēlu materiālā. Andžejs Klonders (*Andrzej Klonder*, Polija) pievērsies Polijas-Lietuvas mazpilsētām 16.–17. gadsimtā. Kā avots izmantoti attiecīgā laika ceļotāju apraksti un zīmējumi. Autors izceļ šo mazpilsētu tipiskākās iezīmes – gandrīz bez izņēmuma koka celtnes, vaļņus, žogus un grāvjus, kas pildīja aizsargceltnu funkciju, atdalot pilsētu no apkārtnes vides. Kopumā atzīta vietējo mazpilsētu vēl samērā liela līdzība ciemiem. Alfrēds Stefans Veiss (*Alfred Stefan Weiss*, Austrija) no historiogrāfijas viedokļa vērtē Zalcburgas vecpilsētas attēlus, kas tapuši 18.–19. gs. mijā, to skaitā monumentālo 1825.–1829. gada panorāmu. Malgožatas Omilanovskas (*Malgorzata Omilanowska*, Polija) raksta tēma ir 18. gs. itāļu mākslinieka Bernardo Belloto (Kanaletto) 22 Varšavas skati, kas izmantoti par pamata avotu pilsētas vēsturiskās daļas rekonstrukcijā pēc Otrā pasaules kara. Edmunda Kizika (*Edmund Kizik*, Polija) pētījums veltīts nozīmīgam pilsētu vēstures ikonogrāfiskam avotam – 18. gs. otrajā pusē publicētam Dancigas skatu albumam. Austrijas pētnieku Gerharda Amerera (*Gerhard Ammerer*) un Katarīnas Karinas Mīlbaheres (*Katharina Karin Mühlbacher*) rakstā skatīta Zalcburgas arhibīskapa rezidences kā pilsētas un sabiedriskās dzīves centra attīstība 17. gs., pārejas laikā no viduslaiku feodālās uz jauno laiku sabiedrību. Izsekots, kā ar rezidences radikālo pārbūvi Zalcburga pārtapa par tā laika modernu barokālu pilsētu un kā tas ietekmēja pilsētas iedzīvotāju *modus vivendi*. Par Helsinku vizuālā tēla attīstību saistībā ar vēsturiskiem notikumiem laika posmā no 1640. līdz 1944. gadam raksta Oiva Turpeinena (*Oiva Turpeinen*, Somija). Valdis Mazulis (Latvija) iepazīstina ar 17.–19. gs. pilsētu attēliem Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un retumu nodaļā un šo materiālu digitalizēšanas gaitu. Olgas Fejtovas (*Olga Fejtová*, Čehija) rakstā no pilsētu vēstures pētniecības viedokļa vērtēti Prāgas attēli un apraksti 16.–17. gs. ģeogrāfiskajā literatūrā. Jensa Jēgera (*Jens Jäger*, Vācija) raksts

veltīts pilsētu fotogrāfiskajam attēlojumam uz 19. gs. pastkartēm, kā rezultātā būtiski paplašinājās vizuālā informācija par pilsētām un turklāt beidzās idealizācijas tendence to attēlos. Ištvan Kečkemeti (*Istvan Kecskemeti*, Somija) sniedz ieskatu Somijas pilsētu fotogrāfijas vēsturē. Uzsvērta pieaugošā interese par vēsturiskajiem fotoattēliem mūsdienās, ko apliecina attiecīgo publikāciju un izstāžu skaita pieaugums. Rakstam pievienots Somijas nozīmīgāko vēsturisko fotogrāfiju kolekciju saraksts ar īsu raksturojumu.

Prāva vieta krājumā atvēlēta pilsētu pētījumiem Igaunijā. Tiem veltītie raksti tāpat sniedz jaunu un daudzpusīgu informāciju. Juhana Maistes (*Juhan Maiste*) raksta tēma ir "Tartu siluets filozofiskā gadsimta sākumā". Tas veltīts Tartu Universitātes tapšanai un ietekmei uz pilsētas arhitektoniskās sejas izveidi. *Anne Untera* vērtē 1833. gadā Parīzē iespiestās Tallinas skatu litogrāfijas kā vēsturisku dokumentu un saistībā ar tām sniedz ieskatu par suvenīrgrafikas sākumiem Tallinā, iepazīstino ar tirgotājiem, kuri pirmie pievērsās mākslas izdevumu tirdzniecībai. *Epp Kangilaski* raksts iepazīstina ar Tallinas priekšpilsētu ikdienas attēlojumu 19. gs. pirmās puses vācbaltu mākslinieku darbos, kuri glabājas Igaunijas Vēstures muzejā. Tā laika pilsētu panorāmas bija pieņemts atdzīvināt ar detaļām. No šodienas viedokļa tām ir būtiska dokumentāla vērtība, kas sniedz kultūrvēsturisku informāciju par tā laika zemnieku celtnēm, apģērbiem, darbu u.c. Maija Levina (*Mai Levin*) raksta par Tallinas skatiem 19. gs. krievu mākslinieku darbos. Tajos atrodama informācija par pilsētas arhitektūras pieminekļiem, detaļas ir avots arī pilsētnieku dzīvesveida vēsturei. Krista Kodresa (*Krista Kodres*) pievērsās Tallinas 16.–18. gs. attēliem un to autoru atstātajiem aprakstiem no pilsētas tā laika portretējuma viedokļa, rādot, kādu pilsētu redzēja laikabiedri – kā vietējie, tā atbraucēji. Marge Rennita (*Marge Rennit*) vērtē informāciju par Tartu 18. gs. ceļojumu aprakstos, kurus atstājuši no dažādām zemēm iebrāukušie laikabiedri. Caur Tartu tai laikā gāja ceļš no Rietumeiropas uz Pēterburgu, tas atstāja būtisku iespaidu uz pilsētas izskatu un raksturu – secina autore. Par Tallinas rūpniecības atainojumu 19. gs. otrās puses attēlos raksta Teniss Lībeks (*Tõnis Liibek*). Autors vērtē, kādu informāciju sniedz tā laika mākslinieki un fotogrāfi par strauji augošas rūpniecības ietekmi uz pilsētas attīstību un vizuālo veidolu. *Risto Paju* iepazīstina ar 19. gs. arhitekta Ervina Bernharda Tallinas un citu Igaunijas vēsturisko celtnu skīču sešiem albumiem, kas glabājas Tallinas Pilsētas muzejā un ir vērtīgs, detaļām bagāts arhitektūras pieminekļu vēstures materiālu avots. Tartu priekšpilsētas *Supilinn* apbūves attīstību 19. gs. izseko Lea Tēdema (*Lea Teedema*). Pēc arhīva dokumentu datiem parādīts, kā veidojās iedzīvotāju sastāvs, kādas mājas viņi cēla, kā arī faktori, kas noteica attiecīgās priekšpilsētas izteiksmīgo kolorītu un tā noturību cauri laikiem.

Vērtējot rakstu krājuma "Vana Tallinn" 21. sējumu kopumā, atzīstams, ka ir nākusi klajā grāmata, kas satur bagātīgu jaunu informāciju par pilsētu vēsturi. Tai ir nozīme arī citu Eiropas valstu pilsētu vēstures un apbūves pētniecībā.

Linda Dumpe

Castellologica bohemica 11 / Ed. Tomáš Durdík. – Praha, 2008. – 751 s.: il. (Bohēmijas kasteloloģija, 11. sēj.)

Čehijas rietumdaļas jeb Bohēmijas viduslaiku piļu pētījumu uzplaukumu apliecina nesen iespiestais 11. sējums sērijā “*Castellologica bohemica*”, kuras sastādīšanu, rediģēšanu un regulāru iznākšanu organizē Čehijas Zinātņu akadēmijas Arheoloģijas institūta Prāgā profors Tomāšs Durdīks (*Durdík*). Atšķirībā no iepriekšējiem – ap 500 lapu pušu biežajiem sējumiem šis izdevums ir par trešdaļu apjomīgāks, parādījušies jauni autoru vārdi un aplūkoti jauni pieminekļi. 11. sējumā ievietoto rakstu

autori, tāpat kā iepriekš, lielākoties ir čehu arheologi un celtniecības arheologi, arhitekti un būvpētnieki, vēsturnieki un mākslas vēsturnieki, muzeju un pieminekļu aizsardzības darbinieki, kā arī citu zinātņu nozaru pārstāvji, kas nodarbojas ar viduslaiku piļu un tajās atrasto materiālu izpēti. Viņu pētījumu rezultātā sagatavotie raksti galvenokārt publicēti čehu valodā, bet katram ir kopsavilkums un attēlu parakstu tulkojums vāciski.

Pirmajā nodaļā “Pētījumi” lasāmi četri apjomīgi apcerējumi: Karels Sklenāržs (*Sklenář*). “Romantisma arheoloģijas priekšstats par Bohēmijas piļu “pagānisko” sākumu”; Františeks Gabriels. “Ziemeļbohēmijas piļu torņi un klinšu pilis”; Pāvels Bolina. “Pils aizsākumi Morāvijas Tržebovas apgabalā”; Daniels Kovāržs (*Kovář*). “Rakstītās liecības par celtniecības aktivitātēm mazo valdnieku sēdekļos agrajos jaunajos laikos”.

Tradicionāli sējuma otrajā nodaļā lasāmi Eiropas citu valstu piļu pētnieku apjomīgi raksti. Šoreiz tie ir divi vācu autora pētījumi – Tomass Kītreibers (*Kühtreiber*) un Olafs Vāgeners (*Wagener*) apkopojusi materiālus par vācvalodīgo zemju viduslaiku piļu priekšējiem nocietinājumiem. Ginters Buhingers (*Buchinger*), Pauls Mīthels (*Mitchell*), Dorisa Šēna (*Schön*), Helga Šēnfelner-Lehnere (*Schönfellner-Lechner*) publicējuši monogrāfisku pētījumu par Kremšā pie Donavas 13. gs. celtu pilsētas tiesneša māju un tās būvēsturi viduslaikos, kas balstās uz divu gadu laikā sanācības darbos iegūtām jaunām atziņām. Bez tam Ladislavs Holīks (*Holík*) publicējis plašu pētījumu par ungāru rezidenču arhitektūru pārejas laikā starp gotiku un renesansi.

Sējuma trešajā nodaļā apkopoti raksti par atsevišķiem pieminekļiem, kuros notikuši īslaicīgi arheoloģiski izrakumi vai būvīzpēte, vai multidisciplināri bioarheoloģiski pētījumi, kas ietvēruši augu palieku un dzīvnieku kaulu analīzes. Vēl jāmin īsāki raksti, kas apkopoti pārējās nodaļās. Viena saucas “Militārās lietas” un ietver trīs rakstus par viduslaiku ieročiem,

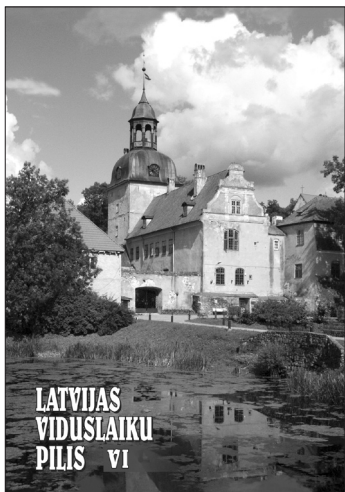

nākamajā – “Ikdienas dzīve” publicēti trīs apskati par pilīs atrastajiem krāsns podiņiem un monētām, bet beidzamajā nodaļā “Materiāli” lasāmi pieci apskati par dažādiem arheoloģiskajiem atradumiem un ikonogrāfisko avotu sniegtajām ziņām par atsevišķiem pieminekļiem. Sējumam pievienota hronika, kurā ievietoti divu čehu piļu pētnieku jubileju raksti, divi nekroloģi un viens konferences apskats.

Vēl krājumā “*Castellologica bohemica 11*” gandrīz 80 lappusēs publicēti grāmatu apskati – jaunākā informācija par beidzamajos gados Eiropas viduslaiku pilīm un jauno laiku nocietinājumiem veltīto literatūru, raksturojot 79 monogrāfiskus pētījumus un dodot īsu satura pārstāstu par gandrīz 80 rakstu krājumiem un periodisko izdevumu numuriem. Jāatzīmē, ka te iespiesti apskati arī par Latvijas izdevumiem – 2007. gadā izdoto arhitekta Gunāra Jansona monogrāfiju par Turaidas pili, Ievas Oses grāmatu par Daugavgrīvas cietoksni, Turaidas muzejrezervātā notikušās starptautiskās kastelologu konferences rakstu krājumu “*Castella Maris Baltici 8*”, ka arī 2008. gadā iznākušo avotu izdevumu “Livonijas piļu attēli no marķīza Pauluči albuma”.

Regulāri, gandrīz katru otro gadu publicētais rakstu krājums “*Castellologica bohemica*” ir nozīmīgs izdevums ne tikai Čehijas, bet arī citu valstu viduslaiku piļu pētniekiem, jo tas ne tikai iepazīstina ar jauniem atklājumiem un materiāliem par viduslaiku Bohēmijas pilīm, bet arī publicē plašu literatūras apskatu, kas sniedz vērtīgu informāciju par kasteloloģijas attīstību Eiropā.

Ieva Ose

Pētījumi par Vidzemes un Zemgales pilīm / Sast. Ieva Ose. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009. – 439 lpp.: il. (Latvijas viduslaiku pilis, VI)

Sestais sējums sērijā “Latvijas viduslaiku pilis” iznāk pēc nepilnu piecu gadu pārtraukuma, kura laikā apkopoti arheologu, arhitektu un vēsturnieku pētījumi par mūsu valsts senajām nocietinātajām celtnēm, sevišķi Vidzemē un Zemgalē. Rakstu krājuma ievadraksts veltīts Latvijas viduslaiku piļu pārbūvēm pēc uguns šaujamo ieroču ieviešanās, precizējot to datējumu ar laiku no 15. gs. vidus līdz 16. gs. vidum.

Pirmajā nodaļā apkopoti pētījumi par Bauskas pili. Arheologs Andris Caune, izmantojot 1976.–1977. gadā veikto arheoloģisko izrakumu materiālus, izstrādājis hercogu rezidences pagalmā bijušo ārējo kāpņu 16. gs. beigu un 17. gs. izskata pamatotas gra-

fiskas rekonstrukcijas. Bauskas pils muzeja arheologs Jānis Grūbe sniedzis ieskatu pilsdrūpās atrasto 16. gs. beigu akmens kalumu kolekcijā. Vēsturniece Mārīte Jakovļeva apkopojusi arhīvu ziņas par Bauskas cietoksni tā pastāvēšanas beigās un Lielā Ziemeļu kara sākumā. Čehu piļu pētnieks Tomāšs Durdīks analizējis Bauskas pils 15. gs. vidū izveidoto aizsardzības sistēmu, salīdzinot ar tālaika pārbūvēm Vācu ordeņa lielmeistra rezidencē Marienburgā (tag. Malborka Polijā). Nodaļu noslēdz Bauskas pils 17. gs. vidus un beigu inventarizāciju protokolu publikācija.

Otrā nodaļa veltīta Rīgas pilij. Arheologs Jānis Ciglis apkopojis savu izrakumu materiālus, kā arī izteicis hipotēzes par atrasto seno mūru fragmentu kādreizējo nozīmi 14.–15. gs. pils būvāpjomā. Arhitekts Ilmārs Dirveiks aprakstījis Rīgas pils pagrabus, kuru mūri liecina par 14. un 16. gs. sākuma būvperiodiem. Nodaļai pievienoti Kara arhīvā Stokholmā glabātu Rīgas un Kokneses pils plānu un zīmējumu krāsainas reprodukcijas ar paskaidrojumiem.

Trešā nodaļa veltīta Koknesei. Te publicēts fragments no vēsturnieka Roberta Malvesa 1968. gadā sagatavotā apcerējuma par Kokneses pils būvvēsturi laikā no 13. līdz 17. gadsimtam. Arhitekts Ilgonis Alfs Stukmanis savā rakstā aplūkojis arhitektonisko pētījumu laikā gūtās atziņas, kā arī devis būvdetaļu uzmērojumus un pils fasāžu grafisku rekonstrukciju zīmējumus. Nodaļu noslēdz Kokneses pils 1590. gada revīzijas apraksti, kurus 1962. gadā latviski pārtulkojis vēsturnieks Jānis Tālvāldis Zemzaris.

Ceturtajā nodaļā apkopoti vēsturnieku pētījumi. Viduslaiku vēsturnieks Ēvalds Mugurēvičs apkopojis ziņas par Livonijas un Prūsijas pilīm no pāvesta sūtņa Franciska no Moliano 1312. gadā sarakstītā izmeklēšanas protokola. Latvijas Valsts vēstures arhīva darbiniece Valda Kvaskova savā rakstā pievērsusies Dobeles pilij 17. gs., sevišķi izceļot hercogienes atraitnes Elizabetes Magdalēnas vēstules un rīkojumus, kas dod ieskatu par pili veiktajām pārbūvēm 17. gs. 40. gados. Divi poļu autori – Barbara un Kazimežs Pospešņiji pievērsušies Livonijas piļu pētnieka Karla fon Lēvisa of Menāra sadarbībai ar kādreizējās Vācu ordeņa lielmeistra rezidences Marienburgas pils atjaunotāju Konradu Šteinbrehtu 19. gs. beigās un 20. gs. pirmajos gadu desmitos. Mākslas vēsturniece Anita Meinarte savā rakstā iepazīstina ar 19. gs. pirmās puses un vidus litogrāfijām, kurās pils un pilsdrūpas attēlotas kā romantiskas ainavas sastāvdaļas. Vēsturnieces Gunitas Baumanes publikācijā aplūkoti 20. gs. 20.–30. gados tapušie piļu fotouzņēmumi no bijušā Pieminekļu valdes krājuma, kas tagad glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā.

Ieva Ose

PERSONĀLIJAS

Šogad atceramies

ARHEOLOĢEI JOLANTAI DAIGAI – 90

Dzīves gājums un zinātniskais devums

Jolanta Daiga (līdz 1939. g. Damska) dzimusi Rīgā 1920. gada 30. maijā strādnieku ģimenē. Tēvs Vilhelms bijis dzelzceļa strādnieks, kantorists un kantora pārzinis Rīgas dzelzceļa mezglā, māte – jaunībā pārdevēja, vēlāk mājsaimniece, nodarbojusies arī ar šūšanu. J. Daigai bijis arī gadu jaunāks brālis, kas 16 gadu vecumā sācis darba gaitas un strādājis Rīgas dzelzceļa stacijas depo par elektriķi.

J. Daiga 1934. gadā pabeidz pamatskolu un tajā pašā gadā uzsāk mācības Rīgas 3. ģimnāzijā. Ģimnāzijas piecgadīgo kursu pabeigusi, 1939. gadā J. Daiga iestājas Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātē. Pēc pirmā vispārējā mācību kursa noklausīšanās viņa izvēlas vēstures specialitāti, bet, tā kā Vēstures nodaļa kara laikā tiek slēgta, tad turpina mācības Pedagoģijas nodaļā. Arī Pedagoģijas nodaļā visi priekšmeti netiek lasīti, tāpēc J. Daiga 1943.–1944. gadā paralēli mācās Fiziskās audzināšanas institūtā.

1944. gada oktobra pirmajās dienās vācieši atkāpjoties J. Daigas tēvu ar visu ģimeni aizdzien uz Vāciju, kur Laubavas fabrikas nometnē viņi tiek izmantoti piespiedu darbos baraku celtniecībā, dažādos remontdarbos. 1945. gada septembrī ģimene laimīgi atgriežas Latvijā.

1945. gada rudenī J. Daiga no jauna iestājas LU Vēstures fakultātē. Autobiogrāfijā J. Daiga raksta, ka bija piepildījies viņas vēlēšanās studēt vēsturi un kļūt par arheoloģi. Studiju laikā viņa aktīvi iesaistās studentu zinātniskajā biedrībā, piedalās pašdarbībā, sporta pasākumos.

1947. gada vasarā studente J. Daiga pirmo reizi piedalās arheoloģiskajos izrakumos, strādājot E. Šnores vadītajos izrakumos Ludzas Nukšu un Daugavas Oglenieku kapulaukā.

Universitāti J. Daiga beidz 1950. gadā, iegūstot kvalifikāciju “vēsturnieks”. Jau studiju laikā viņa sāk strādāt vispirms fakultātē Vispārējās vēstures nodaļā par laboranti, bet no 1948. gada 11. marta – LPSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta Arheoloģijas nodaļā par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieci. Darbam institūtā viņu rekomendējusi Vēstures fakultātes dekāne docente S. Dūdele, raksturojot viņu kā apzinīgu, kārtīgu darbinieci, kas nerēķinās ar darbalaiku. Arī Latvijas LĶKS Rīgas pilsētas komitejas rekomendācijā, ko parakstījusi V. Gudzuka, J. Daiga raksturota kā politiski nosvērta un rekomendēta darbam institūtā. Arheoloģe E. Šnore savā ieteikumā atzīmējusi J. Daigas nopietno interesi par arheoloģiju un rūpību darbā.

Pirmajos darba gados institūtā J. Daiga iesaistījies E. Šnores vadītajos izrakumos Rīgā, Kivtos (1948), Lubānā (1949), Abrenē (1951). Neaizstājams palīgs viņa kā ekspedīcijas vadītāja vietniece bijusi E. Šnorei

Jolanta Daiga izrakumos Asotes pilskalnā 1949. gadā

izrakumos Asotē (1949–1954), kur veikusi izrakumu fiksācijas darbus (nivelējusi, fotografējusi), signējusi senlietas, sastādījusi senlietu, keramikas, paraugu sarakstus, strādājusi arī ar LU Vēstures fakultātes studentiem – praktikantiem.

Strādājot kopā ar paleozooloģijas speciālistu V. Calkinu, kurš izvērtēja Asotes pilskalna paleozooloģisko materiālu, J. Daiga apguvusi dzīvnieku kaulu noteikšanas prasmes. Savukārt sadarbībā ar senā stikla izstrādājumu speciālisti J. Ščapovu tika veikta Asotes pilskalnā bagātīgi atrasto (vairāk nekā 500 eksemplāru) stikla kreļļu un aproču klasifikācija. Stikla kreļļu analogiju un hronoloģijas skaidrojuma nolūkos vienlaikus analizēts arī citos pieminekļos atrasto stikla kreļļu materiāls. Darba rezultāti atspoguļoti rakstā, kas iekļauts E. Šnores monogrāfijā par Asotes pilskalnu (1960).

J. Daiga apgūst zināšanas arī antropoloģijā. 1952. gadā viņa piedalās PSRS ZA rīkotajā antropoloģiskajā ekspedīcijā profesora G. Debeca un N. Čeboksarova vadībā. J. Daiga apstrādā Nukšu kapulauka antropoloģisko materiālu, veicot mērījumus, balstoties uz padomju antropoloģijā pieņemtajiem metodiskajiem paņēmieniem. Šis apkopojums publicēts E. Šnores 1957. gadā izdotajā monogrāfijā.

50. gadu sākumā J. Daiga pievēršas amatniecības jautājumu studijām, sevišķi krāsainā un melnā metāla apstrādes jautājumiem. Lai izprastu senās metāla apstrādes tehnoloģijas, J. Daiga konsultējas ar speciālistiem

Rīgas Daiļamatniecības skolā, LVU Metalurģijas katedras mācībspēkiem, kā arī iepazīstas ar kalēju pieredzi Krustpils un Neretas apkaimes kolhozu kalvēs. Viņa vāc etnogrāfiskos materiālus ne tikai par kalēja darbu, bet apmeklē seglinieka darbnīcas, iepazīstas arī ar koka un ādas apstrādes paņēmieniem.

1954. gada 1. decembrī J. Daiga tiek ieskaitīta PSRS ZA Materiālās kultūras vēstures institūta aspirantūrā, lai specializētos Baltijas arheoloģijā. Aspirantūras laikā J. Daiga iepazīsies gan ar Latvijas, gan Maskavas, Vitebskas, Viļņas, Smoļenskas muzeju arheoloģiskajām kolekcijām, kā arī piedalījies arheoloģiskajos izrakumos Smoļenskā, Novgorodā. Metālapstrādes un metalogrāfijas zināšanas viņa apgūst Krāsaino metālu institūtā Maskavā un LVU Mehānikas fakultātē. Aspirantūras laikā J. Daiga strādājusi izrakumos E. Brīvkalnes, E. Šnores un Ā. Stubava vadītajās ekspedīcijās Tērvetē, Ludzas Šelupinkos, Kivtu kapulaukā, Ķentē, piedalījies Baltijas kompleksajā ekspedīcijā, kā arī veikusi pirmos patstāvīgos izrakumus Grobiņas apmetnē (1955) un Priedienā II (Priedulājos; 1957).

Aspirantūras trīs gados J. Daiga nokārto nepieciešamos kandidāta minimuma eksāmenus un iesniedz disertācijas "Latgaļu amatniecība 9.–12. gs." saīsinātu variantu. PSRS ZA Materiālās kultūras vēstures institūta zinātniskā padome atzinusi darbu par izpildītu.

50. gadu beigās J. Daiga veic izrakumus Saldus slimnīcas viduslaiku kapsētā, savukārt 60. gadu sākumā, kad izvēršas izrakumi Pļaviņu hidroelektrostacijas celtniecības zonā, viņa sākotnēji strādā Sēļu I ekspedīcijā (Lejasdopelēs, Pungās), bet 1962. gadā vada Sēļu II ekspedīciju un organizē izrakumus Sēlpils Spietiņos un Plāteros. Viņas pieredze un zināšanas par dzelzs ieguves tehnoloģiju šajā ekspedīcijā ir ļoti noderīgas, jo tiek atklātas vairākas senās dzelzs ieguves krāsnes. Ekspedīcijā konstatēto finansiālo pārkāpumu dēļ J. Daiga no darba institūtā aiziet un no 1963. gada septembra līdz 1966. gadam strādā Rīgas 143. un 150. pirmskolas bērnu audzināšanas iestādē par audzinātāju, bet arheoloģiskajos izrakumos piedalās tikai atvaļinājuma laikā, iesaistoties Ē. Mugurēviča ekspedīcijas darbā Matkules pilskalnā un J. Graudoņa vadītajos Limbažu Buļļumuižas uzkalniņu izrakumos.

1966. gadā viņa atgriežas darbā institūtā, sāk strādāt par vecāko laboranti, bet 1967. gada augustā tiek atkal iecelta par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieci. J. Daiga iesaistās ekspedīcijās pie arheologa J. Graudoņa, strādā Reznēs, Ķivutkalnā, piedalās Augšzemes un Latgales apzināšanas ekspedīcijās. 60. gadu beigās un 70. gadu pirmajā pusē veic arheoloģiskos pētījumus Rīgas hidroelektrostacijas celtniecības zonā Daugavas lejteces pieminekļos Raušu ciemā, Kābeļu apmetnē, Ankeršmitu kapsētā, Lipšu ciemā un kapulaukā. Šajos objektos viņai seko veiksmē, tiek uztiets unikālais kalēja rīku depoziāts Raušu apmetnē, atrasts 25 kg smagais dzintara depoziāts Kābeļu apmetnē.

70. gadu otrajā pusē viņa turpina arheoloģisko izrakumu darbu – veic izrakumus Ludzas mūra pili (1976), Kamārdes pilskalnā (1978) Zemgalē, jo sevišķi plaši izrakumi izvēršas Dobeles viduslaiku kapsētā (1979–1982), kas ir viņas pēdējie izrakumi.

Jolanta Daiga un Ādolfs Stubavs izrakumos
Dobeles kapsētā 1980. gadā

Līdztekus arheoloģisko izrakumu darbam J. Daiga sagatavoja un publicēja vairākus rakstus, kuros skarti dažādi senās amatniecības jautājumi. Jāatzīmē, ka pēc Otrā pasaules kara amatniecības problēmu izpētei liela uzmanība tika pievērsta PSRS ZA Arheoloģijas institūtā, šajā jomā strādāja redzamākie padomju arheologi B. Ribakovs, B. Kolčins. Viens no pirmajiem J. Daigas nozīmīgākajiem pētījumiem ir apkopojums par Latvijas arheoloģiskajā materiālā atrastajām lejamveidnēm, to veidiem un krāsaino metālu liešanas tehnikas attīstību no 1. g.t. pr.Kr. līdz 12. gadsimtam. Kopā ar I. Grosvaldu tiek sagatavota publikācija par krāsaino metālu kausēšanai nepieciešamiem rīkiem – tīģeļiem, pievēršot uzmanību Latvijas teritorijā atrasto tīģeļu formas attīstībai un, balstoties uz spektrālo un ķīmisko analīžu rezultātiem, analizējot tīģeļu masas struktūru un kausēto metālu sastāvu.

Balstoties uz PSRS ZA Arheoloģijas institūta Arheoloģijas tehnoloģijas laboratorijā veikto izrakumos atrasto krāsainā metāla priekšmetu kvalitatīvo analīžu rezultātiem, J. Daiga publicēja rakstu arī par krāsaino metālu ķīmisko sastāvu Latvijā 6.–13. gadsimtā. Savukārt melnās metalurģijas un metālapstrādes aizsākumiem J. Daiga pieskārusies rakstā

par dzelzs ieguves krāsniņiem Sēlpils Spietīņu apmetnē. Par krāsainā un melnā metāla apstrādi atsevišķas apakšnodaļas J. Daiga sagatavoja arī izdevumā "Latvijas PSR arheoloģija" (1974).

Starp nozīmīgākajiem pētījumiem jāatzīmē J. Daigas izstrādātā latgaļu un sēļu kultūrai 9.–11. gs. raksturīgās "karavīra" aproces tipoloģija un hronoloģija, detalizēta šo aproču ornamenta analīze un uz metāla spektrālās un metalogrāfiskās mikrostruktūras analīzes rezultātiem balstīts aproču izgatavošanas paņēmieni iztīrījums.

Kā viens no pēdējiem J. Daigas zinātniskajiem rakstiem minams Ludzas pils arheoloģisko izrakumu materiāla apkopojums. Kopumā J. Daigai ir ap 60 publikāciju, vairums no tām ir tēzes par arheoloģisko izrakumu rezultātiem. Jāatzīmē, ka J. Daiga veikusi arheoloģiskos izrakumus vairāk nekā 20 dažāda veida pieminekļos visā Latvijas teritorijā.

J. Daigas uzsāktie pētījumi Latvijas senākās vēstures izpētei ir ļoti nozīmīgi. Tie sekmēja krāsainā un melnā metāla ieguves avotu un tehnoloģiju izpēti, seno amatnieku prasmi līmeņa, tirdzniecisko un kultūras sakaru skaidrojumu. Taču J. Daigas zinātniskā darbība minētajā virzienā 70. gados apsīka. Saspringtais ekspedīciju darbs, iegūtā materiāla apkopšana, pārskatu sagatavošana prasīja daudz laika. Jāatzīmē, ka joprojām šiem jautājumiem nav pievērsta pietiekama uzmanība un netiek izmantotas eksakto zinātņu iespējas šo jautājumu padziļinātai izpētei.

Raksturojot J. Daigas zinātnisko darbību, nevar neminēt vēl vienu jomu – dalību zinātniskajās konferencēs. Viņa aktīvi piedalījies Baltijas arheoloģijas jautājumiem veltītajos plēnumos Tartu (1951) un Viļņā (1955), konferencēs Maskavā (1961, 1962, 1971), Ļeņingradā (1972), Tallinā (1980), Viļņā (1981), vairākkārt ar referātiem uzstājusies Latvijas arheologu atskaites sesijās, lasījusi arī populārzinātniskas lekcijas.

Jāatzīmē, ka 1970. gadā J. Daiga tiek iecelta par institūta arheoloģiskā materiāla fondu glabātāju. Viņai bija jānodrošina materiāla glabāšana atbilstoši noteikumiem. J. Daiga organizē remontu pagrabtelpās, kur glabājās daļa no izrakumos iegūtā materiāla, un nodrošina tajās kārtību.

J. Daigas dzīves gājums aplūkots, balstoties uz arhīva materiāliem (Latvijas Valsts arhīvs, 2371. fonds, 4. apraksts, 352. lieta). Tajos atrodami tikai sausi fakti, kas neraksturo zinātnieka sarežģīto ikdienas dzīves ceļu. Iepazīstoties ar šiem materiāliem, redzam, ka J. Daiga bijusi teorētiski un praktiski labi sagatavota, arī ar valodas zināšanām (pratusi vācu, poļu, krievu valodu, nedaudz apgūvusi arī zviedru un franču valodu). Jau kopš studiju gadiem J. Daiga bijusi sabiedriski aktīva, laba organizatore, veikusi "kultorga" pienākumus, bijusi institūta arodkomitejas locekle, vēlēšanu laikā pildījusi aģitatora darbu. Arhīva materiāli liecina, ka par labu un nevainojamu darbu, panākumiem sociālistiskajā sacensībā, aktīvu dalību talkās J. Daiga vairākkārt saņēmusi prēmijas un pateicības.

J. Daiga bija iekļuvusi gan satiksmes negadījumā, gan guvusi sadzīves traumu, bet, tā kā nevienā gadījumā nebija ārstējusies, tad mūža pēdējos gados tas atsaucās uz viņas veselības stāvokli un darba spējām. 1984. gada 3. jūlijā J. Daiga aiziet pensijā, bet slimības saasinājuma dēļ 1984. gada 14. decembrī mirst. Viņa apglabāta Rīgā, Miķeļa kapos.

Antonija Vilcāne

IN MEMORIAM

PROFESORS PĀVELS DOLUHANOVŠ
(01.01.1937.–06.12.2009.)

Pāvels Doluhanovs Suļkas apmetnē Lubāna mitrājā
1969. gada 27. jūlijā

Pagājušā gada 6. decembrī 72 gadu vecumā Lielbritānijā miris Austrumeiropas aizvēstures emeritētais profesors Pāvels Doluhanovs. Nāve pārāgri pārrāvusi šī enerģiskā, izcili izglītota inteliģenta – zinātnieka darbīgo mūžu, kas, sākot ar 1990. gadu, bija saistīts ar Ņūkāslas pie Tainas (*Newcastle upon Tyne*) universitātes Arheoloģijas departamentu Apvienotajā Karalistē.

Zinātnieka karjeru Pāvels Doluhanovs uzsāka 1958. gadā Zinātņu akadēmijas Arheoloģijas institūtā Sanktpēterburgā kā paleoģeogrāfisko pētījumu laboratorijas asistents, bet, institūtu atstājot 1989. gadā, bija šīs laboratorijas vadītājs.

Pagājušā gadsimta 60. gadu vidū Pāvels Doluhanovs izvērta aktīvus paleoģeogrāfiskos pētījumus Daugavas baseinā – ne tikai tās augštecē – Usvjatu, bet arī vidustecē – Lubāna mitrāja ģeomorfoloģiskajā reģionā.

Strādādams Arheoloģijas institūtā Sanktpēterburgā, kur bija lieliska jaunākās aizrobežu literatūras bibliotēka, kā arī bieži viesojās Viduseiropas un Rietumeiropas arheologi, Pāvels Doluhanovs pievērsās jaunam interdisciplināru pētījumu virzienam, kura galvenās tēzes tika publicētas rakstā par arheoloģisko kultūru hronoloģijas izstrādes paleoģeogrāfiskajiem principiem (1965).

Faktiski šos pētījumus stimulēja 60. gadu arheoloģiskie atklājumi akmens laikmeta apmetnēs, kuru kultūrslāņi bija veidojušies kūdrā, Daugavas augšteces baseinā, kur izrakumus vadīja Aleksejs Mikļajevs (Valsts Ermitāžas Pirmatnējās sabiedrības nodaļa, Sanktpēterburga), un Daugavas vidustecē – Lubāna mitrājā, kur sērijveidā bija atklātas labi stratificētas apmetnes un kur darbi norisa Franča Zagorska un šo rindu autores vadībā (LZA Vēstures institūta Arheoloģijas nodaļa).

Tieši Pāvels Doluhanovs paņēma pirmos paraugus radioaktīvā oglekļa datējumiem no Franča Zagorska vadītajiem arheoloģiskajiem izrakumiem Osas vēlā mezolīta un agrā neolīta apmetnē, nododot tos specializētajai laboratorijai Sanktpēterburgas Arheoloģijas institūtā. Rezultāti nebija ilgi jāgaida – parādījās pirmie šīs tik nozīmīgās Latvijā atklātās vēlā mezolīta un agrā neolīta apmetnes absolūtie datējumi.

Arī pārējās jaunatklātajās apmetnēs, kurās norisa intensīvi arheoloģiskie izrakumi, – vēlā neolīta Aboras apmetnē, kas tagad uzskatāma par vienīgo šī laikmeta fundamentāli izpētīto apmetni Latvijā, tāpat vidējā neolīta Piestiņas, Suļkas un Zvejsalu apmetnēs tika ņemti paraugi radioaktīvā oglekļa vecuma noteikšanai. Tā pamazām Pāvela Doluhanova rakstos sāka parādīties ne tikai Usvjatu, bet arī Lubāna mitrāja arheoloģisko objektu radioaktīvā oglekļa paraugu absolūtā vecuma datējumi, nokļūstot pat līdz populārā ASV iznākošā zinātniskā žurnāla “*Radiocarbon*” slejām.

Pāvels Doluhanovs Austrumvācijā publicēja arī referātu, kas bija nolasīts IX INQUA (*International Union for Quaternary Research*) kongresā Jaunzēlandē, par Baltijas jūras un Ziemeļaustrumu Baltijas areāla iekšējo ūdeņu līmeņu izmaiņām holocēnā (1973). Tieši šeit savu tēzu pamatošanai Pāvels Doluhanovs izmantoja Sārnates un Sventājas reģionu ģeoloģisko urbumu slāņu vecumus Ancilus ezera un Litorīnas jūras transgresiju un regresiju noteikšanai. Savukārt iekšējo jeb kontinentālo ūdeņu līmeņa svārstībām tika izmantoti Osas vēlā mezolīta un Suļkas gitijas slāņu vecumi transgresijām, bet regresijām – pirmajai – Suļkas un Osas, otrajai – Piestiņas, trešajai – Osas, Eiņu un Suļkas, ceturtajai – Aboras vēlā neolīta apmetnes paraugu radioaktīvā oglekļa datējumi.

Pavisam ar Pāvela Doluhanova palīdzību Lubāna mitrājā datēti 17, bet Usvjatu mikroreģionā – 6 radioaktīvā oglekļa paraugi (1973). Tas bija patiešām labs sākums mezolīta–neolīta kultūru periodizācijas ieviešanā toreizējā Latvijas arheoloģijā, izvirzot tieši akmens, nevis kādu citu laikmetu moderno datēšanas metožu pielietojumā.

Kopš 1990. gada Pāvels Doluhanovs strādāja Apvienotajā Karalistē – bija lektors (*reader*) Nūkāslas pie Tainas universitātes Arheoloģijas departamentā.

Pāvels Doluhanovs ir publicējis 12 grāmatas. To vidū “*Ecology and Economy in Neolithic Eastern Europe*” (1984), “*Environment and Ethnicity*

in the Ancient Near East” (1994) un “*Early Slavs: Eastern Europe from the Kievan Rus*” (1996). Sanktpēterburgā izdotā krievu valodā sarakstītā Pāvela Doluhanova grāmata “*Istoki etnosa*” (2000) var mūs īpaši ieinteresēt, jo tur ir runa arī par Austrumbaltijas mezolīta–neolīta kultūrām.

2002. gadā Pāvels Doluhanovs kļūst par emeritēto profesoru un darbu turpina personālā katedrā (*personal chair*) Vēstures pētījumu skolā (*School of Historical Studies*) tajā pašā Ņūkāslas pie Tainas universitātē.

Pāvelu Doluhanovu kolēģi, kas strādāja kopā ar viņu, raksturoja kā kosmopolītu ar lieliskām un elegantām ne tikai dzimtās krievu, bet arī angļu, franču un vācu valodas zināšanām.

Pagājušā gada 15.–20. septembrī 15. Eiropas arheologu asociācijas saieta laikā Riva del Gardā (Trento, Itālija) Pāvels Doluhanovs nolasīja divus referātus. Viens no tiem bija kolektīvs referāts, kura sagatavošanā piedalījušies arī Kanādas un Turcijas zinātnieki. Referāts bija veltīts IGCP 521–INQUA 0501 projektam “Kaspijas – Melnās jūras – Vidusjūras koridors pēdējo 30 ky laikā: jūras līmeņa izmaiņas un cilvēku adaptācija”. Šis projekts, kas uzsākts 2005. gadā, piedaloties 20 valstīm, tika realizēts četrās dimensijās – ģeoloģiskajā, paleodabas, arheoloģiskajā un matemātiskajā, ar GIS bāzētu matemātisko modelēšanu.

Otrā rītā Pāvels Doluhanovs nolasīja kopā ar A. Šukurovu sagatavoto referātu “*Central Asia in Prehistory: key issues and new evidences*”. Satiekot referentu koridorā pēc šīs uzstāšanās, viņš bija patiesi laimīgs un smaidīgs, gatavs apkampt visu pasauli. Jā, bija jau par ko priecāties.

Pazīstot Pāvelu Doluhanovu no 50. gadu beigām – jau studiju gados Sanktpēterburgā – un vēlāk sadarbojoties zinātniskajā sfērā, ir jāatzīmē viņa milzīgā erudīcija, vienkāršība, visu nezināmo padarot saprotamu un skaidru. Taktiskums, dziļā inteliģence cilvēku komunikācijas jomā, neliekot sevi uzskatīt par kaut ko īpašu, padarīja viņu pieejamu. Viņa vecāki, tā aura, kas valdīja mājās ap viņu un viņa viesiem, – tas viss bija toreiz apbrīnas cienīgs.

Ir jāpiekrit Pāvela Doluhanova pēdējo gadu kolēģiem, ka viņš ir nodzīvojis divas dzīves, tik dažādas un tomēr spīdošus rezultātus nesošas, turklāt kā dzimtenē, tā arī otrajā darba vietā, nesavtīgi kalpojot zinātnes mūzai līdz pēdējam bridim.

Ilze Loze

RAKSTU AUTORI

- Viktorija Bebre** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis Bērziņš** – vēsturnieks, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūts
- Daina Bleiere** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ilze Boldāne** – etnogrāfe, LU Latvijas vēstures institūts
- Anita Čerpinska** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Linda Dumpe** – etnogrāfe, Dr. habil. hist., prof., LU Latvijas vēstures institūts
- Dzintars Ērglis** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Edvīns Evarts** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Gatis Krūmiņš** – vēsturnieks, Dr. hist.
- Līga Lapa** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ainārs Lerhis** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ilze Loze** – arheoloģe, Dr. habil. hist., LZA korespondētājlocekle, LU Latvijas vēstures institūts
- Ieva Ose** – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures institūts
- Juris Pavlovičs** – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūts
- Andris Tomašūns** – vēsturnieks
- Andrejs Vaskš** – arheologs, Dr. habil. hist., prof., LU Latvijas vēstures institūts, LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Antonija Vilcāne** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Guntis Zemītis** – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts
- Māris Zunde** – dendrohronologs, Dr. biol., LU Latvijas vēstures institūts
- Ēriks Žagars** – vēsturnieks
- Arturs Žvinklis** – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūts